

ZAŁĄCZNIK
DO UCHWAŁY NR .....
RADY GMINY DĘBICA
Z DNIA .....

GMINNY PROGRAM
OPIEKI nad ZABYTKAMI
dla

GMINY DĘBICA
NA LATA 2013 - 2016

Część I

Autor opracowania: *mgr historii sztuki* BARBARA BOSAK

0-13 43 62 903

0 605 661 048

Opracowanie zostało wykonane dla Gminy Dębica w 2012 r.

Krosno 2012

Spis treści

I. WSTĘP

II. PRZEPISY PRAWNE ZAKREŚLAJĄCE OBSZAR DZIAŁANIA PROGRAMU

OPIEKI NAD ZABYTKAMI (wybrane elementy)

1. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
3. Ustawa o ochronie przyrody

III. OPIEKA NAD ZABYTKAMI W DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH

1. Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
2. Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 – Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020
3. Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010 – 2013
4. Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007 – 2020
5. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Kierunki Polityki Przestrzennej. Propozycje ważniejszych zadań rządowych i samorządowych.
6. Strategia rozwoju Gminy Dębica na lata 2007 – 2013
7. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica
8. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009 – 2015. Lokalna Grupa Działania Partnerskiego Pięciu Gmin. Czarna – Dębica – Iwierzycy – Ropczyce – Sędziszów Małopolski
9. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica

IV. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU

1. Zachowane zespoły urbanistyczne i ruralistyczne.
2. Kościoły i założenia przykościelne.
3. Cmentarze.
4. Kaplice, kapliczki, krzyże przydrożne.
5. Założenia dworskie, parkowe i folwarczne.
6. Zieleń komponowana poza parkami dworskimi.
7. Stacje, zajazdy.
8. Zabytki techniki.
9. Zabudowa wiejska
10. Zespoły zabytków ruchomych
11. Zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej.
12. Miejsca pamięci narodowej.

V. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W GMINIE

1. Mocne strony i szanse rozwoju
2. Słabe strony i zagrożenia.

VI. SEKWENCJE PRZESTRZENNE I TEMATYCZNE ZABYTKÓW W GMINIE DĘBICA

1. „Industrializm i totalitaryzm”
2. „Dwory i kościoły czasów staropolskich”
3. „Grodziska karpackie”
4. „Trakt Cesarski”
5. „Rabacja”

6. Tradycja młynów wodnych

VII. PLANY INWESTYCYJNE O ZNACZENIU PONADREGIONALNYM, A ZABYTKI

1. *Autostrada A-4 w budowie*
2. Modernizacja drogi E4
3. Strefa rozwoju przemysłu
4. Zrealizowana rekonstrukcja grodziska słowiańskiego w Stobiernej
5. Projektowany Zakład Przyrodo-leczniczy w Latoszynie
6. Platforma widokowa w Głobikowej

VIII. CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
8. Ogólne wytyczne do programu gminnego opieki nad zabytkami

VIII. FINANSOWANIE CELÓW WYZNACZONYCH W GMINNYM PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Wnioski o dofinansowanie prac przy zabytkach
2. Wnioski o refundację nakładów poniesionych na prace przy zabytku
3. Model finansowania prac przy zabytkach

I. WSTĘP

Podstawę prawną *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Dębica na lata 2013-2016* stanowi art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustęp 1 tej ustawy wskazuje potrzebę opracowania takiego dokumentu, a ustęp 2 przedstawia cele, które program musi uwzględniać. Przepis wskazuje również obowiązek sporządzania programu na okres czterech lat.

Obecnie przygotowany program na lata 2013 – 2016 jest kontynuacją wcześniejszego obejmującego lata 2009 – 2012. Bazuje na rozpoznaniu zasobu dokonanym na potrzeby tamtego opracowania, ale w wyniku weryfikacji materiałów historycznych i dokumentalnych, oraz ponownego przeglądu zabytków w terenie został zmodyfikowany. Zmianie uległa również metodologia analizy zasobu. Odstąpiono od statystycznego relacjonowania sytuacji zabytków pod względem własnościowym, dostępności dla odbioru publicznego, stopnia rozpoznania naukowego, stopnia zachowania elementów zespołu, czy stanu otoczenia. Poszczególne kategorie zabytków poddano za to analizie krytycznej, zastępując statystyczny punkt widzenia metodą stosowaną w badaniach nad historią sztuki. Zastępuje ona nieco powierzchowny sposób patrzenia na zabytki bardziej wnikliwą analizą, pozwalającą głębiej wniknąć w istotę zjawisk lokalnych rozważanych w kontekście zjawisk charakterystycznych dla sztuki powszechnej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa przyjął formę dokumentu typowego dla opracowań strategicznych zdominowanych przez techniczne podejście do problematyki, która w gruncie rzeczy jest natury humanistycznej. Trudno jest połączyć te dwa różne podejścia do rzeczywistości w harmonijną całość. Dlatego opracowania tego typu oscylują pomiędzy standardowym dokumentem strategicznym, a specjalistycznym studium wartości kulturowych - wypracowanym w środowisku zabytkoznawczym. Wydaje się, że przy takiej mnogości różnych opracowań strategii, jakie krążą w obiegu administracyjnym bardziej pożytecznym dokumentem może okazać się studium specjalistyczne. Wychodząc z tego przekonania popartego obserwacją uznano, że akcentować należy w „Programie” to, co jest istotne dla przybliżenia problematyki zabytkoznawczej od strony humanistycznej.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dębica składa się z dwóch części. Część pierwsza ma charakter analityczny biorący pod uwagę zabytki istniejące w pewnej przestrzeni, rozpatrywanej pod kątem ochrony przyrody i krajobrazu, oraz udostępnienia tego bogactwa dla turystyki. Wzięte zostały pod uwagę inwestycje szczególnie drogowe, które mają znaczący wpływ zarówno na krajobraz, jak i na turystykę. Powiązanie tych elementów daje szansę stworzenia w sposób optymalny wysokiej jakości produktu turystycznego.

Druga część ma charakter *Studium wartości kulturowych Gminy Dębica*. Przedstawia ona zasób zabytków istniejących na terenie Gminy. Stanowi bezpośrednie odniesienie do części pierwszej, uzasadniając od strony historycznej i wartości kulturowej rangę poszczególnych zabytków.

Program, według zapisu Ustawy ma być tworzony cyklicznie, co cztery lata. Niniejszy dokument jest drugim dla Gminy Dębica. Program pokazuje zasadnicze kierunki całościowego myślenia o zabytkach na terenie Gminy Dębica. Wraz z realizacją kluczowych inwestycji muszą stopniowo podążać działania dotyczące bezpośrednio zabytków i ich otoczenia, udostępniania ich i promowania – gdyż wszystkie te elementy zazębiają się z sobą.

II. PRZEPISY PRAWNE ZAKREŚLAJĄCE OBSZAR DZIAŁANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zasadniczą ustawą definiującą, co można uznać za zabytek, regulującą sposób postępowania z obiektami zabytkowymi i organizującą ich ochronę i opiekę jest:

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568.

Oprócz tejże ustawy wpływ na kondycję zabytków architektury i krajobrazu kulturowego mają inne, takie jak:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu przestrzennym. Dz. U. z 2003 r., Nr 80, poz. 717

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody Dz. U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880

Ustawy te mają zapisane instrumenty ochrony aktywnej. W ich oparciu można ustanowić obszary i obiekty chronione oraz określić zakres tej ochrony. Ważną rolę pełni też **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. prawo budowlane. Dz. U. z 2006 r., Nr 156, poz. 1118**, która reguluje aktywność budowlaną mającą bezpośredni wpływ na zabytkową architekturę oraz na krajobraz kulturowy.

W sprawach dotyczących zabytków te ustawy odsyłają do przepisów szczegółowych, co oznacza, że nadrzędnym przepisem prawnym w tej dziedzinie jest ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

1. USTAWA z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568.

Ustawa ta reguluje całokształt ochrony i opieki nad zabytkami. Poniżej przedstawiono tylko te artykuły, które nakładają na samorząd konkretne obowiązki lub otwierają możliwość aktywnego prowadzenia gospodarki zasobem zabytkowym.

Gmina jako organ administracji publicznej jest zobowiązana do podejmowania działań dotyczących ochrony zabytków znajdujących się w granicach jej zasięgu terytorialnego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje sferę, w której Gmina jako organ administracji lokalnej jest zobowiązana do podjęcia konkretnych działań w sferze ochrony zabytków lub ma możliwość do aktywnego działania z własnej inicjatywy:

Organizowanie parku kulturowego

Dla terenów wyróżniających się pod względem zabytkowym można utworzyć park kulturowy ustanawiając dla niego zasady funkcjonowania takie, ażeby ułatwić kontynuację wartościowych komponentów i ograniczyć negatywne tendencje mogące dysharmonizująco wpływać na chroniony obszar. Inicjatywę utworzenia parku ustawa daje Radzie Gminy.

Art. 16.

1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadnictwa.
2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1. 7
3. Wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.
4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.
5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenach których ten park ma być utworzony.
6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Art. 17

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:
  - 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
  - 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
  - 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
  - 4) składowania lub magazynowania odpadów.
2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska.

Ochrona zabytków w ramach planowania przestrzennego

Planowanie przestrzenne jest dla Gminy instrumentem kształtowania polityki ochrony zabytków dającym duże możliwości samodzielnego wpływania na zrównoważone zarządzanie terenem. W ramach planowania można realnie wprowadzić w życie postulaty wykorzystania zabytków w połączeniu z krajobrazem dla celów turystycznych. Turystyka jest przemysłem, który rozwija się w oparciu o te istniejące bogactwa, ale równocześnie wymaga zbudowania infrastruktury ingerującej w środowisko. Żeby dobrze zsynchronizować obie dziedziny życia musi być prowadzona planowa gospodarka przestrzenna. W gminie występują obszary, które wymagają indywidualnego podejścia do problematyki, jaką można zdiagnozować na podstawie analizy zasobu zabytkowego. Dla nich istnieje konieczność opracowania planów miejscowych. Dobrym rozwiązaniem byłoby poprzedzenie takich opracowań próbą utworzenia parku kulturowego dla obszarów o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
  - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
  - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
  - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) parków kulturowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20.

Projekt i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków

Prowadzenie ewidencji gminnej zabytków daje administracji lokalnej możliwość identyfikacji zabytków w terenie. Jest podstawowym instrumentem definiującym, co jest zabytkiem, a co nim nie jest. Kryteria takiego definiowania zawiera zakres rzeczowy wyszczególniony w art. 6 ustawy. Ewidencja jest zbiorem kart nie zamkniętym. Można do niej włączać kolejne obiekty, które uznaje się za wartościowe od strony zabytkowej. Ma ona wartość dokumentacyjną ważną dla dobrego zarządzania zasobem, co dla gminy jest pożyteczne. Może być taki zasób wykorzystywany dla celów edukacyjnych. Przy odpowiedniej promocji może wpłynąć na zmianę opinii w lokalnym środowisku w kierunku takim, że posiadanie zabytku nie będzie dla powodem do dumy. Z chwilą wprowadzenia do planu miejscowego obiektów znajdujących się na terenie, którego ten plan dotyczy, status ich ulega zmianie, i uchwalenia takiego planu powoduje, że podlegają odtąd ochronie prawnej.

Art. 21

Ewidencja zabytków jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.

Zasady sprzedaży zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego

Ustawa wprowadziła konieczność zobowiązania przyszłego nabywcę do wykonania podstawowych prac zabezpieczających i dała możliwość egzekwowania ich wykonania.

Art. 26.

1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.
2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwałą zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Zawiadomienie o znalezieniu zabytku w trakcie prac remontowych lub ziemnych na terenie gminy**Art. 32.**

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest zobowiązany:
  - 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;

- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
  - 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta, (burmistrza, prezydenta miasta).
2. Wójt jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

Zawiadomienie o przypadkowym znalezisku na terenie gminy;

Art. 33.

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta.
2. Wójt jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

Finansowanie prac przy zabytku będącym w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego jest zadaniem własnym.

Ustawa podkreśla rolę właściciela zabytku odnośnie finansowania prac. Gdy w tej roli znajdzie się Gmina, ma wówczas obowiązek planowania we własnym budżecie środków na prace przy własnym obiekcie zabytkowym. Również tylko właściciel zabytku wpisanego do rejestru zabytków ma wyłączne prawo o składanie wniosków finansowych do organów i instytucji udzielających dotacji na takie cele.

Art. 71.

1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.
2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 72.

Na zasadach i w trybie określonym odrębnymi przepisami, prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach będących w posiadaniu jednostek organizacyjnych, zaliczanych do sektora finansów publicznych, są finansowane ze środków finansowych przyznanych odpowiednio przez dysponentów części budżetowych bądź *jednostki samorządu terytorialnego*, którym podlegają te jednostki.

Jednostka samorządu terytorialnego będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków może ubiegać się o dotacje na prace przy tym zabytku.

Art. 73.

Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.

Sporządzenie, co 4 lata programu opieki nad zabytkami.

Szybki rozwój cywilizacji, nowych technologii i sposobów komunikowania się spowodował, że do skutecznego zarządzania konieczny jest program działania wybiegający perspektywicznie w nieodległą przyszłość, oparty na realnych, istniejących przesłankach (uwarunkowaniach) i wskazujący kierunki i priorytety najważniejszych działań. Programy przygotowywane są na różnych szczeblach.

Art. 87.

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
  - 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
  - 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
  - 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
  - 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
  - 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
  - 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
  - 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów wójt sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się radzie gminy.

W przypadku, gdy Gmina jest w posiadaniu zabytku nie wpisanego do rejestru zabytków sprawuje nad nim opiekę

Przykładem takiego obiektu jest kapliczka w Paszczynie – Kąty przy nr 225, nr ewid. 596. W 2010 r. przeprowadzono remont i odnowienie kapliczki z inicjatywy i ze środków finansowych Gminy Dębica.

Art. 5.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W przypadku, gdy Gmina będzie w posiadaniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków, wówczas chcąc podjąć przy nim działania musi uzyskać pozwolenie konserwatorskie.

Obecnie Gmina Dębica nie jest właścicielem żadnego z zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

Art. 36.

1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:
  - 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
  - 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
  - 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
  - 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
  - 5) prowadzenie badań archeologicznych;
  - 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
  - 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
  - 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
  - 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
  - 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
  - 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;

2. USTAWA z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Z tekstu ustawy zostały wybrane tylko te artykuły, które odnoszą się bezpośrednio do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami i mają zastosowanie w stosunku do zasobu zabytkowego i uwarunkowań, jakie w Gminie Dębica występują.

Art. 1.

2. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: 1) wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury; 2) walory architektoniczne i krajobrazowe; 3) wymagania ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych; 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; 6) walory ekonomiczne przestrzeni; 9) potrzeby interesu publicznego.

Art. 2.

- 1) „ład przestrzenny” - należy przez to rozumieć takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne;
- 4) „interes publiczny” - należy przez to rozumieć uogólniony cel dążeń i działań, uwzględniających zobiektywizowane potrzeby ogółu społeczeństwa lub lokalnych społeczności, związanych z zagospodarowaniem przestrzennym;
- 6) „obszar przestrzeni publicznej” - należy przez to rozumieć obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy;
- 10) „dobra kultury współczesnej” - należy przez to rozumieć nie będące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna;
- 17) „walory ekonomiczne przestrzeni” - należy przez to rozumieć te cechy przestrzeni, które można określić w kategoriach ekonomicznych;

Z listy zostały wybrane tylko te definicje, które bezpośrednio tłumaczą zagadnienia, jakie będą poruszane w *Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Dębica*. Art. 1 i 2 pokazują cały wachlarz problemów, które w odniesieniu do konkretnego terenu muszą nabrać cech indywidualnych i uzyskać właściwą hierarchię. Jeśli Gmina zamierza uczynić z turystyki jedną z ważnych gałęzi lokalnego życia gospodarczego, w którym zabytki, przyroda i gospodarka odgrywać mają zasadniczą rolę, to planowanie przestrzenne daje duże możliwości zsynchronizowania różnych rodzajów aktywności, nadając im spójny kierunek. W przypadku obiektów, zespołów i obszarów zabytkowych jest to duża szansa dla stworzenia im środowiska przyjaznego.

Studium Uwarunkowań

Studium Uwarunkowań poprzedza opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Daje ono możliwość analizowania problematyki z różnych dziedzin, jaka występuje na konkretnym terenie. W studiach tych obszarów, gdzie stawia się na turystykę jako jeden z głównych filarów gospodarki, materiałem pomocniczym powinny być specjalistyczne opracowania *Studium Wartości Kulturowych*. Takie opracowanie studialne, oparte na terenowym rozpoznaniu zasobu zabytków i krajobrazu kulturowego, ustaleniu tendencji pozytywnych i negatywnych oddziałujących na to środowisko, zakończone powinno być wytycznymi konserwatorskimi do ustanowienia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 3.

1. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, należy do zadań własnych gminy.

Art. 9.

1. W celu określenia polityki przestrzennej gminy, w tym lokalnych zasad zagospodarowania przestrzennego, rada gminy podejmuje uchwałę o przystąpieniu do sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (...).

Art. 10.

1. W studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności z: 2) stanu ładu przestrzennego i wymogów jego ochrony; 3) stanu środowiska, (...) oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego; 4) stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
2. W studium określa się w szczególności: (...) 3) obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk; 4) obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; (...); 9) obszary, dla których gmina zamierza sporządzić miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w tym obszary wymagające zmiany przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze i nieleśne; (...); 13) obszary pomników zagłady i ich stref ochronnych oraz obowiązujące na nich ograniczenia prowadzenia działalności gospodarczej, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady; 14) obszary wymagające przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji;

Z listy zostały wybrane tylko te zagadnienia, które będą poruszane w *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Dębica*. Oprócz punktów, które dotyczą bezpośrednio krajobrazu kulturowego, zabytków czy dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały inne, ważne w ogólnej polityce przestrzennej gminy. Punkt 9 powołano z tego względu, że na poziomie *Studium Uwarunkowań* należy wskazać obszary, dla których będą opracowywane miejscowe plany. Punkt 13 powołano, dlatego że na terenie gminy istnieją pomniki zagłady – dawny obóz i miejsce straceń w Pustkowie Osiedlu. Punkt 14 dotyczy obszarów wymagających przekształceń. Do takich należą zniekształcone przez gospodarkę PGR dawne założenia dworskie a przede wszystkim folwarczne (Zawada, Głobikowa, Podgrodzie) oraz przemysłowe (otoczenie założenia urbanistycznego powstałego w ramach COP w Pustkowie-Osiedle).

Art. 11.

Wójt, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium:

- 2) zawiadamia...(o tym)... instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu studium (w tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 8) występuje o opinie dotyczące rozwiązań przyjętych w (opracowanym) projekcie studium do: c) właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków,

W ustawie rola organu, jakim jest Wojewódzki Konserwator Zabytków ma dwa aspekty. Po pierwsze: konserwator może wysuwać własne wnioski do opracowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, i ma obowiązek udostępnienia dokumentacji, jakie są w posiadaniu tego organu, oraz informacji dotyczących zabytków znajdujących się w obszarze opracowania studium. Po drugie: jest organem opiniującym, a więc wyraża swoje zdanie na temat przyjętych w studium rozwiązań dotyczących wyłącznie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

Art. 14.

1. W celu ustalenia przeznaczenia terenów, w tym dla inwestycji celu publicznego, oraz określenia sposobów ich zagospodarowania i zabudowy rada gminy podejmuje uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (...)

Art. 15.

1. Wójt, sporządza projekt planu miejscowego, (...) zgodnie z zapisami studium oraz z przepisami odrębnymi, odnoszącymi się do obszaru objętego planem.
2. W planie miejscowym określa się obowiązkowo: (...); 2) zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego; 3) zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego; 4) zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; (...); 6) parametry i wskaźniki kształtowania zabudowy oraz zagospodarowania terenu, w tym

linie zabudowy, gabaryty obiektów i wskaźniki intensywności zabudowy; 7) granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, ustalonych na podstawie odrębnych przepisów (...).

3. W planie miejscowym określa się w zależności od potrzeb: (...) 2) granice obszarów rehabilitacji istniejącej zabudowy i infrastruktury technicznej; 3) granice obszarów wymagających przekształceń lub rekultywacji; (...); 5) granice terenów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz terenów służących organizacji imprez masowych; 6) granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

Art. 17.

Wójt, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego: (...) 2) zawiadamia, na piśmie, o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania planu (właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków); (...); 7) uzgadnia projekt planu z: b) właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 23.

Organy, o których mowa w art. 11 pkt 5-8 oraz art. 17 pkt 6 i 7, (właściwy wojewódzki konserwator zabytków); w zakresie swojej właściwości rzeczowej i miejscowej są obowiązane do współpracy przy sporządzaniu odpowiednio projektu studium albo projektu planu miejscowego, polegającej na wyrażaniu opinii, składaniu wniosków oraz udostępnianiu informacji.

Artykuły 17 i 23 wskazują płaszczyznę współdziałania pomiędzy wójtem i konserwatorem zabytków. Inicjatorem przedsięwzięć strategicznych jest wójt. Konserwator pełni rolę kontrolną tylko w odniesieniu do zabytków. Ma on obowiązek merytorycznej obsługi w zakresie problematyki zabytkoznawczej.

Decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego

Art. 50.

1. Inwestycja celu publicznego jest lokalizowana na podstawie planu miejscowego, a w przypadku jego braku - w drodze decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

Art. 53.

4. Decyzje, (...) wydaje się po uzgodnieniu z: (...); 2) wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych ochroną konserwatorską; (...); 8) wojewódzkim konserwatorem przyrody działającym w imieniu wojewody - w odniesieniu do innych niż wymienione w pkt 7 obszarów objętych ochroną na podstawie przepisów o ochronie przyrody;

Art. 54.

Decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego określa: (...); 2) warunki i szczegółowe zasady zagospodarowania terenu oraz jego zabudowy wynikające z przepisów odrębnych, a w szczególności w zakresie: a) warunków i wymagań ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, b) ochrony środowiska i zdrowia ludzi oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej,

Decyzja o warunkach zabudowy

Art. 59.

1. Zmiana zagospodarowania terenu w przypadku braku planu miejscowego, polegająca na budowie obiektu budowlanego lub wykonaniu innych robót budowlanych, a także zmiana sposobu użytkowania obiektu budowlanego lub jego części, (...) wymaga ustalenia, w drodze decyzji, warunków zabudowy.

Art. 60.

1. Decyzję o warunkach zabudowy wydaje, (...) wójt, po uzgodnieniu z organami, o których mowa w art. 53 ust. 4 (właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków), i uzyskaniu uzgodnień lub decyzji wymaganych przepisami odrębnymi.

3. USTAWA z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

Z ustawy zostały wybrane tylko te zapisy, które mogą mieć zastosowanie w odniesieniu do zasobu kulturowego i przyrodniczego występującego na terenie Gminy Dębica. Przy

niektórych przepisach umieszczone zostały bezpośrednie odwołania do konkretnych obiektów i problemów z nimi związanych, których uregulowanie zależy od inicjatywy Wójta lub Rady Gminy.

Art. 2.

1. Ochrona przyrody (...) polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody: (...); 7) krajobrazu; 9) zadrzewień.
2. Celem ochrony przyrody jest: (...); 5) ochrona walorów krajobrazowych, zieleni (...); 7) kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Art. 3.

Cele ochrony przyrody są realizowane przez:

- 1) uwzględnianie wymagań ochrony przyrody w (...) strategiach rozwoju gmin, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (...); 2) obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody formami ochrony przyrody; 3) opracowywanie i realizację ustaleń planów ochrony dla obszarów podlegających ochronie prawnej (...); 5) prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie ochrony przyrody;

Art. 4.

1. Obowiązkiem organów administracji publicznej, osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych jest dbałość o przyrodę będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym.
2. Organy administracji publicznej są obowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony przyrody.
3. Obowiązkiem organów administracji publicznej, instytucji naukowych i oświatowych, a także publicznych środków masowego przekazu jest prowadzenie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie ochrony przyrody.

Art. 5.

Użyte w ustawie określenia oznaczają: (...); 8) ochrona krajobrazowa - zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu; (...); 14) otulina - strefę ochronną graniczącą z formą ochrony przyrody i wyznaczoną indywidualnie dla formy ochrony przyrody w celu zabezpieczenia przed zagrożeniami zewnętrznymi wynikającymi z działalności człowieka; (...); 20) środowisko przyrodnicze - krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi (...); 21) tereny zieleni - tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie (...), pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, (...) *zabytkowe* oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym; 22) udostępnianie – (...) korzystania z zasobów, tworów i składników przyrody w celach naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych; 23) walory krajobrazowe - wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe obszaru oraz związane z nim rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka; 27) zadrzewienie - drzewa i krzewy w granicach pasa drogowego, pojedyncze drzewa lub krzewy albo ich skupiska nie będące lasem (...), wraz z terenem, na którym występują, i pozostałymi składnikami szaty roślinnej tego terenu, spełniające cele ochronne, produkcyjne lub społeczno-kulturowe;

Art. 6.

1. Formami ochrony przyrody są: (...) 2) rezerваты przyrody; 3) parki krajobrazowe; 4) obszary chronionego krajobrazu; (...) 6) pomniki przyrody; 7) stanowiska dokumentacyjne; (...) 9) zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;

Rezerwat przyrody

Na obszarze Gminy nie istnieje ochrona w postaci parku narodowego. W planach strategicznych też nie przewiduje się objęcia taką formą ochrony przyrody żadnego z obszarów na terenie Gminy Dębica. W obrębie Gminy planuje się utworzenie rezerwatu przyrodniczego pod nazwą „Zamczysko” w Braciejowej.

Art. 7.

1. Utworzenie (...) rezerwatu przyrody jest celem publicznym w rozumieniu ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.

Art. 13.

1. Rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody

nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

2. Na obszarach graniczących z rezerwatem przyrody może być wyznaczona otulina.
3. Uznanie za rezerwat przyrody obszarów, o których mowa w ust. 1, następuje w drodze rozporządzenia wojewody, które określa jego nazwę, położenie lub przebieg granicy i otulinę, jeżeli została wyznaczona, cele ochrony oraz rodzaj, typ i podtyp rezerwatu przyrody, a także sprawującego nadzór nad rezerwatem. (...).

Art. 15.

1. W (...) rezerwach przyrody zabrania się: 1) budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, z wyjątkiem obiektów i urządzeń służących celom (...) rezerwatu przyrody; (...); 11) prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolniczej, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych w planie ochrony; (...); 15) ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, z wyjątkiem szlaków i tras narciarskich wyznaczonych w rezerwacie przyrody - przez organ uznający obszar za rezerwat przyrody; (...); 18) ruchu pojazdów poza drogami publicznymi (...); 19) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną przyrody, udostępnianiem rezerwatu przyrody, edukacją ekologiczną, z wyjątkiem znaków drogowych i innych znaków związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku powszechnego; (...); 22) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu; (...); 24) prowadzenia badań naukowych w rezerwacie przyrody - bez zgody organu uznającego obszar za rezerwat przyrody; (...); 27) organizacji imprez rekreacyjno-sportowych w rezerwacie przyrody bez zgody organu uznającego obszar za rezerwat przyrody.

Z listy wybrane zostały te zakazy, które mogą ograniczyć profil turystyczny gospodarowania tym terenem, oraz ograniczyć działania związane z wyeksponowaniem reliktów grodziska „Zamczysko” w Braciejowej, gdzie konieczne będą prace ziemne, usunięcie zbędnej zieleni, doprowadzenie ścieżek dla zwiedzających i umieszczenie tablic informacyjnych.

2. Zakazy, o których mowa w ust. 1, nie dotyczą:
  - 1) wykonywania zadań wynikających z planu ochrony lub zadań ochronnych;
  - 5) obszarów objętych ochroną krajobrazową w trakcie ich gospodarczego wykorzystywania przez jednostki organizacyjne, osoby prawne lub fizyczne oraz wykonywania prawa własności, zgodnie z przepisami Kodeksu cywilnego.
3. Minister właściwy do spraw środowiska może zezwolić na odstąpienie od zakazów, o których mowa w ust. 1, jeżeli jest to uzasadnione potrzebą ochrony przyrody, wykonywaniem badań naukowych, celami edukacyjnymi, kulturowymi, turystycznymi, rekreacyjnymi i sportowymi, celami kultu religijnego lub realizacją inwestycji liniowych celu publicznego w przypadku braku rozwiązań alternatywnych, pod warunkiem przeprowadzenia przez inwestora działań kompensujących utratę wartości przyrodniczych danego obszaru.

Sposób gospodarowania w obrębie rezerwatu musi być opracowany indywidualnie do potrzeb danego terenu. Dla rezerwatu sporządza się plan ochrony na okres 20 lat, w którym uwzględnia się i poddaje analizie stan przyrody, zagrożenia, warunki społeczne i gospodarcze, dotychczasowy sposób ochrony, oraz stan zagospodarowania przestrzennego (art. 18 - 20). Stan zasobów przyrodniczych, walorów krajobrazowych i wartości kulturowych ocenia się, biorąc pod uwagę zagrożenia, opracowuje koncepcję ochrony i wskazuje zadania ochronne. Zapis tego artykułu wskazuje potrzebę równoczesnego zajęcia się przyrodą jak i krajobrazem oraz wartościami kulturowymi. W przypadku „Zamczyska” daje ten przepis możliwość połączenia problematyki ochrony przyrody i zabytków archeologicznych. Daje też możliwość planowego kompleksowego rozwiązania ochrony, sposobu udostępniania, obsługi i gospodarki terenem i zasobem.

Plan ochrony powinien przewidywać symbiozę zasobu przyrodniczego i archeologicznego i zharmonizować zróżnicowane potrzeby obu tych środowisk. W otulinie tego rezerwatu koniecznie powinno się znaleźć stanowisko archeologiczne w Braciejowej „Okop”, gdzie funkcjonują siedliska zagrodowe i tereny upraw rolnych. Stanowisko to jest także wpisane do rejestru zabytków. Oba stanowiska odpowiednio wyeksponowane mogłyby tworzyć interesujący zespół walorach naukowych, dydaktycznych i turystycznych.

3. Plan ochrony dla rezerwatu przyrody zawiera:

- 1) cele ochrony przyrody oraz wskazanie przyrodniczych i społecznych uwarunkowań ich realizacji;
- 2) identyfikację oraz określenie sposobów eliminacji lub ograniczania istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz ich skutków;
- 3) wskazanie obszarów ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej;

- 4) określenie działań ochronnych na obszarach ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej, z podaniem rodzaju, zakresu i lokalizacji tych działań;
- 5) wskazanie obszarów i miejsc udostępnianych dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych, sportowych, amatorskiego połowu ryb (...) oraz określenie sposobów ich udostępniania;
- 6) wskazanie miejsc, w których może być prowadzona działalność wytwórcza, handlowa i rolnicza;
- 7) ustalenia do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów zagospodarowania przestrzennego województw oraz planów zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej dotyczące eliminacji lub ograniczenia zagrożeń zewnętrznych.

Park krajobrazowy

Z dokumentów dotyczących Strategii Rozwoju i Planów Zagospodarowania Województwa Podkarpackiego nie wynika, żeby na terenie Gminy Dębica było przewidziane utworzenie parku krajobrazowego. Południowa część Gminy już jest objęta Obszarem Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego.

Obszar chronionego krajobrazu

Na terenie Gminy Dębica istnieje rozległy obszar chronionego krajobrazu.

Art. 23.

1. Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych.
5. Projekty studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów zagospodarowania przestrzennego województw w części dotyczącej obszaru chronionego krajobrazu, wymagają uzgodnienia z właściwym wojewodą.

Art. 24.

1. Na obszarze chronionego krajobrazu mogą być wprowadzone następujące zakazy:
- 2) realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu art. 51 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska;
- 3) likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają one z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej i zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego (...) lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych;
- 5) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem (...) przeciwpowodziowym lub przeciw osuwiskowym lub utrzymaniem, budową, odbudową, naprawą lub remontem urządzeń wodnych;
- 7) likwidowania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy i obszarów wodno-błotnych;

Pomnik przyrody i zespół przyrodniczo-krajobrazowy

Na terenie Gminy Dębica występuje pięć pojedynczych okazów i zespołów drzew pomnikowych.

Art. 40.

1. Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, jary, głazy narzutowe (...).

Art. 43.

Zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne.

Art. 44.

1. Ustanowienie pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, (...) lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego następuje w drodze rozporządzenia wojewody albo uchwały rady gminy, jeżeli wojewoda nie ustanowił tych form ochrony przyrody.
2. Rozporządzenie wojewody lub uchwała rady gminy, o których mowa w ust. 1, określają nazwę danego obiektu lub obszaru, jego położenie, sprawującego nadzór, szczególne cele ochrony, w razie potrzeby ustalenia dotyczące jego czynnej

ochrony oraz zakazy właściwe dla tego obiektu, obszaru lub jego części, wybrane spośród zakazów wymienionych w art. 45 ust. 1.

Art. 45.

1. W stosunku do pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego mogą być wprowadzone następujące zakazy:
  - 1) niszczenia, uszkodzenia lub przekształcania obiektu lub obszaru;
  - 2) wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem (...) lub przeciwpowodziowym albo budową, odbudową, utrzymywaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych;
  - 4) dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody albo racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej (...);
  - 5) likwidowania, zasypywania i przekształcania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
  - 7) zmiany sposobu użytkowania ziemi;
  - 11) umieszczania tablic reklamowych.

Zadrzewienia występujące na obszarach nie objętych w/w formami ochrony

Art. 81.

Teren położony poza obrębem miast i wsi o zwartej zabudowie, pokryty drzewostanem i nieobjęty ochroną na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rada gminy może uznać za park gminny, jeżeli stanowi własność gminy, a jeżeli stanowi własność innego podmiotu - za zgodą właściciela.

Zespół zieleni w historycznych granicach osiedla w Pustkowie-Osiedle.

Art. 82.

1. Prace ziemne oraz inne prace związane z wykorzystaniem sprzętu mechanicznego lub urządzeń technicznych, prowadzone w obrębie bryły korzeniowej drzew lub krzewów na terenach zieleni lub zadrzewieniach powinny być wykonywane w sposób najmniej szkodzący drzewom lub krzewom.
2. Na drogach publicznych oraz ulicach i placach środki chemiczne powinny być stosowane w sposób najmniej szkodzący terenom zieleni oraz zadrzewieniom.

Art. 83.

2. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości *wpisanej do rejestru zabytków* wydaje wojewódzki konserwator zabytków.
3. Wydanie zezwolenia, o którym mowa w ust. 1 i 2, może być uzależnione od przesadzenia drzew lub krzewów w miejsce wskazane przez wydającego zezwolenie albo zastąpienia ich innymi drzewami lub krzewami, w liczbie nie mniejszej niż liczba usuwanych drzew lub krzewów.
6. Przepisów ust. 1 i 2 nie stosuje się do drzew lub krzewów: 1) w lasach; 2) owocowych, z wyłączeniem rosnących na terenie nieruchomości *wpisanej do rejestru zabytków* oraz w granicach rezerwatu przyrody, czy na obszarach nieobjętych ochroną krajobrazową; 3) na plantacjach drzew i krzewów; 4) których wiek nie przekracza 5 lat;

Art. 85.

6. Opłaty za usunięcie drzew lub krzewów z terenu uzdrowisk, obszaru ochrony uzdrowiskowej, terenu nieruchomości *wpisanej do rejestru zabytków* oraz terenów zieleni są o 100% wyższe od opłat ustalonych na podstawie stawek, o których mowa ust. 4 pkt 1 i ust. 5.

Art. 86.

1. Nie pobiera się opłat za usunięcie drzew:
- 3) jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości *wpisanej do rejestru zabytków*;

Art. 88.

1. Wójt wymierza administracyjną karę pieniężną za: 1) zniszczenie terenów zieleni albo drzew lub krzewów spowodowane niewłaściwym wykonywaniem robót ziemnych lub wykorzystaniem sprzętu mechanicznego albo urządzeń technicznych oraz zastosowaniem środków chemicznych w sposób szkodliwy dla roślinności; 2) usuwanie drzew lub krzewów bez wymaganego zezwolenia; 3) zniszczenie spowodowane niewłaściwą pielęgnacją terenów zieleni, zadrzewień, drzew lub krzewów.

Ustawa reguluje sposób organizacji ochrony przyrody. Należy zwrócić uwagę na **Art. 91.** wskazujący na wójta gminy jako jeden z organów w zakresie ochrony przyrody.

Art. 122.

1. Kto dokona odkrycia kopalnych szczątków roślin lub zwierząt, jest obowiązany powiadomić o tym niezwłocznie wojewodę, a jeżeli nie jest to możliwe – właściwego wójta.
2. Wójt, jest obowiązany przekazać niezwłocznie wojewodzie zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

Ważne regulacje prawne mające wpływ na stan krajobrazu i zabytków zawierają również ustawy o ochronie środowiska i prawo budowlane oraz inne, które rzutują na sposób postępowania inwestorskiego. W przypadku obiektów czy obszarów objętych ochroną konserwatorską czy przyrodniczą ustawy szczegółowe mają priorytet w stosunku do pozostałych. Z tego względu przytoczone zostały powyżej najważniejsze przepisy mające wpływ na stan środowiska kulturowego i przyrodniczego.

III. OPIEKA NAD ZABYTKAMI W DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH

Głównym dokumentem programowym wyznaczającym założenia metodologiczne oraz cele działań w sferze ochrony i opieki nad zabytkami w skali całego kraju jest opracowanie noszące nazwę:

1. Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

zatwierdzone przez Ministra Kultury Waldemara Dąbrowskiego, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury pod przewodnictwem prof. Dr hab. Bogumiły Rouby.

Jednym z najważniejszych ustaleń o znaczeniu doktrynalnym jest zawarta w tym dokumencie wykładnia porządkująca sferę ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

1. zasady *primum non nocere*,
2. zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
4. zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
6. zasady odwracalności metod i materiałów,
7. zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczyć powinny wszystkich, którzy mają do czynienia z zabytkami prowadząc przy nich badania naukowe, konserwując lub remontując je, a czasem, jeśli zachodzi potrzeba, rozbudowując lub zmieniając otoczenie ich otoczenie.

Ważną sferą ochrony jest rozpoznanie zasobu zabytkowego i dokumentacja na poziomie podstawowym – ewidencja- i na bardziej zaawansowanym, co do metody badawczej. Dobre rozpoznanie daje możliwość prowadzenia edukacji. Wśród metod upowszechniania zwrócono szczególną uwagę na źródła elektronicznego przekazu i informacji. Tak można skrótowo przedstawić wybrane zagadnienia, które powinny być pomocne w ukierunkowaniu działań w skali Gminnej.

2. Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 – Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020

oba dokumenty zostały opracowane i przyjęte do realizacji przez Ministra Kultury w 2004 i 2005 r.

Narodowa Strategia zawiera wytyczne programowe kształtujące zakres i metodologię sprawowania opieki nad zabytkami. W oparciu o tezy sformułowane przez środowisko związane bezpośrednio z ochroną zabytków opracowany został Narodowy Program. Skupiono się w nim w dużym stopniu na sprawach finansowania prac przy zabytkach i pozyskiwaniu środków z

programów Unii Europejskiej. Sformowano również ogólne zasady dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami. Jako cel nadrzędny założono działania na rzecz zrównoważonego rozwoju kultury regionów w Polsce. Ponieważ w sposób bardziej szczegółowy zostały one rozwinięte w Programie Wojewódzkim, rezygnuje się z ich prezentacji w tym miejscu.

3. Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010 – 2013

W rozdziale „Założenia programowe – priorytety, kierunki działań i zadania” przyjęto ramy programowe odnoszące się do całości terytorium Województwa Podkarpackiego.

W **priorytecie pierwszym** całość uwagi skupiono na ochronie i świadomym kształtowaniu krajobrazu kulturowego.

W **pierwszym kierunku** działań tegoż priorytetu wskazano potrzebę tworzenia parków kulturowych, dających możliwości ochrony krajobrazu kulturowego. Taką możliwość daje samorządowi ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami, ale tylko od woli tegoż samorządu zależy jedynie utworzenie takiego obszaru chronionego. W wykazie proponowanych parków na obszarze całego województwa nie wskazano żadnych miejsc, które leżały by na terenie Gminy Dębica, ale równocześnie nie wykluczono możliwości tworzenia parków w innych miejscach.

W **drugim kierunku** działań wskazano potrzebę uwzględniania ochrony i opieki nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego. Zwrócono uwagę na potrzebę aktualizacji planów zagospodarowania przestrzennego województwa. Na poziomie gminnym zalecono żeby w planowaniu przestrzennym uwzględniać wskazania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, żeby dodatkowo wykonywać opracowania specjalistyczne naukowo-badawcze dla obszarów zurbanizowanych mających tradycję historyczną, żeby uwzględniać problematykę form zabudowy tradycyjnej w procesie planistycznym, a tam gdzie lokalizowane będą wielkopowierzchniowe inwestycje – żeby nie zapominać o opracowaniach studialnych, które mogą wskazać rozwiązania, eliminujące bądź minimalizujące negatywny wpływ inwestycji na środowisko kulturowe.

W **trzecim kierunku** zwrócono uwagę na możliwość integracji ochrony zabytków z ochroną przyrody. Wskazano potrzebę łączenia działań ochronnych dla miejsc, gdzie przyroda i zabytki współgrają z sobą w sposób naturalny. Oczywiście, pogodzenie tych problemów wymaga kompromisów. Zalecono, żeby w planach miejscowych uwzględniać środowisko naturalne otaczające zabytki, bądź z nimi powiązane widokowo.

W **czwartym kierunku** zajęto się rewaloryzacją i rewitalizacją układów urbanistycznych. Przytoczono przy tym długą listę wytycznych konserwatorskich, ale na końcu stwierdzono konieczność opracowań specjalistycznych, odnoszących się indywidualnie do konkretnego założenia urbanistycznego. W tym celu powinny być opracowywane studia historyczno – urbanistyczne. Zalecono, żeby ustalenia tych studiów były potem uwzględniane w planowaniu przestrzennym. Przy realizacji działań inwestycyjnych w obrębie takiego zabytkowego układu urbanistycznego zalecono, żeby gmina planowała wsparcie finansowe w dłuższym horyzoncie czasowym, niż tylko jednego roku budżetowego. Wskazano potrzebę działania długofalowego. Zwrócono też uwagę na adaptację zabytków techniki, oraz konieczność popularyzacji dobrych przykładów takich realizacji.

Piąty kierunek dotyczy ochrony układów ruralistycznych. Zalecono zapewnienie ochrony prawnej dla najcenniejszych układów przestrzennych wsi, poprzez wpis do rejestru zabytków lub odpowiedni zapis w planie miejscowym. Nie zalecono kontynuacji dalszego rozpraszania zabudowy wiejskiej. W planach zagospodarowania należy ograniczyć niekontrolowane osadnictwo. Zalecono przestrzeganie zasad dotyczących dostosowania nowej zabudowy do warunków krajobrazowych i tradycji miejscowego budownictwa.

W **priorytecie drugim** zajęto się rewaloryzacją dziedzictwa kulturowego, widząc w tym element rozwoju społecznego.

Pierwszy kierunek dotyczy zabytków wpisanych na listę UNESCO, lub uznanych za Pomnik Historii.

W **drugim kierunku** zwrócono uwagę na konieczność zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania. Wsparcia wymagają działania mające na celu zachowanie nieużytkowanych i niszczących obiektów architektonicznych a mających wartość historyczną bądź architektoniczną. Konieczna jest przy tym pomoc finansowa poprzez udzielanie dotacji lub refundacji.

W **trzecim kierunku** zajęto się programem ochrony zabytkowych zespołów dworsko – parkowych. Wskazano na potrzebę dążenia do zachowania pierwotnych układów kompozycyjnych, rewaloryzacji założeń parkowych, przeciwdziałaniu rozdrobnieniu parcelowemu. Zwrócono uwagę na poważny w skali województwa problem nieużytkownych obiektów zabytkowych. W związku z tym, powstaje konieczność przejęcia inicjatywy zmierzającej do zahamowania procesów degradacji, przeciwdziałania przekształceniom, wypracowania merytorycznej współpracy czynników administracyjnych i zarządzających, w celu poszukiwania optymalnych rozwiązań.

W **czwartym kierunku** zwrócono uwagę na program ochrony zabytków przemysłowych i zabytków techniki. W tym przypadku jako pierwsze działanie wskazano potrzebę dobrego rozpoznania zasobu. Ważne jest właściwe wykorzystanie takich obiektów, adaptacja do nowej funkcji. Wspierać należy inicjatywy zmierzające do rewitalizacji zabytków przemysłowych. Tutaj zwrócono szczególną uwagę na obiekty powstałe w ramach programu rządowego COP. Również inne obiekty jak np. młyny, gorzelnie powinny być chronione.

W **piątym kierunku** zajęto się ochroną archeologicznego dziedzictwa kulturowego. Zalecono zintegrowaną ochronę stanowisk archeologicznych poprzez: zapewnienie ochrony prawnej dla cennych stanowisk, egzekwowanie ochrony w procesie inwestycyjnym obejmującym te stanowiska, prowadzenie monitoringu, zapewnienie udziału środowiska archeologicznego przy tworzeniu planów zagospodarowania przestrzennego, egzekwowanie nadzoru archeologicznego przy inwestycjach terenowych, popularyzację idei ochrony archeologicznej poprzez różne akcje dydaktyczne. Wskazano potrzebę prowadzenia badań oraz dokumentacji archeologicznej.

W **szóstym kierunku** zajęto się zabytkami ruchomymi. W tej dziedzinie wskazano potrzebę dofinansowania działań specjalistycznych konserwatorskich.

W **siódmym kierunku** zajęto się podejmowaniem działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. Wspieranie ginących zawodów uznano za jedno z możliwych rozwiązań.

Priorytet trzeci – to badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja, i edukacja służąca budowaniu tożsamości.

W **pierwszym kierunku** przyjęto potrzebę rozpoznania i dokumentacji zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach.

W **drugim kierunku** zajęto się działaniami szkoleniowymi oraz edukacją i promocją wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

W **trzecim** ochroną kultury ludowej, w tym wartości niematerialnych.

W **czwartym kierunku** wskazano możliwość upowszechniania wiedzy poprzez organizowanie tematycznych szlaków turystycznych.

Odnosnie charakterystyki zasobu zabytkowego województwa w Programie zostały zauważone niektóre z tych znajdujących się na terenie Gminy Dębica. Zwrócono uwagę na modernistyczne założenie urbanistyczne powstałe w ramach COP w Pustkowie-Osiedle oraz na kaplicę związaną z tym osiedlem, a wyróżniającą się na tle całości architektury sakralnej regionu.

Założenie rezydencjonalne w Zawadzie zostało wymienione przy okazji omawiania pałaców o dworów z przełomu XVIII/XIX w. Park w Zawadzie uznano za jeden z lepiej zachowanych w skali całego województwa.

Z dziedziny archeologii wskazano na ważne stanowiska w Braciejowej i zaproponowano poprowadzenie tamtędy Archeologicznego Szlaku Turystycznego, który w swym przebiegu zaczynałby się w Rzeszowie i po zrobieniu obszernej pętli do tego miasta by powracał. Wspomniane zostało także stanowisko nr 1 w Podgrodziu związane z domniemanym grodziskiem. Zabytki omówione zostały z podziałem na grupy tematyczne.

4. Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007 – 2020

W rozdziale dotyczącym diagnozy prospektywnej stwierdzono, że w oparciu o potencjalne warunki i czynniki rozwoju, wykształciły się 3 podstawowe funkcje województwa podkarpackiego w gospodarce krajowej: przemysłowa, rolnicza, rekreacyjno-wypoczynkowa i turystyczna oraz funkcje uzupełniające, które spełniają: komunikacja, budownictwo oraz usługi socjalno-kulturalne, parki narodowe i rezerваты przyrody, pełniące funkcję ochronną.

Województwo posiada dobre warunki dla rozwoju turystyki, rekreacji i wypoczynku. Wyjątkowo atrakcyjne walory przyrodniczo-krajobrazowe, bogactwo flory i fauny, stosunkowo czyste powietrze oraz wody rzek, potoków i zbiorników, szlaki turystyczne w obszarach objętych ochroną - stwarzają szczególnie korzystne warunki do harmonijnego obcowania ludzi ze środowiskiem naturalnym. Dodatkowym atutem dla rozwoju tej funkcji są liczne wody mineralne, zawierające związki siarki oraz borowiny. Umożliwiają one funkcjonowanie ośrodków sanatoryjnych. Funkcje turystyczne podkreślają także liczne zabytki kultury materialnej i niematerialnej. Funkcja ochronna w województwie jest istotna ze względu na ochronę unikatowych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, jak również ochronę znacznych zasobów kultury materialnej.

Wśród słabych stron wymieniono: słabą dostępność komunikacyjną, wynikającą z niedostatecznej i niskiej jakości sieci komunikacyjnej drogowej i kolejowej (brak obwodnic miast, dróg szybkiego ruchu, autostrady); występowanie zdegradowanych i niezagospodarowanych terenów przemysłowych; słabą bazę infrastrukturalną i

ekonomiczną obszarów wiejskich, nieefektywne, rozdrobnione rolnictwo; mało efektywną promocję regionu; kierunki edukacji niedostosowane do potrzeb rynkowych; wymagającą poprawy bazę edukacyjną i kulturową; niski standard infrastruktury turystycznej i sportowej.

Przedstawiono cele strategiczne, priorytety i kierunki działań i przedsięwzięcia:

W dziedzinie **GOSPODARKI REGIONU** wyznaczono cel strategiczny: „Tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności gospodarki poprzez rozwijanie przedsiębiorczości, zwiększanie jej innowacyjności oraz podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu”, a w ramach tegoż **priorytet 4**: „Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno – gospodarczego województwa”, opisując go w następujący sposób: „Turystyka stanowi istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego. Gospodarka turystyczna powinna stanowić jeden ze strategicznych kierunków jego rozwoju. Aktywizuje ona inne sektory gospodarki (m.in. transport, telekomunikację, działalność bankową, ubezpieczeniową, rolnictwo). Generuje dochody, które mogą wspomagać bezpośrednio działalność instytucji chroniących regionalne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. Tak więc ekonomiczne efekty rozwoju turystyki wychodzą naprzeciw oczekiwaniom związanym ze zwiększeniem dochodów województwa, działających w nim podmiotów gospodarczych, usług świadczonych przez ludność oraz służą zmniejszaniu bezrobocia”.

Na dochody z turystyki decydujący wpływ mają następujące produkty turystyczne: letnie i zimowe pobyty wypoczynkowe, grupowe wycieczki objazdowe po regionie, pobyty w uzdrowiskach i pobyty obejmujące turystykę biznesową (podróże w interesach i sprawach służbowych). Diagnoza wskazuje potrzebę pobudzenia koniunktury gospodarczej także w sektorze turystycznym.

W ramach priorytetu 4 wskazano kierunki działania nastawione na turystykę:

Kierunek działania 1:

Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego. Poprawienie bazy turystycznej. W uzdrowiskach regionu wymaga się inwestycji w unowocześnienie zakładów przyrodoleczniczych (w tym budowa zakładu przyrodoleczniczego w Latoszynie gm. Dębica) oraz bazy sanatoryjnej. Niezbędne jest podjęcie eksploatacji wód termalnych i mineralnych, rozszerzających ofertę pobyków leczniczych i profilaktycznych.

Z kolei rozwój wycieczek objazdowych wymaga opracowania standardowych (wielotematycznych i monotematycznych) tras objazdowych adresowanych do różnych grup wycieczkowiczów, oraz inwestycji w parkingi z zapleczem toaletowym, zlokalizowanych przy uczęszczanych atrakcjach turystycznych. Niezbędna jest modernizacja szlaków turystycznych, oraz dalsza rewaloryzacja zabytkowych, - a często unikatowych, - obiektów sakralnych i świeckich (w tym obiektów architektury pałacowo-zamkowej oraz budownictwa drewnianego). Wsparcie zostaną przedsięwzięcia służące rozwojowi turystyki na terenach wiejskich oraz w obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, przy zachowaniu zasady zrównoważonego rozwoju oraz obowiązujących standardów ochrony przyrody.

Kierunek działania 2:

Jednym z warunków skutecznej promocji turystycznej regionu jest dostępność i aktualność informacji turystycznej. Celem działań promocyjnych atrakcji i produktów turystycznych

będzie rozwój wiedzy krajoznawczej wśród mieszkańców województwa, a tym samym wpływanie na podejmowanie decyzji o podróżach i pobytach turystycznych w regionie.

Kierunek działania 3:

Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich, i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki.

Wojewódzkie programy obejmujące rozwój transportu, budowę zbiorników wodnych, rewaloryzacje zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, rozwój terenów wiejskich i inne związane z podróżami i usługami świadczonymi odwiedzającym, będą opiniowane przez specjalistów z zakresu turystyki. Podstawą sukcesu w realizacji przedsięwzięć rozwijających turystykę będzie montaż środków finansowych współdziałających podmiotów oraz sięganie po fundusze zewnętrzne, zwłaszcza z Unii Europejskiej.

W oparciu o przepisy prawne regulujące partnerstwo publiczno-prywatne przygotowywane będą projekty turystyczne, których efektem będą nowe miejsca pracy lub zwiększenie dochodów ludności regionu.

Kierunek działania 4:

Przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie. Kształcenie nowych kadr dla obsługi ruchu turystycznego odgrywa niezwykle istotną rolę ponieważ przyczynia się do ograniczenia bezrobocia, dzięki zatrudnieniu w gospodarce turystycznej. Turystyka jest nauką umiejętności i stanowi szansę dla wszystkich, którzy wypadli z rynku pracy, a rozwój infrastruktury turystycznej oraz produktów turystycznych wymagać będzie profesjonalnych kadr do obsługi turystów.

W dziedzinie **INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ** wyznaczono cel strategiczny; „Poprawa dostępności komunikacyjnej i infrastruktury technicznej województwa.”, a w nim priorytety (wybrane zagadnienia dotyczące bezpośrednio Gminy Dębica):

Priorytet 1: Wspieranie inwestycji komunikacyjnych: drogowych, kolejowych i lotniczych.

Rozbudowa i modernizacja systemu transportu, określona w strategii rozwoju województwa, przyczyni się do zwiększenia dostępności komunikacyjnej regionu jako czynnika wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej.

Kierunek działania 1:

Rozbudowa układu drogowego, w tym: autostrady A4 przez teren województwa, wpisanej w międzynarodową sieć autostrad europejskich.

Kierunek działania 2:

Modernizacja sieci kolejowych, w tym: zakończenie generalnej modernizacji magistrali kolejowej E30, relacji Kraków – Rzeszów – Medyka wraz z infrastrukturą towarzyszącą,

celem przystosowania do prędkości szlakowych min.160 km/h; modernizacja linii kolejowej nr 25 Łódź Kaliska – Sandomierz – Tarnobrzeg – Mielec – Dębica z elektryfikacją odcinka Dębica – Ćmielów.

W dziedzinie - **WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA** wyznaczono cel strategiczny: „Wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochrona wartości przyrodniczo – krajobrazowych.”, a w nim priorytety (wybrane zagadnienia dotyczące bezpośrednio Gminy Dębica):

Priorytet 2: Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania 2:

Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego: inicjowanie i wspieranie projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich; prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.); zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych, oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie; realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej; ochronę zabytkowego krajobrazu, głównie parków rezydencjonalnych; ochronę zabytków ruchomych (w muzeach); wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów; publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.

Kierunek działania 3:

Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki.

Priorytet 3: Zachowanie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrona środowiska przyrodniczego.

Kierunek działania 2

Działania w zakresie zachowania obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrony środowiska przyrodniczego powinny się skupiać na: dalszej ochronie obszarów o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych; udostępnianiu obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych.

5. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Kierunki Polityki Przestrzennej. Propozycje ważniejszych zadań rządowych i samorządowych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego, stanowiący załącznik nr 1 do uchwały Nr XL VIII/522/02 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. § 1, ust. 1, lit.: a, b, c, d (ogłoszony w „Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego”, nr 64 z dnia 17 października 2002 r.), firmowany przez Zarząd Województwa Podkarpackiego;

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w tym planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich trzecie pole strategiczne to *Kultura, turystyka i ochrona środowiska*. W ramach tego pola za priorytet przyjęto:

„Rozwój kultury i ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego. Za jeden z trzech przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego.”

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego zawarto też *Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego*, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony, i wykorzystania turystycznego. Wskazano także na historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony, obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane Szlaki kulturowe, oraz określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną.

Wykonana metodą SWOT synteza uwarunkowań wśród mocnych i słabych stron województwa, uwzględnia także problemy dotyczące dziedzictwa kulturowego. Zalecono opracowanie studiów programowo-przestrzennych dla stref o koncentracji walorów turystycznych. Uznano także za konieczne sporządzenie przez jednostki samorządowe miejscowych planów rewaloryzacji, rewitalizacji i zagospodarowania przestrzennego wybranych zabytkowych obszarów.

W rozdziale **Propozycje ważniejszych działań rządowych i samorządowych** Gmina Dębica podzielona jest na dwa zasadnicze obszary – południowy do drogi E-4 znajduje się w strefie krajobrazu chronionego OCHK Pogórza Strzyżowskiego, - i północny objęty strefą intensywnego rozwoju przemysłu (strefa Stalowo-Wolsko – Dębicka). Wzdłuż drogi E-4 i linii kolejowej do Mielca wyznaczone zostały pasma podwyższonej aktywności społeczno-gospodarczej, z korytarzem rozwoju osadnictwa. Ponadto, na granicy obu obszarów wyznaczono trasę przebiegu autostrady A-4.

W rozdziale **Środowisko – dziedzictwo kulturowe, ochrona i wykorzystanie dóbr kultury** wyznaczono tylko jeden obiekt – historyczny układ zespołu pałacowo-parkowego w Zawadzie. Zakwalifikowano ten zabytek do zespołów i obiektów o znaczeniu krajowym i regionalnym, ze wskazaniem na kontynuację działań w zakresie ochronnym. Gmina nie znalazła się w obszarze objętym programem ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikalnej architektury drewnianej. Obszary objęte tym programem leżą na południe od gminy. Brak jest na terenie gminy propozycji rezerwatów kulturowych oraz obszarów predysponowanych do objęcia ochroną w zakresie dziedzictwa kulturowego, dla których należy opracowanie interdyscyplinarnego studium w celu ochrony i właściwego wykorzystania.

W rozdziale **Szlaki kulturowe** pokazano przebieg szlaku pod nazwą *Szlak architektury drewnianej*, który przebiega przez Gminę równolegle do projektowanej autostrady.

Prawdopodobnie obejmuje w swym programie drewniany z 1661 r. kościół z Pustynia, ob. kaplica na cmentarzu w Kozłowie (wpisany do rejestru zabytków), ale na planie nie jest on zaznaczony.

W rozdziale Ochrona i wykorzystanie zasobów przyrodniczych zaproponowano utworzenie rezerwatu przyrody „Zamczysko” w Braciejowej. Wskazano na Latoszyn, miejsce dawnego kurortu, jako teren zawierający wody lecznicze i przeznaczony do utworzenia miejscowości uzdrowiskowej.

W rozdziale Działania proponowane do 2030 r. wskazano na zespół parkowo-pałacowy w Zawadzie jako wymagający szczególnej ochrony, oraz potrzebę utworzenia rezerwatu przyrody „Zamczysko” w Braciejowej. Pokazano również planowany przebieg szlaku kulturowego pod nazwą *Szlak architektury drewnianej*. Wskazano na Latoszyn jako miejsce utworzenia uzdrowiska, co wiąże się z odtworzeniem historycznej tradycji tego dawnego kurortu.

6. Strategia rozwoju Gminy Dębica na lata 2007 – 2013

W opracowaniu **Strategia rozwoju Gminy Dębica na lata 2007 – 2013** zwrócono uwagę na historię regionu. Zaprezentowano pokrótce każdą z miejscowości w gminie, charakteryzując je od strony historycznej i walorów turystycznych. Następnie scharakteryzowano środowisko geograficzne i przyrodnicze gminy, obecną sytuację demograficzną, strukturę wykształcenia i zatrudnienia ludności, strukturę gospodarczą. W rozdziale IX poświęconym turystyce, zwrócono uwagę na walory krajobrazowe gminy, owiane legendą grody słowiańskie, szlaki turystyczne i rowerowe, oraz zabytki, które stwarzają doskonałe warunki dla rozwoju turystyki. Dotyczy to obszaru położonego na południe od trasy E-4.

Jako najważniejszy zabytek wskazano zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie. Oprócz tego wymieniono jeszcze: karczmę w Zawadzie; kościół par. rzym.-kat. w Zawadzie – Sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej z cudownym obrazem; drewniany kościół w Pustyni; kościół par. rzym.-kat., i kaplica cmentarna w Brzeźnicy, oraz liczne przydrożne kapliczki. Wspomniano też miejsca pamięci narodowej: „Górę Śmierci” i obóz zagłady w Pustkowi-Osiedle, oraz Polanę Kałużówka w Braciejowej.

Wymienione zostały również zarejestrowane w gminie pomniki przyrody - pięć stanowisk z lokalizacją terenową. Nie zamieszczono wykaz zabytków rejestrowych, oraz zabytków objętych ewidencją gminną.

Oprócz zabytków ofertę turystyczną gminy wzbogacają cykliczne imprezy sportowe i kulturalne. Bazę turystyczną w postaci ośrodków wypoczynkowych uzupełniają gospodarstwa agroturystyczne. Istnieje możliwość uprawiania sportów wodnych np. coroczny spływ kajakowy po Wisłoce, oraz sportów zimowych – w Stobiernej znajduje się wyciąg narciarski.

Ważnym elementem oferty turystycznej są 4 szlaki piesze przebiegające w atrakcyjnym krajobrazie, przez miejsca, gdzie znajdują się zabytki i miejsca wydarzeń historycznych, co ma również znaczenie edukacyjne.

Strategia prezentuje turystyczne szlaki piesze, ich przebieg i obiekty warte odwiedzenia:

NIEBIESKI – NIZINNY

Dębica: dworzec PKP - ul. Głowackiego - ul. Puszkina - ul. Świętosławy – Kędzierz – Kozłów – Brzeźnica – Pustków-Osiedle – Góra Śmierci.

(Kozłów - Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy "Jałowce"; Brzeźnica - neogotycki kościół pw. *św. Jana Chrzciciela* z zabytkowym wyposażeniem wnętrza, kaplica cmentarna murowana, z 1841 r., pomniki – mauzoleum, ofiar II wojny i dzieci nienarodzonych na cmentarzu parafialnym; Pustków- Osiedle – „Góra Śmierci” - teren obozu zagłady ok. 15 tys. więźniów.)

Szlak przebiega niedaleko zabytków nie wyliczonych w powyższej charakterystyce. Należą do nich: zespół stawów i dwór obronny z XVI/XVII w. w Pustyni, zespół kurhanów w lesie pod Brzeźnicą, zespół kamiennych nagrobków z k. XIX w. przy kaplicy cmentarnej w Brzeźnicy, folwark plebański w Brzeźnicy, pozostałość założenia dworsko-parkowego w Brzeźnicy, modernistyczne założenie urbanistyczne z zespołem willowym i parkowo-leśnym w Pustkowie-Osiedlu.

NIEBIESKI – PODGÓRSKI

Dębica: dworzec PKP – ul. Kolejowa - ul. Ogrodowa - ul. Kaweczyńska – Wolica - Kopaliny - Gumniska - Braciejowa - Okop - Zamczysko - Głębikowa – Kamieniec (i poza terytorium gminy – Grudna Górna - Brzeziny – Klonowa Góra).

(Spotykamy na nim piękne zbiorowiska leśne (Las Wolica). Na trasie znajdują się również wczesnośredniowieczne grodziska: "Zamczysko" i "Okop" w Braciejowej).

Znakowanie pojawia się na terenie stanowiska archeologicznego „Okop”, ale na mapie topograficznej 1: 10 000, czy na mapie prezentującej Gminę Dębica w skali 1: 60 000 jest zaznaczony w taki sposób, że omija to stanowisko. Omija również grodzisko „Zamczysko”, do którego dostęp z najbliższej drogi możliwy jest tylko przy dobrej orientacji terenowej, chcącego tam dotrzeć turysty.

ZIELONY

Dębica: dworzec PKP - ul. Parkowa - ul. Lisa - szpital - Wolica III - Kopaliny – Gumniska - Polana Kałużówka – (dalej do ośrodka wypoczynkowego w Jaworzu Dolnym).

(Wędrujemy przez piękne, braciejowskie lasy do ukrytej w gęstwinie leśnej polany Kałużówka, na której znajduje się pomnik upamiętniający walki partyzanckie AK z 1944 r.)

Szlak, jeszcze na terenie miasta, przebiega obok założenia dworsko-parkowego w Wolicy. Przechodzi koło kościoła paraf. pw. *Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii* w Gumniskach, który jest przykładem modernistycznej architektury sakralnej z lat powojennych. Obok znajduje się kościelisko – miejsce po starym kościele, oraz cmentarz parafialny z nagrobkiem Konstantego Leliwa-Słotwińskiego (ofiara rabacji 1846 r.; pomnik rzeźbiarza lwowskiego H. Perlera z 1865 r). Na mapie topograficznej w skali 1:10 000 nie zaznaczono przy szlaku, w obrębie gminy Polana Kałużówka. Pomnik upamiętniający poległych w walce z okupantem hitlerowskim partyzantów polskich AK, żołnierzy Armii

Czerwonej i pomordowanej ludności cywilnej z 1944 r. zlokalizowany jest przy drodze Braciejowa – Południk.

ŻÓŁTY

Wchodzi w obręb gminy od strony Woli Ociecekiej) - Kochanówka, - Pustków - Wielończa - Kołowrotnia - Wola Brzeźnicka - Zawada – (dalej do Ropczyc).

(W Zawadzie znajduje się największe skupisko obiektów zabytkowych na Ziemi Dębickiej z zespołem parkowo-pałacowym, sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej, obrazem słynącym cudami, odnowiona XVIII-wieczna karczma podworska). Między Kochanówką a Ocieką zobaczymy ringi obozowe i bunkry – pozostałość dawnego poligonu SS z czasu II wojny).

Szlak przechodzi przez ringi – dawny hitlerowski obóz i poligon, ale nie pokazuje ich ciekawszych i lepiej zachowanych fragmentów od strony północno-wschodniej. Omija też modernistyczne osiedle willowe powstałe w latach 1936-1939, w ramach programu rządowego COP. Zbliżając się do Zawady mija z boku dawny folwark Raczyńskich przy torach kolejowych. Przechodząc przez wieś Zawadę prezentuje dobrze zachowany układ wsi z charakterystyczną zabudowę, i krajobraz dobrze zachowany.

Szlak turystyki rowerowej – znaki zielone

Latoszyn – Gumniska – Grabówka – (Gołęczyna, Południk poza garnącą gminy), - Głobikowa, - „Kamieniec” - pogranicze Braciejowej z Niedźwiadą – Stasiówka - Stobierna - Zawada.

(Na trasie znajduje się wiele punktów widokowych, miejsc pamięci narodowej i obiektów zabytkowych)

Strategia opisuje również bazę turystyczną i sportową. W rozdziale XIII poświęconym wartościom kulturowym zwrócono uwagę na ważną rolę Muzeum Regionalnego w Dębicy i Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dębickiej.

W II części opracowania **Strategia rozwoju Gminy Dębica** przeprowadzono analizę SWOT. Odnośnie turystyki i ośrodków sportowo-rekreacyjnych wskazano następujący schemat: mocne strony to doskonałe warunki do rozwoju turystyki ze względu na położenie na pograniczu Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej; dostęp do pieszych szlaków turystycznych (4 pieszne szlaki); występowanie licznych zabytków jak również miejsc historycznych wydarzeń; dostęp do szlaków rowerowych; dostęp do gospodarstw agroturystycznych (6 gospodarstw); funkcjonowanie klubów sportowych. Słabe strony: to niedostatecznie rozwinięta baza turystyczna; niedostateczna baza hotelowa. Szanse: wyposażenie klubów sportowych; rozbudowa infrastruktury rekreacyjno-sportowej; rozwój agroturystyki. Zagrożenia: brak promocji regionu jako ośrodka turystyczno-wypoczynkowego; wysokie koszty uruchomienia działalności turystycznej.

Odnośnie położenia geograficznego, środowiska przyrodniczego i zasobów naturalnych stwierdzono: mocne strony to walory krajobrazowe; położenie ważnych szlaków komunikacyjnych (trasa E4, magistrała kolejowa Kraków – Przemyśl); wzrost czystości rzek w porównaniu z rokiem 2005; występowanie obszarów chronionych; czyste górne biegi potoków. Słabe strony: w południowej części gminy częste występowanie osuwisk i złazisk,

co ogranicza możliwości inwestycyjne; zanieczyszczenie powietrza przez emisję pyłów i gazów pochodzących z energetycznego spalania paliw; zanieczyszczenie terenu w pobliżu drogi E4 metalami ciężkimi. Szanse: budowa autostrady w północnej części gminy; poprawa funkcjonowania składowiska i selektywnej zbiórki odpadów. Zagrożenia: wzrost zanieczyszczeń środowiska spowodowany niedostateczną siecią kanalizacyjną. W innych sektorach zwrócono uwagę na mocne strony: obecność ważnych szlaków komunikacyjnych; gęstość sieci drogowej; wzrost zainteresowania wypoczynkiem na wsi; dobrze rozwinięta sieć zespołów szkół; dostęp do domów kultury; wysoka aktywność w zakresie inicjatyw związanych z zagospodarowaniem czasu dla dzieci i młodzieży; dobra dostępność do bibliotek.

Określono też misję Gminy Dębica w następujący sposób:

„Korzystając z czystości środowiska naturalnego jak również z walorów krajobrazowych będziemy tworzyć atrakcyjne turystycznie miejsca oraz rozwijać ekologiczną produkcję rolną. Naszym celem będzie również dbanie o rozwój nowoczesnej infrastruktury technicznej przy jednoczesnym zachowaniu równowagi w przyrodzie i z szacunkiem dla lokalnych tradycji”.

Wyznaczono następujące **cele i zadania strategiczne na lata 2007– 2013**: promocja gminy jako regionu czystego ekologicznie; wykorzystanie walorów geograficznych i przyrodniczych w sferze turystyki; rozwój gospodarstw agroturystycznych jako wzbogacenie bazy hotelowej potrzebującej również nowych obiektów; kampania promująca walory turystyczne regionu; wyznaczenie w MPZP terenów pod inwestycje, i terenów aktywności turystycznej; planowane jest stworzenie obiektu Przyrodo–Leczniczego oraz bazy hotelowo gastronomicznej w Latoszynie, władze gminy będą dbały o dobry stan lokalnych zabytków oraz miejsc atrakcyjnych turystycznie; planowane jest powstanie kompleksów turystyczno-kulturalnych oraz rekreacyjnych w pobliżu miejsc i obiektów atrakcyjnych turystycznie; rewitalizacja terenów przemysłowych; stworzone zostaną nowe ścieżki rowerowe, szlaki turystyczne oraz parkingi dla turystów; budowa wyciągu narciarskiego i rozbudowa stoku w Stobiernej a także promocja turystyki zimowej; budowa platformy widokowej w Głobikowej na wzniesieniu *Tomaszówka*; budowa przystani wodnej w Podgrodziu; zagospodarowanie na nowo obszaru przemysłowego w Pustkowie-Osiedle w celu poprawy estetyki architektonicznej gminy, a także pod kątem użyteczności tych obszarów dla lokalnej społeczności; rozbudowa i modernizacja miejsc pamięci narodowej; scalenie gruntów; regulacja potoków.

Zadania, których realizacja będzie miała wpływ na stan krajobrazu kulturowego i zabytki oznakowane zostały znakiem.

Strategia Rozwoju Turystyki Gminy Dębica na lata 2006 – 2013

W opracowaniu przedstawiono wyniki ankiety społecznej dotyczące różnych tematów, między innymi zabytków ważnych dla Gminy. Na podstawie tegoż badania sporządzono listę zabytków ważnych dla mieszkańców Gminy, która w porównaniu z wykazem zaproponowanym przez autorów Strategii nie wykazuje zbyt wielkiej różnicy ilościowej. W oparciu o walory krajobrazowe i przyrodnicze, zasób zabytków i historię tegoż terenu, przedstawiono propozycję zróżnicowanej linii tematycznej adresowanej do potrzeb odbiorców poszukujących atrakcji zgodnie ze swymi upodobaniami.

Obok propozycji tras pieszych, rowerowych i imprez związanych z cyklem pór roku i świętami zaproponowana została linia 6 „Militaria”, która bezpośrednio odnosi się do

konkretnego zespołu zabytków i określonej ramowo historii. Dotyczy powstałego w czasie ostatniej wojny poligonu SS w Pustkowie – Osiedle. Pozostałe linie można powiązać z zabytkami, ale główny motyw tematyczny jaki im przypisano nie wskazuje na to, żeby zabytki były brane pod uwagę jako wątek przewodni. Różnorodne analizy i propozycje rozwiązań znalazły swe ukonkretnienie w wykazie inwestycji przewidzianych do realizacji w latach 2006 – 2013.

Z obszernej listy zamieszczonej w **Strategii** na uwagę zasługują te zadania, które bezpośrednio mogą dotyczyć zabytków lub krajobrazu kulturowego. W dziedzinie upowszechniania i udostępniania zabytków są to następujące inwestycje: wytyczenie i budowa nowych ścieżek rowerowych po najciekawszych zakątkach Gminy; stworzenie systemu szlaków tematycznych z folderami informacyjnymi – w tym szlaku zabytkowej architektury; wydanie mapy zabytków i walorów turystycznych. W dziedzinie inwestycji dotyczących prac przy zabytkach należy wymienić zadania: właściwe utrzymanie obiektów zabytkowych o kluczowym znaczeniu dla Gminy; renowacja zabytków sakralnych; zabezpieczenie i modernizacja obiektów o wartości etnograficznej. W dziedzinie administracyjno – organizacyjnej proponuje się inicjowanie działań zmierzających do rewitalizacji, renowacji i modernizacji obiektów zabytkowych oraz pozyskiwanie środków finansowych do realizacji takich zadań.

7. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica

Uchwała Rady Gminy Dębica z dnia 10 marca 1998 r. Nr I/5/98

Odnosnie uwarunkowań kulturowych zwrócono uwagę na najbardziej znaczące w skali gminy zabytki: archeologiczne – w Braciejowej, Latoszynie, Podgrodziu, Brzeźnicy; zespoły dworskie – w Zawadzie, Nagawczynie, Pustyni i Głobikowej (w Głobikowej zachował się tylko park, nie wymieniono zespołu dworskiego w Podgrodziu); obiekty sakralne – w Zawadzie, (nie wymieniono Pustyni, Brzeźnicy). Zwrócono uwagę na powiązanie zabytków i walorów krajobrazowych szlakami turystycznymi, wymieniając dwie istniejące w tamtym czasie trasy.

Odnosnie wartości kulturowych skupiono się głównie na zabytkach archeologicznych z czasów formowania się grodzisk słowiańskich. Uznano, że tożsamość kulturowa na terenie gminy kształtują: pozostałości dawnego wiejskiego krajobrazu, pozostałości układów ruralistycznych, pozostałości dworów, parki dworskie, obiekty sakralne z sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej jako miejscem dynamicznie rozwijającego się kultu, miejsca pamięci narodowej, i na koniec zwrócono uwagę na dawną karczmę w Zawadzie.

Zamieszczono pokazną listę zabytków odnotowanych w Ewidencji Gminnej, dużo obszerniejszą niż obecnie funkcjonujący zbiór kart ewidencyjnych. W spisie adresowym dominują drewniane budynki mieszkalne z 1 poł. XX w. Wskazano na modelowy typ historycznej zabudowy wiejskiej w postaci chałupy drewnianej konstrukcji zrębowej, o układzie dwutraktowym z sienią pośrodku.

Wyróżnione zostały problemy wynikające z potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego. Wskazano potrzebę wpisu do rejestru zabytków jednego z czynnych cmentarzy w Gumniskach określonego nazwą „Makabra” (dolny). Zalecono wpis do rejestru cmentarza w Zawadzie, i stanowiska archeologicznego nr 1 w Latoszynie związanego z nazwą „Koci Zamek”.

Dla ochrony otoczenia zabytków parków zalecono utworzenie wokół nich strefy ekspozycji (ok. 30 m.), w której wskazane powinno być tylko użytkowanie rolne – łąki, uprawy – a wykluczone powinny być obiekty kubaturowe. Zaproponowano również ograniczenie gabarytów zabudowy projektowanej w strefach ochronnych. Na załączniku graficznym nie przedstawiono jednak propozycji konkretnie wyznaczonej strefy przy jakimkolwiek zabytku.

W ocenie struktury osadnictwa i procesów urbanistycznych podano charakterystykę Gminy, wskazując na wyraźnie zarysowujące się strefy. Strefa podmiejska obejmuje wsie Latoszyn, Nagawczynę i Pustynię. Charakter miejski ma strefa osiedla przy zakładzie chemicznym „Erg” w Pustkowie-Osiedle. Odrębną grupę stanowią wsie zlokalizowane przy głównych szlakach komunikacyjnych – Podgrodzie, Zawada, Brzeźnica, Pustków. Dużą grupę stanowią wsie o charakterze rolniczym na południu i północnym wschodzie gminy. Południe gminy objęte zostało w 1996 r. Obszarem Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego. Zaproponowano ochronę typu rezerwatowego dla kompleksów leśnych „Zamczysko” w Braciejowej i „Las Wolica”. Zauważono potrzebę ochrony resztek alei prowadzącej do dworu w Nagawczynie.

W drugiej części opracowania nakreślono ramy polityki w zakresie ochrony dóbr kultury na terenie Gminy Dębica. Zalecono bezwarunkową ochronę zabytków wpisanych do rejestru i ewidencji; zachowanie układów ruralistycznych, bądź ich fragmentów posiadających znaczenie historyczne lub kulturowe; ochronę stanowisk archeologicznych określonych w AZP i prowadzenie dalszego rozpoznania archeologicznego; sporządzenie przez specjalistów studium konserwatorskiego, które da podstawę właściwych zapisów ochrony dziedzictwa w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Zwrócono uwagę na potrzebę ochrony otoczenia zabytków architektury oraz ochrony widoku na nie. Najlepszym sposobem osiągnięcia tego jest zadaniem autorów przestrzeganie przepisów ustawy o ochronie zabytków. Innym ważnym stwierdzeniem jest potrzeba ograniczenia swobody inwestycyjnej w strefie otaczającej zabytek, i utrzymanie istniejącej funkcji rolnej w sposób trwały.

8. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009 – 2015. Lokalna Grupa Działania Partnerskiego Pięciu Gmin. Czarna – Dębica – Iwierzycy – Ropczyce – Sędziszów Małopolski

W analizie SWOT wśród mocnych stron tego terenu wskazano walory przyrodniczo - krajobrazowe, występowanie obszarów chronionych i rezerwatów przyrody, obecność ważnych szlaków komunikacyjnych, dobrze rozwiniętą sieć drogową, bogate dziedzictwo kulturowe i zabytki, występowanie szlaków turystyki pieszej i rowerowej oraz dobrze rozwiniętą bazę edukacyjną. Wśród słabych stron zauważono: braki w dziedzinie obsługi turystycznej i infrastruktury, nieefektywność promocji regionu, degradację istniejących szlaków turystycznych, zaniedbanie i niewykorzystanie miejscowej tradycji i dziedzictwa kulturowego, degradację charakterystycznej zabudowy wiejskiej i zabytków. Wśród szans wymieniono tendencje rozwojowe: wzrost zainteresowania produktami lokalnymi, aktywnym spędzaniem wolnego czasu oraz rozwój średniej i małej przedsiębiorczości. Również tranzytowe położenie regionu uznano za szczęśliwe. Zagrożeń indywidualnych nie wskazano, opisując ogólne, negatywne zjawiska dotyczące niemal całego kraju.

W Strategii wyznaczono trzy zasadnicze kierunki: Kultywowanie i zachowanie tradycji oraz ochronę dziedzictwa kulturowego; Wzrost atrakcyjności rekreacyjno – sportowej i turystycznej regionu; Poprawę jakości życia na obszarach wiejskich.

Strategia dużą wagę przykładą do ochrony dziedzictwa kulturowego. Zaplanowano rewitalizację budynków wpisanych do rejestru zabytków lub objętych wojewódzką ewidencją zabytków, konserwację lokalnych pomników historycznych i miejsc pamięci; zakup i odnowienie obiektów charakterystycznych dla danego regionu lub tradycji budownictwa wiejskiego i ich adaptacje na cele publiczne. Ten zapis jest szczególnie ważny gdyż wskazuje sposób wyjścia z impasu dotyczącego systemowego rozwiązania ochrony wiejskiej drewnianej zabudowy.

9. Plany Odnowy Miejscowości w Gminie Dębica

Plan odnowy miejscowości Brzeźnica na lata 2009-2017

Historię miejscowości rozpoczęto od informacji archeologicznych. Wspomniano o tradycji poświęcenia kościoła parafialnego przez św. Stanisława ze Szczepanowa. Omówiono historię parafii w skrócie prezentując dwa wcześniejsze drewniane kościoły poprzedzające obecny. Zaznaczono rolę rodu Ligęzów jako fundatorów działań budowlanych i wyposażenia wnętrza w XVI i XVII w. Na budowie nowej świątyni w 1907 r. zakończono historię wsi. W rozdziale „Zasoby przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe” wymieniono następujące zabytki: neogotycki kościół parafialny z wyposażeniem, kaplicę cmentarną z 1841 r., oraz cmentarzysko kurhanowe w lesie „Borek”. Zwrócono uwagę na wybudowany niedawno na cmentarzu parafialnym pomnik – mauzoleum z uranami z ziemią z 14 pól bitewnych świata.

Walory turystyczne miejscowości udostępniono prowadząc przez jej teren dwa szlaki turystyczne: niebieski nizinny z Dębicy na Górę Śmierci i żółty z Kochanówki do Zawady.

Jako mocną stroną miejscowości wskazano: długą tradycję historyczną, występowanie obszarów chronionych, dogodne warunki dla rozwoju turystyki i zabytkowy kościół. Jako niektóre z celów inwestycyjnych koniecznych do zrealizowania w latach 2009-2017 uznano potrzebę budowy parkingu przy kościele i cmentarzu, odrestaurowanie wnętrza kościoła parafialnego.

Plan odnowy miejscowości Braciejowa na lata 2010-2018

Zwrócono uwagę na dwa ważne zabytki archeologiczne „Zamczysko” i „Okop” oraz na polanę Kałużówka, gdzie znajduje się pomnik ku czci partyzantów AK, którzy zginęli podczas „Akcji Burza” w 1944 r. Wspomniano o planowanym rezerwacie przyrody „Zamczysko”, który miałby objąć powierzchnię 65 hektarów. W ramach tegoż rezerwatu miałoby się znaleźć stanowisko archeologiczne o dobrze zachowanej formie terenowej „Zamczysko”. Z zabytków wymieniono kapliczkę domkową z figurą *NMP Niepokalanie Poczętej* znajdująca się przy drodze do Gumnisk.

W mocnych stronach wsi zwrócono uwagę na walory krajobrazowe i historyczne: w słabych na brak infrastruktury turystycznej. Szanse upatruje się w promocji atrakcyjnych elementów kultury, historii i zwyczajów; oraz stworzenie kompleksowej atrakcji turystycznej na bazie historycznej przeszłości.

Wśród zadań inwestycyjnych do realizacji w latach 2010-2018 mieszkańcy wsi wskazali między innymi: przygotowanie ekspozycji historycznej i utworzenie skansenu w miejscu dawnego grodziska na wzgórzu „Okop”, oraz budowę stawów rybnych na terenie dawnego folwarku „Berdech”.

Plan odnowy miejscowości Gumniska na lata 2010-2018

Zwrócono uwagę na dawną tradycję historyczną wsi, a szczególnie zaakcentowano okres ostatniej wojny i udział partyzantki AK w obronie suwerenności kraju i wydarzenia roku 1944, kiedy wieś została w dużym stopniu zniszczona w czasie działań frontowych.

Wymieniono następujące zabytki: murowana kapliczkę podworską z figurą *św. Jana Nepomucena*, kaplicę mszalną w przysiółku Kopaliny, kapliczkę z figurą *NMP Różańcowej* przy drodze do Dębicy, i jeden dom drewniany z l. 40-XX w.

Plan odnowy miejscowości Latoszyn na lata 2010-2018

Przedstawiono historię wsi zwracając uwagę na zasłużonego dla nauki polskiej w czasach średniowiecznych profesora Akademii Krakowskiej Jana z Latoszyna, oraz na znane już pod koniec XVIII w. lecznicze źródła, które w następnym wieku dały podstawę dla rozwoju uzdrowiska. Uzdrowisko zostało całkowicie zniszczone podczas działań frontowych na przełomie 1944/45 r.

Wymieniono następujące wartościowe dla wsi zabytki: kapliczka murowana z 1910 r. z bogatym wyposażeniem wnętrza, kapliczka murowana zlokalizowana na dawnym cmentarzu cholerycznym odbudowana w 1982 r. z fundacji Bronisława Koziola, kapliczka z poł. XIX w. z figurą *św. Jana Nepomucena* zlokalizowana przy drodze E4

Główna szansa rozwoju wsi jest reaktywacja dawnego uzdrowiska. Zagrożenie jest upatrywane w braku odpowiedniej promocji wsi jako ośrodka turystyczno - rekreacyjnego.

Wśród mocnych stron miejscowości zwrócono uwagę na atrakcyjne i malownicze położenie w pagórkowatym krajobrazie. Jako szansę upatruje się promocję atrakcyjnych elementów kultury, historii i zwyczajów i wykorzystanie walorów krajobrazowych. Zagrożeniem jest brak odpowiedniej promocji wsi jako ośrodka turystyczno - rekreacyjnego. Wśród zadań inwestycyjnych do realizacji w latach 2010-2018 mieszkańcy wsi wskazali między innymi: budowę zakładu przyrodniczo - leczniczego, wyznaczenie i budowę ścieżek rowerowych przez najbardziej atrakcyjne obszary miejscowości, modernizację nawierzchni drogi prowadzącej do Braciejowa.

Plan odnowy miejscowości Podgrodzie na lata 2010-2018

Ogólnie przedstawiono historię wsi. Zwrócono uwagę na dawny majątek dworski wymieniając kolejnych jego właścicieli. Na terenie wsi wymieniono następujące obiekty zabytkowe: park podworski z dworem i spichlerzem, stanowisko archeologiczne na „Górze Maga”, kaplicę mszalną, drewnianą z 1870 r. przy drodze E4, domy drewniane nr

48,70,82,102,103,137 zbudowane przeważnie w 1 poł. XX w. Ocenę SWOT przeprowadzono nie zwracając uwagi na problem dawnego założenia dworskiego. Wśród celów inwestycyjnych planowanych na lata 2010-2018 przewiduje się między innymi: Zagospodarowanie wzgórza „Maga”.

Plan odnowy miejscowości Pustków na lata 2010-2018

W części dotyczącej historii zwrócono uwagę na istniejący we wsi dwór i towarzyszące mu obiekty folwarczne. Zauważono, że po nich pozostała obecnie tylko kapliczka z figurą św. *Jana Nepomucena*. Więcej miejsca poświęcono powstaniu Osiedla–Pustków i fabryki „Lignoza”, a potem funkcjonowaniu na tym terenie poligonu SS i obozu śmierci. W rozdziale dotyczącym inwentaryzacji zasobów służących odnowie miejscowości, wskazano tylko jeden zabytek warty uwagi, a jest nim wspomniana wyżej kapliczka podworska. Wskazując na słabe strony wsi uznano między innymi, że brak jest terenów wydzielonych pod budownictwo. Jako mocną stronę wskazano walory krajobrazowe i przyrodnicze, przebieg rzeki *Wisłoka* przy granicy miejscowości, oraz bliskość do terenów Pogórza.

Plan odnowy miejscowości Zawada na lata 2010-2018

Miejscowość nazwano mianem „Perły Ziemi Dębickiej” wskazując na rangę zabytków. Zajęto się głównie założeniem rezydencjonalnym i sanktuarium Maryjnym. Jako mocne strony wskazano istnienie sanktuarium i zespołu pałacowego. Słabą stroną jest brak parkingów utwardzonych przy sanktuarium i zbyt małe wykorzystanie zespołu pałacowego do promocji wsi. Zakłada się regulację rzeki Zawadka, budowę bezpiecznego przejścia przez drogę E-4 i zwiększenie liczby parkingów.

9. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica

Gmina nie jest w dalszym ciągu objęta jako całość jednym, spójnym planem zagospodarowania przestrzennego. Rada Gminy Dębica podjęła kilka uchwał, w których przyjęto plany dotyczące pojedynczych działek lub małych obszarów rozsianych na terenie całej Gminy głównie dotyczących Zawady, Pustyni i Latoszyna. Ta linia planowania przestrzennego w Gminie jest w dalszym ciągu utrzymywana i kontynuowana.

Analiza uchwalonych planów pokazuje, że są one przygotowywane pod konkretne potrzeby inwestycyjne, rozpatrywane w odniesieniu nie do całości większego obszaru, lecz punktowo. Takie planowanie zaspakaja potrzeby doraźne pojedynczych inwestorów, ale nie stwarza perspektywicznego kształtowania i porządkowania gospodarki na całości terytorium.

Ochrona i opieka nad zabytkami bez świadomego planowania przestrzennego, nie może być prowadzona skutecznie. Dlatego istnieje potrzeba opracowania planu miejscowego dla całości, lub większych segmentów Gminy Dębica, z uwzględnieniem stref ochronnych i obszarów przeznaczonych pod intensywną działalność inwestycyjną.

IV. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU

Na rozległym obszarze Gminy Dębica występują zabytki w dużej różnorodności. Dla lepszego zobrazowania problematyki, jaka się z nimi wiąże, będą one prezentowane w niniejszym opracowaniu w grupach tematycznych. Po dokonaniu przeglądu zabytków gminy przyjmuje się, że reprezentowane są na jej terytorium następujące grupy tematyczne: zespoły urbanistyczne i ruralistyczne; kościoły i założenia przykościelne; cmentarze; kapliczki; założenia dworskie, parkowe i folwarczne; drewniana zabudowa wiejska, zajazdy; zabytki techniki poza założeniami folwarcznymi; zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej i inne; miejsca pamięci narodowej; zieleń komponowana poza parkami dworskimi. Odrębną grupę stanowią zabytki ruchome; najczęściej nie występujące samodzielnie, lecz przeważnie związane z konkretnym obiektem architektonicznym. Wyjątek mogą stanowić tu kapliczki przydrożne i pomniki nagrobne.

• **Zachowane zespoły urbanistyczne i ruralistyczne:**

Gmina Dębica obejmuje rozległe terytorium otaczające miasto Dębica. Ma zatem charakter gminy wiejskiej. Skupia szereg wsi (19), które historycznie ciążyły ku miastu stanowiącemu lokalne centrum administracyjne, gospodarcze i kulturalne. Taki system hierarchiczny wykształcił się na tym terenie już w średniowieczu. W XIII i XIV w. miasta zakładane były w taki sposób, by stanowić lokalne centra handlowe i gospodarcze dla otaczających je wsi lokowanych niemal równocześnie na prawie magdeburskim. Taki model przetrwał do połowy XIX w. W okresie industrializacji proces miastotwórczy nasilił się. Przejawiało się to głównie poprzez powiększanie się obszarów już istniejących miast. Tak stało się w przypadku Dębicy, do której stopniowo przyłączano terytoria sąsiednich wsi. Ale powstały też, poza miastem dwa odrębne organizmy o charakterze protomiejskim. Do takich należy zaliczyć niezachowany do dziś zespół uzdrowiskowy w Latoszynie - powstały w 1 poł. XIX w.; oraz zespół mieszkalny i przemysłowy Osiedla Pustków zbudowany w ramach programu gospodarczego COP w latach 1936-1939.

Osiedle Pustków nazywane było czasem „kolonią”. W ten sposób nawiązywano do tradycji dawnych osiedli zakładanych przy manufakturach. Były one jakby formą przejściową pomiędzy strukturą miasta i wsi; zarówno w odniesieniu socjologicznym jak i urbanistycznym. Z tego względu termin „kolonia” wydaje się bardzo adekwatny. Nowe osiedle zbudowano równocześnie z **fabryką „Lignoza”**. To założenie urbanistyczne było skomunikowane z linią kolejową i główną drogą tranzytową. Osiedle o przemysłowej kompozycji, starannie rozplanowane i wpisane w kontekst naturalnego krajobrazu leśnego, zachowało pierwotny układ planistyczny. Jego komponentami są: układ drożny z oryginalnymi brukowanymi nawierzchniami Częściowo zachowanymi; podział parcelowy zasygnalizowany ogrodzeniami, z charakterystycznym rozplanowaniem wyznaczającym strefę mieszkalną w frontowej części działki, i gospodarczą w tylnej; zabudowa willowa, „mistrzówki” i bloki zgrupowane w sekwencjach odpowiadających statutowi społecznemu poszczególnych grup pracowników dawnej fabryki; hotel, kaplica i budynki techniczne

przekształcone obecnie w Dom Kultury. Na pocz. 1.40-XX w. przy fabryce i osiedlu Niemcy założyli poligon wraz obozem wojskowym regularnie rozplanowanym wzdłuż osi drogi prowadzącej z Brzeźnicy do Ocieszyna. System dróg w układzie – pierwotnie pięciu, obecnie czterech pierścieni zwanych „**Ringami**” - zachował się do dziś. Zachowały się też ślady po **obozie pracy przymusowej i miejscu zagłady 15 tysięcy więźniów**, którzy zginęli w czasie funkcjonowania poligonu. W ostatnim czasie zrekonstruowano na tym miejscu baraki, bramę i ogrodzenie owego obozu.

Drugim nie zachowanym do dziś układem planistycznym o charakterze odbiegającym od typu rozplanowania wiejskiego był kurort w **Latoszynie**. Z planu katastralnego z poł. XIX w. wynika, że miał on formę parku krajobrazowego przeciętego krętymi drózkami, przy których rozmieszczone były drewniane i murowane pensjonaty i obiekty sanatoryjne. W l. 30-XX w. powstał tu nowoczesny, modernistyczny budynek Łazienek. Z tej kompozycji i obiektów nic się nie zachowało, oprócz drogi dojazdowej. Być może rozległa polana w lesie jest śladem centralnej części uzdrowiska. Obecnie trwają starania zaawansowane zmierzające do reaktywowania źródła w oparciu o istniejące źródła wód mineralnych. Projekt nie zakłada jednak nawiązania do przeszłości, ani w formach kompozycyjnych, ani architektonicznych.

Poza wspomnianymi układami kompozycyjnymi typu urbanistycznego na obszernym terytorium Gminy dominują wioski, które posiadają różnorodne typy rozplanowania przestrzennego. Bardziej regularny i zwarty układ mają wioski znajdujące się na północ od drogi A-4 na terenach równinnych. Nieregularne i rozproszone rozplanowanie charakteryzuje wsie położone na południ na terenie górzystym, pokrytym lasami. Tradycja osadnictwa w okolicy Dębicy sięga przeważnie XIII – XIV w., i wiąże się procesem lokowania wsi na prawie niemieckim.

Pod względem regularności założenia wyróżnia się **Pustków**. Wieś rozplanowana jest w formie ulicówki. Zachowany tam jest modułowy układ działek i dość liczna zabudowa drewniana o szczytowej orientacji względem drogi. Szczęśliwie, główna droga przelotowa została wyprowadzona poza wieś dzięki zbudowanej obwodnicy.

Regularne rozplanowanie w formie wsi rzędówki, z zabudową zorganizowaną przeważnie po jednej stronie drogi mają wioski **Kozłów**, **Kędzierz** i część **Zawady** (na północ od A-4). We wszystkich tych przypadkach układ drogi i podążającej za nią parcelacji i zabudowy powiązany jest ściśle bądź przebiegiem potoku (Zawada), bądź układem starorzecza (Kędzierz), bądź z kształtem linii brzegowej stawów (Kozłów).

Ciekawe rozwiązanie planistyczne posiada przysiółek Zawady zwany Bobrek. Poszczególne zagrody ulokowane są na wysoko wyniesionych cyplach wychodzących językami w dolinę potoka *Zawadka*.

Układ wsi wielodrożnicowej prezentowany jest w północnej części przez **Paszczyne** i **Brzeźnicę**. Południowa część gminy wyróżniająca się górzystym ukształtowaniem terenu ma zabudowę wiejską kształtowaną odmiennie niż część północna. Zabudowa jest rozproszona na rozległych przestrzeniach pokrytych lasami i polami uprawnymi. Można tam spotkać typ siedlisk jednodworczych lokowanych wysoko na stokach lub wierzchołach wzgórz (**Stobierna**, **Stasiówka**, **Gumniska**, **Pdgródzie-Maga**). Najczęściej dominującym układem wsi są na tym obszarze łańcuchówki zorganizowane wzdłuż cieków wodnych, i drogi biegnącej dnem dolin (**Latoszyn**, **Gumniska**).

Akcentem w niektórych wsiach były sytuowane na ich skraju założenia dworsko – parkowe z folwarkiem (**Zawada**, **Pustynia z Kozłowem**, **Paszczyzna**, **Nagawczyzna**), lub folwarczne (**Pustków**). Wsiom tym towarzyszyły oddalone od nich przysiółki podobnie komponowane.

W przypadku **Brzeźnicy** układ planistyczny wzbogacony jest dość rozbudowanym założeniem kościelno–plebańskim. Również **Pustynia** wyróżniała się do niedawna podobną kumulacją zespołów zabudowy dworskiej i plebańskiej, ale po przeniesieniu kościoła *pw. św. Stanisława* na nowe miejsce (cmentarz w Kozłowie), uległ w dużym stopniu zatarciu ten akcent kompozycyjny wsi. Do tego przyczyniła się ponadto likwidacja zabudowy folwarcznej towarzyszącej renesansowemu dworowi. Natomiast wyróżniającym motywem kompozycji przestrzennej związanej z funkcjonowaniem dworu i folwarku w tej wsi jest zespół rozległych stawów zbudowanych pod koniec średniowiecza. One w dużej mierze zdecydowały o kompozycji wsi Pustynia i Kozłów. W ostatnim czasie stawy zostały rozcięte estakadą autostrady.

Opisane wyżej zjawiska planistyczne stworzyły zasadę, która kontynuowana jest po dzień dzisiejszy w systemie osadniczym, mimo że pod względem form architektonicznych nastąpiło znaczne uwolnienie się od tradycji.

• Kościoły i założenia przykościelne:

Na terenie Gminy Dębica funkcjonują trzy stare parafie: Brzeźnica, Zawada, Gumniska Fox. Tam też znaleźć można dziś zabytkowe obiekty sakralne. Najbardziej wartościowymi zabytkami gminy w tej kategorii są: drewniana kaplica z Pustyni z 1661 r. – administracyjnie należąca niegdyś do parafii Brzeźnica (z XI w.), i murowany kościół w Zawadzie (1646-1656). Drewniany kościół w Gumniskach spłonął w czasie ostatniej wojny.

Kaplica z **Pustyni** - przeniesiona na cmentarz w Kozłowie - prezentuje najstarszy typ drewnianej architektury kościelnej wywodzący się jeszcze z tradycji gotyckiej, mimo że wzniesiona została późno, bo w XVII w. O takiej tradycji świadczy rozplanowanie świątyni z kwadratową nawą, oraz zastosowany system zaskrzynieniowy. Kościół bezwieżowy pełnił pierwotnie funkcję kaplicy dworskiej. Po transferze na nowe miejsce, na nowo założony cmentarz, - utracił swe naturalne otoczenie. Wprawdzie obsadzono go dokoła wieńcem tui, ale ten gatunek drzew nie ma odpowiednika w tradycji. Ponadto doszło do znacznego zasłonięcia kościoła, przez co jego ekspozycja ucierpiała.

W miejscu, gdzie poprzednio się znajdował, w Pustyni niedaleko dworu, powstała nowa, murowana świątynia. W ten sposób zachowano tradycję miejsca. Pamiątką po starym kościele są wiekowe drzewa, które w krajobrazie wsi wskazują dawną lokalizację.

Kościół w **Zawadzie** wzniesiony w stylu prowincjonalnego baroku, kilkakrotnie remontowany i rozbudowywany zachował się na swym pierwotnym miejscu, na wzniesieniu mającym niegdyś walory obronne. Kościół został w 2 poł. XX w. rozbudowany o przedsionek i wieżę nieproporcjonalne w swych gabarytach do skali starej świątyni. Uzyskał formę dominującą w krajobrazie. Z racji posiadania cudownego obrazu zyskał funkcję sanktuarium. Jego otoczenie w ostatnich latach poszerzono i zagospodarowano w formie rozległego komponowanego parku z kaplicami. Stał się miejscem pielgrzymkowym z wyraźną tendencją rozwojową tej funkcji.

Kościół w **Brzeźnicy** wzniesiono w l. 1905-06 w stylu neogotyckim, na miejscu wcześniejszej świątyni. Ma on typową dla tego stylu sylwetę zaakcentowaną wysoką wieżą, dominującą w krajobrazie. Ma też charakterystyczny, ceglany wystrój elewacji. Pomnik nagrobny Ligęzów z XVI w. w stylu renesansowym przypomina o starej tradycji świątyni.

Wyróżnia się też ona swym otoczeniem. Kościół jest ogrodzony stylowym murem ceglany. Obok usytuowana jest bezstylowa plebania oraz ciekawe założenie plebańsko – folwarczne. Przy kwadratowym dziedzińcu stały budynki gospodarcze, z których zachował się do dziś tylko jeden. Nieopodal ulokowana była zagroda organisty złożona z drewnianych budynków – mieszkalnego i gospodarczego z podwórzem otoczonym parkanem. Zarówno drewniane budynki folwarczne jak i zagroda organisty utraciły swą funkcję i stopniowo niszczą lub są rozbierane. Szanse ich zachowania bez funkcji są znikome. Założenie plebańskie ulokowane jest tuż obok dawnego założenia dworskiego przy ul. Miedzianej. Szpaler drzew – wartościowy dla krajobrazu – zamykał wnętrze parku dworskiego i równocześnie wyznaczał granicę folwarku plebańskiego.

W stylu modernistycznym zbudowana została kaplica w **Pustkowie Osiedlu**. Prezentuje ona typ awangardowej jak na tamte czasy architektury, dobrze komponującej się z willami i zabudową mieszkalną osiedla przyfabrycznego. Pod koniec XX w. postawiono przy niej nowy kościół, który gabarytami znacznie przewyższył ją i odizolował od tej części krajobrazu, gdzie wille stanowiły tło. Również nowo zbudowany, rozległy plac przy kościele pozbawił kaplicę jej dawnego naturalnego środowiska i spowodował efekt wyizolowania.

Modernistyczna z lat 1957 – 1960, jest również bryła kościoła powstałego po wojnie w **Gumniskach**. Wyróżnia się on wyniosłą wieżą. Otoczenie z tui psuje wgląd na architekturę. Powyżej nowego kościoła, na wzniesieniu zachowano dawne miejsce po starszej drewnianej świątyni. Jest ono dobrze wyeksponowane.

• Cmentarze:

Na terenie gminy występują wyłącznie cmentarze zabytkowe związane z funkcjonowaniem parafii rzymskokatolickich. Dlatego należy ich szukać w pobliżu kościołów parafialnych o starej tradycji historycznej. Nie zachowały się najdawniejsze cmentarze przykościelne, organizowane bezpośrednio w otoczeniu świątyni parafialnej, w ramach jej ogrodu. W XIX w. zakładane były zgodnie z nakazem władz austriackich nowe cmentarze, oddalone od kościoła i od zabudowy wiejskiej. Do takich zaliczają się cmentarze w Brzeźnicy, Gumniskach – Fox i w Zawadzie. Oprócz cmentarzy parafialnych w Gminie istnieją dwa tzw. cmentarze choleryczne.

Cmentarz w **Brzeźnicy** uznać należy za najbardziej wartościowy pod względem krajobrazowym i zawartości zabytkowych komponentów. Ulokowany jest na kulminacji wzgórza, co ma znaczenie dla krajobrazu. Jego najbliższe otoczenie nie jest zniekształcone przez nowe obiekty, i stanowi właściwą oprawę dla zespołu. Oddalony jest od kościoła, ale oba te obiekty pozostają w kontakcie wizualnym. Starsza część cmentarza wypełnia kulminację wzniesienia, akcentowaną przez kaplicę z 1841 r., oraz stare drzewa komponowane w układ alei. Nowsza znajduje się nieco niżej, i nie zakłóca starszej. Wokół wzniesionej w stylu klasycystycznym kaplicy zachowała się spora liczba starych, kamiennych pomników z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Układ drózek kontynuuje zamysł pierwotnego rozplanowania.

Cmentarz w **Zawadzie** również posiada wspaniałą ekspozycję na zboczu wzgórza. Zachowuje kontakt wizualny z zabytkowym kościołem, od którego jest niewiele oddalony. Cechuje go jednak bardzo duże zagęszczenie nagrobków, brak charakterystycznej wysokiej zieleni. Wartościowe nagrobki występują w rozproszeniu i nie są zbyt liczne. Nowe grobowce wykonane są z materiałów, które struktura powierzchni i kolor, ale również forma wprowadzają dominację w odbiorze estetycznym całości. Na szczęście zachowana została droga od bramy do niezabytkowej kaplicy, wprowadzająca porządek w ogólnej kompozycji nekropoli.

W **Gumniskach - Fox** istnieją w bliskości obok siebie dwa cmentarze: „dolny” i „górny” – gdyż oba usytuowane są na stoku góry wznoszącej się ponad kościołem. „Dolny” o tradycji z poł. XIX w., jest zmodernizowany, z nowym ogrodzeniem, bez zadrzewienia komponowanego oraz wartościowych obiektów architektonicznych. Wśród nielicznie zachowanych wartościowych nagrobków znajdują się pomniki właścicieli okolicznych dworów (Słotwińskich z Głobikowej i Gradzińskich z Gumnisk). Tu podobnie jak w Zawadzie widoczne jest duże zagęszczenie nagrobków. Cmentarz „górny” o tradycji z 1 poł. XIX w., użytkowany jest obecnie z mniejszą intensywnością jak cmentarz „dolny”. Jest nieco zaniedbany, ze śladami po starych drzewach o dużych średnicach pni. Jeden okaz starodrzewu zachowany na granicy cmentarza. Z obu cmentarzy roztacza się rozległy, piękny widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasmowym układem pól o genecie lokacyjnej.

Oprócz cmentarzy parafialnych zachowały się też dawne cmentarze tzw. „choleryczne”. lokalizowane z dala od zabudowy wiejskiej. W **Latoszynie** znajduje się miejsce pochówku ofiar epidemii z poł. XIX w. Upamiętnia je kapliczka odbudowana w 1982 roku, oznaczona tablicą pamiątkową informującą o historycznym wydarzeniu i o jej fundatorze. Podobnie upamiętnione zostały ofiary epidemii ze wsi **Paszczyna**. Tam w przysiółku Kąty w ramach zagrody wiejskiej nr 225 - co jest zastanawiające – znajduje się kaplica postawiona na kopcu sztucznie usypanym. Charakterystycznym wyróżnikiem cmentarzy cholerycznych w terenie są najczęściej kopce upamiętniające te najczęściej opuszczone miejsca.

• **Kaplice, kapliczki, krzyże przydrożne:**

W granicach administracyjnych gminy istnieje różnorodność form kapliczek, figur i krzyży, a częstość występowania danej formy uzależniona jest od lokalizacji w terenie i czasu powstania. Zewidencjonowano 132 kapliczki i figury oraz 142 krzyże, z tym, że tylko część z nich posiada wartość zabytkową. Niektóre z tych obiektów przetrwały z nieznacznymi zmianami formy i wyposażenia do obecnych czasów, a część ze względu na upływający czas, zniszczenia lub zaniedbania, - a także w ostatnich latach - niewłaściwie przeprowadzone remonty, z zastosowaniem współczesnych materiałów budowlanych, częściowo zatraciła pierwotne cechy stylowe. Poniżej przedstawione są wybrane, najbardziej wartościowe obiekty.

Tak duża liczba kapliczek i krzyży rozsiana jest po rozległym terenie gminy. Najczęściej ich lokalizacja wiąże się ze skrzyżowaniem dróg, często nawet dróg polnych, i miejsc poza zabudową wiejską. Występują też obiekty związane z pobożnością prywatnych właścicieli, wówczas są one umiejscowione na ich działkach, w ich zagrodach, zawsze jednak są zwrócone frontem do drogi. Ich skala, poziom artystyczny są bardzo zróżnicowane. Z tego względu kapliczki i krzyże przydrożne w całej swej masie nie będą omawiane szczegółowo w

niniejszym opracowaniu, a analiza dotyczyć będzie tylko obiektów wybranych, potrzebujących szczególnej uwagi i dowartościowania.

Kaplice różnego typu – cmentarne, dworskie, prywatne – spełniają obok kościołów ważną funkcję społeczną. Jako zabytki są świadectwem religijności miejscowej ludności. Ich funkcja liturgiczna ograniczona jest do odprawiania nabożeństw, przy czym rola ludzi świeckich jest w tej dziedzinie szczególnie ważna, i wyraża się w aktywności zarówno fundacyjnej jak i zaangażowaniu osobistym w praktyki religijne. Z tego względu wymowa ideowa i estetyczna tych obiektów kultu wiele mówi o duchowości, ale też i możliwościach oraz gustach lokalnej społeczności. Stąd bierze się duża różnorodność stylów, w których mieszają się w różnych proporcjach pierwiastki ludowości z wielką sztuką.

Wybitnym dziełem wyrosłym z głównego nurtu sztuki europejskiej jest neogotycka kaplica zamkowa w dawnej rezydencji Raczyńskich w **Zawadzie**. Przy jej budowie wykorzystano basztę dworu obronnego Ligęzów z k. XVI w. W latach 1820 – 1821 nowy właściciel Atanazy Raczyński dokonał restauracji dawnej rezydencji. Według planów uznanego w tamtych czasach wybitnego architekta K.F. Schinkla dokonano odbudowy i aranżacji zamku w stylu neogotyckim. Prawdopodobnie duży udział w projektowaniu miał sam właściciel, ale analizując stylistykę budowli można z łatwością dostrzec w niej cechy manieri wielkiego architekta niemieckiego. Widać je w proporcjach dużych gładkich płaszczyzn elewacji zestawionych z drobnym detalem architektonicznym, dającym dyskretne akcenty przemawiające jednak swą finezją. Sama bryła kaplicy wyróżnia się mimo surowości i skromności wystroju dużą malowniczością i elegancją. Można bez obawy stwierdzić, że kaplica zamkowa jest jednym z ważniejszych dzieł na terenie Województwa Podkarpackiego patrząc z perspektywy historii sztuki. W dziele tym odbija się jak w zwierciadle wysoka kultura minionej epoki. Niestety, obiekt nie pełni swej pierwotnej funkcji sakralnej. Obecnie jest nieużytkowany i trudno dostępny do badań naukowych, a dla przeciętnego turysty całkowicie niedostępny.

W architekturze kaplicy cmentarnej w **Brzeźnicy**, z 1841 r., łączą się cechy stylowe klasycyzmu i baroku. Ten eklektyzm w prowincjonalnym wydaniu jest odbiciem poszukiwania przez Kościół w Polsce stylu dla sztuki religijnej, który przemawiałby do wiernych tak, jak sztuka wcześniejszych okresów historycznych. Nieufnie podchodzono do klasycyzmu kojarzonego z reformatorską, antykościelną działalnością cesarza Józefa II Habsburga. Natomiast styl baroku dobrze się sprawdził w dziejach Kościoła, i rozwinął różnorodne formy lokalne, schodząc nieraz do poziomu sztuki ludowej. Kaplica wyraża niewątpliwie upodobania miejscowego środowiska i dlatego zasługuje na baczną uwagę. Jej lokalizacja na wzgórzu z wyjątkowo dobrą ekspozycją, świadczy o przemyślanej i planowej działalności budowniczych.

Kaplica w **Latoszynie** przy ul. Gajowej 725 powstała w 1910 r. z prywatnej fundacji rodziny jako wotum, i jest wyraźnym nawiązaniem do tradycji kultury staropolskiej. Murowana, przysadzista, o tynkowanych elewacjach, obsadzona dookoła lipami kapliczka ma cechy architektury wernakularnej, jaka od XVII w. po 3 ćw. XIX w. powstawała w środowisku prowincjonalnym, czerpiąc z ludowego sposobu percepcji oficjalnej sztuki baroku i klasycyzmu.

W tym duchu wzniesiona jest również kaplica w **Paszczyńcu – Kąty** przy nr 225. Prostą, kubicką bryłę nawy poprzedza dwukolumnowy, archaiczny portyk z trójkątnym przyczółkiem. Obie kaplice mają bogate wyposażenie w formie ołtarzowej z obrazami i rzeźbami w stylistyce ludowego baroku. Kaplicę z Paszczyńca różni tylko sposób

usytuowania, gdyż umieszczona jest na podwórku wiejskiej zagrody. Nie otaczają jej drzewa, ale za to wzniesiona jest na sztucznie usypanym kopcu, który jest interpretowany jako zbiorowa mogiła związana z epidemią cholery w 1873 r.

Kaplica w **Gumniskach-Kopaliny** pochodzi z okresu międzywojennego. Jest podobnie jak dwie wyżej opisane fundacji prywatnej, i charakterze wotywnym. Stylistycznie odwołuje się do estetyki neogotyku, który dla sztuki kościelnej przełomu XIX/XX w. stał się stylem niemal obowiązującym. Nie objawił się on jednak w nagiej, ceglanej elewacji, ale w proporcjach; w uwysmuklonej bryle i stylizacji szczytu dachu rozczłonkowanego uszakami i płyciną o schodkowym układzie schodzącym się do łuku ostrego. Kapliczka ulokowana jest w szczyrych polach, otoczona ogrodzeniem i wysokimi lipami. Kiedyś sprawowano tu Msze św. i odprowadzano nabożeństwa maryjne.

Motyw wysokich lip otaczających kapliczkę; bądź to przy czterech narożach, bądź z dwóch stron jest często spotykany w tej okolicy. Kapliczka prywatna przy domu nr 81 w **Paszczyńcu – Kmiecie** zachowała już tylko jedno z grupy drzew. Zbudowana w 1890 r., prezentuje typ wysmukłej budowli o kubicznej formie bez rozczłonkowania architektonicznego. Ma tynkowane elewacje, wysmukłe proporcje nasuwają skojarzenie tej budowli z neogotyckimi realizacjami powstającymi w tym czasie w okolicy, które mogły wywrzeć wpływ na jej ostateczny wygląd. Tu też w przeszłości sprawowano Msze św. i odprowadzano nabożeństwa maryjne.

Odrębną grupę stanowią kapliczki i figury przydrożne, mniejsze wielkością, związane z dawnymi założeniami dworskimi. Zazwyczaj były stawiane przy drodze głównej, na skrzyżowaniu z drogą dojazdową do dworu. Zachowały się one przy dworach, po których brak dziś śladów, a o ich istnieniu informują już tylko plany katastralne z poł. XIX w. Do takich miejsc należą: miejsce po dworze Słotwińskich w Głobikowej, miejsce po folwarku „Dolizna” w Głobikowej, park i miejsce po dworze „Górzyzna” w Głobikowej, miejsce po dawnym dworze i folwarku „Kamieniec” w Głobikowej, miejsce po dworze w Gumniskach-Fox i miejsce po dworze w Pustkowie.

Na uwagę zasługuje kapliczka przy niedawno zlikwidowanym budynku gorzelni podworskiej w Pustkowie. Ma ona formę czterokolumnowej świątyni antycznej, nakrytej daszkiem dwuspadowym, osłaniającym figurą św. *Jana Nepomucena*. Obiekt datowany na przełom XVIII/XIX w. prezentuje styl klasycystyczny w wydaniu prowincjonalnym. Drugą z zachowanych kapliczek tego typu jest kapliczka z 1 poł. XIX w. w Głobikowej „Kamieniec” z figurą św. *Jana Nepomucena* we wnętrzu. Pozostałe z wymienionych miejsc nie mają artystycznie wartościowych kapliczek, a raczej należy traktować je jako upamiętnienie wyjątkowego miejsca o starej tradycji.

• **Założenia dworskie, parkowe i folwarczne:**

Założenia dworsko - parkowe i folwarczne związane z aktywnością gospodarczą klasy ziemiańskiej zachowały się jako zabytki w niewielkiej liczbie. Jak wynika z analizy map katastralnych poszczególnych wsi dzisiejszej gminy, w połowie wieku XIX było 15 takich założeń, które zostały uwidocznione w strukturze rozplanowania ówczesnych wsi. Wyróżniały się one w tej strukturze głównie specyficznym sposobem rozplanowania zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, której towarzyszyły zawsze: komponowana zieleń i urządzenia wodne w postaci stawów.

Często te zespoły posiadały bardzo atrakcyjną lokalizację pod względem krajobrazowym i ekspozycyjnym, wynikającą bądź to z dobrze dobranego miejsca (Głobikowa – „Górzyna, Słotwinówka, Podgrodzie, Gumniska), bądź ze sztucznie ukształtowanego otoczenia (Pustynia, Zawada, Nagawczyna). Żadne z tych założeń nie zachowało do dziś swej pierwotnej funkcji. Przestały być rezydencjami wiejskimi – nie są nawet zamieszkałe, zatraciły całkowicie swe znaczenie gospodarcze. Z 15 założeń żadne nie zachowało się kompletne.

Dawna rezydencja Raczyńskich w **Zawadzie** składająca się z części reprezentacyjnej i folwarcznej, z wielu budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz rozległego, ogrodzonego parku wygląda obecnie najbardziej okazale. Część reprezentacyjna bardzo interesująca jest obecnie niezamieszkała i niedostępna dla zwiedzających. Tylko jej część gospodarcza jest wykorzystywana. Zawada była starą rezydencją rodową. Po renesansowym dworze obronnym z XVI w. pozostała do dziś tylko baszta, przekształcona i po rozbudowie - w trakcie restauracji rezydencji przez Schinkla na pocz. l.20-XIX w. - stanowiąca część kaplicy dworskiej. Budowla ta jest dzisiaj pomnikiem architektury neogotyckiej, wiążąc się z pierwszą fazą tego nurtu estetycznego kształtującego sztukę Europy w 1 poł. XIX w. Rangę taką nadaje jej zarówno nazwisko wybitnego architekta, jak i fakt, że jest to jedna z wcześniejszych realizacji neogotyku na terenie Polski południowej. Z tego czasu pochodzi też kompozycja parku założonego w stylu angielskim. Budowle z l.20-XX w. dopełniają całości założenia. Zespół jest zróżnicowany stylowo, co wiąże się z nakładaniem kilku faz rozwojowych.

Pustynia jest przykładem rezydencji o starej tradycji. Dwór w ostatnich czasach został przekształcony, i rozbudowany o dodatkową wieżę. Do niedawna zachowywał swą renesansową formę murowanego dworu obronnego typu „kamienica”. Typ ten jest o tyle ciekawy, że obrazuje ewolucję rezydencji rycerskiej wywodzącej się ze średniowiecznej wieży mieszkalnej. Renesansowy dwór obronny zachowuje wprawdzie kilkukondygnacyjny układ użytkowy, ale pod względem funkcji mieszkalnej staje się wygodniejszy. Funkcja militarna za to zmienia się, i ulega redukcji ze względu na wprowadzenie broni palnej. W otoczeniu dworu funkcjonował zespół rozległych stawów. Pełniły one funkcję obronną, a w czasie pokoju - gospodarczą. Równocześnie znacznie podnosiły walory krajobrazowe, co dla ludzi renesansu było istotną potrzebą duchową. Wyjątkowy ten krajobraz zakłócony został w ostatnim czasie budową estakady autostrady A-4. Przy dworze egzystował duży folwark składający się z wielu budynków. Obecnie zachowały się dwa budynki czworaków. W ciągu ostatnich czterech lat przebudowany został budynek folwarczny służący jako przedszkole. Znikły też budynki przekształconych na warsztaty stajni. Dużo wcześniej z otoczenia znikła drewniana kaplica dworska z XVII w., przeniesiona na cmentarz do Kozłowa. Całość zespołu utraciła wiele dawnych elementów, łącznie z wysoką zielenią parkową, ale nadal atrakcyjność sztucznie ukształtowanego krajobrazu może być atutem tego miejsca. Od strony historycznej jest ważne miejsce związane dziejami wielkich rodów małopolskich.

Brzeźnica zachowała mało rozpoznany od strony historycznej dwór piętrowy, murowany (ul. Miedziana), posiadający prawdopodobnie rozległe piwnice. Jego forma architektoniczna pozwala go klasyfikować podobnie jak dwór w Pustyni, czyli łączyć tą budowlę z typem renesansowego dworu obronnego. Zachowały się resztki wysokiej zieleni parkowej uformowanej w szpaler ujmujący granicę dawnego założenia. Niskie budynki założone na prostokątnym planie są kontynuacją tradycji dawnych czworaków, a młyn zbudowany już po wojnie dopełniał funkcje folwarczną. Założenie dworskie sąsiaduje bezpośrednio z

folwarkiem plebańskim i kościołem parafialnym, co w efekcie daje spora przestrzeń krajobrazu komponowanego. Ten atut jest jednak słabo wykorzystany dla celów uatrakcyjnienia miejscowości. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na konieczność naukowego przebadania dworu, gdyż brak o nim wiadomości naukowych ma bezpośredni wpływ na brak popularyzacji wiedzy o nim.

W **Nagawczynie** zachował się park. Dwór znajdujący się od dłuższego czasu w remoncie stopniowo traci ważne dla jego charakteru elementy wyposażenia i wystroju. Nie jest on wpisany do rejestru zabytków, co pozwala obecnemu właścicielowi na dokonanie daleko idących zmian w jego rozplanowaniu wewnętrznym, ale również w wyglądzie elewacji. Przed rozpoczęciem remontu dwór zachował wiele elementów świadczących nie tyle o bogactwie właścicieli, ile o ich wysokiej kulturze. Typowa dla klasy ziemiańskiej była powściągliwość w dekoracji, a zamiast przepychu widoczne były rozwiązania dobrze przemyślane i praktyczne, służące wygodzie życia codziennego. Urządzenie, sposób rozplanowania wnętrza i komunikacji, stolarka ze składanymi wewnętrznymi okiennicami, należą do tych rozwiązań, które raz zlikwidowane nie będą w przyszłości do odtworzenia. Przeszkodą w tym mogą być nie tylko uwarunkowania technologiczne – nowe technologie stosowane obecnie nie uwzględniają dawnych, eliminując ich właściwości, zastępują je uproszczonymi rozwiązaniami dostępnymi obecnie na rynku - ale również brak zrozumienia nowych właścicieli dla tych archaicznie wyglądających, choć praktycznych urządzeń. Likwidacji uległy też do niedawna zachowane ślady alei doprowadzającej do dworu, i po folwarku: murowany czworak rozebrano, stawy od dłuższego czasu niewypełnione wodą, zasypano. Otoczenie założenia nie jest korzystne pod względem krajobrazowym.

W **Podgrodziu** zachowało się założenie dworsko – parkowe i folwark przekształcony po wojnie przez Państwowe Gospodarstwo Rolne. Dwór niezamieszkały podupadł w ruinę. Obecnie stoi z resztkami dachu, co naraża go na szybkie zniszczenie. Spichlerz służy jako magazyn, ale jest intensywnie eksploatowany bez jakichkolwiek działań remontowych. Park dobrze zachowany, pięknie eksponujący się na wzniesieniu nad doliną Wisłoka jest zapuszczony. Kompozycja zniekształcona jest przez samosiewy. Dodatkowym czynnikiem negatywnie oddziałującym na całość zespołu jest ulokowanie obok niego dużych hal magazynowych i produkcyjnych, co odstrasza chętnych nabywców od zakupu posiadłości i odtworzenia pięknej niegdyś rezydencji.

Zawada oprócz założenia rezydencjalnego z folwarkiem posiada jeszcze niewielki folwark założony poza wsią, samotnie wśród pól, nieopodal torów kolejowych, należący niegdyś do Raczyńskich. W krajobrazie zachował on pierwotny wygląd, na co składają się charakterystyczne niskie zabudowania założone na wydłużonym planie i towarzyszące im zadrzewienie.

W **Braciejowej** z dawnego założenia folwarcznego zw. leśniczówka Berdech nie zachował się żaden ze starych budynków. Najbardziej atrakcyjnym elementem tego założenia jest obecnie aleja dębowa prowadząca do polany, gdzie zlokalizowana jest leśniczówka. Na polanie zachował się też przy pomnikowy okaz jesionu ok 300 letni.

Odnosnie **Głobikowej** mapy katastralne pokazują, że w połowie XIX w. funkcjonowały we wsi cztery założenia dworskie: dwór z folwarkiem „Górzyszna”; dwór z folwarkiem „Kamieniec”; Dwór „Słotwinówka”; folwark „Dolizna”.

Po założeniach „**Kamieniec**” i „**Dolizna**” nie zachowały się w terenie żadne ślady. Brak tam budynków o starszej metryce oraz charakterystycznego zadrzewienia. Jedynym śladem tych założeń są zachowane kapliczki przydrożne, znakujące dawny zjazd z drogi do dworu, czy folwarku. Nazwa „Kamieniec” zwraca szczególną uwagę. Może świadczyć, że istniał tu kiedyś murowany, obronny dwór. Kataster z połowy XIX w. nie potwierdza w tym miejscu istnienia zabudowy murowanej wskazując wyłącznie budynki drewniane. Nazwa ma jednak znacznie wcześniejszą tradycję historyczną. Z tego względu miejsce może być ważne pod względem jego wartości archeologicznej.

W przypadku „**Ślotwinówki**” również brak jest wyraźnych śladów po dworze. Znajdował się on na kulminacji wzgórza porośniętej obecnie lasem. Wśród drzew z trudem można rozpoznać starsze okazy, które łączyłyby się z dawnym założeniem parkowym. Pod ziemią kryją się ślady fundamentów dworu zniszczonego w czasie II wojny. Miejsce jest oznakowane tablicą informacyjną. Przy drodze doprowadzającej zlokalizowana jest kapliczka z datą 1930 r.

Tylko założenie dworskie „**Górzyszna**” w części zachowało ślady swej świetności. Świadczy o tym istniejący na kulminacji wzniesienia park ciągnący się szerokim pasem widocznym z dużej odległości od strony południowej, z drogi wiodącej do dworu „Ślotwinówka”. Park ma kompozycję swobodną, romantyczną. Doprowadza do niego aleja idąca od drogi, gdzie tradycyjnie umiejscowiony jest krzyż przydrożny. Zachodnia granica parku ujęta jest szpalerem drzew, w centrum występują stare okazy komponowane w malownicze grupy. Zabudowa dworska nie zachowała się. W okresie powojennym zbudowano nowe budynki gospodarcze i dom mieszkalny. Szczęśliwie ich skala i charakter nie wprowadzają dużego zakłócenia w odbiorze walorów tego szczególnego pod względem krajobrazowym miejsca. Cecha wyróżniającą to założenie jest ekspozycja. Widoki z parku jak i z daleka na park są wyjątkowo atrakcyjne.

Do dawnych, zaznaczonych na katastrach założeń dworskich, ale do dziś nie zachowanych należą również dwa dwory w **Gumniskach**. Miejsce po jednym z nich znaczy obecnie kapliczka przydrożna z figurą *św. Jana Nepomucena*, ustawiona przy domu nr. 155. Mieszkająca tu pani Wanda Cabaj pamięta jeszcze stare zabudowania dworskie i sad, które znajdowały się powyżej obecnego murowanego domu. Jak wspomina, obecna kapliczka została po wojnie radykalnie przebudowana. Pierwotna była wzniesiona na kopcu w otoczeniu wysokich drzew.

Drugie założenie dworsko – folwarczne znajdowało się na miejscu obecnego domu nr 62. Zachował się po nim tylko przekształcony budynek gospodarczy ze starymi piwnicami.

W **Paszczyńcu** dawne założenie dworskie, parkowe i folwarczne nie zachowało się. Przetrwały tylko pojedyncze elementy przemieszane ze współczesnym zagospodarowaniem terenu, nowym podziałem parcelowym, zabudową i przekształconym ciągiem komunikacyjnym. Zieleni parkowej brak. Obecnie jest to teren o przypadkowej kompozycji krajobrazowej. Murowany budynek dawnego spichlerza, przekształcony, może być jedynym świadectwem dawnego założenia.

W **Pustkowie** dawne założenie dworskie, parkowe i folwarczne nie zachowało się, choć jego ślady są do dziś czytelne. Widoczny jest w terenie zarys układu dawnych stawów. Przy skrzyżowaniu dróg przetrwała kapliczka z figurą *św. Jana Nepomucena*. Przestał istnieć, do niedawna stojący obok budynek gorzelni; stanęła w tym miejscu budynek handlowy. Przy

okazji tych prac budowlanych również w ostatnim czasie nieprawidłowo zostały podcięte drzewa stanowiące szpaler wzdłuż drogi przy gorzelni.

Zły stan techniczny zachowanych budynków podworskich, ich znaczna degradacja estetyczna rozciągająca się nie tylko na bryłę, elewacje i wnętrza, ale również na otoczenie nie sprzyja przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych zachowaniu ich w autentycznej formie. Najczęściej w takich przypadkach następuje ich eliminacja (Pustków, Pustynia) bądź źle pojęta estetyzacja (kapliczka św. *Jana Nepomucena* w Pustkowie).

• **Zieleń komponowana poza parkami dworskimi:**

Komponowana zieleń poza zespołami dworskimi może występować przy kościołach i kaplicach, na cmentarzach i jako oprawa traktów komunikacyjnych. W Gminie wszystkie kościoły o starszej tradycji pozbawione są zadrzewień w swym najbliższym otoczeniu. Wiele, spośród rozrzuconych kaplic i kapliczek jest otoczona wysokimi drzewami, przeważnie lipami. Są one komponowane równomiernie po jednym drzewie w każdym narożu, lub po jednym z obu boków. Jest to stara tradycja, którą warto zachować i kontynuować. Z cmentarzy, tylko w Brzeźnicy zachował wysoką zieleń komponowaną występującą w szczątkowych szpalerach po bokach drózek cmentarnych. Pojedynczy starodrzew zachował się na górnym cmentarzu w Gumniskach. Spotyka się też często wysokie drzewa otaczające zagrodę wiejską. Najczęściej są to zagrody tzw. jednodworcze. Taka kompozycja ma duże znaczenie dla krajobrazu, gdyż grupy tych drzew z daleka są widoczne wskazując na siedlisko funkcjonujące często wśród pól, poza zwartą zabudową wsi.

W **Krowicach**, koło domostwa nr 434 ciekawie prezentuje się założenie zieleni komponowanej niezwiązane z żadnym założeniem dworskim, czy kaplicą. Tworzą ją cztery, dorodne, może 200-letnich dęby komponowane w okręgu. Są one zlokalizowane pośród łąki i prezentują bardzo malowniczą grupę o charakterze parkowym. Do ostatniej wojny było ich siedem. Zespół nie związany z żadnym dworem lub kaplicą jest bez wątpienia dziełem świadomie zakomponowanym.

Z **Osiedlem Pustków** związana jest aleja kasztanowa założona wzdłuż drogi biegnącej od przystanku kolejowego w kierunku Krowic. Łączyć ją można z założonym razem z osiedlem ogrodem dopełniającym funkcję gospodarczą nowego założenia urbanistycznego.

Aleję jesionową przy drodze z **Zawady do Pustyni** można wiązać z rezydencjami ziemiańskimi znajdującymi się dawnej w obu tych miejscowościach. Połączone są one prostą drogą, typową dla koncepcji planistycznej czasów oświecenia. Wówczas też chętnie obsadzano takie drogi szpalerami drzew. Aleja, nie zachowana na całej długości może być świadectwem realizacji takiej koncepcji planistycznej o rodowodzie oświeceniowym.

Miejsce po dawnej drewnianej kaplicy w **Pustyni** przeniesionej na nowy cmentarz w Kozłowie znaczą dziś dwa stare wysokie drzewa. Są one widoczne z daleka w krajobrazie i perspektywie ulicy prowadzącej w stronę dworu. Pierwotnie drzewa tworzyły okrąg wokół kaplicy. Ten komponowany układ zieleni zachował się do dziś w formie reliktovej. Powtórzono go na nowym miejscu w Kozłowie, ale stosując niewłaściwy gatunek drzew, nie zgodny z dawną tradycją.

• Stacje, zajazdy:

Ważnym elementem historycznego krajobrazu były zajazdy i karczmy, poczty, dworce kolejowe – jednym słowem cała infrastruktura służąca do obsługi komunikacji. Przez Gminę przebiega ważny szlak komunikacyjny łączący Kraków ze Lwowem. Miał on duże znaczenie już w średniowieczu. Droga ta w czasach zaboru austriackiego zmodernizowana nazywana była traktem cesarskim. Równolegle do niej w poł. XIX w. zbudowano linię kolejową, która jednak dla miejscowości położonych w Gminie nie miała bezpośredniego znaczenia. Żadna ze stacji kolejowych nie powstała na jej terenie przy tej trasie. Dłuższy odcinek linii kolejowej przebiega od Dębicy w stronę Tarnobrzega, i on miał znaczenie dla miejscowości położonych w Gminie znacznie większe, szczególnie od czasu realizacji inwestycji związanych z COP.

Przy wybudowanej w 1887 r. linii kolejowej łączącej Dębicę z Tarnobrzegiem powstały przystanki w Pustyni, Kochanówce-Pustków i Pustkowie. W czasie jej modernizacji w końcu lat 30-XX w. zbudowano nowe obiekty obsługujące ruch kolejowy. W **Pustyni** do dziś zachował się budynek stacyjny wzniesiony w stylu modernistycznym, o nowoczesnej jak na tamte czasy bryle z charakterystycznym płaskim dachem. W Kochanówce też zachował się murowany budynek stacyjny, ale pod względem stylistycznym nie wyróżnia się wartościowymi cechami architektonicznymi. W Pustkowie funkcjonuje barak drewniany. Wszystkie te obiekty są w złym stanie technicznym.

Dla obszaru Gminy Dębica najważniejszą rolę w historii komunikacji tranzytowej odegrała jednak droga z Krakowa do Lwowa. Przy niej też zachowały się obiekty zabytkowe świadczące o dawnej tradycji tego traktu komunikacyjnego.

W **Latoszynie** przetrwał do dziś dawny zajazd zbudowany w 1 poł. XIX w. przy trakcie cesarskim. Jest to budynek murowany przykryty dachem dwuspadowym, o przysadzistej sylwecie typowej dla tzw. klasycyzmu józefińskiego. Oprócz części mieszkalnej nie posiada stajni, które z reguły towarzyszyły obiektom tego typu. Obecnie jest to budynek mieszkalny w zabudowie zagrodowej z sadem, oznaczony numerem 154. Zachowany jest bez większych przekształceń, dzięki czemu prezentuje się archaicznie w swym wyglądzie. Obiekt nie jest powszechnie znany jako dawny zajazd. Ostatnio został osłonięty ekranami w czasie modernizacji drogi E-4, co izoluje go w dużym stopniu z naturalnego dla niego otoczenia (dostęp bezpośredni do drogi). Interesujący pod względem rozpoznania naukowego, wymagający remontu, obiekt funkcjonuje jako typowa zagroda wiejska.

Bardziej znanym zabytkiem tego typu jest karczma w **Zawadzie**. Powstała przy zespole dworsko parkowym. Datowana jest na przełom XVIII/XIX w. W swej sylwecie podkreślonej wysokim łamanym dachem w typie krakowskim, z podcieniem frontowym różni się zasadniczo od zajazdu w Latoszynie. Wskazane wyżej cechy architektoniczne każą łączyć ten obiekt z czasami staropolskimi, i mentalnością sarmacką, zupełnie różną od ducha oświecenia józefińskiego, kierującego się głównie stroną praktyczną w budownictwie. Malowniczość właściwa sarmatyzmowi dla oświecenia była dążeniem obcym. Zatem na przykładzie tych dwóch blisko siebie położonych obiektów można zauważyć różnicę w stylistyce dwóch tak innych od siebie epok. Efekt ten został uzyskany poprzez zastosowanie zabiegów aranżacji wtórnej w stosunku do oryginału. Zajazd zawadzki, pierwotnie o cechach klasycystycznych został w 1979 r. częściowo przebudowany. Podobnie jak wyżej opisany zabytek stojący przy głównej drodze E-4, został on w czasie jej modernizacji wyizolowany ekranami, co utrudnia percepcję tego malowniczego obiektu.

- **Zabytki techniki:**

Zabytki techniki odznaczające się najczęściej dużą różnorodnością form przestrzennych i architektonicznych w czasie swego czynnego funkcjonowania rzadko są udostępniane dla oglądających. Gdy zakończy się ich działalność produkcyjna, często jako obiekty zbyteczne ulegają likwidacji. Ale, jeśli są adaptowane do nowej funkcji związanej pozwalającej wyeksponować ich walory, wówczas stają się bardzo wdzięcznymi i przyciągającymi publiczność obiektami. Na terenie Gminy brakuje jak dotychczas takich realizacji, choć nie brakuje zabytków techniki. Takie można spotkać głównie w miejscach dawnych folwarków. Duży kompleks zabudowy przemysłowej stanowi dawna fabryka „Lignoza” w Pustkowie – Osiedle. Natomiast nie zachowały się pokazane na dawnych mapach licznie występujące na tym terenie wiatraki i młyny wodne.

Dawna fabryka amunicji „Lignoza” w **Pustkowie – Osiedle** ob. Zakłady Tworzyw Sztucznych – Erg w Pustkowie SA. - zachowała się zarówno jako komponowany układ przestrzenny, jak również jako zespół budynków i hal fabrycznych o różnej funkcji przemysłowej oraz towarzyszącym im budynków administracyjnych. Obiekty te rozmieszczone są w sposób bardzo regularny tworząc wyrównane linie zabudowy porządkowanej wewnętrznych wzdłuż dróg komunikacyjnych. Drogi te przecięte przecznkami tworzą regularną, geometryczną sieć. Układ ten wpisany jest w naturalny krajobraz leśny. Główny akcent reprezentacyjny położony jest w tej kompozycji na bramę wjazdową. Jest ona ujęta dwoma piętrowymi budynkami administracyjnymi wzniesionymi w stylu modernistycznym w nurcie tzw. architektury okrętowej. Ten kierunek stylowy uznawany był w tamtym czasie za awangardowy. Z tego względu wartość artystyczna tych budowli oceniona musi być wysoko. Budynki produkcyjne w swej formie architektonicznej nie odbiegają daleko od biurowców. W ich wyglądzie widoczna jest charakterystyczna dla modernizmu stylizacja. Ten ciekawy zespół można oglądać z zewnątrz, dostępność jego jest ograniczona.

Zespół budowli przemysłowych można też oglądać w dawnym folwarku w **Zawadzie**. Zgodnie z tradycją ziemiańską połączono tam działalność rolniczo – hodowlaną z produkcją objętą prawem propinacji. Dziedziny te wzajemnie się uzupełniały z tego względu budynki przeznaczone do realizacji tego typu gospodarki tworzyły dość zwarty kompleks. Odznaczają się zróżnicowaną formą wynikającą bezpośrednio z funkcji. Chmielarnia jest np. budynkiem wysokim i o zwartej kubicznej bryle przypominającej wyglądem klasyczny spichlerz dworski. Gorzelnia jest budynkiem o wyraźnie addycyjnym układzie brył zróżnicowanych, co do wysokości. Dzięki pokryciu ich dachówką ceramiczną budowla wygląda bardzo malowniczo. Stajnie i budynki gospodarcze dopełniają zespół zamykając go wyrównaną linią zabudowy ograniczającą całość założenia od strony południowej. Ten malowniczy zespół oddziałuje swą architekturą nie tylko na wnętrze parkowe, ale również na otaczający park krajobraz. Dawny folwark miał odrębną bramę wjazdową od strony założenia folwarcznego w Nagawczynie należącego do tegoż majątku. Od tej strony, wzdłuż folwarku przebiega droga lokalna ujęta w szpalery drzew, granicząca z potokiem, co nadaje jej niezwyklej malowniczości.

Śladem dawnego folwarku jest młyn i tartak w **Brzeźnicy**. Obiekty te powstały po ostatniej wojnie na terenie przydworskim, zapewne jako kontynuacja działalności gospodarczej wcześniej tam realizowanej. Był to młyn parowy. Budynek prezentuje typ architektoniczny o bardzo uproszczonej formie typowo funkcjonalnej. Jego wysoka trójkondygnacyjna bryła o dachu niemal płaskim, o nagich ceglanych elewacjach intrygująco oddziałuje na krajobraz wsi z niską zabudową.

W Brzeźnicy funkcjonuje jeszcze jeden młyn zlokalizowany nad rzeką *Wielopolką*. Był to niegdyś dawny młyn turbinowy wykorzystujący potencjał wodny płynącej poniżej rzeki. Prezentuje ciekawą bryłę przypominającą swym układem formę bazylikową.

Nad tą samą rzeką, zasobną w wodę istniał w **Paszczyńcu** młyn wodny z rozbudowanym systemem młynówki doprowadzającej do niego wodę. Ślad tych dawnych urządzeń wodnych jest widoczny do dziś w terenie. Mapa katastralna pokazuje, że dla spiętrzenia wody zbudowany był na rzece jaz przecinający ją na całej szerokości. Po dawnym założeniu dworskim zachował się piętrowy, murowany, przebudowany budynek, który mógł służyć jako spichlerz. Spichlerz murowany zachował się do dziś w dawnym zespole dworskim w **Podgrodziu**.

W **Pustkowie** do niedawna zachowany był budynek gorzelni należący niegdyś do zespołu folwarcznego, któremu towarzyszyły stawy reliktowo rysujące się w terenie sąsiednich łąk. Bliskość do wody bieżącej była warunkiem koniecznym dla funkcjonowania takiego zakładu. Bryła tego budynku była zróżnicowana co do wysokości, z segmentem środkowym wyższym i bocznymi niższymi. Niestety w ciągu czterech ostatnich lat zniknął z krajobrazu, zastąpiony typowym obiektem handlowym nie nawiązującym do wcześniejszej tradycji miejsca.

• Zespoły zabytków ruchomych:

Zabytki ruchome zachowały się wyłącznie jako wyposażenie kościołów, kaplic i kapliczek oraz jako pomniki nagrobne na cmentarzach przy starych parafiach rzymskokatolickich. Nie zachowało się ruchome wyposażenie dawnych dworów, gdzie z reguły były gromadzone pamiątki rodzinne wielu pokoleń, ale również kolekcje dzieł sztuki, stylowe meble. Nie jest wykluczone, że w dawnych dworach murowanych o tradycji renesansowej mogły przetrwać pod wtórnymi warstwami stare dekoracje ściennie, lub stropy belkowe (Pustynia, Brzeźnica). Takie dekoracje mogły też występować w dwóch XVII-wiecznych kościołach (Zawada, Kozłów) oraz w neogotyckiej kaplicy dworskiej w Zawadzie. Dlatego, przy podejmowaniu prac remontowych we wnętrzach tychże budowli warto zalecić szczegółowe badania na istnienie polichromii, pomimo wcześniejszych działań, które wykluczały dotąd jej istnienie.

Zabytkowe wyposażenie ruchome można oglądać w tych kościołach, które jako stare parafie posiadają dawną tradycję, choć nie zawsze są to wiekowe świątynie. Do takich należy kościół par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w **Brzeźnicy** zbudowany na pocz. XX w. Zawiera cenne wyposażenie ze starszej świątyni. Dużą wartość dla kultury okresu renesansu posiada zachowany w fragmentach nagrobek składający się obecnie z dwóch rzeźb z piaskowca, wmurowanych w ścianie pod chórem. Przedstawiają one leżące postaci, prawdopodobnie z rodu Ligęzów. Uszkodzone i wymagające konserwacji rzeźby pochodzą z nagrobka

przeniesionego we fragmentach ze starego kościoła. Mogą pochodzić z 2 poł. XVI w. być związane ze środowiskiem wybitnego rzeźbiarza Santi Gucciego, którego wpływy rozciągały się daleko poza środowisko krakowskie. Na ścianie zakrystii wmurowana jest też płaskorzeźbiona płyta kamienna z przedstawieniem *śś. Jana Chrzciciela, Marcina i Marii Magdaleny* z 1674. Jeden z ołtarzy bocznych w stylu rokokowym był pierwotnie głównym ołtarzem dawnego kościoła. Z XVIII w. pochodzi umieszczony w nim krucyfiks oraz obrazy; *św. Stanisława bpa*; i *św. Jana Chrzciciela*, a także rzeźbione, rokokowe tabernakulum. Barokowa jest również chrzcielnica drewniana.

Wyposażenie i wystrój kościoła pochodzi głównie z czasu jego budowy i konsekracji. Są one jednorodne, utrzymane w stylistyce neogotyckiej. Styl ten widać szczególnie w realizacjach ołtarzowych, wykonanych według katalogowych wzorców na wysokim poziomie sztuki stolarskiej. Obok nich ważną rolę, dla wyrazu i nastroju wnętrza, odgrywają malowidła ściennie i witraże wykonane przez artystów związanych ze środowiskiem krakowskim, stojącym na bardzo wysokim poziomie na przełomie wieków XIX/XX. Polichromia ścienna w obrębie prezbiterium była **konserwowana ze środków**: Gminy Dębica, Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i ze środków własnych Parafii. Obiekty ruchome w liczbie 32 są wpisane do rejestru zabytków pod nr B-303 z 02.09.2009 r. Do obiektów tych opracowano karty ewidencyjne tzw. „białe” w październiku 2010 r. Pierwsza ewidencja zabytków ruchomych kościoła przeprowadzona została w 1968 r. przez J. Szczeka dla 22 obiektów (archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie). Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wyposażenie wnętrza w dawnej kaplicy dworskiej z **Pustyni** powstałej w 1661 r. jest w części tylko zabytkowe, a w części nowe. Wartościowy jest ołtarz główny utrzymany w stylistyce późnego renesansu i manieryzmu. Nie jest on jednak kompletny, gdyż obraz w środkowym polu przedstawiający „Wskrzeszenie Piotrowina” jest dziełem XX-wiecznym. Na belce tęczowej zgodnie z tradycją świątyń średniowiecznych umieszczony jest krucyfiks. Ma on formę barokową. Pozostałe wyposażenie pochodzi z lat 80-tych XX w. Nie wszystkie elementy starego kościoła wymienione w decyzji rejestrowej zostały w czasie transferu przeniesione. Obiekty ruchome nie są wpisane do rejestru zabytków. W 1984 roku opracowano karty ewidencyjne dla 32 zabytków ruchomych znajdujących się jeszcze w kościele stojącym na starym miejscu (archiwum UOZ Delegatura w Rzeszowie). Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wyposażenie kościoła parafialnego pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny* w **Zawadzie**, jest w dużym stopniu zabytkowe. Zachował się ołtarz główny z 1 poł. XVIII w. w stylu regencji, z obrazem na desce *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* z k. XVI w. Obraz przedstawia typ Matki Boskiej Śnieżnej, bardzo popularny w sztuce kontrreformacyjnej w okresie od końca XVI do końca XVII w. Obraz ukoronowany otoczony jest kultem, mającym długą tradycję. Oprócz swych wartości artystycznych ma wielkie znaczenie religijne, co wiąże się z powstaniem i rozwojem sanktuarium zorganizowanym przy parafii. W kaplicy umieszczony jest ołtarz późnorenesansowy z pocz. XVII w. z obrazami *Nawiedzenia N.M.P.* i *św. Stanisława i Wojciecha*. Zabytkami sztuki XVII w. są również: stare, główne drzwi wejściowe do nawy; krucyfiks w tarczy; prospekt organowy; dzwon z 1614 r. Przetrwały też boczne ołtarze w stylu regencji z 1 poł. XVIII w., ambona, chrzcielnica drewniana z baldachimem i zaplekiem z poł. XVIII w. Dopełnieniem wystroju świątyni są witraże pochodzące z pracowni S.G. Żeleńskiego, z pocz. XX w.

Obiekty ruchome nie są wpisane do rejestru zabytków. W 1968 roku J. Szczek opracował karty ewidencyjne dla 31 zabytków ruchomych znajdujących się w kościele (archiwum UOZ

Delegatura w Rzeszowie) .Weryfikacja tych kart powinna być dokonana dla sprawdzenia faktycznego stanu zasobu zabytkowego świątyni.

Wypożyczenie dawnego drewnianego kościoła w **Gumniskach** nie zachowało się, gdyż świątynia spłonęła w czasie działań ostatniej wojny.

W kaplicach w **Latoszynie** i **Paszczyńcu** zachowało się bogate wyposażenie w postaci ołtarzy ozdobionych obrazami, i rzezbami XVII/XVIII-wiecznymi. Towarzyszą im też luźne obrazy. Obie kaplice mają zachowane inskrypcje fundacyjne wskazujące nazwisko fundatora i rok zaistnienia fundacji. Zawierają dzieła, które w swym klimacie wywodzą się z estetyki i kultury baroku, ale bardziej zaliczyć je można do nurtu sztuki ludowej.

Ten charakterystyczny dla sztuki prowincjonalnej nurt ludowego baroku trwający niemal do końca 3 ćw. XIX w. cechuje większość dzieł wypełniających wnętrza kapliczek. Wśród rzeźb najczęściej spotykany jest motyw *św. Jana Nepomucena* i *Matki Bożej z Dzieciątkiem*. Są to rzeźby drewniane polichromowane (kapliczki w Pustkowie, Głobikowie, Latoszynie). W XX w. tradycyjne typy ikonograficzne były kontynuowane, ale stylistyka barokowa ustępuje miejsca wzorcom neoklasykistycznym wywodzącym się z estetyki rozpropagowanej przez środowisko artystyczne wzorujące się na sztuce nazareńczyków. Szczególnie widoczne jest to w przedstawieniach Matki Bożej (kapliczka w Gumniskach).

W rzeźbie sepulkralnej różnorodność stylowa jest szersza niż ta, jaką spotyka się w wystroju kapliczek. Dzieła te pochodzą z pracowni kamieniarskich, z rąk twórców, którzy profesjonalnie zajmowali się sztuką, i zapewne korzystali z katalogów promujących różne nurty i mody artystyczne. Najbogatszy zespół tej rzeźby występuje na cmentarzu w **Brzeźnicy**. Można tam oglądać klasycystyczne obeliski nawiązujące do sztuki antycznej, oraz bardziej tradycyjne nagrobki bazujące na formach cokołowych, spiętrzonych, z profilowanymi gzymsami, zwieńczonych prostym krzyżem. Na cmentarzu w **Gumniskach** pojawiają się w kamieniarce drobne motywy dekoracyjne i kute ogrodzenia otaczające grób. Przykładem może być sygnowany nazwiskiem lwowskiego rzeźbiarza Henryka Perlera nagrobek K. Słotwińskiego w Gumniskach. W **Zawadzie** spotyka się również kute, ozdobne ogrodzenia i rzeźby figuralne umieszczone w oprawie architektonicznej.

• Zabytki archeologiczne o własnej formie terenowej:

Na dużą liczbę stanowisk archeologicznych występujących w terenie, rzadko zdarza się, żeby miały widoczną formę topograficzną. Takim wyjątkowym przypadkiem są aż dwa stanowiska położone blisko siebie w miejscowości Braciejowa. Atrakcyjne są same te obiekty, jak i historia z nimi związana, a szczególnie towarzysząca im atmosfera tajemniczości. Atuty te są narazie słabo wykorzystane. Przeciętny turysta może tam nie trafić. O miejscach tych wiedzą głównie specjaliści, i amatorzy poszukiwania skarbów. W tym tkwi niebezpieczeństwo, że amatorsko prowadzone wykopaliska, na własną rękę, bez zastosowania udokumentowanej metodologii badawczej, mogą spowodować bezpowrotną utratę informacji dających się odczytać tylko metodą archeologiczną. Nieudostępnienie obu stanowisk do celów turystycznych można zatem tłumaczyć, brakiem kompletnych badań i przygotowaniem terenu pod względem ekspozycyjnym. Zakres koniecznych badań w formie programu, oraz plan udostępnienia obiektów dla zwiedzających, i

koncepcja aranżacji ekspozycji - powinny być pierwszym zadaniem dla archeologów i projektantów, poprzedzającym konkretne działania inwestycyjne.

BRACIEJOWA – grodzisko zwane „Zamczyskiem”. Nazwa historyczna umieszczona na starych mapach, uwidoczniła na mapie katastralnej gminy Braciejowa. Dotyczy wzniesienia, gdzie na kulminacji zachowane są wały w układzie pierścieniowym będące śladem średniowiecznej fortyfikacji.

Forma terenowa wyraźna, dobrze czytelna i atrakcyjna widokowo w otoczeniu leśnym, będącym ostoją o wartości przyrodniczej, pretendującą do objęcia jej ochroną na prawach rezerwatu. Szczególnie w porze roku, gdy drzewa nie mają liści uwidacznia się wyniosły sylwetą grodziska na kulminacji wzgórza, w lecie bardzo słabo czytelna. W pobliżu przebiega droga, co ułatwia dojazd, ale dojście z niej nie jest doprowadzone, ani oznakowane. Na kulminacji pierścieniowy układ wałów jest dobrze czytelny. Po ich koronie poprowadzona jest ścieżka, która miejscami może powodować narażenie na obsunięcie ziemi i erozję. Stanowisko archeologiczne jest wpisane do rejestru zabytków.

BRACIEJOWA - grodzisko zwane „Okop” Nazwa historyczna jest również umieszczona na starych mapach i uwidoczniła na mapie katastralnej gminy Braciejowa. Na szerokim grzbiecie wzniesienia zachowane są wały w układzie dwóch równoległych rzędów. Miejscowe nazwy zwyczajowe świadczą o tradycji ufortyfikowanej osady. Wiąże się ją z grodem słowiańskim z IX w. noszącym nazwę Głodomank.

Forma terenowa jest dobrze czytelna. Wały zadrzewione zlokalizowane są częściowo na terenie pól uprawnych, schodząc w partie leśne, gdzie ich przebieg jest mniej wyraźny i zanikający. Samo stanowisko archeologiczne rozciąga się znacznie szerzej obejmując nie tylko strefę pól i lasu, ale również istniejące na wzniesieniu zagrody wiejskie. Przez grzbiet wzniesienia biegnie droga gruntowa; na kulminacji stoi krzyż drewniany. Miejsce jest odsłonięte, z dobrą ekspozycją wartościowych form terenowych, i dalekimi widokami na krajobraz Pogórza. Widoczna jest stąd kulminacja „Zamczyska”. Dostępność jest dobra, choć brak jest informacji po drodze i na miejscu. Stanowisko objęte jest ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

BRZEŹNICA – cmentarzysko kurhanowe zwane „Las Borek” umiejscowione jest pośród lasu. Liczne kurhany mają formę czytelną, ale są zakrzaczone i zadrzewione co utrudnia percepcję całości kompozycji.

W pobliżu usytuowany jest zakład przemysłowy „Śnieżka” z rozległym parkingiem, co umożliwia wygodne zatrzymanie się dla zwiedzających. Natomiast brak poprowadzonej stamtąd ścieżki praktycznie uniemożliwia zwiedzanie. Stanowisko jest wpisane do rejestru zabytków.

Miejsca i stanowiska warte zainteresowania i przebadania archeologicznego to: LATOSZYN – wzniesienie „Koci Zamek”; PODGRODZIE – wzniesienie „Maga”; BRACIEJOWA – przysiółek o Nazwie „Kamieniec”.

Miejsca pamięci narodowej:

Miejsca pamięci narodowej na terenie Gminy związane są wyłącznie z wydarzeniami ostatniej wojny światowej, z działalnością partyzantki i martyrologią ludności cywilnej eksterminowanej przez okupanta niemieckiego. Są one zazwyczaj uwiecznione pomnikami i tablicami opisującymi wydarzenie. Komponowane są

jako polany lub place ujęte w oprawę małej architektury i przygotowane do zgromadzeń publicznych.

Miejsca pamięci na terenie Gminy:

Pustków - Osiedle – miejsce, gdzie w czasie drugiej wojny światowej okupant niemiecki zorganizował obozu pracy przymusowej i dokonywał systematycznej zagłady więźniów. Nazywane jest od tamtego czasu „Górą Śmierci”. Założenie komponowane z monumentalnymi schodami, z rozległą polaną i pomnikami, oraz zachowanym bunkrem śmierci. U stóp wzgórza w ostatnim czasie założono Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania im. ks. Heleny Jabłonowskiej, umieszczając je w zrekonstruowanym obozie dla więźniów. Urządzona została tam ekspozycja historyczno – dydaktyczna. Ponadto na tablicach przy wejściu na polanę zamieszczono informację objaśniającą historię miejsca. Założono też tzw. „Drogę Cierpienia” w formie stacji Drogi Krzyżowej.

Braciejowa – Miejsce pamięci Polana „Kałużówka” prezentuje się jako kwatera wydzielona w lesie, przy szosie z Głobikowej do Gumnisk, ogrodzona, z pomnikiem żołnierzy AK poległych w 1944. Pomnik powstał w 30 rocznicę walk w 1974.

Gumniska – Miejsce pamięci oznaczone krzyżem przy drodze, postawionym w 1989 r. przy domu **nr 151 b**. Miejsce upamiętniające pacyfikację wsi z 1944 r. i śmierć kapr. Stanisława Mrocza ps. „Miecz”. Przebiega tędy „Szlak partyzancki”.

Gumniska – Miejsce pamięci zorganizowane na cmentarzu parafialnym (dolnym) w formie płyty z krzyżem metalowym. Miejsce poświęcone jest partyzantom i żołnierzom poległym w walce z hitlerowcami w okolicznych lasach w 1944 r. Pomnik postawiony w 1977 r. W sąsiedztwie, na dawnym kościelisku umiejscowiona jest tablica informacyjna poświęcona wydarzeniom z tego miejsca i prezentująca „Szlak partyzancki”.

V. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W GMINIE

1. Mocne strony i szanse rozwoju:

Nasycenie zabytkami całości obszaru gminy ocenić można jako przeciętne. Są one rozmieszczone dość równomiernie, choć można wyróżnić większe skupiska. Występowanie tych skupisk daje szansę do wyeksponowania grup zabytków w celu podniesienia ich atrakcyjności turystycznej. W takiej konfiguracji potencjał tych zabytków należy ocenić jako atrakcyjny.

Możliwość dobrego skomunikowania skupisk zabytków i nadania im wspólnego mianownika pozwalającego na tematyczne ich grupowanie może ułatwić ich percepcję. Otwiera się wówczas możliwość adresowania poszczególnych grup zabytków do konkretnego odbiorcy. Dlatego w następnym rozdziale „Sekwencje przestrzenne i tematyczne zabytków Gminy Dębica” przedstawione są propozycje tematyczne.

Zróżnicowana oferta udostępniania zabytków jest poważnym atutem Gminy. Na jej terenie funkcjonuje ośrodek kultu religijnego przy Sanktuarium Maryjnym w Zawadzie, rozwijający się dynamicznie. Ostatnio zorganizowane zostało przy sanktuarium założenie parkowe z systemem kaplic polowych, co dodaje atrakcyjności miejscu. Dobrze wykorzystane zostały przy tym walory krajobrazowe.

Rozległy kompleks zabytkowego krajobrazu z licznymi elementami ciekawej architektury i pamiątek historycznych, o atrakcyjnej kompozycji przestrzennej i oprawie krajobrazowej można znaleźć w zespole osiedla, fabryki, „Ringów” i „Góry Śmierci” w Pustkowie – Osiedlu. Łączą się tu elementy typu miejskiego z otoczeniem o znaczeniu krajobrazowym i przyrodniczym. Walory poznawcze dotyczące najnowszej historii z możliwościami rekreacyjnymi. Osiedle o charakterze miejskim daje dobre podstawy do działalności założonego tu centrum kulturalnego, dając dla niego odpowiednie zaplecze. Zrekonstruowany ostatnio obóz z czasów ostatniej wojny, oraz zadbane, z odpowiednią oprawą estetyczną i informacyjną miejsce martyrologii rozszerza i organizuje przestrzeń, w której turysta, czy odbiorca kultury będzie się poruszał. Połączenie zrekonstruowanego obozu z „Ringami” jest wzmocnieniem tego zamierzenia bardzo korzystnym.

Obiekty archeologiczne o zachowanej formie terenowej usytuowane w krajobrazie, blisko siebie położone w Braciejowej, i aranżacja nowego grodu w Stobiernej w połączeniu z wyciągiem narciarskim, co daje możliwość stopniowego budowania tam infrastruktury turystycznej.

Krajobraz naturalny przeplatający się dość harmonijnie z krajobrazem kulturowym w południowej części gminy jest bardzo atrakcyjny. Zdecydowana poprawa nawierzchni dróg tamtędy przebiegających - co nastąpiło w ciągu czterech ostatnich lat – bardzo znacznie poprawiła dostępność tego terenu. Jest to wyraźnie odczuwalne przy dojeździe do obiektów archeologicznych w Braciejowej „Zamczysko” i „Okop”.

Reaktywacja uzdrowiska Latoszyn, obok zasadniczego celu wynikającego z funkcji uzdrowiska, daje ponadto możliwość rozwinięcia bazy noclegowej i rekreacyjnej. Połączenie wypoczynku i rekreacji z ofertą turystyczną może uaktywnić najbliższe otoczenie. Udostępnienie atrakcyjnych miejsc znajdujących się w okolicy może stać się naturalna

potrzebą, i może ukierunkować przyszłe inwestycje według logicznego klucza powiązań funkcjonalno - gospodarczych.

Autostrada daje możliwość dobrej komunikacji gminy z szerokim otoczeniem w skali kraju i Europy, gdyż wpisuje się w sieć połączeń całości struktury komunikacyjnej kontynentu.

Potencjał dotąd niewykorzystany – to duży zespół rezydencjonalny w Zawadzie usytuowany przy głównej trasie przelotowej. W nim wartościowe elementy wysokiej klasy artystycznej.

2. Słabe strony i zagrożenia:

Autostrada rozcina kompleks krajobrazowy ze stawami i dawną rezydencją dworską w Pustyni. Ekrany nie dają wglądu wystarczającego na krajobraz. Równocześnie tworzą w krajobrazie wysoki parawan dzielący przestrzeń.

Modernizowana droga E-4 obudowywana jest ekranami, co daje **efekt izolacji krajobrazu** i znacznie utrudnia wizualną orientację. Szczególnie jest to dotkliwie w przypadku ekspozycji zespołu dworsko - parkowego w **Zawadzie**. Sposób rozwiązania drogowego nie sprzyja tam zatrzymaniu się. Brak zachęty. Przeciwnie, ekrany i wysepki stwarzają przymus nie tamowania ruchu. Konieczne jest rozwiązanie uwzględniające walor zabytkowego miejsca, którego potencjał jest niewykorzystany.

Zły stan zachowania zabytków – dotyczy głównie dawnych zespołów dworsko – parkowych i folwarków. Zespół w Zawadzie wysokiej klasy, ale nie zagospodarowany w sposób optymalny. Brak jest dostępności do części parkowej i reprezentacyjnej. Część folwarczna chaotycznie eksploatowana bez dążenia do poprawienia estetyki otoczenia budynków. Wjazd od strony dawnego założenia folwarcznego w Nagawczynie jest zaniedbany, a posiada bardzo ciekawe elementy widokowe i oprawę krajobrazową w części naturalną, i w części komponowaną.

Oprócz Zawady źle rysują się perspektywy zachowania i restauracji założenia w Podgrodziu. Dewastacja tej dawnej rezydencji jest bezpośrednim zagrożeniem dla substancji zabytkowej. Pośrednio działa tu również otoczenie o charakterze przemysłowo – magazynowym degradujące krajobraz.

Zaniedbane są zachowane już tylko relikty miejsca po dawnych założeniach dworskich i folwarcznych. Wiąże się to z eliminacją niektórych obiektów architektonicznych wchodzących w skład dawnych zespołów. Są one bądź wyburzane bądź całkowicie przebudowywane. Przykładem w ciągu ostatnich 4 lat mogą być: w Brzeźnicy – przedszkole (dawny budynek folwarczny); w Pustkowie – dawna gorzelnia przebudowana na nowoczesny obiekt handlowy. Problem polega tu nie tyle na konieczności wymiany zdegradowanej substancji starego budynku, a raczej na podejściu inwestora – przyjęciu przez niego założeń projektowych i technologicznych przesądzających kwestię zachowania wyglądu przekształcanego obiektu. Na poziomie wydawania decyzji budowlanej te sprawy mogą być regulowane, ale konieczne jest wcześniej wprowadzenie mechanizmu ochrony: wpisu do rejestru, bądź ochrony w miejscowym planie, ale po wcześniejszym wprowadzeniu zabytku do gminnej ewidencji.

Brak jest **Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego** dla całości obszaru Gminy. Dla miejsc o istniejącym potencjale wartości zachowanego krajobrazu kulturowego

brak jest rozwiązań planistycznych, zapewniających ich ochronę i zrównoważony rozwój, przekreśla często możliwość właściwego gospodarowania. Ułatwia to lokalizację uciążliwych lub sprzecznych funkcji w miejscach, w których zachowany potencjał stwarza możliwości bardziej racjonalnego wykorzystania obliczonego nie na korzyść doraźną, lecz na dłuższą perspektywę czasową.

Brak jest **programu zabezpieczenia**, badań i udostępnienia znajdujących się blisko siebie dwóch bardzo atrakcyjnych stanowisk archeologicznych w Głobikowej „Zamczysko” i „Okop”. Oba stanowiska są narażone na niekontrolowaną penetrację amatorów, poszukiwaczy skarbów. Mogą temu zapobiec regularnie wykonywane profesjonalne badania połączone z zabezpieczeniem odsłoniętych reliktyw. Takie działanie można rozłożyć na etapy, ale niezbędna jest w tym systematyczność.

VI. SEKWENCJE TEMATYCZNE I PRZESTRZENNE ZABYTEKÓW W GMINIE DĘBICA

W „Strategii Rozwoju Turystyki Gminy Dębica na lata 2006 – 2013” zaproponowano opracowanie linii tematycznych, pozwalających zgrupować i ukierunkować prezentacje i udostępnienie zasobów krajobrazowych, przyrodniczych i kulturowych Gminy. Przedstawiono tematy, ale w zasobie zabytków nie udało się autorom strategii znaleźć powiązań, które można by połączyć w jednolite wątki tematyczne.

Analizując na potrzeby Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami sytuację poszczególnych zabytków na terenie Gminy pod kątem potrzeb turystycznych, można wskazać sekwencje zabytków spójne przestrzennie i tematycznie. Na terenie Gminy rozproszone zabytki dają się objąć w interesujące grupy tematyczne skoncentrowane na stosunkowo niedużych, zwartych obszarach. Można też wskazać grupę zabytków układających się w łańcuch wzdłuż ciągów komunikacyjnych.

- **Tematy użyteczne do promocji turystycznej Gminy:**

1. „Industrializm i totalitaryzm”

Temat ten wiąże się ze zwartym obszarem skupionym w obrębie Osiedla – Pustków, dawnej fabryki „Lignoza”, z okresu międzywojennego, oraz z czasu okupacji niemieckiej - „Ringów” i „Góry Śmierci”. Zamyka się też w czasie od 1936 – do 1945 r. Taki przedział czasowy powinien stanowić główny wątek historyczny. Można go rozbudować o czas wielkiego kryzysu ekonomicznego, poprzedzający budowę fabryki i pokazać przy tym dawną, skromną zabudowę wiejską i pejzaż rolniczy okolicznych wsi. Można też pokazać czas późniejszy, związany z okresem socjalizmu, na zasadzie porównania standardów kształtujących społeczeństwo i architekturę w okresie budowy COP-u przed wojną, i w okresie PRL-u po 1945 r. Jako ilustracja tego czasu posłuży osiedle domków jednorodzinnych z l. 60-XX w., oraz późniejsza zabudowa blokowa. Pozytywne strony uprzemysłowienia tych terenów i organizację tego przedsięwzięcia, warto porównać z doktryną hitlerowską wypaczającą osiągnięcia cywilizacyjne.

2. „Dwory i kościoły czasów staropolskich”

Obszarowo należy w tym temacie uwzględnić trzy miejscowości sąsiadujące ze sobą: **Zawada, Pustynia i Brzeźnica**. Tam w funkcjonowały w XVI w. tzw. dwory obronne – budowle, murowane, piętrowe. Miały prostą kubiczną formę, czasem z wieżowymi alkierzami, czasem bez nich. Ten typ renesansowego dworu jest charakterystyczny dla małopolskiej architektury rezydencjonalnej i warty jest upowszechnienia (pełny ogłód zewnętrzny i wewnątrz prezentuje dwór obronny w pobliskich Łękach Górnych), gdyż siedziba ziemiańska zwykle kojarzy się z inną formą architektoniczną – z tzw. „dworem polskim” – i z budynkiem parterowym, rozłożystym, z dachem o długiej kalenicy. Przy dworach zachowały

się komponowane parki, resztki zabudowy folwarcznej, urządzenia wodne, z których najciekawsze są rozległe stawy w Pustyni. W ich sąsiedztwie spotkać też można najstarsze kościoły parafialne z wyposażeniem mówiącym o kulturze ich fundatorów. Przykładem - jedyny w Gminie drewniany kościół z Pustyni, z artystycznie wysokiej klasy późnorennesansowym wyposażeniem, czy też Sanktuarium Maryjne w Zawadzie będące przykładem pobożności tamtych czasów, i zachowanym w tradycji do dziś, a także neogotycki kościół w Brzeźnicy, a w nim fragmenty późnorennesansowego nagrobka z 2 poł. XVI w. Ligęzów, fundatorów działań budowlanych, w tej starej parafii o początkach XI w. W Brzeźnicy dodatkową atrakcją mógł być też folwark plebański zachowany dziś szczątkowo, ale także, budynek podworski przy ul. Miedzianej, wydaje się o XVI-wiecznej genezie. Na przykładzie tych zabytków można pokazać kulturę szlachecką „złotego wieku”. Podstawowym przykładem jest założenie zawadzkiej rezydencji o bogatej historii. Dodatkową atrakcją jest dawna karczma dworska w Zawadzie stylizowana na staropolską. W tym budynku skumulowały się wszystkie cechy, jakie kształtują wyobraźnię o stylu życia ludzi w czasach baroku. Z Zawady do Pustyni prowadzi droga obsadzona aleją jesionową. Jest to kolejny akcent kultury ziemiańskiej, późniejszy bo XIX-wieczny, ale wyrastający ze starszej tradycji łączności ze sobą siedzib rodowych.

Jako poszerzenie tematu można też zainteresować się zabytkami techniki, jakie zachowały się w dawnych folwarkach, które pełniły funkcje gospodarcze, i przez swych właścicieli były wyposażane w budowle i urządzenia techniczne nowoczesne w tamtym czasie, dziś zadziwiające swymi rozwiązaniami (np. Brzeźnica).

Innym tematem, poszerzającym główny wątek, może być wiejska zabudowa drewniana tych miejscowości i jej wkomponowanie w krajobraz. Warto zwrócić uwagę na ulicowy układ wsi Kozłów, fragmenty wsi Zawada i przysiółka Bobrek.

3. „Grodziska karpackie”

Terytorialnie oba dawne grodziska słowiańskie leżą blisko siebie w Braciejowej. Oba zachowały wyraźne formy terenowe, ale każde z nich inne. „Zamczysko” prezentuje typ grodu pierścieniowego. „Okop” wiązany jest z tradycją dawnego miasta. Oba obiekty położone są w malowniczej okolicy, gdzie planowane jest założenie rezerwatu przyrodniczego. Wartości dydaktyczne z obu zakresów wiedzy – archeologii i przyrodznawstwa można tu połączyć w bardzo ciekawą ekspozycję dydaktyczną. Połączenie obu miejsc specjalną ścieżką może też mieć walory rekreacyjne.

Stanowisko archeologiczne na górze „Zamczysko” zostało zaproponowane w „Programie Opieki Województwa” do włączenia w szlak pod nazwą „Grodziska karpackie” biegnący przez dużą część Podkarpacia.

4. „Trakt Cesarski”

W tym wypadku nie będzie to zwarty obszar, ale ciąg różnych zabytków usytuowanych przy trasie E4. Jadąc od strony Krakowa, można zobaczyć założenie dworskie w Podgrodziu – szczególnie ciekawie położony park; dawny zajazd przydrożny w Latoszynie – dobrze

zachowany; zarazem miejsce dawnego kurortu - może wkrótce reaktywowanego w Latoszynie; (zespoły dworsko – parkowe w Dębicy – Latoszyn i Dębicy - Wolica:) i założenie rezydencjonalne Raczyńskich w Zawadzie z folwarkiem i karczmą przydrożną. Dwory i zjazdy związane są z główną drogą z Krakowa do Lwowa. Dla podkreślenia funkcji drogi, motyw zajazdów wydaje się trafniejszy. Tym bardziej, że jeden z nich jest czynny. Obsługuje podróżnych podążających drogą. Oprócz tej funkcji zajazdy służyły jako poczta oraz jako miejsce spotkań i wymiany informacji. Zachowane w Latoszynie i Zawadzie prezentują dwa różne typy: staropolski - dworski, i klasycystyczny, o skromnej formie, w związku z czym dają pretekst do porównań i ilustracji modeli życia wiążących się z tymi dwoma okresami.

5. „Rabacja”

Trasę tworzyć mogą miejsca po dawnych, niezachowanych dworach, które ucierpiały w czasie wystąpień chłopskich pod przywództwem Jakuba Szeli z pobliskiej Smarżowej w 1846 r. Wymienić tu należy: w Głobikowej miejsce po dworze Słotwińskich, w Gumniskach nagrobek Słotwińskich na cmentarzu parafialnym, w Podgrodziu przydrożną kapliczkę ekspiacyjną z 1870 r., dawny dwór w Podgrodziu, dawny dwór w Nagawczynie, oraz miejsce po dworze w Paszczynie. Trasę tę można przedłużyć na wsie w sąsiedniej gminie włączając Siedliska - Bogusz i Smarżową – miejsce gdzie rozpoczęła się rabacja.

Wskazane wyżej sekwencje zabytków lub miejsc są propozycją nakreślającą kierunki przyszłych działań. Żadna z grup zabytków tworzących sekwencje nie jest obecnie w takim stanie, żeby zainteresować przeciętnego turystę. W ostatnim czasie bardzo podniesienia została atrakcyjność ekspozycji „Góry Śmierci” przez rekonstrukcję obozu śmierci, instalację pomników „Drogi Cierpienia”, i połączenie drogowe tego miejsca z jednym z „Ringów”. Wszystkie grupy zabytków wymagają starannego opracowania najpierw planistycznego, potem inwestycyjnego, i wreszcie odpowiedniej popularyzacji. Trasy „Trakt cesarski” i „Rabacja” czy „Grodziska karpackie” wymagają kooperacji z sąsiednimi gminami.

6. Tradycja młynów wodnych

Z analizy map katastralnych wsi gminy Dębica z połowy XIX w., i wspomnień starszych ludzi wynika, że rzeczka *Wielopolka* i potok *Ostra* były wykorzystywane do napędzania urządzeń wodnych, głównie młynów i tartaków. Obie rzeczki silnie meandrujące, o stosunkowo głębokich korytach, nie utraciły swych właściwości. Być może warto nawiązać obecnie do tej dawnej tradycji i opracować program uzyskiwania energii poprzez wykorzystanie tego naturalnego zasobu. Można zająć się tym problemem w ramach programu „Innowacyjna Gospodarka” i potraktować potencjał wodny jako źródło odnawialnej energii. Urządzenia wodne: spiętrzenia, kanały, jazy, groble itp. wymagające stałej kontroli ze strony ich właścicieli mogłyby zapewnić większą stabilność w gospodarce wodnej niż regulacje cieków, najczęściej prowadzone rutynowo, z dużymi stratami dla krajobrazu i wątpliwą efektywnością. Te standardowe regulacje przyczyniają się do szybszego odpływu wody, co przy kumulacji wód z różnych źródeł wymyka się spod kontroli. Z tego względu nawiązanie do dawnej tradycji i odejście od rozwiązań systemowych na rzecz rozwiązań indywidualnych może okazać się korzystniejsze dla gospodarki. Z pewnością będzie znacznie korzystniejsze dla krajobrazu kulturowego i podniesie atrakcyjność miejsc, w których takie instalacje wodne

lub nawet rekonstrukcje mogłyby powstać. Odbudowa stawów lub tworzenie nowych jest działaniem wartościowym, i dla krajobrazu pożytecznym działaniem.

Zespół stawów potrzebujących obecnie uporządkowania i przywrócenia funkcji rozciąga się między wsiami Pustynia i Kozłów. Miejsca po urządzeniach wodnych, gdzie zachowały się ślady ich dawnego układu można oglądać w Pasieczynie – jaz i dawny młyn wodny na rzece *Wielopolka*; w Brzeźnicy przy ul. Młynarskiej 63 - młyn turbinowy, w Pustkowie – dawne stawy podworskie; w Nagawczynie – dawne stawy podworskie, w Krowicy – miejsce po stawach.

VII. PLANY INWESTYCYJNE O ZNACZENIU PONADREGIONALNYM A ZABYTKI

1. Autostrada A-4 w budowie

Estakada autostrady przecina stawy o tradycji XVI-wiecznej, przy renesansowym dworze obronnym w Pustyni. Biegnie ona po dawnej grobli. Zaopatrzona w wysokie ściany ekranów wygłuszających hałas, rozcina zintegrowany dotąd krajobraz, w którym dominowały stawy, na dwie części – dwa wnętrza krajobrazowe. Stopień dopasowania inwestycji do otoczenia pozostawia wiele do życzenia.

Głównym założeniem ochrony wartościowego krajobrazu kulturowego była minimalizacja negatywnych skutków inwestycji. Mimo negatywnych skutków nadal aktualne pozostaje wymagane doprowadzenie stawów do pierwotnej formy użytkowej. Stawy obecnie osuszone, muszą być zachowane, a ich linia brzegowa nie powinna się zmienić. Korekta będzie potrzebna w obrębie grobli, którą wykorzystano do budowy estakady. Konieczna jest na obecnym etapie inwestycji konserwacja stawów – oczyszczenie, uporządkowanie systemu kanałów wodnych i śluz. Konieczne też będzie udostępnienie obejścia stawów i komunikacji po groblach, zarówno ze względów gospodarczych jak i być może rekreacyjnych.

Widok na autostradę:

Pod względem estetycznym można stwierdzić, że zadbano o dopasowanie przęseł i barier do ogólnego tła krajobrazu. Brzegi grobli i nasypy w dużej części pozostawiono bez ingerencji.

Widok z autostrady:

Widok z autostrady na otaczający ją krajobraz w części został zabezpieczony. Zamontowane zostały przezroczyste ekrany. Trudno jest na obecnym etapie ocenić, czy sposób eksponowania krajobrazu będzie miał wpływ na jego percepcję przekładającą się na konkretne wybory podróżnych, by się zainteresować bliższym jego poznaniem. Tranzytowy charakter drogi raczej nie będzie temu sprzyjał. Zwiedzał będzie odbiorca, który jako cel podróży wyznaczy sobie to miejsce zachęcony innymi bodźcami, a nie spontaniczną reakcją na piękny widok. Z tego względu wartość krajobrazowa tego miejsca może być atrakcją turystyczną, ale musi być adresowana umiejętnie, a sam teren też musi być przygotowany pod konkretną ofertę turystyczną.

2. Modernizacja drogi E4

Trasa ta przebiega koło kilku zabytków, z których na pierwszym miejscu należy postawić wyjątkowo okazały, o bogatej historii, i bogaty w zabytkowy zasób architektoniczny - zespół rezydencjonalny w Zawadzie. Obecnie droga oddziela zabytkowy zespół od wsi i dawnej karczmy dworskiej. Przy głównej bramie rezydencji nie ma możliwości zatrzymania się. Można za to skorzystać z parkingu przy dawnej karczmie, która jest miejscem atrakcyjnym i dogodnym do zatrzymania się turystów. Efekt izolacji zabytków usytuowanych po obu stronach drogi został pogłębiony w wyniku modernizacji, przez zainstalowanie wzdłuż jezdni ciągów ekranów tłumiących hałas. Mimo, że są one przezroczyste bariera niedostępności

znacznie się powiększyła. Przy karczmie dworskiej jest urządzony parking, ale przejście na stronę, gdzie znajduje się rezydencja Raczyńskich może okazać się hamulcem dla zainteresowanych zwiedzaniem. Większym jednak problemem jest niedostępność samego zabytkowego założenia zamkniętego dla publiczności ze względu na prywatną własność obiektu.

Drugim zabytkiem związanym z drogą jest dawna karczma w Latoszynie. Budynek w otoczeniu typowym dla zabudowy zagrodowej widoczny był z daleka z drogi E4, dopóki nie postawiono bezpośrednio przed nim ekranów wyciszających. Brak jest miejsca do zatrzymania się, żeby obiekt oglądać. Sam zabytek nie jest też przygotowany do zwiedzania. Jest nieznany w popularnej literaturze dotyczącej regionu.

3. Strefa rozwoju przemysłu

Stalowowolsko-Dębicka Strefa intensywnego rozwoju przemysłu - W planach województwa wyznaczona została strefa intensywnego rozwoju przemysłu. W jej obrębie znalazła się większość zabytków znajdujących się na terenie gminy. W ramach tej strefy, wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych wyznaczono pasma podwyższonej aktywności społeczno – gospodarczej – korytarz rozwoju osadnictwa. Dla zabytków, ich zespołów, i krajobrazu kulturowego można w tym widzieć zarówno zagrożenie jak i szansę. Niekontrolowany rozwój inwestycji przemysłowych i budownictwa może zakłócić krajobraz, i otoczenie zabytków, lub nawet wiązać się z ingerencją w ich przestrzeń i strukturę. Taka ekspansja byłaby zjawiskiem negatywnym.

Kontrolowany rozwój aktywności gospodarczej, pozwalający pogodzić przeciwstawne w swym charakterze funkcje mogłyby przynieść korzystne rezultaty. Podstawą prawidłowej gospodarki jest planowanie i wyznaczenie obszarów chronionych, otulin, powiązań krajobrazowych i korytarzy komunikacyjnych - pozwalających stworzyć sieć przestrzenną, niezależną od pasm inwestycji przemysłowych i ich ciągów komunikacyjnych.

W tym obszarze wskazać można następujące zabytki: zespół rezydencjonalny i ruralistyczny wsi Zawada, zespół krajobrazowy dworu i stawów w Pustyni, z ekspozycją kompozycji ruralistycznej Kozłowa. Zostały one omówione powyżej przy okazji budowy autostrady i modernizacji drogi E4.

W Stalowowolsko-Dębickiej Strefie intensywnego rozwoju przemysłu znajdują się również inne zabytki, które prezentowane są poniżej:

Pustków Osiedle - Ważnym zespołem urbanistycznym jest osiedle w Pustkowie. Z biegiem czasu zostały w ten obszar wprowadzone nowsze elementy, nie zawsze korespondujące z estetyką pierwotnego założenia. Z tego względu niezbędne są działania rehabilitacyjne, przywracające dawne walory osiedla. Konieczne jest zachowanie otuliny, w miarę naturalnej, lub stworzenie jej przez planowe działanie polegające na eliminacji obiektów i funkcji dysharmonizujących. Zaleca się wprowadzaniu elementów budujących odrębne wnętrza krajobrazowe z funkcją neutralną, lub wspomagającą zabytkowy zespół. W ciągu ostatnich czterech lat dokonano szeregu prac modernizacyjnych odnoszących się do budynków i nawierzchni osiedla. Dom Kultury po przebudowie wyznaczył nowy ważny punkt w układzie funkcjonalnym osiedla.

Dawne zakłady „Lignoza” - Konieczne jest stworzenie warunków dla rozwoju zakładów przemysłowych związanych z osiedlem i wskazanie obszarów optymalnych dla zagospodarowania w tym celu. Konieczne jest stworzenie rezerwy terenowej dla rozwoju przemysłu, żeby uniknąć przypadkowej lokalizacji.

Podobne planowe działanie potrzebne jest w przypadku Brzeźnicy. Miejscowości Zawada, Pustynia, Brzeźnica, Pustków-Osiedle - warto powiązać komunikacyjnie, wykorzystując dawne drogi. W przyszłości, konieczne jest powiązanie ich ze zjazdem z planowanej autostrady w Pustyni.

Zespoły te wraz z „Górą śmierci” powinny być promowane jako sekwencja tematyczna „Industrializm i totalitaryzm”.

4. Zrealizowana rekonstrukcja grodziska słowiańskiego w Stobiernej

Kompleks sportowy z wyciągiem narciarskim w Stobiernej został w ostatnim czasie uatrakcyjniony aranżacją przestrzenno-architektoniczną, w postaci rekonstrukcji grodu słowiańskiego zlokalizowanego w pobliżu. Obiekt został zbudowany od nowa w oparciu o projekt oparty na kompilacji wzorców historycznych. Tematycznie będą odnosić się do bogactwa kulturowego gminy, co będzie promocją jej przeszłości. Konieczne jest jednak skierowanie zainteresowanych turystów do autentycznych zabytków istniejących na terenie Gminy Dębica, które stały się pretekstem aranżowanej ekspozycji.

A są to stanowiska archeologiczne – „Okop” i „Zamczysko” (sekwencja „Grody karpackie”) oraz drewniana, zagrodowa zabudowa wsi Zawada (sekwencja „Dwory i kościoły czasów staropolskich”) powinny być tu reklamowane, i promowane łącznie z ofertą ich zwiedzania z fachowym oprowadzaniem, i objaśnieniem. Ich oznakowanie w terenie, materiały poglądowe, wydawnictwa, wystawy, czy prezentacje audio-wizualne zabytków, kultury i historii Gminy mogą poszerzyć ofertę samego ośrodka, i zachęcić turystów do zwiedzenia autentycznych zabytków.

Kompleks turystyczny można wyposażyć w informację turystyczną obsługującą całość gminy i sąsiednie okolice. Jego lokalizacja w pobliżu najważniejszych kompleksów zabytkowych (sekwencja „Dwory i kościoły czasów Staropolskich.”) daje możliwość połączenia ofert i zaproponowania zaawansowanego produktu turystycznego. Dodatkowym atutem jest bliskość projektowanej autostrady i węzła komunikacyjnego w Pustyni. Ważne jest stworzenie odrębnej sieci komunikacji między samymi zabytkami i ośrodkiem w taki sposób, żeby ruch pieszy, rowerowy, konny itp. oddzielony był od samochodowego.

5. Projektowany Zakład Przyrodo-leczniczy w Latoszynie

Obecnie Gmina Dębica czyni intensywne starania zmierzające do reaktywowania dawnego ośrodka leczniczego. W Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego przewidziano utworzenie nowego obszaru uzdrowiskowego i bazy sanatoryjnej dla Zakładu Przyrodo-leczniczego w Latoszynie. Miejsce to będzie gromadzić dużą liczbę przyjezdnych, do których w podobny sposób jak wyżej opisano, należy skierować ofertę turystyczną. Została przygotowana dokumentacja konieczna do utworzenia uzdrowiska. Nie założono w niej potrzeby rekonstrukcji dawnego układu urbanistycznego, ani też żadnego z dawnych

modernistycznych obiektów architektonicznych. Natomiast, zwrócono uwagę na możliwość przebywania w uzdrowisku dużej liczby kuracjuszy i przyjezdnych, i wskazano możliwość zainteresowania ich lokalnymi zabytkami i pięknem krajobrazu.

6. Platforma widokowa w Głobikowej

Zrealizowana została budowa platformy widokowej w Głobikowej. Inwestycja podniosła atrakcyjność południowej części gminy, odznaczającej się wyjątkowo pięknym krajobrazem, lecz ubogiej w zabytki, po których została tylko pamięć i nikłe ślady po założeniach dworskich. W okolicy tej istniała dawniej gęsta sieć dworów i folwarków. Platforma widokowa daje możliwość oglądania z daleka, tych miejsc często niezbyt dostępnych. Jej budowa wpisuje się w sekwencję tematyczną „Rabacja” w ten sposób, że daje możliwość oglądania miejsc po dworach i rozległej okolicy, w której rozegrał się dramat roku 1846.

VIII. CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Cele zostały wyznaczone w oparciu o wytyczne art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do zasobu zabytków w Gminie, w kontekście planowanych w latach 2007 – 2013 zamierzeń strategicznych.

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju:

Propozycja ustanowienia parków kulturowych

Analizując kierunek rozwoju Gminy w pewnym stopniu uwarunkowany budową autostrady należałoby przygotować mocną ofertę turystyczną, zróżnicowaną, adresowaną do różnych grup odbiorców. W oparciu o zasób zabytków wskazano możliwość powiązania ich tematycznego w obrębie dość zwartych obszarów. Zaproponowane zostały sekwencje tematyczne:

- I. „Industrializm i totalitaryzm” – Pustków-Osiedle, dawna fabryka „Lignoza”, Ringi”, „Góra Śmierci” i rekonstrukcja Obozu Zagłady.
- II. „Dwory i kościoły czasów staropolskich” – Zawada, Pustynia, Brzeźnica.
- III. „Grodziska karpackie” - Braciejowa

Dla tych obszarów warto ustanowić parki kulturowe. Dla Pustkowa i Braciejowej może to być zwarty jednolity obszar. Dla Zawady, Pustyni i Brzeźnicy lepszym rozwiązaniem będzie wyznaczenie obszarów – enklaw połączonych w sieć. Propozycja granic tych parków pokazana została na mapie.

Autostrada

Autostrada A-4 na odcinku z Tarnowa do Rzeszowa jest obecnie w trakcie budowy. Przecina ona estakadą dawne stawy dworskie o tradycji XVI-wiecznej, związane z zachowanym renesansowym dworem, i ekspozycją wsi Kozłów. Taki przebieg autostrady nie jest korzystny dla zachowanego krajobrazu kulturowego o znacznej wartości. Na obecnym etapie konieczne zadbanie o zminimalizowanie skutków przekształceń związanych z budową, a następnie z eksploatacją drogi. Konieczna będzie regulacja brzegów, które w czasie budowy zostały zniekształcone. Równocześnie warto wykonać roboty dodatkowe nie wynikające bezpośrednio ze skutków inwestycji drogowej. Stawy można oczyścić, zmodernizować i przystosować do potrzeb turystycznych w takim zakresie, który można pogodzić z

uciążliwością autostrady. Oferta wypoczynku przy nich będzie ograniczona ze tego względu, ale wykorzystać można atuty widokowe.

Węzeł drogowy Dębica-Pustynia

Przebieg autostrady przez Gminę ma znaczenie tranzytowe. Duże szanse daje budowany w Pustyni węzeł drogowy. Umożliwi on rozprowadzenie ruchu turystycznego w głąb Gminy. Celem zainteresowania turystycznego mogą się stać obszary o dużym potencjale kulturowym, które zostały wskazane do utworzenia parków kulturowych. Węzeł drogowy w Pustyni zapewnia dogodną komunikację do tych trzech obszarów. Mają one spory potencjał, który wymaga obecnie długofalowego działania zmierzającego do wyeksponowania walorów estetycznych i historycznych oraz stworzenia odpowiedniej dla tych wartości oprawy i zaplecza, a ostatecznie też promocji.

MOP Paszczyna - północ i Paszczyna - południe

Miejsce Obsługi Podróżnych Paszczyna – południe planowane jest w kategorii II, to znaczy, że będzie mieć funkcję wypoczynkowo-usługową z parkingiem, urządzeniami wypoczynkowymi, sanitariatami, małą gastronomią, stacją paliw, obiektami gastronomiczno-handlowymi i informacją turystyczną. MOP Paszczyna – północ planowane jest w kategorii III co oznacza że może mieć te same elementy oraz ponadto obiekty noclegowe, pocztę, bank, biuro obsługi turystycznej i biuro ubezpieczeniowe. W pobliżu MOP północnego, nie zbudowanego jeszcze, lecz planowanego MOP-u, ale już funkcjonuje Europejskie Centrum Pamięci i Pojednania, zlokalizowane w zrekonstruowanym obozie śmierci z czasu ostatniej wojny światowej. Zaproponowany do utworzenia park kulturowy obejmujący ową rekonstrukcję wraz z ekspozycją „Góry Śmierci”, „Ringami”, fabryką „Lignoza” i modernistycznym osiedlem Pustków, może stać się wartościowym uzupełnieniem oferty turystycznej. W oparciu o planowane zaplecze hotelowe i gastronomię można promować pozostałe z trzech wspomnianych obszarów wskazanych w ramach sekwencji tematycznych.

Ochrona wartościowych zabytków i obszarów poprzez wpis do rejestru zabytków

W Pustkowie–Osiedle warto wpisać do rejestru zabytków wille z układem dróg i krajobrazem leśnym, jako zespół urbanistyczny - wymieniając w sentencji każdą z zabytkowych willi, co umożliwi indywidualne staranie się właścicieli o dotacje na prace konserwatorskie przy tych obiektach. Zgodnie z zaleceniem Wojewódzkiego Programu nad Zabytkami należałoby również wpisać do rejestru zabytków dawną fabrykę „Lignoza”. W Brzeźnicy należałoby wpisać do rejestru dawny renesansowy dwór z otoczeniem przy ul. Miedzianej, oraz kaplicę cmentarną z 1841 r. wraz ze starszą dobrze zachowaną i eksponowaną częścią cmentarza. Ze strategicznego punktu widzenia te wpisy wzmocniłyby w odbiorze społecznym pozycję trzech wyżej opisanych obszarów.

Lista zabytków proponowanych do wpisania do rejestru zabytków zamieszczona została w dalszej części opracowania w rozdziale „Aneksy”.

2 Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej

Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego

Na mocy Rozporządzenia Nr 23 Wojewody Tarnowskiego z dnia 28 sierpnia 1996 r. w sprawie wyznaczenia obszarów chronionego krajobrazu województwa tarnowskiego (Dz. Urz. Woj. Tarnowskiego Nr 10, poz. 60) zaplanowano utworzenie Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego. Rozporządzenie to nie zostało zamieszczone w obwieszczeniu Wojewody Podkarpackiego z dnia 25 marca 1999 r. w sprawie wykazu aktów prawa miejscowego (Dz. Urz. Woj. Podkarpackiego z dnia 31 marca 1999 Nr 5 poz. 100), w związku z czym nie posiada ono mocy prawnej.

W planie przestrzennym Województwa Podkarpackiego wyznaczony jest Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego, który obejmuje południową część Gminy. Zapis tego planu powinien być wykorzystywany przy planowaniu inwestycji na terenie objętym granicami ochrony. Ze względu na brak planu miejscowego obejmującego Gminę, ochronę krajobrazu należy uwzględniać w wydawanych decyzjach o warunkach zabudowy. Jest to konieczne dla miejsc, gdzie znajdują się obszary wskazane do uwzględnienia w planowaniu przestrzennym.

Ochrona w ramach sieci Natura 2000

W obrębie dużego kompleksu leśnego koło wsi Braciejowa objęty jest ochroną w ramach sieci Natura 2000. Na tym terenie znajdują się dwa, wpisane do rejestru zabytków, ważne, wczesnośredniowieczne stanowiska archeologiczne o wyraźnej formie terenowej nazywane „Zamczysko” i „Okop”, dla których proponuje się utworzenie parku kulturowego. Stanowią dużą atrakcję w związku z rozwijającą się obecnie modą na aranżacje dawnych warowni znanych jedynie z odkryć archeologicznych. W Planie Odnowy Miejscowości Braciejowa na lata 2010-2018 wśród zadań inwestycyjnych do realizacji w latach 2010-2018 mieszkańcy wsi wskazali między innymi: przygotowanie ekspozycji historycznej i utworzenie skansenu w miejscu dawnego grodziska na wzgórzu „Okop”, oraz budowę stawów rybnych na terenie dawnego folwarku dworskiego „Berdech”.

Równocześnie z dążeniem do utworzenia parku kulturowego należy kontynuować starania o ustanowienie dla szerokiego obszaru rezerwatu przyrody, zgodnie ze strategią przyjętą dla tego terenu. Niezależnie od starań dotyczących rezerwatu, w miejscowym planie zagospodarowania warto wykorzystać zapisy planu ochrony przyrody.

Planowanie przestrzenne

Podstawą planowej gospodarki w Gminie jest opracowanie miejscowego planu zagospodarowania dla całości jej obszaru, z wyznaczeniem stref ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, w powiązaniu ze strefami obsługi turystyki i sportu, i siecią połączeń komunikacyjnych łączących te obszary. Szczególnie w północnej i centralnej części Gminy, gdzie projektowana jest intensyfikacja przemysłu, ważne jest rozmieszczenie stref dla jego rozwoju w sposób nie obniżający walorów zespołów zabytkowych i krajobrazu

kulturowego. W przypadkach kolizji należy przewidzieć aranżowane otuliny krajobrazowe, pozwalające złagodzić kontrasty estetyczne i funkcjonalne.

Obszary wymagające planu przestrzennego

W przypadku braku możliwości opracowania planu dla całości Gminy, planowaniem należy objąć obszary wymagające pilnie ochrony lub rehabilitacji. Do takich obszarów należy zaliczyć:

1. założenie rezydencjonalne w Zawadzie, z otoczeniem od strony wschodniej i południowej;
2. fragment wsi Zawada za karczma dworską;
3. kościół par. w Zawadzie wraz z aranżowanym parkiem;
4. przysiółek Bobrek w Zawadzie;
5. wieś Kozłów ze stawami i dworem obronnym w Pustyni, z szerokim otoczeniem widokowym;
6. założenie podworskie w Podgrodziu z parkiem, i szerokim otoczeniem od strony Wisłoki;
7. centrum wsi Brzeźnica z zespołami: kościelnym, dworskim, i cmentarnym;
8. osiedle willowe, z dawną stacją kolejową w Pustkowie-Osiedle;
9. zespół ringów Pustkowie-Osiedle;
10. południową część wsi Pustków, aż po nie zachowane założenie dworskie.

3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania

W pierwszej kolejności działania takie powinny dotyczyć grupy zabytków znajdujących się w obszarach wytypowanych do ochrony w formie rezerwatu kulturowego. Trzy takie obszary zostały zaproponowane: I. „Industrializm i totalitaryzm” – Pustków-Osiedle, dawna fabryka „Lignoza”, Ringi”, „Góra Śmierci” i rekonstrukcja Obozu Zagłady; II. „Dwory i kościoły czasów staropolskich” – Zawada, Pustynia, Brzeźnica; III. „Grodziska karpackie” – Braciejowa.

I.

Pustków-Osiedle

Stan całości osiedla i poszczególnych obiektów architektonicznych oraz zieleni jest na ogół dobry. Zachowana jest w wysokim stopniu autentyczność, co w czasie remontów, przy obecnej technologii może być zagrożone. Dlatego przed przystąpieniem do planowanych działań związanych z podniesieniem estetyki osiedla należy opracować projekt zwracając uwagę na technologię remontu elewacji zabytkowych willi i budynków gospodarczych, brukowanych nawierzchni dróg, kompozycji zieleni. Zadbać należy o to, żeby nie wprowadzać materiałów i kolorów obcych pod względem estetycznym dla stylu modernistycznego – szczególnie modnych obecnie odcieni żółtych. Wskazane jest zachowanie szlachetnych wypraw tynkarskich na elewacjach willi, kształtu okien, drzwi i loggii. Stolarka, jeśli jej stan nie pozwala na zachowanie, powinna być wymieniona jedynie pod warunkiem powtórzenia kształtu i podziału. Galanteria metalowa – okucia, klamki, poręcze należy zachować. Nie powinny być likwidowane, ani przekształcane komórki gospodarcze sytuowane na tyłach działek. Można dobudowywać do nich nowe obiekty, jeśli będzie to konieczne, dodając je na zasadzie modularnych segmentów. Projekt należy konsultować z Delegaturą WUOZ w Rzeszowie, i jeśli układ urbanistyczny zostanie wpisany do rejestru zabytków uzyskać zgodę konserwatorską na realizację.

Obszar „Ringów”

Stan techniczny zachowanych dróg dawnego obozu wojskowego jest stabilny, choć od czasu wojny nie prowadzono ich remontu. W obrębie ciągów komunikacyjnych konieczne jest wykonanie prac oczyszczających i odwadniających nawierzchnię, oraz regulujących jej krawędzie i pasy pobocza, czasami zatarte przez wchodzącą na nie zieleń leśną. Wyeliminować należy ogrodzenia posesji wchodzące na pas drogowy. Korzystne jest zrealizowane ostatnio połączenie komunikacyjne „Ringu” z ekspozycją przy „Górze Śmierci”.

Dawna fabryka „Lignoza”

Lepszego wyeksponowania wymagają bliźniacze budynki administracyjne flankujące główną bramę dawnej fabryki „Lignoza”. Zjazd z głównej drogi do bramy powinien uzyskać

regularną linię i otwierać się perspektywą wyczyszczoną ze zbędnych elementów, zakłócających obecnie charakter pierwotnej kompozycji.

W przypadku podjęcia starań przez Gminę o utworzenie parku kulturowego dla całości wyżej opisanego obszaru konieczne będzie opracowanie dokumentacji zabytkoznawczej wskazującej na: istotne wartości zabytkowe; kierunek zagospodarowania przestrzennego całości zróżnicowanego krajobrazowo obszaru; wyeksponowanie poszczególnych elementów kompozycji.

II.

Zawada - zespół rezydencjonalny

Zabytki wchodzące w skład zespołu są obecnie w różnym stanie. W części parkowej i rezydencjonalnej na dużą skalę prowadzone są prace ziemne. W części folwarcznej zabytki techniki są nieużytkowane, i w różnym stopniu zdegradowane. Trwają tam prace, które prowadzone są chaotycznie. W rezultacie cały zespół jest wyłączony z możliwości zwiedzania. Park, który powinien być udostępniany publicznie, przynajmniej w ograniczonym stopniu, pozbawiony jest obecnie tej funkcji. Mur ogrodzeniowy, szczególnie od strony drogi E4 jest bardzo zniszczony; miejscami są znaczne ubytki prowizorycznie osłonięte siatką. Obiekt zabytkowy wskazany w dokumentach strategicznych jako mający znaczenie w skali krajowej wyłączony jest z pełnienia swej ważnej roli. Należy zobowiązać obecnego właściciela na mocy art. 25 ustawy o Ochronie Zabytków do przedstawienia programu zagospodarowania zabytku i uzgodnienia go z WKZ. W programie powinna być określona przyszła funkcja poszczególnych budowli, parku i części folwarcznej, oraz zakres i sposób udostępniania. Na podstawie takiej dokumentacji Gmina może planować inwestycje wspomagające i umożliwiające dogodne korzystanie z udostępnionego zabytku.

Zawada – Bobrek, otoczenie kościoła parafialnego, fragment wsi za karczmą dworską, aleja jesionowa przy drodze z Zawady do Pustyni

Dla obu fragmentów wsi – Bobrek, i za karczmą – jak również dla otoczenia kościoła parafialnego, i alei jesionowej prowadzącej z Zawady do Pustyni wystarczy tylko zapewnienie kontynuacji, obecnie zachowanych form i sposobu zagospodarowania przestrzennego. Można ten stan utrwalić dzięki odpowiednim zapisom w Planie Miejscowym. Dla tych fragmentów zachowanego krajobrazu kulturowego proponuje się utworzenie Parku Kulturowego obejmującego je w wydzielonych enklawach.

Pustynia – dawny dwór, zespół stawów, resztki folwarku, miejsce po dawnej kaplicy dworskiej przy kościele par.

Renesansowy dwór, zmodernizowany, należy chronić od dalszych rozbudów zniekształcających jego bryłę. W przypadku remontu elewacji należy kolorystykę skorygować do wersji odpowiedniej do renesansowego oryginału. Dobudowaną wieżę alkierzową proponuje się pozostawić w obecnej kolorystyce dla wyraźnego rozróżnienia części starszej i nowszej. Dla podniesienia wartości estetycznej otoczenia warto w przyszłości zaaranżować od strony stawów układ parterowego ogrodu renesansowego.

Stawy należy przywrócić do dawnej funkcji, po zakończonej inwestycji dotyczącej budowy autostrady (zalecenia w pkt. dot. autostrady).

Ślad zabudowy folwarcznej zachował się w krajobrazie reliktozo, tylko w kształcie bryły niektórych budynków, nie tworzących dziś zwartej kompozycji, przemieszanych z nową zabudową. Dwa bliźniacze budynki „czworaków” przypominają dawny krajobraz. Dlatego należy chronić ten fragment i nie dopuścić do przekształcenia charakterystycznej bryły tych obiektów. Również ich otoczenie wymaga korekty i aranżacji dotyczącej zagospodarowania i ogrodu.

Starodrzew, jaki zachował się w miejscu, gdzie stała dawniej kaplica dworska (kościół pw. św. Stanisława) należy zachować i poddawać regularnej pielęgnacji.

Kozłów – kaplica dworska z Pustyni, układ i zabudowa wsi

Zaleca się korektę rosnących wkoło kaplicy tui. Przerzedzenie ich lub podcięcie dolnych partii korony pozwoli odsłonić widok z dystansu na ładną bryłę świątyni.

Odnosnie krajobrazu wsi wystarczy tylko zapewnienie kontynuacji obecnie zachowanych form i sposobu zagospodarowania przestrzennego. Można ten stan utrwalić dzięki odpowiednim zapisom w Planie Miejscowym. Dla zachowanego krajobrazu kulturowego proponuje się utworzenie Parku Kulturowego obejmującego lepiej zachowane fragmenty wsi z tradycyjną drewnianą zabudową zagrodową, stawy i dawny dwór w Pustyni.

Brzeźnica – kościół parafialny, zagroda organisty, dawny dwór i resztki folwarku dworskiego (przy ul. Miedzianej), resztki folwarku plebańskiego, cmentarz par.

Kościół i jego otoczenie łącznie z ceglany ogrodzeniem utrzymywane są w dobrym stanie technicznym. Nie zauważa się bezpośredniego zagrożenia dla tych obiektów. Z pewnością warto podjąć starania o konserwację elewacji ceglanych świątyni i muru ogrodu. Prace konserwatorskie rozpoczęte we wnętrzu powinny być systematycznie kontynuowane.

Dawny dwór przy ul. Miedzianej (dziś budynek mieszkalny) wymaga rozpoznania naukowego. Na takiej podstawie można dokonać jego wpis do rejestru zabytków. Działania remontowe, jakie się w przyszłości będą przy nim odbywały powinny również opierać się na rozpoznaniu naukowym. W samym budynku – w jego wyglądzie zewnętrznym - i w otoczeniu wolnym od trwałych elementów architektonicznych obniżających walory krajobrazu kulturowego, widać spory potencjał, dający podstawy do kreacji konserwatorskiej. W obecnym stanie, dawny obszar dworski zachowuje szereg komponentów wartych ochrony. Należą do nich dawne budynki o różnej funkcji, nowszy budynek młyna oraz szpaler wysokiej zieleni znaczący granicę i wchodzący w obszar dawnego folwarku plebańskiego.

Stodoły tegoż folwarku plebańskiego są systematycznie rozbierane. Pozostało tylko jedno skrzydło zamykające dawny dziedziniec gospodarczy. Proces trudny będzie do powstrzymania nie tylko z braku ochrony prawnej dla budynków, ale z braku funkcji. Wolny plac będzie prawdopodobnie powiększał powierzchnię parkingu. Nie jest wykluczone, aby wzbogacić to miejsce np. o wiaty układające się w czworobok, naśladujące dawne stodoły, ale funkcjonujące już do innych celów (kryte części parkingu, miejsce dla kramów w czasie odpustów i innych świąt itp.) Mimo eliminacji autentycznych zabudowań istnieje możliwość nawiązania do tradycji.

Zagroda „organistówka” złożona z drewnianego budynku mieszkalnego, gospodarczego, ze studni, i otoczona parkanem, chociaż nie użytkowana jest w dobrym stanie, zachowuje

autentyczną strukturę i wygląd z czasu budowy. Należy nadać jej funkcję, po to by uchronić od pogłębiania zniszczeń.

Cmentarz parafialny zachował wiele elementów autentycznych i dobrą ekspozycję. Starszą jego część zaleca się wpisać do rejestru zabytków ze wskazaniem w sentencji decyzji kaplicy i wokół niej skupionych nagrobków, objętych indywidualną ochroną. Otworzy to możliwość do systematycznego finansowania prac konserwatorskich przy najbardziej wartościowych pomnikach nagrobnych i kaplicy z XIX w. Zaleca się również utrzymanie obecnego dystansu przestrzennego pomiędzy starszą częścią cmentarza, a miejscem lokalizacji nowych pochówków.

Cmentarzisko kurhanowe w lesie „Borek” w Brzeźnicy

Istnieje potrzeba doprowadzenia przez las oznakowanej ścieżki do cmentarzyska. Wykorzystując parking Fabryki Farb i Lakierów „Śnieżka” można stamtąd rozpocząć wyznaczanie trasy. W tym celu konieczne jest porozumienie z właścicielem fabryki i lasu. Na miejscu zaleca się uporządkowanie terenu i zabezpieczenie wartościowych form terenowych. Umieścić należy tablicę informacyjną dotyczącą archeologii i przyrody.

Przed podjęciem czynności zmierzających do wyeksponowania kurhanów należy przeprowadzić badania archeologiczne. Na prace, które obejmą bezpośrednio stanowisko archeologiczne musi być wydane zezwolenie konserwatorskie, gdyż miejsce jest wpisane do rejestru zabytków. Prace mogą być dotowane ze środków publicznych.

III.

Grodziska „Zameczysko” i „Okop” w Braciejowej

Istnieje potrzeba doprowadzenia przez las oznakowanej ścieżki do grodziska „Zameczysko”. Na miejscu zaleca się uporządkowanie terenu i zabezpieczenie wartościowych form szczególnie narysu wałów i fos. Umieścić warto tablicę informacyjną dotyczącą archeologii i przyrody. Zaleca się badania archeologiczne. Na prace, które obejmą bezpośrednio stanowisko archeologiczne musi być wydane zezwolenie konserwatorskie, gdyż miejsce jest wpisane do rejestru zabytków.

W Planie Odnowy Miejscowości Braciejowa na lata 2010-2018 wśród zadań inwestycyjnych do realizacji w latach 2010-2018 mieszkańcy wsi wskazali między innymi: przygotowanie ekspozycji historycznej i utworzenie skansenu w miejscu dawnego grodziska na wzgórzu „Okop”. Ze względu na rangę stanowiska archeologicznego należałoby przed rozpoczęciem prac, a nawet jeszcze w fazie projektowania wykonać inwentaryzację geodezyjną terenu grodziska, i przeprowadzić tam badania według ustalonego wcześniej programu. Zarówno badania jak i zakres inwestycji powinien uwzględniać wymogi ochrony przyrodniczej ustanowione w ramach sieci Natura 2000. Należy je przedstawić Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie.

Badania archeologiczne mają też znaczenie prewencyjne. Grodziska są atrakcyjne dla poszukiwaczy skarbów. Ich działalność jest szkodliwa dla stanowisk archeologicznych, gdyż doprowadza do bezpowrotnego niszczenia nawarstwień przekopywanych chaotycznie bez zastosowania metody naukowej i związanej z nią dokumentacji. Badania archeologiczne powinny wyprzedzać taką spontaniczną działalność, która jest nielegalna. Publiczne udostępnianie grodzisk musi wiązać się z wcześniejszym ich rozpoznaniem i

zabezpieczeniem. Bez takiego przygotowania logistycznego należy odradzać przedwczesną popularyzację tych miejsc.

Park podworski „Górzyna” w Głobikowej

Uregulować sprawy własnościowe dawnego założenia dworskiego „Górzyna” w Głobikowej. W przypadku sprzedaży zabytkowego parku konieczne jest zgodnie z art. 25 i 26 ustawy o Ochronie Zabytków opracowanie programu zagospodarowania zabytku. Program taki będzie podstawą do zawarcia umowy kupna - sprzedaży, a jego realizacja powinna być zapisana jako warunek tejże umowy.

Zespół dworsko – parkowy w Podgrodziu

Gospodarcza część dawnego założenia folwarcznego zdewastowana przez działalność PGR, a teraz przez obecnego właściciela wymaga rehabilitacji, i włączenia w zespół dworsko – parkowy. Konieczna jest zmiana funkcji i wyeliminowanie wtórnych budynków i urządzeń degradujących otoczenie. Budynek dworu jest w stanie prawie ruiny. W dobrym stanie zachowania jest budynek spichlerza. Przyszłe działania muszą zmierzać do integracji przestrzennej różnych obecnie części krajobrazowych: dworu z najbliższym otoczeniem, folwarku ze spichlerzem, parku, i szerszego otoczenia naturalnego i rolniczego od strony doliny *Wisłoki*. Od strony zakładów przemysłowych należy wytworzyć otulinę izolacyjną np. w postaci ogrodzenia, czy zwartego szpaleru zieleni. W pierwszej kolejności konieczne jest opracowanie programu zagospodarowania zabytku zgodnie z art. 25 ustawy o Ochronie Zabytków, dla całości wspomnianego terenu, łącznie z wyznaczeniem stref widokowych od strony *Wisłoki*.

Tradycja miejsca po parku i dworze „Słotwinówka”

Istnieje potrzeba uporządkowania zieleni dawnego parku na kulminacji wzgórza. Po usunięciu samosiewów odsłoni się starodrzew. W miejscach ubytków starych drzew widocznych po pozostałościach pni warto nasadzić nowe drzewa w gatunku analogicznym jak pierwotnie tu rosły. Do realizacji zamierzenia konieczny jest projekt wycinki i nasadzeń w oparciu, o który można uzyskać zezwolenie konserwatorskie, gdyż miejsce jest wpisane do rejestru zabytków.

4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego

Widok z autostrady na Kozłów – w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego na odcinku przejścia planowanej autostrady przez stawy w Pustyni należy określić zasady kształtowania krajobrazu dla terenów położonych nad stawami, które eksponowane będą w widoku z autostrady.

Stawy w Pustyni - szczególnie ważna jest ekspozycja renesansowego dworu w Pustyni oraz XVI-wiecznych stawów do niego pierwotnie należących. Korzystne byłoby opracowanie trasy rowerowej i spacerowej wzdłuż stawów z wykorzystaniem grobli. Taką trasę można włączyć do przechodzącego obok szlaku turystycznego Niebieskiego – Nizinnego.

Pustków-Osiedle – konieczne jest opracowanie programu wyeksponowania zabudowy willowej i pierwotnej kompozycji krajobrazowej osiedla, z wyeliminowaniem wtórnych zniekształceń. Warto też określić wyraźną granicę zabytkowego osiedla i tworzyć dla niego odrębne wnętrza krajobrazowe. Najbliższe otoczenie traktować należy jako otulinę i dążyć do harmonijnego łączenia różnie ukształtowanego krajobrazu. Zadbaj należy o ekspozycję ulic i ich widoku perspektywicznym usuwając zbędne elementy lub korygując te które są konieczne ze względów funkcjonalnych.

Oś widokową wyznaczoną na główną bramę dawnej fabryki „Lignoza” należy podkreślić zarówno w ukształtowaniu ciągu komunikacyjnego, jak i w jego opowie. Widok perspektywiczny powinien zostać wyczyszczony z elementów zakłócających ład.

Zawada - zespół rezydencjonalny – w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzić strefę ochrony widokowej od strony drogi E-4 i linii kolejowej Kraków – Przemyśl. Zabezpieczyć też należy daleki widok z drogi prowadzącej do Pustyni jako dawną oś widokową. W strefie tej powinny być wprowadzone wykluczenia bądź ograniczenia dotyczące nowej zabudowy, z jednoczesnym wskazaniem alternatywnych rozwiązań.

Wieś Zawada z otoczeniem – w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzić zasady kształtowania krajobrazu wsi jako kontynuacji wszelkich pozytywnych zjawisk charakteryzujących zachowany układ ruralistyczny, zabudowę, sposób zagospodarowania parcel i otoczenie. Ochroną należy objąć również naturalne ukształtowanie brzegów potoka *Zawadka* wraz zadrzewieniami.

Zespół dworsko-parkowy w Nagawczynie – w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzić strefę ochrony widokowej od strony Zawady.

Zespół dworsko – parkowy w Podgrodziu - w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy wprowadzić strefę ochrony widokowej od strony doliny *Wisłoki*.

5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami

Kluczem do wszelkich działań przy zabytkach jest ich dobre rozpoznanie. Ze względu na olbrzymi postęp cywilizacji jakiego doświadczamy w ostatnich dziesięcioleciach obiekty powstałe przed laty mogą być obecnie niezrozumiałe tak pod względem rozwiązań użytkowych, jak i estetycznych i technologicznych. Najlepsze narzędzia poznawcze dają nauki humanistyczne wspomagane przez współczesne osiągnięcia techniki. Posiadłszy znajomość konkretnego zabytku można rozpocząć przy nim działania zarówno konserwatorskie jak i upowszechniające wiedzę o nim. Atrakcyjność zabytku w dużym stopniu wynika z jego wymowy, ze zrozumienia sensu jego istnienia i wartości, które gdy są odbierane przez ogół społeczeństwa zyskują dodatkowej mocy – stają się atrakcją dla turystów i mieszkańców. Mogą też w nauczaniu szkolnym wzbogacać wiedzę.

Badania naukowe – dla uzupełnienia wiedzy o zabytkach i historii Gminy. Rozpoczęcie inwentaryzacji zabytków ruchomych znajdujących się w kościołach i kapliczkach. Dla wartościowych zabytków założenie kart ewidencji naukowej według wzoru opracowanego przez ODZ (KOBiDZ w Warszawie), oraz odpowiednie ich zabezpieczenie. Opracowanie studium urbanistycznego Pustków-Osiedle i Ringów. Rozpoznanie archeologiczne najważniejszych stanowisk, które uwzględniane będą w ofercie turystycznej. Rozpoznanie XVI-wiecznych założeń dworów obronnych na terenie gminy, co będzie przydatne do promowania sekwencji przestrzennej Zawada – Pustynia, jako produktu turystycznego.

Programy konserwatorskie – istnieje potrzeba przygotowania programów konserwatorskich, i rozpoczęcia w oparciu o nie prac przy obiektach ważnych dla historii Gminy, ale wymagających interwencji konserwatorskiej w celu ich wypromowania – pokazania w pełni ich walorów:

- konserwacja i wyeksponowanie renesansowego nagrobka Ligęzów w kościele par. w Brzeźnicy.
- konserwacja XVII-wiecznego wyposażenia kościoła w Pustyni ob. kaplicy cmentarnej w Kozłowie.
- badania archeologiczne i ekspozycja narysów najstarszego zamku Ligęzów w Zawadzie.
- badania archeologiczne i wyeksponowanie najstarszej rezydencji Gryfitów w Podgrodziu.
- programami konserwatorskimi warto objąć również najcenniejsze kapliczki wraz z wyposażeniem; w Paszczynie – Kąty przy nr 225, i Paszczynie – Kmiecie przy nr 81, oraz Latoszynie przy ul. Gajowej 725.

Udostępnienie – wartościowych zespołów i obiektów zabytkowych. Zasady udostępniania powinny być wypracowane wspólnie z właścicielami zabytków i podane do wiedzy publicznej. Zabytki do zwiedzania powinny mieć tablice informacyjną. Tam, gdzie istnieją utrudnienia należy szukać rozwiązań pozwalających na ograniczony dostęp.

Korekta istniejących szlaków turystycznych:

- Szlak Niebieski – Nizinny warto połączyć ze ścieżką dookoła stawów w Pustyni z wykorzystaniem grobli dla uatrakcyjnienia i pokazania krajobrazu kulturowego o XVII-wiecznej tradycji. W Brzeźnicy warto otworzyć odcinek ścieżki prowadzącej do kurhanów. Zakończenie na „Górze Śmierci” warto przedłużyć do Paszczyzny, gdzie w przysiółku Kąty znajduje się kapliczka cmentarna przy nr 225.
- Szlak Niebieski – Nizinny warto przeprowadzić przez grodziska „Zamczysko” i „Okop” z odpowiednim zaznaczeniem tras na mapach, oraz opisem w przewodnikach. Przy zejściu szlaków konieczne jest umieszczenie tablic informacyjnych zachęcających do ich zwiedzania.
- Szlak Żółty – warto skorygować jego przebieg przez Ringi i wprowadzić ścieżkę przecinającą wszystkie pierścienie po stronie południowej drogi do Kochanówki.

Edukacja – do szkół warto wprowadzić tematy, które będą promowane dla potrzeb turystycznych;

- „Rezydencje i kościoły czasów Staropolskich”
- „Industrializm i totalitaryzm”
- „Grodziska karpackie”
- „Trakt cesarski”
- „Rabacja”

Inicjatywy – Przygotowanie spójnych wewnętrznie i profesjonalnie opracowanych programów konserwatorskich wraz z kosztorysami, uzyskanie wszystkich niezbędnych zezwoleń i uzgodnień jest podstawą do wsparcia finansowego inwestycji zarówno przez Gminę, jak i ze źródeł zewnętrznych.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków:

Opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, którego procedura zapewnia udział mieszkańców Gminy w ustaleniach dotyczących ich własnego interesu.

Doradztwo fachowe w sprawie podejmowania przyszłych działań przy zabytkach. Opracowanie „ścieżki postępowania”, prowadzącej w sposób klarowny inwestora przez całość procedury, od projektu po realizację i ewentualne rozliczenia końcowe.

Zaleca się zawarcie porozumienia z obecnym właścicielem zespołu parkowo-dworskiego w Zawadzie w celu udostępnienia dla publiczności reprezentacyjnej części parku i kaplicy zamkowej. Udostępnienie może mieć charakter okresowy lub stały z wyznaczonymi godzinami otwarcia. Pożyteczne też będzie porozumienie z właścicielem dotyczące remontu muru ogrodzeniowego i bramy frontowej. Zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków stan techniczny muru pozwala na udzielenie dotacji większej niż 50% na prace przy nim.

7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Agroturystyka - Przy okazji zakładania gospodarstw agroturystycznych, zwłaszcza z wykorzystaniem starych drewnianych budynków czy zagród, z powodzeniem może być sprawowana opieka nad zabytkami. Taki przykład rodzącej się inicjatywy został stwierdzony w czasie objazdu terenowego we wsi Zawada w gospodarstwie nr 24. W oparciu o stary drewniany dom i budynek gospodarczy, oraz nowy dom murowany dostosowany gabarytami, i dobrze wkomponowany w tradycyjną zagrodę tworzone jest przedsięwzięcie, które można określić jako „zagroda agroturystyczna”. Przedsięwzięcie takie należy wspierać od strony administracyjnej i finansowej, gdyż przykład może oddziaływać bardzo pozytywnie na środowisko.

Lokalizacja gospodarstw agroturystycznych – ze względu na zabytki występujące w zespołach lub skupiskach korzystne jest organizowanie tzw. „zagród agroturystycznych”, bezpośrednio sąsiadujących z obszarami zabytkowymi. Jest to korzystne i pod względem funkcjonalnym i pod względem ochrony krajobrazu traktowanego jako szerokie otoczenie zabytku. Szczególnie predestynowane są do tego tereny:

- wieś Zawada i przysiółek Bobrek w Zawadzie – w stosunku do zespołu rezydencjonalnego w Zawadzie, Nagawczynie, i pobliskiej Pustyni.
- wieś Kozłów – w stosunku do stawów i dworu obronnego w Pustyni, i pobliskiej Zawady.
- wieś Kochanówka i Krownice w stosunku do Pustkowa-Osiedle i Ringów.

Wymienione wsie, a szczególnie Zawada zachowały tradycyjny charakter rozplanowania i zabudowy, co jest dodatkowym atutem.

W południowej części Gminy ciekawy krajobraz, szlaki turystyczne i rowerowe stwarzają dobre warunki dla turystyki, ale nasycenie zabytkami i ich ranga są mniejsze, niż w wymienionych wyżej propozycjach.

Informacja turystyczna – umiejscowiona w centrach ściągających turystów a przede wszystkim przy projektowanych MOP-ach w Paszczynie, w zmodernizowanym Domu Kultury w Pustkowie-Osiedlu, w reaktywowanym uzdrowisku w Latoszynie, w kompleksie rekreacyjno-wypoczynkowym przy zrekonstruowanym grodzie w Stobiernej. Warto planować takie uzupełnienie oferty turystycznej w oparciu o projektowane uzdrowisko Latoszyn, czy zespół obiektów przy wyciągu narciarskim w Stobiernej.

Edukacja – wprowadzenie dodatkowych zajęć w szkołach dotyczących nauczania historii regionalnej w oparciu o zachowane zabytki. Do programu nauczania warto włączyć zwiedzanie w terenie najbardziej reprezentatywnych obiektów. Pożyteczny też byłby rodzaj wydawnictwa folderowego, które pełniłoby rolę przewodnika turystycznego, i równocześnie podręcznika do nauki wiedzy o regionie.

8. OGÓLNE WYTYCZNE DO PROGRAMU GMINNEGO OPIEKI NAD ZABYTKAMI

- Aktualizacja i uzupełnienie Gminnej Ewidencji Zabytków.
- Dokonanie przeglądu w terenie z udziałem sołtysów i radnych w każdym sołectwie i weryfikacja rejestru zabytków oraz ewidencji zabytków.
- Wykonanie szczegółowej dokumentacji fotograficznej istniejących wartościowych obiektów zabytkowych.
- Określenie szczegółowe stanu technicznego wartościowych obiektów zabytkowych, i ustalenie najpilniejszych potrzeb remontowych i konserwatorskich.
- Uzupełnienie kart ewidencyjnych obiektów o uzyskane dane i dokumentację fotograficzną.
- Systematyczne poszerzanie i gromadzenie informacji na temat historii poszczególnych zabytków. Zbieranie materiałów archiwalnych (stare zdjęcia, mapy) dotyczących Gminy.
- Prowadzenie edukacji skierowanej do właścicieli zabytków, uświadamiającej zalety ochrony prawnej wartościowych obiektów zabytkowych.
- Organizowanie fachowego doradztwa w sprawie pozyskiwania środków finansowych na remont i konserwację zabytków, oraz w sprawie doktryny konserwatorskiej i zagadnień technologicznych i estetycznych.
- Pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków.
- Ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych.
- Oznakowanie obiektów zabytkowych i określenie zasad ich udostępniania.
- Uzupełnienie oznakowania obiektów zabytkowych.
- Wprowadzenie dodatkowego oznakowania na drogach gminnych i powiatowych, w celu ułatwienia dojazdu do obiektów zabytkowych.
- Publikacja przewodnika po zabytkach Gminy Dębica.
- Włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych i gimnazjach prowadzonych przez Gminę.
- Realizacja i kontrola zapisów dotyczących opieki i ochrony zabytków, zawartych w Miejscowym Planie Zagospodarowania Gminy - podejmowanie działań mających na celu przeciwdziałanie rozproszaniu zabudowy wsi.

VIII. Finansowania celów wyznaczonych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami

Finansowanie prac przy zabytkach ze środków publicznych, to nie tylko bogactwo oferty jaką może dziś znaleźć właściciel zabytków, ale przede wszystkim jego gotowość do skorzystania z proponowanych mu możliwości. Niezależnie od wymagań organów, do których składane są wnioski o dofinansowanie prac przy zabytkach, zawsze konieczne są do spełnienia stałe elementy organizacyjno-prawne. Należą do nich: tytuł prawny do władania zabytkiem; wpis do rejestru zabytków; program konserwatorski planowanych prac; pozwolenie konserwatorskie na zakres prac objętych planowanym zadaniem; niekiedy projekt architektoniczny i pozwolenie na budowę wydane w jego oparciu, kosztorys prac.

1. Wnioski o dofinansowanie prac przy zabytkach

Dbłość o zabytek jest obowiązkiem jego właściciela. Na właścicielu zatem spoczywa wysiłek organizacyjny przy podejmowaniu działań przy zabytku. W pierwszej kolejności musi mieć on unormowany stan prawny, a więc właściciel powinien posiadać **tytuł prawny pozwalający dysponować zabytkiem**.

Drugą, ważną regulacją prawną otwierającą właścicielowi możliwość korzystania z dotacji ze środków publicznych jest objęcie należącego do niego zabytku ochroną prawną, poprzez **wpis do rejestru zabytków**. Wpis taki powinien mieć charakter indywidualny, to znaczy, że jeśli konkretny zabytek został wpisany do rejestru jako element układu urbanistycznego, czy innego założenia przestrzennego, i nie został z nazwy wymieniony w sentencji decyzji rejestrowej - organy udzielające dotacji mogą traktować taki przypadek jako brak odpowiedniej ochrony prawnej i odmówić udzielenia dotacji.

Przed przystąpieniem do prac inwestor powinien zadbać o **program prac konserwatorskich**, a w przypadku prac budowlanych **projekt architektoniczny**. Czasem przygotowanie tych dokumentów wymaga przeprowadzenia badań zabytku od strony historycznej, ustalenie faz nawarstwień lub przekształceń i technologii. Program powinien opracować konserwator specjalizujący się w konkretnej dziedzinie: np. konserwacja malarstwa, rzeźby, detalu architektonicznego. Projekt architektoniczny musi być opracowany przez architekta mającego odpowiednie uprawnienia wymagane przez Izbę Architektoniczną. Właściciel zabytku mając program lub projekt występuje z wnioskiem o wydanie **decyzji konserwatorskiej** do właściwej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Rzeszowie. Gdy otrzyma decyzję konserwatorską wydaną w oparciu o projekt architektoniczny powinien po niej uzyskać również **decyzję budowlaną** w Starostwie Powiatowym w Dębicy.

Autor programu konserwatorskiego lub projektu budowlanego powinien też w oparciu o zakres rzeczowy sporządzonej przez siebie dokumentacji (programu lub projektu) dokonać wyceny poszczególnych czynności i użytych do tego materiałów, czyli zrobić **kosztorys prac**. Mając wspomniane wyżej dokumenty inwestor może złożyć wniosek, dotyczący wsparcia finansowego koniecznego do zrekompensowania nakładów koniecznych na planowane prace.

2. Wnioski o refundację nakładów poniesionych na prace przy zabytku

Dobrym rozwiązaniem jest podzielenie dużego zakresu prac, którego z różnych względów nie będzie można wykonać w ciągu jednego sezonu, na zadania roczne - dostosowane do specyfiki dyscypliny budżetowej organów państwowych i samorządowych. Zadanie roczne powinno mieć zakres możliwy do wykonania w takim przedziale czasowym. Wziąć należy przy tym pod uwagę własne możliwości finansowe inwestora, planowaną wysokość dotacji, oraz względy technologiczne i organizacyjne. Warto też postarać się o decyzję konserwatorską obejmującą tylko ten zakres. Wówczas po odbiorze wykonanych prac inwestor uzyskuje w roku następnym prawo do ubiegania się o refundację nakładów własnych, poniesionych przy realizacji zadania.

Refundacja poniesionych kosztów na prace przy zabytku jest rzadziej stosowaną możliwością pozyskania środków na działania przy nich. Inwestor musi w takim przypadku zgromadzić wymagane, wyżej opisane dokumentacje i zezwolenia. Powinien mieć kosztorys ofertowy i kosztorys powykonawczy, oraz rachunki za wykonane prace i materiały. W następnym roku po zakończeniu prac, i odbiorze konserwatorskim powinien złożyć wniosek do MKiDN (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie), lub PWKZ (Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków w Przemyślu), o refundację poniesionych nakładów koniecznych do wykonania prac. Brane są pod uwagę udokumentowane prace wykonane w ciągu trzech ostatnich lat. Ważny jest zakres prac objętych decyzją zezwolenia. Zakres ujęty w decyzji musi być w całości zrealizowany i zakończony. Dlatego strategia organizacji pracy i finansowanie jej etapów musi być dobrze przemyślana.

3. Model finansowania prac przy zabytkach

Model finansowania prac przy zabytkach kształtowany jest w zależności od rodzaju podejmowanych działań. Zadania dotyczące opieki nad zabytkami, mogą mieć różny zakres rzeczowy:

1. Mogą to być działania o celu ściśle zachowawczym (prace konserwatorskie oraz restauratorskie i budowlane zabezpieczające substancję zabytkową, utrzymujące ją w należyтым stanie technicznym i estetycznym, co wiąże się bezpośrednio z pracami badawczymi, tworzeniem programów konserwatorskich i projektów konstrukcyjnych i instalacyjnych).
2. Mogą też wychodzić poza zakres zachowawczy w kierunku rekonstrukcji czy też kreacji konserwatorskiej w celu podwyższenia komfortu percepcji wizualnej lub użytkowania zabytku (rekonstrukcja dzieła zachowanego w stanie poniżej 50 % substancji, dodanie nowych elementów poprawiających lub poszerzających obecną funkcję i podnoszących standard użytkowy).
3. Mogą dotyczyć prac odnoszących się do otoczenia zabytku w celu lepszego udostępnienia go do celów publicznych (budowa dróg, obejść, parkingów, punktów widokowych, infrastruktury turystycznej itp.).
4. Mogą być też prowadzone działania o charakterze organizacyjnym i dydaktycznym (ewidencja zabytków i uwzględnianie ich w planowaniu przestrzennym, upowszechnianie wiedzy o nich przez publikacje i działania dydaktyczno-oświatowe).

ad. 1 FINANSOWANIE DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH ZACHOWAWCZYCH

Ustawa o ochronie zabytków ogranicza możliwości finansowania zadań do zakresu opisanego w pkt. 1 wiążąc tym rygorem wyłącznie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zatem, o dotacje dotyczące zadań o charakterze badawczym, zachowawczym, zabezpieczającym i dokumentującym takie prace należy się zwracać przede wszystkim do:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- Wojewódzkiego Podkarpackiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle

Przepis ustawy art. 77 podaje katalog prac, jakie mogą być przedmiotem udzielonej dotacji przez oba wyżej wskazane organy. W pkt. 10 zapisana jest zasada uzależniająca możliwość finansowania prac polegających na rekonstrukcji, od stopnia zachowania substancji zabytku, co określono procentowo.

W art. 78 zapisano zasadę współfinansowania prac na poziomie do wysokości 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac, które to nakłady ponosi inwestor. W pkt. 4 tegoż artykułu wskazano możliwość łączenia dotacji z różnych źródeł pod warunkiem, że ich suma nie przekroczy 100%. Z tego względu organy przyznające dotacje – m.in. Zarząd Gminy powinien informację o udzielonych dotacjach przekazywać innym organom finansującym działania przy zabytkach.

Ustawa daje możliwość Ministrowi Kultury i Wojewódzkiemu Konserwatorowi sfinansowania w 100% prac przy zabytku tylko w ściśle określonej sytuacji. Art. 78 pkt 2 uzasadnia taką wysokość przyznanej dotacji - względami odnoszącymi się do wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, albo - złożonością technologiczną działań koniecznych do wykonania przy zabytku. Pkt. 3 tegoż artykułu dodaje jeszcze jedną ważną okoliczność - mianowicie konieczność niezwłocznego podjęcia działań ze względu na zły stan zabytku, jego zagrożenie zniszczeniem przez nadwątlenie konstrukcyjne, bądź wynikające ze specyfiki budowy technologicznej. Zapis ten dotyczy wszystkich działań o charakterze ratowniczym.

Informacje o procedurze składania wniosków i rozliczaniu realizacji, oraz druki wniosków i instrukcje można znaleźć na stronie MKiDN, Wojewódzkiego Podkarpackiego Konserwatora Zabytków w Przemyśle, Urzędu Marszałkowskiego w Rzeszowie. Dotacje dotyczą prac, które można wykonać w danym roku kalendarzowym. Planując prace szerzej zakrojone, należy podzielić je na etapy roczne.

ad. 2 FINANSOWANIE DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH oraz PODNOSZĄCYCH STANDARD UŻYTKOWY ZABYTKÓW

Ustawa o ochronie zabytków, która określa sposób finansowania prac przy nich wiąże obligatoryjnie Ministra Kultury i Wojewódzkiego Konserwatora, ale dla organów samorządowych ma zastosowanie fakultatywne. W regulaminach i konkursach ogłaszanych corocznie przez te organy pojawiają się zapisy bezpośrednio nawiązujące do wymagań ustawy o ochronie zabytków. W praktyce jednak środki te mogą być wydawane zarówno na konserwację zachowawczą, jak i na prace poprawiające jakość użytkową zabytku i jego

otoczenia. Dotacji takich dla właścicieli zabytków znajdujących się na terenie Gminy Dębica mogą udzielać następujące organy samorządowe:

- Marszałek Województwa Podkarpackiego
- Starosta Powiatu Dębickiego

Samorząd Województwa Podkarpackiego dysponuje środkami finansowymi udzielając dotacji na podstawie podejmowanej corocznie uchwały „W sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego.”, która jest publikowana w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego. W podobnym trybie Rada Powiatu określa zasady przyznawania dotacji na prace przy zabytkach.

ad. 3 FINANSOWANIE DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH, DZIAŁAŃ PODNOSZĄCYCH STANDARD UŻYTKOWY I INWESTYCJI W OTOCZENIE ZABYTEKÓW:

Realizacja projektów i związany z tym proces inwestycyjny mogą uzyskać wsparcie zewnętrzne, w postaci środków finansowych skierowanych do inwestorów w ramach programów operacyjnych.

Gmina Dębica nie jest właścicielem zabytków wpisanych do rejestru zabytków, z tego względu nie będzie podejmować bezpośrednich starań o dotacje przeznaczone na konserwację lub roboty budowlane przy zabytkach. Może jednak podejmować inicjatywy działań konserwatorskich w porozumieniu z właścicielami zabytków, istotnych dla terytorium którym zarządza.

Gmina realizuje własne zadania, które mogą mieć wpływ na otoczenie zabytków, ich ekspozycję, dostępność. Inwestycje poprawiające jakość funkcjonowania zabytków, zwiększające ich atrakcyjność, obejmować będą przestrzeń publiczną związaną głównie z infrastrukturą techniczną, komunikacyjną i zapleczem turystycznym. W zależności od charakteru projektowanego zadania można wybrać stosowny program. Informacje o profilu poszczególnych programów, procedurze składania wniosków i rozliczaniu realizacji, oraz druki wniosków i instrukcje można znaleźć na stronach internetowych organów zarządzających poszczególnymi programami. O Regionalnym Programie Operacyjnym można uzyskać informacje na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego w Rzeszowie.

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007 – 2013
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (szczególnie oś priorytetowa XI)
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki
- Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka
- Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej
- Program Operacyjny Europejskiej Współpracy Terytorialnej
- Program Operacyjny Pomoc Techniczna
- Mechanizm Finansowy EOG oraz Norweski Mechanizm Finansowy

- Programy MKiDN – „Promesa MKiDN” – pomagający w absorpcji środków z Unii Europejskiej.

Wybór programu zależy jest od zakresu planowanych działań przy zabytkach. Przedstawione wyżej programy dają możliwość finansowania prac typowo konserwatorskich, jak i inwestycji wspomagających funkcjonowanie zabytków poprzez budowę odpowiedniej infrastruktury. Dają też możliwość finansowania różnych form popularyzacji zabytków, począwszy od programów dydaktycznych a skończywszy na wydawnictwach i publikacjach, które mogą być realizowane w oparciu o sieć szkół, ośrodków kultury, parafie i stowarzyszenia mające w swym statucie zapisaną działalność kulturalną.

Rola Rady i Zarządu Gminy we wspomaganiu właścicieli zabytków w pozyskiwaniu środków finansowych na realizację zadań dotyczących zabytków i ich otoczenia.

Gmina podejmując uchwałę o zasadach udzielania dotacji na prace przy zabytkach, mając również aktualny Program Opieki nad Zabytkami może współuczestniczyć w finansowaniu prac przy zabytkach na zasadzie partnerstwa publiczno – prywatnego. W ten sposób w konwencji tzw. montażu finansowego może pomóc właścicielom zabytków, którzy nie mają odpowiedniego wkładu własnego, a starają się o dotacje ze zdywersyfikowanych źródeł. Działanie takie jest opłacalne, gdyż powoduje przyływ środków zewnętrznych do Gminy. W ten sposób Gmina może mieć bezpośredni udział w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków, i odpowiednio do własnej strategii ukierunkowywać działania inwestycyjne. Pożytecznym rozwiązaniem jest kumulowanie zadań wzajemnie się uzupełniających, przy jednym obiekcie lub zwartej grupie obiektów. W takich przypadkach wnioski finansowe składane do różnych organów muszą mieć wewnętrzną spójność, zarówno co do zakresu prac, jak i podziału na wyodrębnione zadania, z odpowiednio ułożonym harmonogramem.

PLANY PRZESTRZENNE, PROJEKTY, PROGRAMY

Sporządzenie dokumentów planistycznych jest podstawą do realizacji inwestycji. Planowanie przestrzenne jest zadaniem własnym Gminy i finansowane jest z Gminnego budżetu. W zależności od możliwości finansowych plan miejscowy powinien być opracowany dla całości gminy, lub do obszarów, gdzie planowa gospodarka powinna zastąpić spontaniczne formy działań inwestycyjnych.

Planowanie przestrzenne w obszarach, gdzie występują zabytkowe układy urbanistyczne, czy ruralistyczne może być wspomagane specjalistycznym opracowaniem zabytkoznawczym o charakterze studialnym. Dokumentacje tego typu oraz projekty i programy mogą być dotowane ze środków publicznych pochodzących ze źródeł zewnętrznych.

INWESTYCJE DROGOWE

Na modernizację drogi E-4 i budowę autostrady zabezpieczone są środki zewnętrzne. W ich ramach powinny być wykonane wszystkie elementy odcinka autostrady przechodzącej przez obszar chroniony w Pustyni (stawy z XVI w.) – a więc stylizacja pozwalająca wpisać drogę w wartościowy krajobraz, a przede wszystkim prace związane z przywrócenie stawów do pełnej sprawności technicznej i regulacja ich brzegów tam, gdzie nastąpiła ingerencja budowlana.

ZAŁĄCZNIK
DO UCHWAŁY NR .....
RADY GMINY DĘBICA
Z DNIA .....

GMINNY PROGRAM
OPIEKI nad ZABYTKAMI
dla
GMINY DĘBICA
NA LATA 2013 - 2016

Część II
Studium Wartości Kulturowych

Autor opracowania: mgr historii sztuki Barbara Bosak
013 43 62 903
605 661 048
Opracowanie zostało wykonane dla Gminy Dębica

Krosno 2012

Spis treści

- **MATERIAŁY, NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE**
- **ZASÓB DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY DĘBICA**
  - I. Rys historyczny Gminy Dębica**
  - II. Położenie i ogólna charakterystyka Gminy Dębica**
  - III. Rys historyczny miejscowości Gminy Dębica**
  - IV. Zabytki Gminy Dębica. Prezentacja zasobu w grupach tematycznych**
  - V. Zabytki archeologiczne na terenie Gminy Dębica**
  - VI. Zabytki Gminy Dębica wpisane do rejestru zabytków**
    - a. Tabela nr 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego
    - b. Tabela nr 2. Wykaz parków wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego
    - c. Tabela nr 3. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego
    - d. Tabela nr 4. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego
  - ANEKS 1- Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków nieruchomych
  - ANEKS 2 - Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków ruchomych
  - ANEKS 3 - Obiekty postulowane do wpisu do ewidencji zabytków
  - ANEKS 4 - Pomniki przyrody znajdujące się na terenie Gminy Dębica
- **KATALOG FOTOGRAFII – WYBRANE ZABYTKI I KRAJOBRAZY**
- **PLANY KATASTRALNE Z POŁ. XIX W. POSZCZEGÓLNYCH MIEJSCOWOŚCI GMINY DĘBICA**
- **WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH NA OBSZARZE GMINY DĘBICA**

Materiały, na których oparto opracowanie

DOKUMENTACJE

- Plan kościoła par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w Brzeźnicy. Rys. poddasza, Kraków 9 grudnia 1893, S. Odrzywolski (na nim rys. 1 piętra wieży oraz rys. 4 piętra wieży), skala 1:100, w: Urząd Parafii w Brzeźnicy
- Kościół rzym.-kat. par. pw. *św. Jana Chrzciciela* w Brzeźnicy – kronika parafialna od 1925 r., założona przez ks. Józefa Koterbskiego, w: Urząd Parafii w Brzeźnicy
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt obniżenia zakrystii*, oprac. Mazur A., 1953 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 149
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt przebudowy kruchty*, oprac. Mazur A., 1953 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 148
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt techniczny ogroduzenia*, oprac. Konarzewski Z., 1953 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 545
- Opinia techniczna dotycząca rodzaju i stanu gruntów zalegających w podłożu fundamentów oraz sposobu wzmocnienia podłoża gruntowego i fundamentów dla stabilizacji konstrukcji*, oprac. Domski J., 1991 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie
- Stelmach t., *Adaptacja budynku dworu z planem zagospodarowania*, Dębica, Rzeszów, 1971, w: Archiwum UOZ
- Katalog parków woj. tarnowskiego – *Głobikowa I*, oprac. Z. Bielatowicz, J. Czupryna, 1974
- Katalog parków woj. Tarnowskiego – *Pustynia*, oprac. Mgr inż. Z. Bielatowicz, mgr inż. J. Czupryna, 1977 r., w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k. Dębicy /woj. tarnowskie/. Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekompozycji układu parkowego*, oprac. Stanisława Rusińska, Maria Kasprzyk, Kraków 1979-1980, t. I i II, w: Archiwum UOZ, sygn. 11323
- Pronobis J., *Orzeczenie budowlano-konstrukcyjne dworu w Pustyni*, Tarnów 1980, w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 1951
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt techniczno-architektoniczny rekonstrukcji stropu*, oprac. Zachara A., 1980 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 11316
- Dwór w Pustyni k. Dębicy. Dokumentacja badań na obecność polichromii*, Pustynia 1986, w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 2370
- Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa II”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Zygmunt Denisiuk z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa III”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa IV”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Ewidencja zabytkowego parku „Pustynia”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr hab. Zygmunt Denisiuk z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Ewidencja zabytkowego parku „Głobikowa I”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. doc. dr Stefan Michalik z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów
- Ewidencja zabytkowego parku „Zawada”*, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dziewolski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów

- Ewidencja zabytkowego parku „Podgrodzie”, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dzielowski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów*
- Ewidencja zabytkowego parku „Podgrodzie”, gmina Dębica, woj. Tarnów, oprac. dr inż. Jerzy Dzielowski z zespołem, Kraków 1984, w: Archiwum UOZ Rzeszów*
- Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k. Dębicy. Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekonstrukcji układu parkowego, t. I i II, oprac. S. Rusińska, Kraków 1979-1980, Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 11324*
- Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k. Dębicy. Inwentaryzacja architektoniczna, oprac. Z. Lewczuk, W. Butscher, 1988 r., w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 11195*
- Zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie k/Dębicy. Studium historyczne i kompozycyjne zespołu oraz projekt rekompozycji układu parkowego, oprac. S. Rusiński, M. Kasprzyk, PP PKZ, Kraków 1979-1980, mps, w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 11323*
- Koncepcja architektoniczno-urbanistyczna rekonstrukcji pałacu w Zawadzi, J. Czubiński z zespołem, Kraków [1989], w: Archiwum UOZ Rzeszów*
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Projekt tech.-arch. Rekonstrukcji stropu, oprac. Prochwicz, P. Górkiewicz, 1992, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 11317*
- Zawada – kościół par. rzym.-kat. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Koncepcja arch.-plastyczna przykrycia kościoła, oprac. Szlagor-Wrzesińska K., 1992, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie, sygn. 11349*
- Bosak B., Dwór w Nagawczynie. Dokumentacja naukowo-historyczna, Krosno 2002, w: Archiwum UOZ Rzeszów*
- Krawczyk B., Klimat i bioklimat Latoszyna a możliwości prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN Zakład Klimatologii, 2002*
- Koncepcja utworzenia zakładu przyrodoleczniczego w Latoszynie, Białynicki-Birula P., z zespołem, Kraków 2004*
- Profil przedsięwzięcia dotyczącego utworzenia Zakładu Przyrodoleczniczego w Latoszynie, oprac. Zespół Akademii Ekonomicznej w Krakowie pod kierunkiem dr P. Białynicki-Birula, Dębica 2005*
- Golba J., Uzdrowisko Latoszyn-Zdrój. Koncepcja reaktywowania uzdrowiska, Kraków 2005*
- Leśniak J., Opracowania ekofizjograficzne na potrzeby miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla miejscowości Latoszyn i Podrodzie, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geologiczne „ProGeo” Sp. z o.o., Kraków 2006*
- Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna dla operatu uzdrowiskowego miejscowości Latoszyn i Podrodzie, oprac. Modzelewska M., Salabura K., Nowy Sącz 2006, w: Urząd Gminy Dębica*
- Założenia programowe oraz zasady kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej i architektury dla potrzeb operatu uzdrowiskowego Latoszyn i Podrodzie – Gmina Dębica, oprac. arch. M. Tarko i arch. W. Butscher, Nowy Sącz, listopad, grudzień 2006, w: Urząd Gminy Dębica*
- Ewidencja kapliczek i krzyży przydrożnych na terenie gminy Dębica, oprac. E. Obrocka, 2004, w: Urząd Gminy Dębica*
- Karty Gminnej Ewidencji Zabytków, oprac. K. Lipczyński, 20.10.2006, w: Urząd Gminy Dębica*
- Karta ewidencyjna zabytków tzw. zielona - kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy, 1954 r., uzupełniona w 1959 i 1969, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie*
- Karta ewidencyjna zabytków tzw. zielona – kościół par. rzymskokatolicki pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zawadzie, oprac. T. Ożóg, 1959 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie*
- Karta ewidencyjna zabytków – Kościół filialny rzymskokatolicki pw. św. Stanisława bpa w Pustyni, oprac. B. Bosak, VIII.2005 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie. Dla tego obiektu*

istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych tzw. *zielone* w ilości 32, opracowane przez C. Kocot, w 1984 r.

Karta ewidencyjna zabytków – Kościół par. rzymskokatolicki pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zawadzie, oprac. B. Bosak, VIII.2005 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie. Dla tego obiektu istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych w ilości 31, opracowane w 1968 r. przez J. Szczęka

Karta ewidencyjna zabytków – Kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w Brzeźnicy, oprac. B. Bosak, III.2004 r., w: Archiwum UOZ w Rzeszowie. Dla tego obiektu istnieją ewidencyjne karty obiektów ruchomych w ilości 22, opracowane w 1968 r. przez J. Szczęka, oraz 32 opracowane przez J. Kłosowska z 30.10.2010 r. wpisane do rejestru zabytków o nr B-303 z 2.09.2009 r.

Teczka obiektu miejscowości: Paszczyna, Nagawczyna, Pustków Osiedle, w: UOZ w Rzeszowie

KARTOGRAFIA

Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół nr 1313

Mapa katastralna, *Braciejowa mit der Ortschaft Poludnik in Galizien*, 1849 r., sygn. 2066

Mapa katastralna, *Latoszyn in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 2167

Mapa katastralna, *Stobierna in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 2219

Mapa katastralna, *Parszczyna sammt der Ortschaft Kochanówka in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 3146

Mapa katastralna, *Podgrodzie sammt Grabówka in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 3052

Mapa katastralna, *Stasiówka in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 3282

Mapa katastralna, *Gumniska Fox in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 2401

Mapa katastralna, *Głobikowa in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 2417

Mapa katastralna, *Pustynia in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., sygn. 2698

Mapa katastralna, *Nagawczyna in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r.(1952), sygn. 987

Archiwum Państwowe w Przemyśle:

Mapa katastralna, *Zawada in Galizien Tarnower kreis*, 1850 r., Archiwum Geod., karta nr V (1617)

Mapa katastralna, *Pustynia in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., Archiwum Geod., karta nr 138, sygn. 1124

Mapa katastralna, *Pustków in Galizien Tarnower kreis*, 1849 r., Archiwum Geod., karta nr 137

Mapa ewidencyjna, *Pustków pow. Dębica. Zakład Litograficzny i Urząd katastralny Dębica*, 1941, sygn. 77, w: Archiwum Państwowe w Przemyśle. Zespół – Archiwum Geodezyjne

BIBLIOGRAFIA

Stupnicki H., *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym*, Lwów 1849

Kuropatnicki E.A., *Geografia albo dokładne opisanie królestw Galicyi i Lodomeryi*, wyd. 2, Lwów 1858

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimirski, t. I-XIV, Warszawa 1880-1895

Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji z W. Ks. Krakowskim. Na podstawie najnowszych materiałów urzędowych ułożyło Krajowe Biuro Statystyczne przy Wydziale Krajowym, Kraków 1905

Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji 1913, Lwów 1913

Midura J. *Dzieje cudownego obrazu Matki Boskiej w Zawadzie k. Dębicy*, Kraków 1935

Fierich J., *Przeszłość wsi powiatu ropczyckiego w ustach mieszkańców*, Ropczyce 1936

Hnatyk E., *Schematyczne dane o powiecie ropczyckim w dobie obecnej*, Ropczyce 1936

Preck K., *Czasy i ludzie*, Wrocław 1959

- Dębica i okolice*, oprac. Zbiorowe, Warszawa 1962
- Jaroszewski T. S., *Zamek w Zawadzie zapomniane dzieło Karola Friedricha Schinkla*, w: Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, Warszawa 1982, t. XXVII, z. 3-4, 143-155
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, woj. rzeszowskie, powiat Dębicki*, oprac. A. Fischinger, P. Krakowski, mps, br, s.31, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie
- Krupiński A.B., *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa-Kraków 1989
- Kula M. ks., *Zabytkowy kościół parafialny w Zawadzie koło Dębicy*, Tarnów 1991 (2005).
- Morawczyński M., „*Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice*”, Tarnów 1992
- Ćwik W., *W dobie przedautonomicznej*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Jodłowski A., *Pradzieje i wczesne średniowiecze*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Kiryk F., *Początki osady i miasta*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Lach J., Kukulak J., *Przyrodnicze warunki rozwoju Dębicy*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Rajman J., *W okresie nowożytnym*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Zielecki A., *W czasach autonomii*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Bonusiak W., *Podczas wojny obronnej i okupacji niemieckiej*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Morawczyński M., *Oświata i szkolnictwo*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Kumor B., *Parafia i życie religijno-moralne (1918-1975)*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Czerny Z., *Turystyka i krajoznawstwo*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Czerny Z., *Ochrona zdrowia*, w: Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, pod red. Józefa Buszki i Feliksa Kiryka, Kraków 1995
- Bata A., Lawera H., *Dębica i ziemia dębicka*, Krosno 1997
- Gołąb E., Resler A., *Spacerkiem po gminie Dębica. Przewodnik turystyczno-krajoznawczy*, Dębica 1997
- Kornecki M., *Kościół diecezji tarnowskiej*, Kraków 2001
- Ginalska T., *Dębica i okolice*, Dębica 2000
- Kłós S., *Osobliwości Podkarpacia*, Rzeszów 2003
- Marszałek J., *Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach*, Warszawa 1993
- Pięta D., Zaba P., *Okolice Dębicy – opowieści znane i nieznane*, Dębica 2003
- Rowerkiem przez Gminę Dębica. Przewodnik lokalnego szlaku rowerowego pn. Śladami słońca i śniegu*, Dębica 2006
- Latoszyn. Wykorzystajmy wody zdrojowe*, Dębica 2006 (folder)
- Zabytki – to dobro niepolicone*, Dębica 2006 (folder) Uzar M., *XXV lat parafii św. Stanisława biskupa w Pustkowie Osiedlu*, Rzeszów 2007
-
- Sumień M., *Możliwości rozwoju Latoszyna jako ośrodka uzdrowiskowego*. Praca licencjacka, Jarosław 2007, w: Urząd Gminy Dębica
- Słotwiński H., *Z krwawych dni*, w: Dębickie Źródła Historyczne, z. 1, Dębica 2008
- Regner L., *Ścieżki i drożyny Paszczyzny*, Dębica 2009
- Występek M., *Uzdrowisko w Latoszynie. Szansa dla rozwoju lokalnego rynku turystycznego*. Praca licencjacka, Rzeszów 2010, w: Urząd Gminy Dębica

Sprawozdanie z badań archeologicznych Nagawczyna – Park 2010, oprac. mgr A. Szpunar, Tarnów 2010, w: Archiwum UOZ Rzeszów, sygn. 15713

Zakład Zdrojowo-Kąpielowy w Latoszynie, Wyd. Drukarnia Diecezjalna w Tarnowie, [b.r.]

Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski. Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego, tom III, część I, red. G. Stojak, Przemyśl 2011

Mydel R. Historia wsi Podgrodzie: [ww. Podgrodzie.edu.pl/katalogi](http://www.Podgrodzie.edu.pl/katalogi)

Relacje ustne mieszkańców poszczególnych sołectw, właścicieli działek, sołtysów na terenie objętym opracowaniem

- Strategia Rozwoju Gminy Dębica na lata 2007 – 2013
  - Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010 – 2013
  - Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007 – 2020
  - Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Kierunki Polityki Przestrzennej. Propozycje ważniejszych zadań rządowych i samorządowych
  - Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica
  - Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dębica
  - Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”
  - Strategia Rozwoju Turystyki Gminy Dębica 2006-2013
  - Plany Odnowy Miejscowości w Gminie Dębica
  - Lokalna
-

ZASÓB DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY DĘBICA

I. RYS HISTORYCZNY GMINY DĘBICA

Obszar gminy Dębicy znajduje się w rejonie starego osadnictwa ciągnącego się równoleżnikowo wzdłuż lessów podkarpackich, a najstarsze ślady pobytu człowieka na tym terenie sięgają okresu neolitu (5 000 – 1 800 p.n.e.). Na tym obszarze zostały odkryte w 1911 r. w Braciejowej w przysiółku Okopy ślady grodu o nazwie *Głodomark*, jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych o wczesnośredniowiecznej metryce w rejonie Dębicy (wspominał o nim kronikarz Jan Długosz w *Liber Beneficiorum*). *Głodomark* został zniszczony doszczętnie w XIII w. Opodal na wzniesieniu Zamczysko odnotowano ślady umocnień z XIII w. W Latoszynie istniało miejsce kultu Słowian tzw. Palana Gea, a w niedalekim Podgrodzie wzgórze Maga wg legendy było siedzibą słowiańskiego władcy Bodzosa.

Powstające od X wieku osady i wsie zapoczątkowały kolejny etap rozwoju osadnictwa. Zakładano je zazwyczaj na „surowym korzeniu” czyli w miejscach, gdzie osadnictwo dotychczas nie istniało. A więc na polanach śródleśnych, na terenach o żyznych glebach, w dolinach rzek. Najstarszą wzmiankowaną miejscowością jest Pustynia (XI w.), gdzie krótko przebywał tu bp Stanisław ze Szczepanowa, który poświęcił kościół w sąsiedniej Brzeźnicy.

Dzieje miejscowości należących do Gminy Dębica są związane z historią miasta Dębicy, ze względu na ich położenie oraz często na wspólnych właścicieli. Większość sołectw z tym miastem graniczy bezpośrednio: od północy, wschodu i południa, a nawet niektóre zostały częściowo okrojone ze swojego obszaru na rzecz powiększającego swój teren miasta Dębicy (np. Latoszyn, Pustynia). Stąd dla sołectw Gminy Dębica, miasto Dębica stanowiło centrum administracyjne, kulturalne i gospodarcze, o stosunkowo dobrym połączeniu.

Po raz pierwszy źródła historyczne wspominają o Dębicy w roku 1293. Ziemie te przeszły w posiadanie rycerskiego rodu Gryfitów, po którym dziś miasto ma swój herb. W XIV w. istniały lokowane już znacznie wcześniej na prawie niemieckim wsie: Zawada, Podgrodzie, Gumniska, Kędzierz, Nagawczyna, Paszczyna, Stasiówka. Dynamiczny rozwój Dębicy spowodował, że w XIV w. została siedzibą dekanatu *leśnego*, który składał się z 14 parafii położonych w Puszczy Sandomierskiej. W tym czasie parafia dębicka obejmowała: Grabówkę, Kędzierz, Kawęczyn, Latoszyn, Nagawczynę, Pustynię, Gawrzyłową, Kawęczynę, Podgrodzie, Wolice. Natomiast do parafii Gumniska należały miejscowości Braciejowa, Głobikowa i Stasiówka.

Proces osadnictwa na tym terenie został zakończony w XIV – XV w., kiedy to granica państwa, po przyłączeniu w latach 1340 – 1349 przez króla Kazimierza Wielkiego Rusi Halickiej została przesunięta na wschód. Dogodne położenie przy trakcie drożnym zwanym *ruskim*, najstarszym szlaku handlowym sprawiło, że w 1358 r. Kazimierz Wielki wydał zezwolenie na lokację Dębicy na prawie magdeburskim. Proces lokacji przeprowadził dopiero w 1372 r. sołtys Mikołaj z Lipin. Świętosław Gryfit w nagrodę za urządzenie miasta mianował tegoż Mikołaja, pierwszym wójtem Dębicy. Szczególnie do rozwoju miasta przyczynił się wydany w 1446 r. przywilej organizowania jarmarków i targów, który ściągał kupców przemierzających szlaki handlowe. Wraz z rozwojem sieci miejskiej i ożywieniem wymiany towarowej nastąpiło większe zagęszczenie jednostek osadniczych.

W XV w. Dębica z okolicznymi wsiami wchodziła w skład sądowego powiatu pilzneńskiego w granicach województwa sandomierskiego. Na ten okres przypadł dynamiczny rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Uzyskanie w poł. XV w. przez państwo polskie

dostępu do morza Bałtyckiego umożliwiło szybki rozwój uprawy zboża, które *Wisłą* i jej dopływami przewożono do Europy Zachodniej. Dorzecze *Wisłoki* stanowiło dogodny teren do spławu zboża. Obok posiadłości rodu Gryfitów, w okolicznych wsiach Dębicy powstawały liczne majątki szlacheckie, przekształcane w folwarki (np. w Latoszynie). W tym czasie znany ród Ligezów h. Półkozic przejął Zawadę, sąsiedni Bobrek, Stobierną, Pustynię, Kozłów i Brzeźnicę. Część majątków stała się własnością magnackiego rodu Tarnowskich i Tęczyńskich. W tym regionie swoje posiadłości posiadał też słynny rycerz Zawisza Czarny z Garbowa h. Sulima.

Okres rozwoju gospodarczego zakłócany był jednak częstymi konfliktami i najazdami. Tereny południowo-wschodniej Polski niszczyli Tatarzy, a w 1474 r. węgierski oddział Tomasza Tarły ograbił pogórze pałac m.in. Pilzno i Dębicę oraz 200 okolicznych wsi. Od pocz. XVI w. rozwój miasta Dębicy hamował podział między kilku właścicieli. Właścicielami byli m. in. Jan z Podgrodzia oraz dziedzice z Latoszyna. Wiek XVII w. przyniósł Polsce groźne zawieruchy wojenne ze Szwedami, a w XVIII w. oprócz wojsk szwedzkich także rosyjskie i saskie przetoczyły się przez tereny wsi gminy Dębica.

Od 1768 r. Dębica przeszła w posiadanie kolejnego właściciela z rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. rodziny Raczyńskich, którzy osiedlili się w pobliskiej Zawadzie, organizując w miejscu o XVI-wiecznej tradycji, swoją siedzibę o charakterze wystawnej rezydencji.

Po pierwszym rozbiórze Polski, w 1772 r. miasto znalazło się pod zaborem austriackim i zostało pozbawione praw miejskich; przeprowadzono też nowy podział administracyjny. Okolice Dębicy przeszły początkowo do cyrkułu pilzneńskiego, a następnie od 1782 r. do cyrkułu tarnowskiego. W pierwszych latach zaboru (1775-1780) wybudowano ważny pod względem strategicznym i handlowym - trakt cesarski, prowadzący z Bielska poprzez Pilzno, Dębicę i dalej do Lwowa.

Trudna sytuacja gospodarcza na tym terenie od pocz. XIX w. powodowała rozdrobnienie własnościowe, przez co znaczna część wsi posiadała kilku a nawet kilkunastu właścicieli spośród szlachty cząstkowej i dzierżawców. Do największych właścicieli ziemskich w XIX w. należeli Raczyńscy, którzy oddali w dzierżawę część swoich majątków (np. Brzeźnicę, Paszczynę, Pustynię). Pogarszała się sytuacja na wsi, poprzez ciągle podnoszenie chłopom świadczeń na rzecz dworów szlacheckich. Władze zaborcze wykorzystywały dla własnych celów rodzące się sprzeczności między dworem a wsią. Problemy te dostrzegali działacze niepodległościowi (np. ziemianin Konstanty Słotwiński, właściciel Głobikowej), którzy w swych programach, obok narodowowyzwoleńczych celów, stawiali także konieczność reform społecznych. Jednak brak reform, dotyczących poprawy sytuacji chłopów, doprowadził do dramatycznych wydarzeń 1846 r. Rabacja objęła w rejonie omawianej gminy majątki dworskie m.in.: w Braciejowej, Głobikowej, Podgrodziu, Latoszynie, Nagawczynie, Paszczynie. Majątek Raczyńskich w Zawadzie uniknął napadu chłopów na skutek sprawnie przeprowadzonej obrony.

W 1848 r. rozpoczęto proces nadawania chłopom na własność uprawianej przez nich ziemi. Zniesienie pańszczyzny nie wpłynęło jednak na poprawę ich położenia. Ubożający chłopci często porzucali gospodarstwo i udawali się na zarobkową emigrację zwłaszcza do USA.

W 1850 r. Dębica stała się siedzibą powiatu sądowego, następnie w 1867 r. znalazła się w powiecie sądowym z siedzibą w Pilźnie, a później w powiecie ropczyckim.

Ponowne ożywienie Dębicy i okolicznych wsi nastąpiło w 1856 r. po oficjalnym otwarciu linii kolei kolejowej na trasie Kraków – Dębica, a w latach 80-tych XIX w. powstała kolejna linia kolejowa do Tarnobrzega, dzięki czemu miasto stało się siedzibą węzła kolejowego. Fakt ten korzystnie wpłynął na rozwój pobliskich miejscowości (Pustyni, Brzeźnicy, Pustkowa, Zawady).

W czasie I wojny, podczas wycofywania się wojsk rosyjskich w 1915 r. zniszczonych zostało wiele miejscowości gminy, w tym okazały pałac Raczyńskich w Zawadzie.

W okresie międzywojennym wzrastająca liczba bezrobotnych, przy słabym stopniu uprzemysłowienia regionu dębickiego spowodowała, że w 1936 r. przystąpiono do realizacji planu uprzemysłowienia, autorstwa wicepremiera ministra skarbu, Eugeniusza Kwiatkowskiego.

Przewidywał on utworzenie w widłach rzek *Wisły* i *Sanu*, Centralnego Okręgu Przemysłowego, zwanego COP – em. W jego zasięgu znalazła się także ziemia dębicka. W ramach tego programu w Pustkowie - Osiedlu rozpoczęto budowę fabryki chemicznej „Lignozy”, w której produkcję rozpoczęto 20.IV.1939 r., a także Walcownię Metali Kolorowych w Pustyni. Inwestycje te dawały zatrudnienie mieszkańcom regionu i przyczyniły się do dynamicznego rozwoju gospodarczego.

W czasie II wojny Niemcy przystąpili do bezwzględnej eksterminacji społeczeństwa polskiego. Od 1940 r. wojskowe władze niemieckie rozpoczęły tworzenie w północnej części powiatu dębickiego poligonu SS Truppen-Übungs-Platz. Jego południowa granica przebiegała na odcinku od Brzeźnicy do Sędziszowa. W ramach poligonu znalazły się m.in. takie miejscowości jak: Brzeźnica, Wola Brzeźnicka, Paszczyna, Pustków. W Pustkowie, w lesie wokół fabryki chemicznej „Lignoza”, utworzono obóz wojskowy SS. Budynki obozowe umieszczono wokół 4 okręgów tzw. ringów.

Czas wojny to również działalność obronna polskiej ludności. Podczas akcji „Burza” żołnierze AK obronili ludność Gumnisk przed pacyfikacją 12 VIII 1944 r., a także stoczyli krwawą bitwę z Niemcami 24 VIII 1944 r. na Polanie Kałużówka w lasach braciejowskich. Nocą z 31 I / 1 II 1944 r. partyzanci AK pod dowództwem Stanisława Dydo ps. „Steinert” odbili w Brzeźnicy 12 więźniów strzeżonych przez Niemców.

Przed 1945 r. teren obecnej gminy należał do województwa krakowskiego, a po zakończeniu II wojny światowej obszar ten wszedł w skład nowo utworzonego województwa rzeszowskiego. Dane z przeprowadzonych statystyk na początku 1946 r. wskazują, że w gminie Dębica, w skład, której wchodziły wówczas gromady: Braciejowa, Głobikowa, Gumniska, Kędzierz, Latoszyn, Nagawczyna, Podgrodzie, Pustynia, Stasiówka, Stobierna i Zawada, w czasie drugiej wojny utraciło życie 287 mieszkańców.

Po II wojnie doszło do likwidacji posiadłości dworskich, a ich majątki w użytkowanie przejęły Państwowe Gospodarstwa Rolne (Zawada, Głobikowa, Podgrodzie). Odbudowano zniszczone zakłady przemysłowe i utworzono nowe zakłady. Z pośród zakładów odgrywających znaczną rolę na rynku lokalnym, krajowym i międzynarodowym obecnie należy wymienić: Ergpol Sp. z o.o. Zakład Przetwórstwa Tworzyw w Pustkowie (przedwojenna „Lignoza”).

Do 1955 r. istniał duży powiat dębicki, który podzielono w tymże roku na dwa mniejsze: dębicki i ropczycki. Ten podział administracyjny utrzymał się przez dwadzieścia lat. Na mocy ustawy z dnia 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych z dniem 1 stycznia 1973 r. powstała gmina Dębica, która objęła swym zasięgiem dawne Gromadzkie Rady Narodowe: Zawada i Latoszyn oraz gmina Brzeźnica, w skład której weszły Gromadzkie Rady Narodowe: Brzeźnica i Pustków.

W roku 1975 zniesiono strukturę powiatową zwiększając z 17 do 49 liczbę województw. Dębica z okolicznymi miejscowościami znalazła się w granicach nowo utworzonego województwa tarnowskiego. W dniu 1 lipca 1976 r. na mocy rozporządzenia Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 11 czerwca 1976 r. w sprawie połączenia, zniesienia, utworzenia, zmiany granic i nazw gmin połączone zostały gmina Dębica i gmina Brzeźnica w jedną gminę z siedzibą w Dębicy.

Po kolejnej reformie 1999 r. Dębica jest siedzibą powiatu w powstałym Województwie Podkarpackim.

Obecnie Gmina Dębica liczy **19 sołectw: Braciejowa, Brzeźnica, Brzeźnica Wola, Głobikowa, Gumniska, Kędzierz, Kochanówka, Kozłów, Latoszyn, Nagawczyna, Paszczyna, Podgrodzie, Pustków, Pustków - Krownice, Pustków Osiedle, Pustynia, Stasiówka, Stobierna, Zawada.**

Według danych z 31 grudnia 2005 roku Gminę Dębica zamieszkiwało 24 282 osób , czyniąc ją drugą pod względem ludności gminą wiejską w Polsce. Jest też największą liczebnie gminą wiejską w woj. podkarpackim. Zajmuje obszar 137, 6 km.

Siedziba urzędu Gminy Dębica znajduje się w: 39-200 Dębica ul. Batorego 13 tel. 14 6803310
fax 14 6803336 e:mail urząd@debica.regiony.pl [www.debica](http://www.debica.regiony.pl) regiony.pl.

II. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA GMINY DĘBICA

Gmina Dębica położona jest w północno-zachodniej części Województwa Podkarpackiego. Usytuowana jest na pograniczu dwóch jednostek fizyczno-geograficznych: Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej. Północna część gminy obejmuje tereny równinne, które na południu przechodzą w tereny pagórkowate. Rzeka *Wisłoka* przepływająca przez powiat dębicki, rozgranicza w południowym fragmencie Kotliny Sandomierskiej: Płaskowyż Tarnowski od Płaskowyżu Kolbuszowskiego, zaś w pn. fragmencie Pogórza Karpackiego: Pogórze Ciężkowickie od Pogórza Strzyżowskiego (graniczy z zachodnią częścią miejscowości - Pustków, Brzeźnica, Kozłów, Pustynia, Latoszyn, Podgrodzie).

Obszar gminy to skrzyżowanie niegdyś i dziś ważnych szlaków komunikacyjnych o znaczeniu międzynarodowym. Pierwszy z nich prowadził z Europy Środkowej przez Lipsk, Drezno, Wrocław, Kraków, Lwów do Morza Czarnego. Na początku XIX w. doszło do wytyczenia nowego gościńca zw. taktem cesarskim, łączącym Kraków z Przemyślem. Przebiega on równoleżnikowo - droga krajowa Nr 4 (E 40), międzyregionalna zaliczana do szlaku międzynarodowego. Jest ona obciążona ruchem tranzytowym jako jedyne połączenie zachodu Europy przez Polskę z Ukrainą, jak również ruchem lokalnym. Na terenie gminy jej odcinek ma długość ok. 7,5 km i przebiega przez wsie: Podgrodzie, Latoszyn, Nagawczyzna, Zawada. Aktualnie w jej północnej części w budowie jest autostrada A-4. Przebiega przez wieś Pustynia; nad autostradą wybudowano wiadukt w ciągu drogi powiatowej na odcinku Brzeźnica – Paszczyna.

Kolejny układ stanowi droga wojewódzka Nr 958 o przebiegu północ-południe, łączy drogę Nr 4 E-40 w Dębicy z drogą Nr 9 w Tarnobrzegu. Odcinek na terenie gminy ma długość ok. 14,5 km. Przebiega przez wsie: Pustynia, Kędzierzyn, Kozłów, Brzeźnica, Pustków. Posiada duże znaczenie gospodarcze dla omawianego obszaru. Pozostałą sieć dróg stanowią drogi powiatowe (o nowych nawierzchniach w części południowej gminy np. Stobierna).

Na północ od drogi Nr 4, przez teren gminy biegnie linia kolejowa Zgorzelec-Kraków-Medyka (założona w 1856 r.). Przechodzi ona przez część gminy na długości ok. 3,5 km. Jest to magistrała I kategorii, dwutorowa, zelektryfikowana. Północna część gminy na długości 11 km przecina linia kolejowa Dębica – Mielec – Tarnobrzeg z przystankami Pustynia, Brzeźnica i Pustków. Jest to linia III kategorii, jednotorowa, nie zelektryfikowana, z bocznica do Zakładu Przetwórstwa Tworzyw „Ergopol” w Pustkowie – Osiedlu.

Gmina Dębica od strony północnej graniczy z terenami Gminy Przecław, od strony wschodniej z terenami Gminy Ropczyce i Gminy Ostrów, od strony południowej z terenami Gminy Pilzno i Gminy Brzostek, od strony zachodniej z terenami Gminy Miasta Dębicy, Gminy Czarna i Gminy Żyraków.

Szczególnie południową część Gminy Dębica wyróżnia wyjątkowe bogactwo krajobrazowe; pagórkowaty teren o zróżnicowanym ukształtowaniu, pokryty lasami, przecinany licznymi potokami i wąwozami, parki podworskie z kilkusetletnim drzewostanem, miejsca pamięci narodowej, infrastruktura sportowo-rekreacyjna (np. szlaki pieszo-rowerowe), turystyczna (Gród Słowiański w Stobiernej). W okresie zimowym w miejscowości Stobierna funkcjonuje orczykowy wyciąg narciarski. Na terenie gminy, w Pustkowie zlokalizowany jest basen kąpielowy, funkcjonują liczne kluby sportowe oraz organizowane są liczne imprezy kulturalne (np. Gród Stobierna, festyny rodzinne i ekologiczne), oraz sportowe (m.in. organizowany jest co roku spływ kajakowy rzeką *Wisłoka*). Na terenie gminy działają gospodarstwa agroturystyczne.

Atrakcyjność gminy wzbogacają liczne zabytki o charakterze sakralnym jak kościoły, kaplice cmentarne, kapliczki rozsiane w różnych miejscach, nierzadko skromne krzyże upamiętniające wyjątkowe dzieje, często stojące dziś w trudno dostępnych miejscach. W krajobrazie gminy zdecydowanie dominuje zabudowa jednorodzinna, murowana, z 2 poł. XX wieku. i dość licznie powstająca w ostatnich latach, wyglądem nawiązująca do architektury dworskiej. Ale, występuje ona na przemian z zabudową zagrodową, z dość licznie zachowanymi starymi, drewnianymi budynkami. Wyjątek stanowi Pustków – Osiedle z zabudową przemysłową (Zakład Przetwórstwa Tworzyw Ergpol Sp. z o.o. w Pustkowie), i mieszkalną, wielorodzinną. Gmina posiada charakter rolniczo-przemysłowy, bez szczególnie rozwiniętego przemysłu.

III. KATALOG MIEJSCOWOŚCI - ICH HISTORIA

I NAJWAŻNIEJSZE ZABYTKI NA OBSZARZE GMINY DĘBICA

BRACIEJOWA

Historia miejscowości

Położona jest na progu Pogórza Karpackiego. Miejscowość liczy 15 km², zamieszkuje 810 osób (dla porównania w 1970 r. mieszkało tu 759 mieszkańców).

O odległych dziejach tej miejscowości świadczą odkryte tu dwa wczesnośredniowieczne grodziska wiślańskie. W 1911 r. w Braciejowej znany krakowski archeolog Włodzimierz Demetrykiewicz zinwentaryzował jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych w okolicy Dębicy, a mianowicie grodzisko wczesnośredniowieczne na wzgórzu zwanym *Boży Bab* lub *Głodomank* w przysiółku *Okopy*, pochodzące z IX-X w. Grodzisko zajmowało ok. 4 ha. Według J. Długosza Braciejowa była *oppidum quondam insigne et grande, nunc vicus ignobilis*. To miasto wraz zamkiem zniszczyli najprawdopodobniej Tatarzy (też podawana jest informacja, że Morawianie). Potem w 1561 r. Głodomank został wyludniony przez zarazę. Według tradycji przy życiu pozostali jedynie bracia *Jowa*, co dało nazwę wsi - Braciejowa.

E. Hnatyk pisząc o przeszłości Braciejowej w wydanym opracowaniu z 1936 r. odnotował, że po dawnym mieście zachowały się pozostałości w postaci góry „Zamczysko”, o formie kopca wysokiego na ok. 150 m, o wzniesieniu 404 m n.p.m., oraz góra „Okop”, na terenie tabularnym zwanym „Piecowisko”, o płaskim wierzchołku, wymiarów 300 na 150 m. Wierzchołek tego okopu był otoczony do roku 1925 z dwóch stron wałem. Do tamtego czasu przetrwały tylko dwie dolne części obu wałów: zewnętrznego i wewnętrznego, oddalonych od siebie ok. 150 m. Wał zewnętrzny był długi na ok. 200 m, a wysoki na 3 m, natomiast wał wewnętrzny posiadał długość ok. 150 m, a wysoki był na 4 do 5 m. Wały te były najprawdopodobniej murami, gdyż posiadały strukturę *okruchów cegły, niespotykanej wielkości*. Uznał okop ten za fragmenty Głodomarku. Autor ten podaje również informację, że na „Okopie” stał kościół *św. Barbary*.

W 1956 r. w ramach działalności Karpackiej Stacji Archeologicznej, prowadzonej przez archeologa A. Żakiego w niedalekiej odległości zlokalizowano, nieco późniejsze, drugie grodzisko usytuowane na wzgórzu „Zamczysko”, pochodzące z XI -XIII w. Na tych terenach wytapiano brąz i żelazo. Miejscowość ta istniała zapewne w XII w. i należy do jednej z najstarszych osad w gminie Dębica.

Natomiast pierwsze źródłowe wzmianki o Braciejowej pochodzą z XIII w. Przekazy te podają, że w Braciejowej wydobywano i wytapiano złoto, oraz że prawdopodobnie wtedy górnicy wybudowali w przysiółku *Rola* kościółek pw. *św. Barbary*, patronki górników. Kościół ten istniał jeszcze w XVII w. Jak podaje tradycja, po spaleniu się kościoła w Gumniskach w 1651 r. aż do powstania nowego kościoła w 1682 r., to w kościele *św. Barbary* w Braciejowej odprawiano nabożeństwa. W następnych latach świątynia podupadła, a sama wieś włączona została do parafii w Gumniskach.

W XV w. dziedzicem Braciejowej był Jan Podgrodzki h. Gryf, właściciel Dębicy. W 1509 r. właścicielem był Zbigniew Bąk, a w 1510 r. Braciejowa przeszła w posiadanie rodziny Jana Bydłowskiego. Wówczas mieszkało tam 24 kmieci, we wsi była karczma, młyn i dwór z folwarkiem oraz sadzawka rybna. W 1 poł. XVIII w. odnotowano 29 chłopów, którzy zajmowali się tkactwem, bednarstwem, tokarstwem, młynarstwem, kowalstwem i gancarstwem.

Od 1768 r. wieś należała do klucza dębickiego rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. do Raczyńskich. W 1905 r. braciejowski majątek dworski Rogera i Edwarda Raczyńskich wynosił 785 ha.

Lasy braciejowskie, obok pradawnej przeszłości, związane są też z trudnymi latami okupacji. Tu na polanie *Kałużówka* znajduje się pomnik ku czci partyzantów, którzy oddali życie podczas słynnej *Akcji Burza* w 1944 r., największej bitwie partyzanckiej w południowo-wschodniej Polsce, zorganizowanej przez żołnierzy AK. Komendantem był nauczyciel, mjr Adam Lazarowicz pseud. *Klamra*, przed wojną

kierownik szkoły w Gumniskach (za działalność w WiN-e został skazany na śmierć i rozstrzelany 1.III.1951 r.). W 1971 r. Braciejowa została zelektryfikowana.

Lasy braciejowskie wchodzi w skład planowanego rezerwatu przyrody *Zamczysko*, obejmującego około 65 hektarów. Celem ochrony są zbiorowiska żyznej buczyny karpackiej i stanowiska kłokoczki południowej, wawrzynka, bluszczu pospolitego, oraz pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska-strażnicy grodowej z okresu XI-XIII w. Do dziś wydobywane są tu pozostałości glinianych naczyń, a w terenie czytelne są resztki fortyfikacji ziemnych.

ZAŁOŻENIE FOLWARCZNE. Dawne założenie w XIX w. należało do Raczyńskich. Obecnie jest to teren leśniczówki Berdech”. Na mapie katastralnej wsi z 1849 r. zaznaczono folwark „Berdech”, z zabudową złożoną z ośmiu drewnianych budynków, dość luźno ustawionych, na obszarze o kształcie zbliżonym do nieregularnego prostokąta, częściowo zadrzewionym, z dogodnym dostępem drogami od strony pn. i pd. Prawdopodobnie w latach 1884-1893 we dworze mieszkał pisarz Ignacy Maciejowski pseud. Sewer (1835-1901), nowelista, dramaturg, krytyk literacki. Tutaj odwiedzali go krakowscy artyści, m.in. Adam Asnyk i Jan Matejko, który na ścianach miał zostawić swoje malowidła. W czasie II wojny mieściła się tu siedziba II zgrupowania AK. W 1944 r. dwór spłonął. Aktualnie nadal zachowany jest sposób zagospodarowania parceli, która nie uległa przekształceniom, kompozycja przestrzenna z budynkiem gospodarczym, zadrzewienie na brzegach parceli, i dębowa aleja dojazdowa, oraz pomnikowy jesion ok. 300 letni – soliter.

KAPLICZKA. Zlokalizowana przy drodze z Braciejowej do Gumnisk, po jej lewej stronie, na pochyłości skarpy, nr ewid. dz. 1422/1 (J. Maciejowski). Murowana kapliczka wzniesiona została w 1843 r., typu domkowego, na planie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym. W 1932 r., pokrycie dachu zmieniono na blachę. Kolejny remont wykonano w 1975 r. Ostatni kapitalny remont przeprowadzono w latach 2000-2002 (wzmocniono fundamenty, klamrami spięto mury obwodowe, odnowiono elewacje, położono dachówkę ceramiczną, zamontowano nowe drzwi przeszkłone w metalowej ramie z podziałem na krzyż, oraz podobne ramy okienne w bocznych elewacjach; odnowiono ołtarzyk-tryptyk pseudogotycki o charakterze ludowym, i figurę Matki Bożej Niepokalanie Poczętej). Kapliczkę poświęcono 16.10.2001 r. w 24 rocznicę pontyfikatu papieża Jana Pawła II. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

MIEJSCE PAMIĘCI NARODOWEJ. Polana „Kałużówka” - kwatera wydzielona w lesie, przy szosie z Głobikowej do Gumnisk; ogrodzona, z pomnikiem upamiętniającym poległych żołnierzy AK w akcji „Burza” postawionym w 1984 r. Brak parkingu. Dostępność jest bez przeszkód.

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE. Występują dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków: 1.Grodzisko prawdopodobnie kultury łużyckiej? lub wczesne średniowiecze w przysiółku *Okop* („Głodomank”) z IX-X w., stanowisko archeologiczne nr 1 (AZP 104-71/1) – **wpis do rejestru zabytków decyzją nr A-686 z dnia 22.12.1971 r.;** 2.Gródek stożkowy, prawdopodobnie wczesne średniowiecze „G. Zamczysko”, z XI-XIII w., stanowisko archeologiczne nr 2 (AZP 104-71/2) **wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-364 z dnia 8.11.1993 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

BRZEŹNICA

Historia miejscowości

Miejscowość położona jest w widłach rzek *Wisłoki* i *Wielopolki*, w odległości 10 km w kierunku północnym przy drodze z Dębicy do Mielca. W jej skład wchodzi 2 sołectwa: **BRZEŹNICA** o powierzchni 10,6 km², licząca obecnie 2600 osób, i **BRZEŹNICA WOLA** o powierzchni 3,6 km², licząca 600 osób, razem 3200 mieszkańców.

Nazwa miejscowości - Brzeźnica – posiada pochodzenie staropolskie, którym określano miejsce porośnięte brzoza, laskiem brzozowym. Tego typu nazwy odnoszą się do osad założonych bardzo wcześnie.

Prawdopodobnie parafia powstała tu w XI w. jako fundacja rycerska legendarnego Jana z Brzeźnicy. Tradycja wiąże konsekrację pierwszego kościoła parafialnego z postacią św. Stanisława, bpa krakowskiego. Najstarszy przekaz źródłowy wymieniający parafię Brzeźnica pochodzi z 1326 r., i znajduje się w wykazach Świętopietrza, tzw. Aktach Kamery Apostolskiej. Brzeźnica była parafią położoną w centrum wielkiej własności ziemskiej rodu Ligęzów h. Półkozic. Po raz pierwszy kościół w Brzeźnicy pw. *św. Jana Chrzciciela* wzmiankuje kronikarz, Jan Długosz (1415-1480) w dziele „*Liber Beneficiorum*”. Wizytacja z 1602 r. jako patronów kościoła wymienia *św. Jana Chrzciciela*, *św. Marię Magdalenę* i *św. Marcina bpa*.

Nie znany jest czas budowy kolejnych kościołów w Brzeźnicy. Prawdopodobnie drewniany kościół brzeźnicki w 1569 r. został poddany gruntownemu remontowi i przebudowie, którą kierował ówczesny proboszcz ks. Sebastian Widrich z Mielca. Kolejny drewniany kościół wybudowany został przez Stanisława z Bobrku Ligęzę około 1600 r. Źródła podają informację o remoncie kościoła ok. 1660 r., którego fundatorem był Achacy Ligęza wraz z żoną Zuzanną. Prace prowadzone przez ks. proboszcza Jakuba Brańskiego zakończono w 1674 r. Ostatecznie kościół ten dotrwał do 1905 r., następnie został rozebrany po wybudowaniu obecnej, murowanej świątyni. Parafia Brzeźnica obejmowała miejscowości: Brzeźnicę, Wolę Brzeźnicką, Pustków i Wolę Pustkowską. W latach 1700-1793 w Brzeźnicy istniał szpital.

Od 1768 r. wieś weszła w skład klucza dębickiego własności rodu Radziwiłłów. Po zawarciu związku małżeńskiego przez księżną Annę Radziwiłłówną z hrabią Atanazym Raczyńskich stała się własnością tej rodziny od 1819 r. W 1881 r. obszar dworski należał nadal do państwa dębickiego hrabiów Raczyńskich. Szkołę parafialną w Brzeźnicy założył w 1808 r., i początkowo w niej uczył, ks. Franciszek Nitsch. Po nim przez 30 lat uczył organista Franciszek Kotlarski. W 1881 r. we wsi funkcjonowała szkoła ludowa filialna.

Podczas II wojny, i przeprowadzonej pacyfikacji przez Niemców 30 czerwca 1943 r. we wsi zamordowano 14 osób. Na cmentarzu parafialnym wzniesiono pomnik mauzoleum; umieszczono w nim urny z ziemią z 14 pól bitewnych świata, pod którym corocznie 11 listopada odbywają się uroczystości niepodległościowe. Kolejny pomnik nagrobny postawiono w 2004 r. „Ofiarom Dzieci Betlejemskich” (nienarodzonych), a w 2006 r. pomnik „Ofiarom komunizmu 1944-1989”.

W pobliżu głównej drogi przebiegającej przez miejscowość, niedaleko cmentarza, znajduje się nowy budynek szkoły, i dom kultury z przyległym boiskiem sportowym. W Brzeźnicy swoją produkcję zlokalizowało wiele firm, w tym firma farb „Śnieżka”.

Wśród osobliwości przyrody ożywionej w Brzeźnicy zaprojektowany został w 1995 r. rezerwat *Wielopolka* o powierzchni 1 ha mający na celu ochronę buka europejskiego, który występuje na *Wielopolce*. Utrzymanie tego stanowiska ma na celu odnowienie gatunku bobra na rzekach Polski Południowej.

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. *św. Jana Chrzciciela*, mur., 1905-1906 r., projektu krakowskiego architekta Stanisława Odrzywolskiego, usytuowany na działce ewid. nr 84, objętej Księgą Wieczystą nr 47965. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-107 z dnia 07. 12. 2004 r. (kościół z ogrodzeniem).** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Tradycja miejsca, na którym wybudowano kościół może sięgać XI-XII w. Poprzedził go drewniany kościół, pod tym samym wezwaniem, prawdopodobnie fundacji Ligęzów, rozebrany po powstaniu nowej świątyni. Obecny, murowany kościół konsekrowany był 29.08.1907 r. przez bp Leona Wałęgę. W 1936 r. ściany świątyni pokryto polichromią w konwencji młodopolskiej. W czasie II wojny częściowo uszkodzona została wieża dzwonna, sygnaturka, elewacje i okna. W następnych latach kościół był wielokrotnie remontowany. W 1965 r. odnowiono polichromię, a w 1966 r. wstawiono witraże w nawie i transepcie. Dachy kościoła pokryte są nową blachą miedzianą; prace remontowe wykonano w dwóch etapach w latach 2004-2005. W 2010 r. przeprowadzono po raz pierwszy prace konserwatorskie polichromii w prezbiterium (konser. E. i R. Dawidziak z Rzeszowa).

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kościół prezentuje dobrze zachowany pierwotny charakter budowli utrzymanej w stylu neogotyckim. Elewacje licowane są czerwoną cegłą, z użyciem oszczędnej dekoracji architektonicznej wykonanej z piaskowca. Zestawiona jest ona ze zróżnicowaną formą otworów, nadając całości malowniczy wygląd. Ciekawe rozwiązanie posiada też bryła kościoła na rzucie krzyża łacińskiego, rozczłonkowana, o murach różnej wysokości, wspartych skarpami. Nawę przykrywa wysoki, dwuspadowy dach, z wieżyczką sygnaturki, ponad którym dominuje narożna wieża fasady, przykryta strzelistym hełmem. W krajobrazie miejscowości kościół, położony na wzniesieniu stanowi wyraźny akcent wysokościowy. Otoczony jest murem ceglany, ażurowym, stylistycznie dopasowanym do jego architektury. Wyposażenie wnętrza zachowane jest ze starej świątyni oraz współczesne nowe, dzieła snycerskie i stolarskie, malarstwo sztalugowe oraz dekoracja malarska sklepień i ścian są ujednolicone stylowo.

WYPOSAŻENIE KOŚCIOŁA par. rzym.-kat. pw. *św. Jana Chrzciciela* – 32 obiekty (**wpis do rejestru zabytków decyzją nr B-303 z dn. 2.09.2009 r.**).

Do cennych obiektów należą: wmurowane w ścianie pod chórem dwie rzeźby kamienne z leżącymi postaciami, prawdopodobnie z rodu Ligęzów - pozostałość po zniszczonym renesansowym nagrobku; wydają się pochodzić z 2 poł. XVI w., i mogą być związane ze środowiskiem rzeźbiarza Santi Guccio; ołtarz boczny (pierwotnie główny w poprzednim, drewnianym kościele), rokokowy, z 2 poł. XVIII w., a w nim rzeźbiony krucyfik; obrazy: *św. Stanisława bpa*, i młodocianego *św. Jana Chrzciciela*, barokowe z XVIII w.; tabernakulum rzeźbione, rokokowe; chrzcielnica drewniana, barokowa, z XVIII w.; w ścianie zakrystii wmurowana płaskorzeźbiona płyta kamienna z przedstawieniem *śś. Jana Chrzciciela, Marcina i Marii Magdaleny*, z 1674 r. Ołtarz główny z figurą *Matki Boskiej Różańcowej*, dwa boczne ołtarze, ambona, trzy konfesjonały i organy, pochodzą z 1907 r.; w prezbiterium wielobarwne witraże z krakowskiej pracowni S. G. Żeleńskiego, z 1912 r.; polichromia projektu ks. A. Osieckiego i autorstwa F. i T. Niemców, z 1936 r.); ceglane ogrodzenie, wybudowane po I wojnie.

DAWNY FOLWARK PLEBAŃSKI. Tradycja miejsca pochodzi zapewne z czasu lokacji wsi i założenia parafii w czasach średniowiecza. Obok kościoła - pomiędzy nim, a dawnym majątkiem dworskim ulokowany był folwark. Czworoboczny dziedziniec otoczony był budynkami gospodarczymi, z których do 2008 r. zachowały się stodoły wybudowane z pocz. XIX w., w układzie litery „L”. Obecnie zachowała się jedna z nich, i to częściowo rozebrana. Jej konstrukcja opiera się na murowanych słupach wspierających ściany z belek, co jest trawestacją ciesielskiej konstrukcji łątkowo – sumikowej. Zachowane założenie folwarku plebańskiego należy dziś do rzadkości. Stara plebania nie zachowała się; nowa, bezstylowa stanęła na jej miejscu.

ZAGRODA ORGANISTY. Pochodzi z pocz. XX w. Na północ od kościoła zlokalizowane było domostwo organisty. Jest to zagroda wiejska składająca się z drewnianego domu przykrytego dachem dwuspadowym, okrytym dachówką, z przeszklonym gankiem od frontu, i z drewnianego budynku gospodarczego rozdzielonych podwórkiem, na którym jest studnia. Zagroda jest ogrodzona drewnianym parkanem. Zdobi ją starodrzew.

DAWNE ZAŁOŻENIE DWORSKIE, PARKOWE i FOLWARCZNE. Obecnie budynek nr 1, wł. Andrzej Sulisz. Pomimo częściowych przekształceń bryła budynku wskazuje, iż może być to obiekt o późnorenesansowej tradycji (zachowane są kolebkowe komory piwnicy). Obecny właściciel, Andrzej Sulisz potwierdził, że jest to budynek podworski, który w XIX w. zamieszkiwał Czech z pochodzenia. W latach 80. XIX w. majątek dworski należał do Raczyńskich z Zawady. Pod k. XIX w. mieścił się w nim posterunek policji, następnie realność tą zakupiła Aniela Kalita. W posiadaniu tej rodziny majątek pozostaje do dziś.

Rozległa parcela nie uległa w swym zasadniczym zrębie rozdrobnieniu. Obecnie jest to teren o przypadkowej kompozycji krajobrazowej, ale bez trwałych zniekształceń. Zachowany budynek dworski rozbudowany i zmodernizowany, częściowo stracił cechy zewnętrzne wyróżniające go jako zabytek. Szpaler lipowy jest reliktem założenia parkowego. Pojedynczy starodrzew, staw, budynek młyna i tartaku są powojenne, ale utrzymane w starej tradycji; podobnie budynki czworaków, zmodernizowane do obecnych potrzeb mieszkalnych. Założenie przylega bezpośrednio do folwarku plebańskiego, a pozostałe walory otoczenia są neutralne, bez trwałych zniekształceń, z dużym jeszcze potencjałem umożliwiającym aranżację historyczną. Do obecnego właściciela należą znajdujący się po drugiej stronie drogi murowany, nie tynkowany młyn, i tartak (oba nieczynne), wybudowane po wojnie przez jego ojca, Kazimierza Sulisza, i upaństwowione w 1953 r. Sąsiednie budynki mieszkalne (murowane, parterowe) to dawne czworaki dworskie.

MŁYN i TARTAK. Budynek przy nr 1, wł. A. Sulisz. Na terenie dawnego dworu o renesansowej tradycji zbudowano po II wojnie, młyn w typie tzw. amerykańskim. Budynek zachowany jest w stanie niedokończonym ponieważ ówczesna władza ludowa z k. lat 40. XX w. zabroniła jego budowy i nie wydano pozwolenia na produkcję. Obiekt usytuowany jest na terenie dawnej części gospodarczej dworskiej, wśród krajobrazu zdegradowanego brakiem właściwej gospodarki w okresie powojennym, ale nie zniekształconego nowszymi obiektami architektonicznymi, z zachowanymi elementami zieleni wysokiej.

CMENTARZ PARAFIALNY. O tradycji z pocz. XIX w. Na kulminacji wniesienia stoi murowana kaplica cmentarna, z 1841 r., klasycystyczna, przy fasadzie z cztero kolumnowym portykiem, ozdobnym zwieńczeniem, z wieżyczką na sygnaturkę, pokryta blachą; w dobrym stanie technicznym; wokół zgrupowane są kamienne nagrobki z 2 poł. XIX i pocz. XX w. Częściowo zachowany jest starodrzew o komponowanym rozplanowaniu. Układ drózek kontynuuje zamysł pierwotnego rozplanowania. Nowa część cmentarza charakterem dopasowana do starszej. Nowe nagrobki o walorach pomnikowych są zróżnicowane formą i treścią. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

DAWNY MŁYN TURBINOWY. Przy ul. Młynarska 63 (d.358), i przy rzece *Wielopolce*. Budynek murowany, o elewacjach i stolarce z czasu jego budowy jest dobrze zachowany. Zachowane są relikty urządzeń. W korycie rzeki istnieją ślady dawnego spiętrzenia; przy budynku od strony rzeki betonowa śluza. Obiekt usytuowany jest na wysokim brzegu rzeki, wśród dzikiego zadrzewienia i zakrzewienia i od tej strony niedostępny. Od strony drogi jest wygodny dostęp. Malowniczo usytuowany; od strony rzeki brak obecnie możliwości ekspozycyjnej bez uporządkowania brzegu i zrobienia ścieżek po obu stronach.

BUDYNEK HANDLOWY. Nr 68; wzniesiony został końcem lat 40. XX w., usytuowany przy głównej drodze, w pobliżu kościoła, jako własność gminna. Jest na planie wydłużonego prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym, utrzymany w tradycji budownictwa wiejskiego. Prowadzono w nim sprzedaż wielobranżową, produktów różnego asortymentu, zaopatrując mieszkańców wsi w niezbędne przedmioty codziennej potrzeby (odpowiednik dzisiejszych marketów). Obecnie w dalszym ciągu pełni taką funkcję. Po przeprowadzonej w ostatnich latach modernizacji budynek nadal zachowuje pierwotny charakter obiektu z czasu jego budowy.

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE. Cmentarzysko kurhanowe „Las Borek”; z X-XI w.; znajduje się przy drodze prowadzącej z Dębicy przez Pustynię do Brzeźnicy, po jej pn. stronie, na obrzeżu lasu *Borek*; dojście wzdłuż ogrodzenia przy Zakładzie Farb i Lakierów „Śnieżka”; stanowisko archeologiczne nr 1 (AZP 102-71/1) – **wpis do rejestru zabytków decyzją nr A-19 z dnia 07.09.1976 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

GŁBIKOWA

Historia miejscowości

Wieś o powierzchni 735, 2 ha, w tym gruntów ornych jest 454 ha, a na jednej trzeciej rosną lasy; obecnie liczy około 550 mieszkańców. Położona jest na wysokości ok. 360-450 m n.p.m. w pd.-zach. części Pogórza Strzyżowskiego należącego do Pogórza Karpackiego. Wzniesienie „Tomaszówka” (449,5 m n.p.m.) jest najwyżej położonym punktem gminy. Głębikowa to rozległa wioska na płaszczynie podgórskiej, z kilkoma przysiółkami (Górzyzna, Dolizna, Kamieniec, Podlas, Zalesie).

Nazwa miejscowości pochodzi prawdopodobnie od właściciela wsi o imieniu „Głębik”, a jej powstanie określa się na wiek XIV. Podobnie jak okoliczne wsie należała do rodu Gryfitów. W 1441 r. sołtysem był Jan Skalski, sprawujący też funkcję ławnika w sądzie dębickim. W 1489 r. połowa terenu Głębikowej przeszła w posiadanie spadkobierców po Janie Podgrodzkim h. Gryf. Po 1512 r. wieś stała się własnością Jana Górskiego, dziedzica Dębicy, a od 1523 r. w połowie należała do jego żony Reginy z Pobiedza. Na pocz. XVI w. ród Gryfitów został częściowo wyparty przez Tarnowskich, następnie przez Siekluckich, Gamratów, Tarłów, a w XVIII i XIX w. Słotwińscy byli właścicielami Głębikowej. A. E. Kuropatnicki zanotował w 1786 r. w Głębikowej *sławną hutę szkła*.

Podstawowym zajęciem mieszkańców wsi było rolnictwo i hodowla bydła. Rolę uprawiano metodą trójpolówki; na dużą skalę karczowano lasy w celu uzyskania ziemi ornej. Równocześnie pojawiły się pierwsze folwarki: najpierw sołtysie a później szlacheckie, których było prawdopodobnie cztery.

Na mapie katastralnej wsi z 1849 r. czytelne są wyraźnie obszary wskazujące na założenia dworskie – „Górzyzna” i „Dolizna”, „Kamieniec”, oraz w miejscu dziś określanym „Słotwinówka”. Istnienie dworów było oparte na pańszczyźnianej pracy chłopskiej, aż do czasu uwłaszczenia po wydarzeniach roku 1846 r. Z Głębikową związany był znany działacz chłopski i niepodległościowy Konstanty Leliwa Słotwiński (1793-1846), zamordowany w czasie rabacji.

W Skorowidzu dóbr tabularnych z 1905 r. w Głębikowej „Górnej”, Tomasz Łobarzewski odnotowany został jako właściciel majątku, w Głębikowej „Dolnej” Piotr Pawlikiewicz, który posiadał 166,96 ha, a Edmund Staroń figurował na majątku „Tomaszówka”, określanym też „Kamieniec”, dziś w pobliżu stacji TV).

Budowę szkoły w Głębikowej rozpoczęto w 1910 r., a naukę w jednoizbowym budynku zapoczątkowano w roku 1911 (stara szkoła stoi przy głównej drodze, i wjeździe w kierunku „Słotwinówki”; obecnie rozbudowana i przekształcona na mieszkania dla nauczycieli). W 1967 r. rozpoczęto budowę nowej szkoły, na przeciw starego budynku.

W 1936 r. odnotowano ciekawe okazy przyrody w Głębikowej - *stare, bardzo piękne okazy jesionów* na własności dworskiej Stanisława Mączki (Głębikowa „Górna”), *mierzące w pierśnicy po ok. 5 m obwodu*. Własność dworska S. Mączki wynosiła wtedy 88 ha użytków rolnych.

W 1970 r. Głębikową zamieszkiwało 551 mieszkańców. W grudniu 1971 r. m.in. wsie: Głębikowa i Braciejowa zostały zelektryfikowane, a w maju 1972 r. wybudowano drogę z Dębicy do Głębikowej i uruchomiono na tej trasie linię PKS. W 1992 r. dzięki zaangażowaniu społeczności wiejskiej i pomocy finansowej Gminy Dębica, do użytku oddano gazociąg wiejski, a w 1998 r. podłączono linię telefoniczną. Wieś ma charakter zabudowy rozproszonej grupowo wśród otaczających pól i lasów, tworząc przysiółki i osobne zagrody. Konfiguracja terenu jest urozmaicona poprzez liczne wzgórza oraz rozdzierające je wąwozy i doliny. Dużo jest lasów oraz śródpolnych zagajników, zadrzewień i zakrzewień. W centrum, przy drodze, znajduje się Zespół Szkół (stara szkoła, przedszkole, szkoła podstawowa, gimnazjum), oraz kościół filialny pw. *Matki Bożej Królowej Polski* wybudowany w latach 1977-1980 przez mieszkańców wsi.

Miejscowość ta charakteryzuje się bardzo wysokimi walorami krajobrazowymi i przyrodniczymi; ze wszystkich stron otoczona jest lasami liściastymi, w których dominuje chroniona buczyna karpacka. Ze względu na bogatą faunę i florę oraz walory krajobrazowe tereny wokół Głębikowej zaliczono do obszaru chronionego (otulina) Czarnorzecko-Strzeżowskiego Parku Krajobrazowego. W okresie ferii i na wypoczynek świąteczny przyjeżdżają do szkoły dzieci z okolicznych miejscowości. Zimą organizują tu kuligi, jazdę na sankach i nartach, latem wędrowki po okolicznych pagórkach. Istnieje budynek schroniska młodzieżowego. Planowana jest także budowa trasy saneczkowej, zjazdu narciarskiego, powstała platforma widokowa celem wykorzystania tego pagórkowatego terenu do celów rekreacyjnych.

PARK DWORSKI „Górzyszna”. Usytuowany przy drodze z Głobikowej do Braciejowej, po jej południowej stronie, z wjazdem przy krzyżu metalowym, otoczonym niskim, drewnianym parkanem; wjazd ok. 150 m aleją ze starodrzewem; nr ewid. 67/4 na parceli Polańskiego; własność Agencji Nieruchomości Rolnych w Rzeszowie. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-258 z dn. 16.09.1985 r.** (mylny wpis - w Głobikowej „Tomaszówka”, przysiółek-las „Tomaszówka” położony jest bliżej „Kamieńca”). Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Park dworski określany „Górzyszna” to pozostałość po dawnym założeniu dworskim o staropolskiej przeszłości, które w XIX w. należało do rodziny Raczyńskich z Zawady. Plan katastralny wsi Głobikowa z 1849 r. potwierdza, że w miejscu oznakowanym jako *Górzyszna*, znajdował się rozległy zespół dworski, którego drewniana zabudowa o dość chaotycznym układzie była skoncentrowana wokół prostokątnego dziedzińca. Oznakowania na katastrze wskazują, iż istniejący park komponowany był swobodnie, może o układzie ogrodu romantycznego. Od zach. strony rozciągał się duży łąn pola. Nie zaznaczono obecnej alei dojazdowej, której nasadzenie może pochodzić z 2 poł. XIX w.

Pod koniec XIX w. i na pocz. XX w. założenie kolejno należało do Tomasza Łobażewskiego, Padlewicza, następnie do Sandruszków. Od 1920 r. majątek na drodze zakupu przeszedł w posiadanie Stanisława Mączki. Po II wojnie cały majątek dworski został oddany do dyspozycji Państwowego Funduszu Ziemi, i przekazany w użytkowanie miejscowemu PGR, który specjalizował się w hodowli koni i jałówek. W okresie powojennym nastąpiły duże zmiany w architekturze dawnego założenia dworskiego. W latach 50. XX w. dwór i podworskie zabudowania gospodarcze zostały rozebrane, i postawiono nowe budynki. W miejscu dworu wybudowano murowaną stodołę, a po lewej stronie głównego wjazdu do byłego dworu dwie murowane obory. W części parkowej, na wzniesieniu stanął parterowy budynek mieszkalny. Od kilku lat gospodarstwo hodowlane nie prowadzi działalności; budynki gospodarcze stoją opuszczone i niszczeją; dom mieszkalny jest użytkowany.

W 1985 r. park wpisano do rejestru zabytków; uznano, iż główną kompozycję zieleni stanowi aleja wzdłuż drogi dojazdowej, szpalery drzew przy pn. i zach. granicy parku, i zwarte zadrzewienie w jego pd-zach. części.

Dawne założenie położone jest na pd.-wsch. łagodnym stoku wyeksponowanego wzniesienia. W krajobrazie założenie prezentuje się jako duża grupa, wysokich, wiekowych drzew o rozłożystych koronach (lipa drobnolistna, dąb, jawor, jesion, grab), zakrzewiona (przeważa głóg). Nadal główną kompozycję zieleni tworzy aleja, szpalery drzew przy pn. i zach. granicy parku, zwarte zadrzewienie w jego pd.-zach. części przechodzące w szpaler załamujący się w kierunku alei. Pozostałe drzewa rosną pojedynczo w części gospodarczej, w wąwozie, oraz określają granice dawnej części dworskiej.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obecny park podworski ma charakter krajobrazowy o układzie swobodnym, naturalistycznym, z wyjątkiem alei dojazdowej, oraz żywopłotu od zach. strony. Zielen parkowa jest jeszcze w dość dobrym stanie, ale nie pielęgnowana od kilku dziesięcioleci wymaga specjalistycznych działań (usunięcie zanieczyszczeń, uszkodzonych i zmurszałych gałęzi). Teren założenia nie posiada trwałego ogrodzenia; występuje prowizoryczne siatkowanie w części z budynkiem mieszkalnym, a pozostałe jest zniszczone. W pobliżu opuszczonych obiektów gospodarczych teren jest zdewastowany betonowymi silosami, szopami, porozrzucanymi materiałami budowlanymi, śmietnikami, i porośnięty chwastami.

Pomimo aktualnie nie estetycznego wnętrza parku, obiekt posiada wartość o znaczeniu historyczno-kulturowym jako dawne siedlisko dworskie, a ze względu na położenie prezentuje wyjątkowe **walory** krajobrazowe z rozległym i malowniczym widokiem w kierunku Pogórza Ciężkowickiego i Strzyżowskiego.

W opracowanej ewidencji parku z 1984 r. autorzy wytypowali jako **pomniki przyrody 4 okazy drzew: jesion wyniosły o obwodzie pnia 6,3 m, klon jawor - 2,2 m, dąb szypułkowy – 3,0 m, dąb szypułkowy – 2, 9 m.** Należałoby przeprowadzić ponowne oględziny drzewostanu, a zachowane wytypowane okazy objąć ochroną konserwatorską, i poddać zabiegom pielęgnacyjnym.

PARK DWORSKI „Słotwinówka” Jest to miejsce dawnego założenia dworsko-parkowego, w pobliżu posesji nr 62, po zachodniej stronie drogi z Głobikowej do Grudnia Dolnej, na wzniesieniu, zachowane reliktoowo; własność Bronisławy i Romana Zielińskich; KW 7016. **Obiekt – park podworski w Głobikowej III, położony na działce 585 - wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-265 z dn. 30.11.1985 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Miejsce parku posiada odległą, zapewne staropolską przeszłość, o bogatej historii związanej m. in. z wydarzeniami rabacji roku 1846. Na obecnym etapie rozpoznania archiwalnego wiadomo, że od XVIII w. istniejące tu założenie dworskie było własnością rodziny Słotwińskich. Szczególną postacią w tej rodzinie był znany działacz chłopski i niepodległościowy, Konstanty Leliwa Słotwiński (1793-1846), który po studiach i zwolnieniu ze służby rządowej, od 1829 r. osiadł w majątku rodzinnym w Głobikowej. Usiłował zachęcić tu chłopów do zmiany pańszczyzny na czynsze. Uczestnik kampanii napoleońskiej, napisał słynny „*Katechizm poddanych galicyjskich, o prawach i powinnościach ich względem rządu, dworu i samych siebie*”, wskazując potrzebę określenia zasad przyznania na własność chłopom poddanym użytkowanych przez nich gruntów. K. Słotwiński ogłosił do użytku szkolnego 24 stronicowy „*Potok genealogiczny królów i książąt polskich*”. Od 1831 r. pełnił funkcję dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, gdzie m.in. zajął się dokończeniem budowy gmachu, porządkowaniem zbiorów, katalogowaniem książek, a także uruchomił drukarnię zakładową. Za działalność wydawniczą o charakterze patriotycznym w lutym 1837 r. został skazany na 12 lat ciężkiego więzienia i wywieziony do twierdzy Kufstein w Tyrolu. Po odbytej 6 letniej karze, K. Słotwiński powrócił do Głobikowej, i w *majątku swoim żył dla poddanych i wszystko swoim chłopom poświęcał*. Podczas rabacji galicyjskiej w lutym 1846 r. został zamordowany przez okolicznych chłopów we własnym dworze w Głobikowej. Zdarzenie to upamiętnia postawiony na skraju założenia podworskiego krzyż, i tablica informacyjna.

W 1909 r. Julia Słotwińska, ówczesna dziedziczka majątku wybudowała drewniany dworek, który w czasie II wojny światowej został rozebrany, a materiał użyto do budowy bunkrów. Po śmierci J. Słotwińskiej w 1962 r. park został przejęty przez Państwowy Fundusz Ziemi, a następnie wydzierżawiony mieszkańcowi wsi, Romanowi Zielińskiemu. Przy tablicy informacyjnej umieszczono widok nieistniejącego dworu Słotwińskich.

Przeprowadzona w 1984 r. inwentaryzacja gatunków drzew i roślin w parku Głobikowa III wykazała istnienie tu ciekawych okazów. Już wówczas na obszarze obiektu nie było żadnej zabudowy dworskiej. Wtedy powierzchnia parku wynosiła ok. 0,5 ha. Widoczne były fragmenty fundamentów dawnego dworu o wymiarach 18 x 20 m. Na jego miejscu stała drewniana szopa. Brak było dróg, ścieżek, oświetlenia, elementów wodnych, trawników i ogrodzenia.

W 1985 r. park podworski, jako własność Romana Zielińskiego wpisano do rejestru zabytków. W zapisie odnotowano, że założenie nie uległo przekształceniom przestrzennym; zachowały się 4 stare lipy naprzeciw nieistniejącego dworu, szpaler starych drzew dookoła parku prawie w całości, natomiast kompozycja uległa częściowemu zatarciu wskutek zarośnięcia terenu samosiewem. Wiek drzew określono na ok. 60 lat.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Miejsce dawnego siedliska dworskiego, po którym pozostał park znajduje się na kulminacji stożkowatego wzgórza, o układzie pn.-pd., z dala od zabudowy, wśród pól, z rozległym widokiem. Park jest o formie zalesionej, z wysokimi drzewami w większości pochodzącymi z samosiewu (lipa, brzoza, grab). Zachowały się też pojedyncze okazy starych lip, oraz duża ilość pni po wyciętych, w ostatnich latach, dorodnych okazach, kilkunastu drzew. Na terenie

parku ślady dawnych dróg i ścieżek są zupełnie nieczytelne, ale istniejąca tu kiedyś kompozycja przestrzenna zieleni jest częściowo możliwa do odczytania po zachowanych pniach. Pierwotnie, najprawdopodobniej pośrodku stał drewniany dwór (w tym miejscu widać relikty murów sugerujące dawne fundamenty), przy nim od frontu rosły cztery okazałe lipy, a szpaler starych drzew dookoła określał granice parku (niektóre z nich przetrwały). Od strony drogi wjazdowej jest otwarty widok dawne założenia dworskie „Dolizna” i „Górzyszna”. A od zach. i pd. strony założenia rozciąga się wspaniały widok na łany pól, i dalej na krajobraz Pogórza Ciężkowickiego i Strzyżowskiego.

Obecnie park ma charakter prawie naturalnego lasu; ma typowy klimat zagajnika leśnego zróżnicowany wiekowo i wysokościowo, bez jakichkolwiek obiektów. Po przeprowadzeniu zabiegów porządkowych park kwalifikuje się do okresowego wykorzystania na cele społeczne i rekreacyjne przez młodzież i mieszkańców wsi.

KAPLICZKA. Związana z dawnym założeniem dworskim „Słotwinówka”. Obecnie na dz. nr ewid. 67/4 Bogusława Zielińskiego. Usytuowana jest przy drodze w kierunku dawnego założenia, na niewielkim wzniesieniu, dostępna po trzech stopniach. Jej budowę można wiązać z XIX w.; data „1930” zapewne upamiętnia jej remont. Posiada skromny wygląd kapliczki tzw. domkowej; stylowo prezentuje wernakularyzm nawiązujący do klasycyzmu, dość powszechnie spotykane rozwiązanie na wiejskim terenie przy tego rodzaju obiektach sakralnych. Niewielkiej wysokości kapliczka jest na planie prostokąta, murowana, otynkowana, przykryta zadaszeniem dwuspadowym. Przy elewacji frontowej, prostokątny otwór wejściowy znajduje się we wgłębnej płycinie; drzwi są drewniane, ramowo-płycinowe, górą przeszkłone z podziałem pionowym; w szczycie dwubocznym o ząbkowanym obrzeżu, zwieńczonym krzyżem, w partii tympanonu jest data „1930”. Wnętrze niewielkich rozmiarów; w nim obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

TRADYCJA MIEJSCA PO ZAŁOŻENIU DWORSKO-FOLWARCZNYM „Dolizna”, Usytuowane było przy bocznej drodze prowadzącej z Głobikowej do Głobikówki, po jej lewej stronie, z wjazdem naprzeciw obecnego domostwa ze sklepem nr 104 A, i stojącej tutaj murowanej kapliczce przy okazałej, starej lipie (zapewne dworska, kiedyś wprowadzała na teren założenia. Obecnie po dawnym siedlisku dworskim pozostały pola uprawne i zakrzewienia; w pobliżu istnieje nowa zabudowa gospodarcza.

Na takie położenie dawnego założenia wskazuje plan katastralny wsi z 1849 r., z którego wynika, że usytuowane niedaleko potoku, nieduże siedlisko składało się wówczas z trzech dużych, drewnianych budynków, swobodnie rozlokowanych, pośród drzew. Jest to miejsce najprawdopodobniej o staropolskiej przeszłości. W 1 poł. XIX w. mogło należeć do Słotwińskich, właścicieli pobliskiego majątku na „Górzysznie”, i pełnić rolę folwarku. W 1905 r. majątek „Dolizna” własności Piotra Pawlikiewicza wynosił 166,96 ha. Następnie resztówka wraz z dworem została zakupiona przez Jana Grajcara.

Z przekazów wynika, że drewniany dwór na kamiennej podmurówce, czteroizbowy został rozebrany ok. 1910 r., a materiał z rozbiórki wykorzystano do budowy domu mieszkalnego Jana Grajca, który powstał nieopodal dawnego dworu. W jego pobliżu stała stajnia i stodoła, które również rozebrano. Przy zabudowie dworskiej nie było zieleni parkowej, a jedynie rósł sad. W 1939 r. resztówkę przejął syn Jana, Wojciech Grajcar.

Z Katalogu parków dworskich woj. tarnowskiego z 1977 r., aktualizowanego w 1984 r. wynika, że wówczas obiektu w terenie już nie było. Śladem jest kępa zarośli, drzewa i zakrzewienia porastające pobliski wąwóz oraz pola uprawne.

KAPLICZKA. Związana z dawnym założeniem dworskim „Dolizna”. Obecnie na dz. nr ewid. 131/3 Stanisława Pogańskiego; przy nr 104 A (sklep). Wybudowana prawdopodobnie w 1 poł. XIX w., o skromnym i tradycyjnym rozwiązaniu architektonicznym, stylowo prezentuje prowincjonalny klasycyzm, dość powszechnie spotykany na tym terenie. Stoi na niewielkim wzniesieniu, o planie prostokąta, murowana, otynkowana i pobielona, przykryta zadaszeniem dwuspadowym. Przy elewacji frontowej naroża ujęte pilastrami, wejście arkadowe z drzwiami

drewnianymi, górą przeszklonymi, osłaniające niewielkie wnętrze. We wnętrzu są dwa oleodrukowe obrazy: Serca Pana Jezusa i Serca NMPanny, z pocz. XX w. Przy kapliczce rośnie lipa o rozłożystej koronie (ok. 200 lat). Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

TRADYCJA MIEJSCA PO ZAŁOŻENIU DWORSKO-FOLWARCZNYM „Kamieniec”. Miejsce po dawnym założeniu dworsko-folwarcznym (dawny nr dz. 585), obecnie pole uprawne, i zarośla na stoku wzniesienia. Usytuowane jest przy drodze z miejscowości Mała przez Głobikową do Braciejowej, po południowej stronie, naprzeciw masztu TV, i kapliczki z figurą *św. Jana Nepomucena*.

W terenie nie ma śladów po dawnym założeniu, oprócz kapliczki, i walącej się drewnianej szopy. Założenie to zaznaczone jest na planie katastralnym Głobikowej z 1849 r., we wschodniej części wsi określonej „Kamieniec”, na jej kulminacji *Kamieniec*. W narożu, jaki tworzy południowy pas głównej drogi, z boczną prowadzącą na południe, od strony wschodniej zaznaczone jest dość dużych rozmiarów założenie z zabudową dworską od wschodu, z trzema drewnianymi budynkami, ustawionymi wokół rozległego, prawie prostokątnego dziedzińca, z wysokimi drzewami. Folwark z dużym, drewnianym budynkiem tworzącym plan litery „H” znajdował się od zachodu. Od wschodu rozciągał się duży łąn pola *Kamieniec*. W 1905 r. w Głobikowej, na wzniesieniu określanym „Kamieniec” lub „Tomaszówka”, właścicielem większej własności obejmującej obszar 113,48 ha był Edmund Staroń.

W okresie międzywojennym XX w. majątek należał do rodziny Ciesielskich; następnym właścicielem aż do 1965 r. był Antoni Nicoś. Po jego śmierci spadkobiercy sprzedali tę nieruchomość Janowi Cieślakowi.

Z przekazu wynika, że drewniana zabudowa dworska spłonęła w czasie działań wojennych w 1945 r., a w później wycięto zieleń parkową. Jedyne śladem założenia dworskiego jest stojąca po drugiej stronie drogi murowana kapliczka, która zapowiadała wjazd do dawnego założenia.

Obiekt podworski został włączony do opracowanego w 1977 r. Katalogu parków woj. tarnowskiego, ale przy weryfikacji wykonanej w 1984 r. wskazano, aby go skreślić z ewidencji podworskich parków zabytkowych, ponieważ od dawna już fizycznie nie istniał.

Miejsce po siedlisku dworsko-folwarcznym „Kamieniec” może być ciekawe pod względem archeologicznym. Nazwa „Kamieniec” wiązała się w przeszłości z zamkiem budowanym na kamieniu. Nazwa i utrzymana tradycja mogą przemawiać za dawną metryką tego siedliska. Miejsce to warto odnotować np. na tablicy informacyjno-turystycznej ustawionej w pobliżu kapliczki.

KAPLICZKA. Związana z dawnym założeniem dworskim „Kamieniec”, pierwotnie usytuowana naprzeciw siedziska dworskiego, i przy drodze prowadzącej od zachodniej strony majątku. Obecnie stoi na dz. nr ewid. 26/1, koło przekaźnika TV, przy drodze z Głobikowej do Braciejowej, po jej pn. stronie. Murowana kapliczka wzniesiona najprawdopodobniej w 1 poł. XIX w., słupowa, o skromnym i tradycyjnym rozwiązaniu architektonicznym, stylowo prezentująca wernakularyzm, spotykany na tym terenie przy małej architekturze sakralnej. Jej bryła złożona jest z dwóch prostopadłościanów, różnej wielkości, o planie kwadratu, otynkowana i pobielona, przykryta zadaszeniem czterospadowym, wysmukłym. Od frontu, w górnej części znajduje się wnęka arkadowa; w niej umieszczona jest drewniana rzeźba *św. Jana Nepomucena*, ludowa, zniszczona w czasie II wojny, uzupełniona po 1945 r. przez Józefa Rzeczyckiego.

GUMNISKA (dawniej Gumniska Fox)

Historia miejscowości

Miejscowość o powierzchni 11 km², i 1 220 mieszkańców. Położona w nieckowatej dolinie, której środkiem przepływa rzeka *Ostra*, dopływ *Wisłoki*. Po obu stronach rzeki roztaczają się malownicze wzniesienia, poprzecinane strumieniami.

Nazwa wsi pochodzi od słowa *gumno*, oznaczające spichlerz. Pierwsze wzmianki źródłowe o wsi pochodzą z 1388 r., a parafię rzym.-kat. erygowano w 1310 r. Nie jest znany czas powstania pierwszego kościoła, ale prawdopodobnie stał on na wzniesieniu zw. Księża Góra. W 2 poł. XV w. kronikarz, Jan Długosz odnotował istniejący tu kościół pw. *św. Mikołaja*. Do tej parafii, będącej pod patronatem szlacheckim, należała wieś Braciejowa, Globikowa i Stasiówka. Właścicielem Gumnisk był wtedy Mikołaj Latoszyński h. Gryf. U schyłku XV w. Stanisław z rodu Gryfitów, który pełnił urząd podsetka ziemskiego sandomierskiego, i miał prawo patronatu w kościele.

Drugi, drewniany kościół spłonął w 1651 r. wraz z zabudowaniami plebańskimi za probostwa ks. Jana Rzewachowskiego. Do czasu wybudowania kolejnego, trzeciego drewnianego kościoła w 1682 r., nabożeństwa odprawiano w kościele *św. Barbary* w Braciejowej.

Od 1768 r. wieś była w posiadanie rodu Radziwiłłów, a od 1819 stała się własnością Raczyńskich. Na mapie katastralnej z 1849 r. nazwa wsi jest w brzmieniu Gumniska Fox. Autorzy „Słownika Geograficznego” z 1881 r. odnotowali, że drewniany kościół pw. *św. Mikołaja* z 1682 r. został odnowiony w 1863 r. W tym czasie wieś Gumniska Fox posiadała 900 mieszkańców. W latach 1870-1880 proboszczem był ks. Jan Perges, znany pod pseudonimem Janka z Głodomanku, który był pisarzem ludowym.

W 1905 r. hrabina Róża Raczyńska posiadała majątność dworską Gumniska Fox, o obszarze 236,96 ha (obecnie miejsce przy posesjach nr 155a i 155b). W stosunkowo niedalekiej odległości od zespołu dworskiego istniał folwark, zaznaczony na katastrze wsi z 1849 r. Usytuowany był w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk przez Podlesie w kierunku Latoszyna i Kawęczyna. Po parcelacji dóbr Raczyńskich, w okresie międzywojennym majątek ten należał do rodziny Gradzińskich h. Ślepowron (obecnie posesja nr 67). W 1913 r. w Gumniskach cegielnia należała do Wolfa Schottlanda.

W najnowszej historii regionu Gumniska zapisały się ważnymi wydarzeniami, bowiem podczas okupacji hitlerowskiej był tu silny ośrodek oporu. W miejscowej szkole kierownikiem był wówczas Adam Lazarowicz pseud. *Klamra*, który jednocześnie sprawował funkcję komendanta Obwodu Dębica AK. Szkolenia wojskowe członków podziemia odbywały się w budynku szkoły. Obecnie znajdują się tu pamiątki z tamtych czasów, i tablica poświęcona poległym.

Przez teren ten przebiegała linia frontu. W Gumniskach i w Wolicy podczas pacyfikacji przeprowadzonej przez Niemców 11 lipca 1943 r. zamordowano 7 osób, a 30 wywieziono na roboty do Niemiec. Znaczna część wsi została zniszczona. Za pomoc udzieloną partyzantom, w 1944 r. Niemcy przeprowadzili pacyfikację Gumnisk. Dzięki sprawnej akcji żołnierzy AK przeprowadzonej w dniu 12 sierpnia 1944 r., dowodzonej przez kpt. Józefa Lutaka pseud. *Dyzma* mieszkańcy uniknęli zagłady. Na cmentarzu parafialnym znajduje się kwatera poległych żołnierzy AK.

W czasie II wojny, w październiku 1944 r. spłonął XVII-wieczny drewniany kościół pw. *św. Mikołaja*, usytuowany na pn.-zach. od obecnego kościoła, na cyplu dość wysokiego wzniesienia. Od pd.-wsch. strony ulokowana była drewniana zabudowa plebańska i sad, a dalej łąny pól. Kataster wsi z 1849 r. pokazuje, że kościół ten był orientowany, na planie krzyża łacińskiego, z ryzalitami kaplic, i dzwonnicy przy zach. elewacji; w jego najbliższym otoczeniu znajdował się cmentarz przykościelny. Obecnie pozostało po nim kościelisko. Drugi cmentarz położony był na północ od kościoła, o rombowym obrzeżu (określany jako „górny cmentarz”). Natomiast na wschód od niego, po przeciwnej stronie drogi, założono w 2 poł. XIX w. cmentarz „dolny”, aktualnie jest użytkowany. Nazwa miejscowości Gumniska Fox używana była do lat 80. XX w.

Obecny, murowany kościół pw. *Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny* wzniesiono w latach 1957-1960 na miejscu dawnej zabudowy plebańskiej, za probostwa ks. Michała Gniewka. W 1970 r. Gumniska zamieszkiwało 1 155 mieszkańców.

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. *Wniebowzięcia N.M.Panny*. Zbudowany został w latach 1957 – 1960, poniżej dawnego drewnianego kościoła. Wzniesiony został w stylu modernistycznym, i posiada jednorodny wystrój wnętrza prezentujący stylistykę typową dla sztuki sakralnej lat 60.

XX w. Wyposażenie kościoła parafialnego częściowo zachowane ze starszej świątyni oraz współczesne. Brak jest ich rozpoznania, podstawowej dokumentacji oraz inwentaryzacji.

KOŚCIELISKO. Miejsce po starym kościele zlokalizowane jest na wzniesieniu, powyżej nowego kościoła. Kościelisko wymaga korekty ekspozycji, uporządkowania placu, i tablicy informacyjnej. Tutaj umiejscowiona jest tablica informacyjna o miejscu i „Szlaku partyzanckim”.

TRADYCJA MIEJSCA ZAŁOŻENIA DWORSKO-FOLWARCZNEGO. Obecnie przy nr 155a i 155b; ze współczesną zabudową mieszkalno-gospodarczą i z nowym budynkiem Domu weselnego; własność Wandy Cabaj, córki. S. Gawlika, i jej rodziny.

Usytuowane było w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk przez *Podlesie* w kierunku Latoszyna i Kawęczyna, w pobliżu mostka i potoka spływającego z północnych wzniesień do potoka *Braciejowa (Ostrej)*. Na mapie katastralnej wsi Gumniska Fox z 1849 r. obszar dworski pokazany jest jako założenie położone przy drodze głównej we wsi, o nieregularnym obrysie, składające się z czterech drewnianych budynków w części dworskiej, od zachodu z częścią zadrzewioną, i powyżej z rozległym łąnem pól; część gospodarcza była od wschodniej strony, z drewnianym budynkiem o planie w zgeometryzowane „C”, z podwórcem pośrodku. Założenie należało do rodziny Raczyńskich; w 1905 r. figurowała Róża Raczyńska jako właścicielka realności o powierzchni ponad 236 ha. W okresie międzywojennym majątek był w posiadaniu Szablowskiej i Zawilińskiej, od której ok. 1928 r obszar 15 ha zakupił Stanisław Gawlik, po swoim powrocie z USA. Najprawdopodobniej pod k. XIX w. wybudowano murowany dwór, który spłonął w czasie II wojny. Obecnie na miejscu dawnego założenia znajduje się jednorodzinna zabudowa, i budynek usługowy (dom weselny).

KAPLICZKA. Stoi na posesji nr 155, własności W. Cabaj. Po dawnym założeniu pozostała murowana kapliczka, we wnętrzu z drewnianą figurą *św. Jana Nepomucena*, o cechach stylu późnego baroku. Pierwotna kapliczka zapewne z XVIII/XIX w., klasycystyczna, stała na kopcu; obecnie częściowo o zniekształconej dekoracji architektonicznej przez niewłaściwie przeprowadzony remont, i przebudowę w 1980 r. Wtedy ustawiona została na betonowych stopniach, i obiekt w dużym stopniu stracił cechy stylowe, chociaż jego bryła nawiązuje do tego typu spotykanych kapliczek podworskich na tym terenie powstałych w 1 poł. XIX w. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

TRADYCJA MIEJSCA DWORU i FOLWARKU. Obecnie jest to posesja przy nr 62; nr ew. dz. 472/4, z zabudową zagrodową, murowaną, nową; należąca do Elżbiety Szymbor, określana *Gradzińszczówką*.

W stosunkowo niedalekiej odległości od zespołu dworskiego Gumniska Fox, należącego do Raczyńskich istniał folwark odnotowany na katastrze wsi z 1849 r. Usytuowany był w narożu drogi prowadzącej z Gumnisk przez *Podlesie* w kierunku Latoszyna i Kawęczyna, w pobliżu mostka i potoka spływającego z północnych wzniesień do potoka *Braciejowa (Ostrej)*.

Mapa katastralna wsi z 1849 r. pokazuje tutaj rozległe założenie, z kilkoma budynkami drewnianymi, o swobodnym układzie, w otoczeniu prostokątnego terenu zadrzewionego od południowego zachodu. Niektóre obiekty tworzyły układy z dziedzińcem pośrodku. Z przekazu Emilii Bujak (ok. 75 lat), matki E. Szymbor wynika, że w przeszłości potocznie nazywano go *Matejówką lub Gradzińszczówką*, i należał do rodziny Gradzińskich h. Ślepowron, właścicieli dóbr w Gumniskach (rodzinny grób Gradzińskich znajduje się na cmentarzu w Gumniskach). Być może wcześniej należała do Raczyńskich. Realność dworska została zakupiona pod koniec lat 20-tych XX w. przez jej ojca, Władysława Stafińskiego, młynarza z Łęk Dolnych, właściciela dwóch młynów. Przed czterdziestu laty rozebrano murowany, ale już poważnie zniszczony dwór Gradzińskich. Po dawnym majątku pozostał stojący w narożu działki, duży budynek

gospodarczy, częściowo przebudowany, z zachowanymi starymi piwnicami. Teren d. folwarku, obecnie określany jest jako *miejsce podworskie*

CMENTARZ PAR (górny). Założony w 1 poł. XIX w., w stosunkowo bliskiej odległości od kościoła. Został zaznaczony na planie katastralnym wsi z 1849 r. Położony jest na stoku zbocza. Utrzymany w tradycji z 2 poł. XIX w.; zachowane są pojedyncze nagrobki z k. XIX w. o małej wartości zabytkowej, oraz duże, drewniane krzyże. Użytkowany obecnie z mniejszą intensywnością jak cmentarz dolny. Nieco zaniedbany, ze śladami po starych drzewach o dużych średnicach pni. Jeden okaz starodrzewu zachowany na granicy cmentarza. Z cmentarza rozległy widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasowym układem pól o genezie lokacyjnej.

CMENTARZ PAR (dolny). Założony w XIX w. w bliskim sąsiedztwie starego cmentarza wiejskiego, usytuowany na stoku zbocza, zmodernizowany, z nowym ogrodzeniem, bez zadrzewienia komponowanego, z pojedynczymi wartościowymi, kamiennymi nagrobkami właścicieli okolicznych dworów (m. in. Słotwińskich z Głobikowej – nagrobek syn. H. Perlera ze Lwowa; oraz Gradzińskich z Gumnisk). Na cmentarzu znajduje się płyta z krzyżem poświęcona partyzantom i żołnierzom poległym w walce z hitlerowcami w okolicznych lasach w 1944 r. Pomnik postawiono w 1977 r.

Z cmentarza wizualny kontakt z kościołem, oraz rozległy widok na dolinę z zabudową wsi i charakterystycznym pasowym układem pól o genezie lokacyjnej.

KAPLICZKA MSZALNA (w przysiółku Kopaliny Dębickie, przy drodze do Dębicy), nr dz. ew. 274/1, kubaturowa, eklektyczna. Wybudowana została w 1939 r. przez K. H. Susz, jako podziękowanie za szczęśliwy powrót z USA w 1931 r. Jest murowana, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada zaakcentowana jest dekoracyjnym szczytem flankowanym uszakami, zwieńczonym cokołem. Otwór wejściowy arkadowy, ze skrzydłem drzwi, częściowo przeszklonym. Powyżej wnęka z krzyżem. Przy dwóch bocznych elewacjach otwory okienne są zakończone łukiem ostrym. We wnętrzu figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Kapliczka otoczona jest metalowym parkanem, i obsadzona po obu stronach drzewami w układzie symetrycznym, starymi. Zlokalizowana jest samotnie na kulminacji wzniesienia, pośród pól uprawnych z dala od domostw, przy drodze dawniej gruntowej, obecnie asfaltowej. W przeszłości odprawiono w niej Msze św. Obecnie kapliczka jest w dobrym stanie technicznym, pielęgnowana. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KRZYŻ PRZYDROŻNY. Postawiony w 1989 r. przy domu 151 b. Miejsce upamiętniające pacyfikację wsi z 1944 r. i śmierć kaprała Stanisława Mrocza ps. „Miecz”. Przebiega tędy „Szlak partyzancki”. Przy krzyżu jest tablica informacyjna

KĘDZIERZ

Historia miejscowości

Niewielka miejscowość w sąsiedztwie Dębicy przy trasie Dębica-Mielec, o powierzchni 1,5 km², licząca 260 mieszkańców.

Pierwsza źródłowa wiadomość o osadzie Kędzierz pochodzi z 1352 r., kiedy jej właścicielem był rycerz Michał. Lokowana na prawie niemieckim wchodziła w skład parafii dębickiej. W XIV w. dziedzicami Kędzierza byli Gryfici, a następnie po ślubie Stanisława Ligęzy z Jadwigą, wdową po Stanisławie

Gryfście, zawartym w 1465 r. Ligęzowie przejęli ten majątek na własność. Jan Długosz w 2 poł. XV w. wspominał o *dobrym* folwarku w Kędzierzu, którego pola położone były w trzech miejscach. Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że Kędzierz (Kandlerz, Kandzerz) położony poza miastem Dębicą traktowany był jako jego przedmieście. Od pocz. XVI w. i w XVII w. kolejnymi właścicielami wsi byli Trzeciecy. W 1705 r. właścicielem Kędzierza został Jan Morsztyn, starosta czorszyński.

Od 1768 r. wieś pozostawała własnością rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. rodziny Raczyńskich. W 1772 r. Kędzierz nadal należał do okręgu parafialnego Dębicy. W 1 poł. XVIII w. odnotowano tutaj 13 domów i 28 chłopów, a przed 1888 r., jak wynika z danych przekazanych przez autorów „Słownika Geograficznego” było 60 domów i 362 mieszkańców.

Mapa katastralna wsi Pustynia z przysiółkiem *Kandzierz* z 1849 r. pokazuje układ wsi na osi pd.- zach. – pn.-wsch., wyznaczony dwoma zasadniczymi drogami, które z poprzecznymi, doprowadzającymi do pól tworzą owalne formy; od wschodniej strony łany pól i ścieżki układają się równoleżnikowo. Z mapy można wnioskować, że przed 1849 r. zagrody lokowano wyspowo, a zabudowa drewniana była bardzo nieliczna, lokowana dość chaotycznie, przy drogach. Na tymże planie, przy starych domach, nowo naniesione budynki sytuowano w dalszym ciągu dość przypadkowo, i powstawały one w dość dużej ilości (na mapie zaznaczone kreskowaniem). Taka sytuacja może świadczyć o wzmożonym ruchu budowlanym we wsi w 2 poł. XIX w. W 1970 r. Kędzierz zamieszkiwało 1 440 mieszkańców.

W 1977 r. do Dębicy włączono część sołectwa Kędzierz (250 ha). Do niedawna Kędzierz stanowił jedno sołectwo z Kozłowem; obecnie jest odrębną miejscowością.

KOZŁÓW

Historia miejscowości

Niewielka miejscowość o powierzchni 3,1 km² licząca prawie 700 mieszkańców, leży przy trasie Dębica-Mielec, w bezpośrednim sąsiedztwie Dębicy.

W przeszłości dzieje Kozłowa, osady położonej na skraju Puszczy Sandomierskiej były związane z położonym od zachodniej strony Kędzierzem, oraz z większą miejscowością, jaką była Pustynia. Początkowo Kozłów był własnością rodu Ligęzów, a od pocz. XVI w. Trzecieckich. W 1768 r. wieś przeszła w posiadanie rodu Radziwiłłów, następnie od 1819 r. stała się własnością Raczyńskich.

W XV w. Kozłów należał do parafii dębickiej. Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że wieś tą położoną poza miastem Dębicą, traktowano jako jego przedmieście. W 1 poł. XVIII w. odnotowano tu zaledwie 3 domy i 14 chłopów. W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej i w ramach tych zmian Kozłów włączono do parafii w Brzeźnicy.

Plan katastralny wsi *Pustynia* z 1849 r. rejestruje układ zabudowy wiejskiej przysiółka *Kozłów* skoncentrowany przy północno-wschodniej stronie *Stawu pod Kozłowem*, rozlewisku najprawdopodobniej o XVI-wiecznej tradycji, związany ze stawami należącymi do założenia dworskiego w Pustyni. Na terasie nachylonej w kierunku stawu, wzdłuż przebiegającej drogi, na wąskich działkach, sytuowano szczytem drewniane budynki, nieco oddalone od drogi. W tylnej części parcel stała zabudowa gospodarcza, a za nią ciągnęły się długie, wąskie łany pól. Nowe budynki (naniesione kreskowaniem) w dość dużej ilości powstały już w 2 poł. XIX w. Autorzy „Słownika Geograficznego” z k. XIX w. podają, że *Kozłów stanowił w XIX wieku przysiółek Pustyni i liczył 178 mieszkańców, oraz 36 domów*. Typ osadnictwa przysiółka jest przykładem ulicówki jednostronnej; można wiązać z późnośredniowiecznym okresem lokowania Kozłowa.

W 1905 r. Roger i Edward Raczyńscy mieli w Kozłowie 9,53 ha obszaru, połączone z dobrami dworskimi w Pustyni, także ich własności.

W ostatnich latach stawy przecięte zostały estakadą nowo budowanej autostrady. W ten sposób nastąpiło radykalne oddzielenie wizualne obu dawniej zunifikowanych miejscowości.

Wieś z dobrze zachowanym dawnym układem planistycznym w postaci ulicówki ciągnącej się wzdłuż brzegów stawów, sztucznie utworzonych w XVI w. Od drogi stanowiącej jej oś planistyczną odchodzą poprzecznie miedzuchy i ścieżki rozdzielające zagrody i pola, utrwalające układ typowy dla lokacji średniowiecznej.

Zabudowa drewniana z k. XIX i 1. poł. XX w. zachowana jest częściowo, i przemieszana z nową, murowaną o różnym stopniu dopasowania się do tradycji. Niektóre fragmenty krajobrazu zachowały

dawny charakter. Jest to widoczne szczególnie w obrębie zagród złożonych z budynków drewnianych otoczonych sadem i ogrodzeniem o formie drewnianego parkanu, z drewnianymi krzyżami przydrożnymi. Niekiedy takie zagrody występują w sekwencji dwóch lub trzech tworząc enklawę, częściej jednak egzystują samotnie pośród nowszej zabudowy. Cechą wyróżniającą krajobraz wsi są rozległe stawy. Przy nadbrzeżu *Wisłoki* swoją siedzibę ma Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy „Jałowce” z kąpieliskiem i dogodnymi warunkami do wypoczynku, uprawiania sportów wodnych, oferujący również noclegi i posiłki.

KROWNICE

Historia miejscowości

Miejscowość, której historia jest związana z leżącą w pobliżu większą miejscowością - Pustków. Na mapie katastralnej wsi Pustków z 1849 r. przysiółek Krownice posiadał rozległe tereny zalesione, pomiędzy nimi polany, oraz znajdował się tam dużych rozmiarów *Krownicki staw*, zasilany od północnej strony potokiem *Krowniczka* (jego pozostałość jest jeszcze czytelna w terenie; w pobliżu powstaje jednorodzinna zabudowa). Stosunkowo rzadko występująca drewniana zabudowa, na dużych zagrodach o wyspowym charakterze skłania, by lokowanie tego przysiółka łączyć z czasem późnego średniowiecza. Do dziś w potocznym nazewnictwie stosowane są określenia poszczególnych miejsc osady od nazwisk właścicieli większych gospodarstw *Skórówka*, *Mazurówka*, *Różakówka*, *Kamajówka*, *Przybytniówka*, *Surmanówka*. Pod koniec XIX w. nastąpiło ożywienie budowlane (potwierdza ilość zakreskowanych obiektów na katastrze).

Z pocz. XX w. zachowały się tylko pojedyncze przykłady drewnianych domów, konstrukcji zrębowej z ostatkami, malowane na czarno, 1-traktowe, kryte dachówką cementową, czarną (nr 442, 443). Ten typ starej zabudowy występuje wymiennie z nowszą, murowaną, która w niektórych przypadkach jest powtórzeniem dawnej bryły budynku. Zauważalne jest jednak zjawisko remontowania starych, drewnianych domów z zastosowaniem nowej technologii budowlanej, co daje najczęściej niekorzystny efekt estetyczny. W przyszłości takie działania mogą też przyspieszyć proces niszczenia tego typu budynków. Nadal trwa wymiana starej zabudowy na murowaną z tym, że w ostatnich latach realizuje się modele domów mieszkalnych o charakterze willowym, zupełnie nie respektujące miejscową tradycję budowlaną. Spotkać można przykłady sadzenia w przeszłości przy domostwach dębów i lip, których dorodne korony wyraźnie wyróżniają się w krajobrazie wsi.

GRUPA DĘBÓW. Zakomponowane pośród łąki, na przeciw domostwa nr 434. Cztery dorodne drzewa tworzą bardzo malowniczą grupę o charakterze parkowym. Do ostatniej wojny było ich siedem. Zespół nie związany z żadnym dworem lub kaplicą jest bez wątpienia dziełem świadomie zakomponowanym. Wokół jest krajobraz rolniczy i naturalny. Grupa dębów doskonale prezentuje się z asfaltowej drogi lokalnej; należy je uznać za pomniki przyrody.

LATOSZYN

Historia miejscowości

Wieś położona na pograniczu dwóch krain geograficznych: Kotliny Sandomierskiej na północy, i Pogórza Karpackiego na południu, przy trasie E-4. Położona jest nad dolnym biegiem rzeki *Ostrej* i prawym dopływem *Wisłoki*. Latoszyn na powierzchni 5,8 km² zamieszkuje 1 330 osób.

We wczesnym średniowieczu w Latoszynie znajdowało się prawdopodobnie grodzisko umiejscowione za rzeką *Ostrą* w kierunku Gumnisk. Do dziś jest tam duże wzniesienie nazwane przez mieszkańców Latoszyna *Kocim Zamkiem* z resztkami wałów ziemnych charakterystycznych dla umocnień grodowych.

Miejscowość ta istniała zapewne już w XII w. i należy do jednej z najstarszych osad w gminie Dębica. W 1245 r. właścicielem Latoszyna był Teodor Gryfita, wojewoda krakowski (w latach 1231-1237), który tą wsią i Straszęcinem uposażył klasztor Cystersów w Ludźmierzu. Jednak wkrótce wdowa po wojewodzie Marku, bracie Teodora, wraz z synami Klemensem i Andrzejem dokonała zamiany, oddając cystersom za Latoszyn i Straszęcin wieś Droginię k. Dobczyc. O tym ostatnim zdarzeniu informuje dokument z 1239 r., w którym po raz pierwszy pojawia się nazwa wsi Latoszyn. Odtąd ród Gryfitów stał się dziedzicem obu tych wsi, i zapewne także okolicznych osad.

Czader z Latoszyna był protoplastą tej linii rodu Gryfitów, która związała swe losy z Dębicą. Już na początku 1305 r. był on w otoczeniu króla Władysława Łokietka w Wiślicy. Jego spadkobiercą był Świątosław z Dębicy, który w latach 1358-1372 przeprowadził lokację miasta. W XV w. Latoszyn należał do parafii dębickiej. Na podstawie zapisów zawartych w księdze retaksacji diecezji krakowskiej z 1529 r. można wnioskować o istnieniu w Latoszynie dużych rozmiarów folwarku, z którego oddawano znaczną dziesięcinę.

Z tej wsi, skąd wywodzili się właściciele Dębicy, pochodził jeden z najwybitniejszych reprezentantów tego rodu, doktor dekretów, profesor i sześciokrotny rektor Akademii Krakowskiej, Jan z Latoszyna zw. Latoszyński (1442 r.), syn Mikołaja z Latoszyna, określany też jako pochodzący z Dębicy. Starszym bratem Jana Latoszyńskiego był Aleksander, który także studiował w Akademii Krakowskiej (1431 r.), a następnie w poł. XV w. bezskutecznie starał się o probostwo dębickie.

Po podziale majątku, jaki nastąpił w 1500 roku, Jakub, wnuk Jana z Dębicy, a syn Paszka Gryfity otrzymał Latoszyn i dwór w Wolicy, oraz połowę Stasiówki. W dokumentach z 1509 r. jako właściciel Latoszyna wzmiankowany jest Jakub z Latoszyna, a w 1515 r. wieś znalazła się w posiadaniu Hieronima Szczepanowskiego, właściciela Dębicy.

Od lat 20-tych XVI w. jako właściciele wsi występują Trzeciescy: Aleksander, Jan i Andrzej. W XVI w. Latoszyn był największą wsią okalającą miasto Dębicę. W 1505 r. w rejestrze poborowym odnotowano 24 łany kmiece, 3 karczmy, młyn i dwór z folwarkiem, a chłopci mieli prawo swobodnej żeglugi po *Wisłoce*. Przez Latoszyn przebiegała droga publiczna łącząca Pilzno z Dębicą. W pobliskim, niewielkim Latoszynku, w którym mieszkało 4 zagrodników był młyn na *Wisłoce*, i dwór z folwarkiem.

W 1681 r. dziedzicami Latoszyna byli prawdopodobnie Józef i Jerzy Trzeciescy. W 1 poł. XVIII w. odnotowano tu 9 domów. W 1705 r. kolejnym właścicielem Latoszyna został Aleksander Krasiński, kasztelan małogojski. Pod koniec XVIII w. i na pocz. XIX w. Latoszyn należał do rodziny Morskich, i znany był z leczniczych źródeł, które uczyniły to miejsce jednym z najlepszych kurortów w Polsce. W ciągu wieków dość często dochodziło do zmiany właścicieli Latoszyna, co niekorzystnie wpływało na rozwój wsi. Latoszyn z upadku gospodarczego zaczął się podnosić dopiero w latach 30-tych XIX wieku. Wtedy nastąpił rozwój rolnictwa i gorzelnictwa, powstawały karczmy. Niestety, klęski żywiołowe, a szczególnie częste powodzie, które nawiedzały okolice Dębicy, w tym Latoszyn niszczyły zbiory i zasiewy. Znaczne straty wśród ludności były też wynikiem zachorowań na cholera. W Latoszynie u stóp wzniesienia „Palanej Gery” (Spalonej Góry) istnieje duży cmentarz, gdzie grzebano zmarłych na cholera, dur brzuszny i inne choroby zakaźne.

W okresie rabacji roku 1846 ucierpiał latoszyński dwór, w następstwie czego za zaciągnięte długi przez jego właściciela Morskiego, Żydzi przejęli majątek dworski.

W 1884 r. Latoszyn liczył 687 mieszkańców, a większa własność dworska należała do A. Morawskiego. Pod koniec XIX w. dwór nabył Roman Balka, pochodzący z kresów wschodnich; właścicielem był do II wojny.

Natomiast w 1905 r. folwark „Świdlica” w Latoszynie, o obszarze 456,78 ha należał do Eweliny Brzezińskiej. W spisie przemysłowo-handlowym z 1913 r. odnotowana została hr. Wanda Bobrowska jako właścicielka gorzelni w Latoszynie.

W 1944 r. przez wieś przebiegała linia frontu. Nad *Wisłoką*, między okopanymi wojskami niemieckimi a radzieckimi znajdował się kilkusetmetrowy teren, zaminowywany przez obie strony.

W 1970 r. Latoszyn zamieszkiwało 1 311 mieszkańców; w 1977 r. do miasta Dębicy włączono część sołectwa Latoszyn (94 ha - dzisiejszy teren Osiedla Kępa). Dekretem z 24 lipca 1983 r. abp Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną parafię w Latoszynie.

Obecne władze gminy rozpoczęły próby reaktywizacji zburzonych podczas wojny łaźni latoszyńskich; miałyby powstać Zakład Przyrodolecznicy wraz z zapleczem hotelowo-rekreacyjnym. Turystyczne walory Latoszyna to m.in. wzgórza pokryte bukowo – sosnowymi lasami, a także przebiegający tędy szlak rowerowy. Dzięki dynamicznemu rozwojowi tej wsi, staje się ona miejscowością podmiejską, coraz bardziej zacierając granicę między Latoszynem a Dębicą.

TRADYCJA MIEJSCA DAWNEGO KURORTU. Miejsce położone jest w niedalekiej odległości od trasy E-4, przy bocznej drodze, z budynkiem leśniczówki. Rozplanowanie i zabudowa całkowicie się nie zachowały, oprócz drogi dojazdowej z charakterystycznym rozwidleniem, reliktowych śladów po zadrzewieniu. W obszarze dawnego kurortu jest nowa zabudowa jednorodzinna, las z polaną i drogami gruntowymi.

Historia miejsca

Latoszyn od wieków słynął ze znakomitych wód leczniczych wypływających u podnóża wzniesienia porośniętego lasami, o archaicznej nazwie *Palana Gera*, gdzie kiedyś znajdował się ośrodek religijnego kultu Słowian, owiany baśniami, legendami i opowieściami. W XVI w. jedną z tych opowieści ujął w balladę poeta Henryk Leciejewski, pisząc: *Jest góra Palana Gera, skąd widno i gdzie ucieczno, tam było kościelisko) i dawno, i długo. Anieli je rozbierali, a diabli budowali. Były tam źródła na niemoce*. Źródła, o których autor wspomina znajdowały się u podnóża góry. W XVII w. lecznicze źródła uczyniły z Latoszyna znane kąpielisko, a w XVIII w. uchodziło ono za jedno z najlepszych w Polsce.

Ewaryst A. Kuropatnicki, który w 1786 r. opublikował opis charakterystycznych miejsc ówczesnej Galicji, odnotował, że wieś Latoszyn należąca wtedy do rodziny Morskich była *wybornymi wodami mineralnymi sławna, żadnego jednak nie masz koło nich ogrodzenia, luboć przy drodze murowanej od Wiednia do Lwowa*. W 1 poł. XIX wieku funkcjonował tu Zakład Zdrojowo-Kąpielowy hrabiego Morskiego tzw. *Latoszyńskie Łazienki*, z którego korzystali w celach leczniczych zamożni okoliczni mieszkańcy. W czasie rabacji, 21 lutego 1846 r. został zamordowany, Aleksy Morski w swojej posiadłości przez miejscowych chłopów, podobnie jak i jego brat Stanisław Morski z Brzeziny. Po tym zdarzeniu majątek w Latoszynie był dzierżawiony przez siostrę A. Morskiego, Bobrownicką, żonę właściciela z Dobkowa. Wieś nadal słynęła z przyrodolecznictwa.

Mapa katastralna wsi z 1849 r. pokazuje miejsce kurortu jako skromne założenie krajobrazowe u podnóża lasu, z kilkoma budynkami drewnianymi, różnej wielkości, rozmieszczone pośród krętych alejek, w swobodnym układzie, oraz pośrodku budynek murowany, o rozbudowanej fasadzie od zachodniej strony. W poł. XIX w. powstał przy źródłach zakład kąpielowy. Z 2 poł. XIX w. pochodzą analizy chemiczne wody zdrojowego źródła, przeprowadzone przez tarnowskiego aptekarza Reida, stwierdzające wodę chlorkowo-siarczanowo-sodowo-wapienną.

Autorzy „Słownika geograficznego” z 1884 r. odnotowali, że *przy źródle znajduje się leśniczówka i kilka domów*, a z wód korzystali okoliczni mieszkańcy. Większa własność dworska należała do A. Morawskiego. Ok. 1900 r. zakład został zniszczony przez huragan i pożar, co mieszkańcy z pobliskich miejscowości uznali za karę za grzechy, tj. za kąpiel nago i jeszcze przyjazd z daleka, aby tej kąpeli dokonać. Początkowo istniała tylko jedna studnia cembrowa z wodą siarczaną, z której czerpano wodę do kąpeli w latach 1863-1900.

W 1912 r. Latoszyn nie znalazł się już w spisie zdrojowisk i uzdrowisk Galicji.

W 1932 r. na miejscu starego zakładu, z inicjatywy prywatnej dębiczan: P. Rosenberka i inż. Krawczyka wybudowano nowoczesny obiekt kąpielowy zwany „*Łazienkami*”, z restauracją oraz dwa pensjonaty. Jak pokazują zachowane fotografie budynek łazienek latoszyńskich był piętrowy, i posiadał wygląd o bardzo nowoczesnym rozwiązaniu architektonicznym. Jego kubiczna forma, złożona jakby z mniejszych elementów zgeometryzowanych, zróżnicowana wielkość otworów okiennych i drzwiowych, narożne duże okna, wglębny podcień wsparty na dwóch słupach, balustrady tarasu i balkonu o formie rur, oraz dostępność budynku prawie z poziomu nawierzchni wskazuje na jego stylistykę modernistyczną, dbającą wyraźnie o funkcjonalność i estetykę realizacji, oraz jej otoczenie pośród wysokich drzew. Pensjonat dla kuracjuszy prezentował nieco odmienny, tradycyjny wygląd obiektu piętrowego, o prostopadłościenną bryłę, przykryty dachem dwuspadowym, o elewacjach przeprutych oknami w rytmicznym układzie, jednej wielkości. Uzdrowisko cieszyło się dużą popularnością; leczono tu choroby reumatyczne poprzez kąpiele siarczane i okłady borowinowe. W ciągu roku udzielono do 3 tysięcy zabiegów pod nadzorem lekarza. Do zakładu jeździli kuracjusze z kraju i zagranicy, stawiając go ponad Krynice i Szczawnicę. W miejscu zniszczonej cembrowiny

wykonano studnię murowaną z cegły o średnicy 3,15 m do głębokości 6,53 m. Wody latoszyńskie i ich właściwości uchodziły za najlepsze w Polsce. Tutejsze wody siarczane i żelazisto-siarczane, oraz doskonałej jakości borowina, leczyły choroby stawów, kości, choroby skórne: grzybice, łuszczyce, choroby kobiece, paraliże i niedowłady. Korzystano ze spacerów i wędrówek pieszych. Borowinę przywożono z torfowisk, z lasu, z pobliskiego Przyborowa. Podczas II wojny światowej ten tętniący życiem ośrodek został prawie całkowicie zniszczony; budynek *Łazienek* został zburzony. Łazienki posiadały własną bibliotekę, w każdym pokoju znajdowało się radio. Dbano o zorganizowanie kuracjom czasu wolnego. Mogli skorzystać ze spacerów po lesie, a w niedalekiej odległości z kąpeli rzecznych w *Wisłoku*, oraz słonecznych. Kurort do czasu wybuchu II wojny prowadził W. Krawczyk.

W wyniku działań wojennych w latach 1944-45 łazienki zostały zniszczone, a źródła zasypane. W sierpniu 1945 r. Władysław Gawlik zwrócił się do Ministerstwa Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia o przyznanie funduszy pieniężnych na odbudowę zupełnie zniszczonego w czasie wojny Zakładu Zdrojowego, ale bez rezultatu.

W 1962 r. z dawnych obiektów zdrojowych zachował się tylko jeden nieduży budynek. W 1968 r. Wydział Zdrowia PPRN w Dębicy zlecił AGH w Krakowie przeprowadzenie badań geofizycznych celem rozpoznania, i ewentualnego reaktywowania uzdrowiska. Wykonane odwierty i badania wykazały, iż latoszyńskie źródła są wartościowe pod względem zawartości składników mineralnych. W okresie PRL-u ich odbudowa była przedmiotem zainteresowań zakładów pracy, a rzeszowski Urząd Wojewódzki dokonał nawet szczegółowych badań geologicznych i hydrologicznych. Jednak nie podjęto działań w kierunku reaktywowania uzdrowiska. Drugie źródło o podobnym składzie chemicznym znajduje się od strony wsi Podgrodzie. Do dziś pozostały leje studni, z których mieszkańcy czerpią leczniczą wodę, oraz budynek łaźni przysposobiony na leśniczówkę. Budowa zbiornika retencyjnego pozwoliłaby gromadzić większy zapas wody.

W 1990 r. tutejsze wody zostały oficjalnie uznane za lecznicze. Od 1998 r. aktualnie czynione są starania ponownego utworzenia tu uzdrowiska i eksploatację wód mineralnych.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obecnie po dawnym kurorcie nie zachowało się prawie nic; źródła zostały zasypane. Pozostała jedynie droga dojazdowa od głównej trasy E4; w miejscu dawnych łazienek stoi budynek leśniczówki, a parterowy, murowany budynek noszący cechy przedwojennego obiektu został częściowo zmodernizowany.

Z przeprowadzonych w ostatnich latach badań wynika, że łączne zasoby wód mineralnych są wystarczająco duże, by stać się bazą dla tutejszego lecznictwa uzdrowiskowego. Za odbudową „*Łazienek*” przemawiają takie atuty jak: czyste powietrze (południowe wiatry z Przełęczy Dukielskiej), możliwość uprawiania hipoterapii, skuteczne metody leczenia wielu schorzeń. Połączenie balneologii, hipoterapii i fizykoterapii wraz z czynnym wypoczynkiem mogłoby stworzyć z Latoszyna poważny ośrodek leczniczy. Obecnie gmina Dębica czyni intensywne starania zmierzające do reaktywowania dawnego ośrodka leczniczego. W Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego przewidziano utworzenie nowego obszaru uzdrowiskowego i bazy sanatoryjnej dla Zakładu Przyrodo-leczniczego w Latoszynie.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA. Usytuowana przy asfaltowej drodze, na granicy Latoszyna, Dębicy i Gumnisk, i przy ul. Gajowej 725; nr dz. ew. 725; kubaturowa. Wybudowana została w 1910 r. przez Jana i Mariannę Panków jako podziękowanie za narodziny córki Jadwigi. Kapliczka zlokalizowana jest na niewielkim wzniesieniu, dostępna po kilku stopniach, wśród kępy wysokich drzew; w pobliżu, przy drodze gruntowej do domostwa, na lekkim wzniesieniu stoi duży drewniany krzyż. Kapliczka jest murowana, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada z otworem wejściowym do wnętrza, prostokątnym, górą o łuku odcinkowym, ujętym zdwojonym, prostokątnym obramieniem wgłębnym; drzwi metalowe, częściowo przeszklone. W szczycie obramienie wgłębne, górą dwuboczne, z wnęką przesłoniętą przeszkleniem.

We wnętrzu znajduje się wartościowe artystycznie wyposażenie w postaci rzeźb przeniesionych zapewne z innych kapliczek: kopia figury *Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus* na kuli ziemskiej, depcząca węża (apokaliptycznej; oryginalna rzeźba może pochodzić z XVII w.), przekazanej na prośbę wnuków fundatorów z tej kapliczki do kościoła pw. *Matki Bożej Anielskiej* w Dębicy (kopia postawiona 15 sierpnia 1982 r.); drewniane figury, polichromowane, niewielkich rozmiarów, z końca XVIII w., ludowe: dwie przedstawiające św. *Jana Nepomucena*, figura św. *Jana Kantego*?, przedstawienie *Chrystusa Zmartwychwstałego* w koronie na głowie; cztery drewniane, polichromowane rzeźby aniołków adorujących, ukazane w całej postaci, oraz trzy główki aniołków (dwie razem), wydaje się o XVII w. genezie. Konieczne jest dokładne rozpoznanie zabytkowych obiektów. Brak jest podstawowej dokumentacji oraz inwentaryzacji. Na co dzień wgląd do wnętrza przez przeszklone drzwi stwarza zagrożenie (brak aktywnego ostrzegania przed włamaniem). Istnieje potrzeba inwentaryzacji, wpis do rejestru zabytków oraz zabezpieczenie. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA. Zlokalizowana na miejscu cmentarza cholerycznego, w pobliżu lasu; nr dz. ew. 228 (S. i F. Czapla). Powstała w poł. XIX w., zburzona w 1944 r., odbudowana w 1982 r. staraniem Bronisława Koziola (napis informujący na tablicy umocowanej w szczycie elewacji frontowej); kubaturowa. Kapliczka jest murowana, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada o skromnym wyglądzie; z otworem wejściowym do wnętrza, prostokątnym; drzwi drewniane, ramowo-płycinowe, górą przeszklone. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA. Zlokalizowana po północnej stronie drogi E-4, na lewym brzegu *Ostrej*; nr dz. ew. 218 (H.W. Blezień). Kapliczka powstała w poł. XIX w., przebudowana w 1978 r.; słupowa, murowany prostopadłościenny cokół, o zadaszeniu arkadowym, przykryty blachą ocynkową. W arkadowej wnęce znajduje się figura św. *Jana Nepomucena*, drewniana, polichromowana, z k. XVIII w., o barokowej stylistyce, ludowa. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNY ZAJAZD. Obecnie pełni funkcję budynku mieszkalnego w zabudowie zagrodowej z sadem; nr 154; nr dz. ew. 153 (L. i E. Kocoń); z pocz. XIX w., murowany, otynkowany, na planie wydłużonego prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym, przysadzistych proporcji, elewacji frontowej ganek drewniany, przeszklony, późniejszy. Usytuowany jest przy trasie E-4, dawnym trakcie cesarskim z Krakowa do Lwowa. Budynek zachowany bez żadnych nowych przekształceń, archaiczny w wyglądzie. Interesujący pod względem rozpoznania naukowego, wymagający remontu. Od 1944 r. zamieszkały przez Edwarda Koconia, wcześniej należał do Sierżengi, i Jana Cichonia. Obecnie jego widoczność z drogi wyraźnie utrudniają postawione wzdłuż E-4 ekrany wyciszające hałas. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

„KOCI ZAMEK”. Miejsce warte jest przebadania archeologicznego.

NAGAWCZYNA

Historia miejscowości

Miejscowość położona przy trasie E-4. Nagawczyna liczy 2100 mieszkańców i zajmuje powierzchnię 5,9 km².

Z wczesnym osadnictwem należy wiązać nazwę wsi Nagawczyna. Dzieje Nagawczyny są związane z historią Dębicy, ponieważ obie te miejscowości pozostawały w posiadaniu tych samych właścicieli, i stanowiły jeden organizm administracyjny, z tym że Nagawczyna ma późniejszą metrykę. Pierwsza wzmianka źródłowa o Nagawczynie jako wsi należącej do parafii *św. Jadwigi* w Dębicy pochodzi z lat 1325-1327. Najprawdopodobniej wieś była własnością rycerskiego rodu Gryfitów. W 1465 r. przejął ją Jakub Trzeciecki, dziedzic Latoszyna, ożeniony z Katarzyną z Dębicy. W 1492 r. właścicielem wsi był Aleksander Trzeciecki, który swojej żonie Barbarze zapisał połowę Nagawczyny, ale bez *dworu*. Zapis ten sugeruje, iż miejsce obecnego założenia podworskiego ma starą tradycję, sięgającą k. XV w.

W 1495 r. właścicielem wsi był Wojciech Trzeciecki, bliski krewny lub brat A. Trzecieckiego, natomiast w 1505 r. Nagawczyna należała do Aleksandra Trzecieckiego. W 1568 r. Jan Trzeciecki, sekretarz króla Zygmunta Augusta, występował jako dziedzic Nagawczyny (Nogawczyny), oraz połowy miasta Dębicy, Latoszynka i Pustyni, a w 1581 r. wieś była własnością Alexa Trzecieckiego. Od 1602 r. kolejnym dziedzicem był Stanisław Trzeciecki, syn Alexa, który jako właściciel figurował w dokumentach z 1646 r. W 2 poł. XVII w. w bliżej nieznanych okolicznościach Nagawczyna przeszła w posiadanie rodu Ligęzów, właścicieli dóbr w Bobrku (Zawada), bezpośrednio sąsiadujących od wschodniej strony. Najprawdopodobniej w 1656 r. Ligęzowie byli właścicielami Nagawczyny, co potwierdza fakt, że w tym czasie prebenda przy kościele *in Monte Bobrek alias Zawada* pobierała dziesięcinę m.in. z Nagawczyny. Na liście kolatorów kościoła parafialnego w Dębicy umieszczono Jana Kazimierza z Bobrku Ligęzę, dziedzica Nagawczyny. Po bezpotomnej śmierci Jana Kazimierza, Zawada przeszła w posiadanie jego siostry, Felicji, zamężnej za Janem Walewskim (1657 r.). Układ stosunków własnościowych dóbr Zawady z pocz. XVIII w. pozwala prześledzić także dzieje Nagawczyny, będącej we władaniu tego samego właściciela.

W 1704 r. J. Walewski odstępuje Zawadę Janowi Przebendowskiemu, podskarbiemu koronnemu. Kolejną dziedziczką Zawady i pozostałych dóbr była jego jedyna córka Dorota Henryka (ok. 1682-1755), która poślubiła księcia Jana Mikołaja Radziwiłła (1681-1729). Po jego śmierci Dorota wyszła ponownie za mąż za marszałka Franciszka Bielińskiego, który aż do śmierci w 1766 r. figuruje jako właściciel Zawady. W 1735 r. byli oni dziedzicami także miasta Dębicy. Na wskutek układów majątkowych, Zawada wraca z powrotem w ręce Radziwiłłów.

Od 1768 r. klucz dębicki z Nagawczyną przejął jeden z najbogatszych magnatów litewskich, Michał Hieronim Radziwiłł (1744-1831), miecznik litewski. Interesował się przede wszystkim olbrzymimi dobrami na Litwie, a za niego zarządzanie dobrami dębickimi sprawował sekretarz, Przebołowski. W wyniku podziałów rodzinnych klucz ten przeszedł w posiadanie jego brata, Antoniego Mikołaja Radziwiłła (1741-1778), który obrał karierę duchową i urzędniczą. Po jego przedwczesnej śmierci, prawa do tych dóbr mieli inni dwaj bracia Michała H. Radziwiłła, Jakub (1748-1808) i Dominik (1747-1803).

W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej i w 1790 r. w ramach zmian w Zawadzie utworzono parafię, i do niej przyłączono wieś Nagawczynę.

Po śmierci Dominika Radziwiłła, Mikołaj H. Radziwiłł mianował się opiekunem dwóch jego nieletnich córek – Anny i Marii. W aktach sądowych w 1811 r. występował nadal jako właściciel klucza dębickiego. W 1816 r. dziedziczka dóbr Dębicy, i zarazem Nagawczyny, Anna Radziwiłłówna, córka księcia Dominika, krajczego litewskiego, wnuka Doroty z Przebendowskich zawarła związek małżeński z hrabią Atanazym Raczyńskim (1788-1874). Od tego czasu, aż do II wojny światowej dziedzicami Zawady i Nagawczyny byli Raczyńscy.

Wydarzenia ruchu chłopskiego Jakuba Szeli ze Smarżowej w 1846 r. nie ominęły majątku Raczyńskich w Nagawczynie; folwark został splądrowany, a przebywający we *dworze Konopkowej* zakonnik-bazylianin zamordowany.

W 1 poł. XVIII w. odnotowano we wsi 9 domów. Obecnie charakterystyczną cechą tej miejscowości jest duża gęstość zaludnienia; wynosi 356 osób/km². W Nagawczynie, obok nowoczesnego obiektu szkolnego znajduje się niedawno zbudowany kościół oraz dom strażaka z biblioteką i salą konferencyjną.

PARK DWORSKI. Obecne zadrzewienie parku może pochodzić z XVIII i 2 poł. XIX w. Aktualnie właścicielem jest Stanisław Jedliński Firma Olipm – Labolatories; nr ewid. dz. 65/2.

Dawne założenie dworsko-parkowe położone jest ok. 300 m od trasy E-4 Rzeszów-Kraków, po jej pd. stronie. Na teren parku prowadzi aleja dojazdowa ok. 120 m od drogi Nagawczyna–Stasiówka. **Park dworski wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-276 z dn. 20.12.1985 r.**

(Do rejestru zabytków nie jest wpisany murowany budynek dawnego dworu. Park i dwór jest ujęty w ewidencji gminnej i wojewódzkiej zabytków. W ewidencji gminnej ujęta jest także murowana oficyna mieszkalno-gospodarcza; rozebrana w ostatnich latach) Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków

Historia obiektu

Miejsce parku dworskiego posiada starą tradycję, o czym świadczy zapis z 1492 r. informujący, że ówczesny właściciel Nagawczyny, Aleksander Trzeciecki swojej żonie Barbarze zapisał połowę wsi, ale bez *dworu*. Nagawczyna w posiadaniu Trzecieckich była do 2 poł. XVII w., a następnie stała się własnością rodu Ligęzów, właścicieli dóbr w Bobrku (Zawada), bezpośrednio sąsiadujących od wschodniej strony wsi. Na drodze związku małżeńskiego dziedziczki Zawady, Doroty Przebendowskiej (ok. 1682-1755) z księciem Janem Mikołajem Radziwiłłem (1681-1729), rodzina ta od 1768 r. weszła w posiadanie Nagawczyny. W 1816 r. kolejna dziedziczka Nagawczyny, Anna Radziwiłłówna zawarła związek małżeński z hrabią Atanazym Raczyńskim (1788-1874). Od tego czasu, aż do II wojny światowej właścicielami Nagawczyny byli Raczyńscy.

W lutym 1846 r. we *dworze Konopkowej* w Nagawczynie został zamordowany przez chłopów zakonnik-bazylianin, przebywający tu z wizytą.

Najcenniejszy dokument kartograficzny Nagawczyny, w postaci mapy katastralnej wsi z 1849 r. pokazuje stan zespołu dworskiego z 1 poł. XIX w. Usytuowanie założenia pomiędzy lewym brzegiem miejscowego potoku, a boczną drogą prowadzącą z centrum wsi w kierunku północnym do Pustyni, posiadało układ południkowy, kształtem zbliżony do prostokąta. Rozplanowanie wnętrza całego założenia (budynki, ogrody warzywne i owocowe, pola uprawne, stawy) było dość swobodne, a zabudowa drewniana występowała na przemian z murowaną. Wtedy dwór był drewniany z alkierzem przy elewacji północnej. Natomiast na pd.-wsch. od dworu, stojący budynek murowany, prostokątny to zapewne oficyna dworska, która w następnych latach zastąpiła stary, drewniany dwór. Jest to obiekt, który po wielu przebudowach i modernizacjach zachował się do dziś jako piętrowy dwór, stojący we wnętrzu parku. Najprawdopodobniej jego pierwsza rozbudowa nastąpiła po przebudowie zamku neogotyckiego w 1821 r., i wtedy otrzymał dekorację architektoniczną o neogotyckim charakterze, która do 2002 r. śladowo zachowała się przy szczycie zachodniej elewacji. Na południe od tej części założenia, stały trzy budynki, także murowane, z których największy, we fragmencie funkcjonował jako parterowy dom mieszkalny, i w ostatnim czasie został rozebrany.

Z analizy katastru wynika, że w 2 poł. XIX w. powiększono powierzchnię parku nagawieckiego, zagospodarowano zadrzewieniem o krajobrazowym charakterze, i wytyczono nowe połączenie drogą z rezydencją w Zawadzie.

Pod k. XIX w. do dworku nagawieckiego, dzierżawionego przez I. Pieniążka, w odwiedziny przyjeżdżał znany poeta Adam Asnyk (grób żony, Mieczysławy Pieniążek, zm. W 1901 r. jest przy kaplicy cmentarnej w Zawadzie).

Na pocz. XX w. obszar dworski w Nagawczynie składał się m. in. ze 119 ha roli, 7 ha łąk, i 110 ha lasów. Od ok. 1926 r. zarządzanie dobrami Raczyńskich objął, przybyły z kresów wschodnich Włodzimierz Skarbek Borowski (1898-1972) wraz rodziną, ożeniony z Elżbietą z Jaroszyńskich (1901-1987), siostrą drugiej żony hr. Edwarda Raczyńskiego. Zamieszkał we dworze w Nagawczynie, która była centrum administracyjnym dyplomaty Raczyńskiego. Z inicjatywy Borowskiego w 1938 r. rozbudowano dwór. W czasie okupacji rodzina Borowskich mieszkała we dworze; we wrześniu 1944 r. opuszczono budynek, i znaczna część wyposażenia uległa rozproszeniu.

W 1945 r. po przejęciu majątku dworskiego w Nagawczynie przez władze PRL-u, budynkiem dworu zarządzał Wydział Rolnictwa i Leśnictwa. W 1948 r. wydzielono z całego majątku

nagawieckiego część założenia dworsko-parkowego, i w budynku dworu urządzono szkołę podstawową. Dwór jako szkoła, a park jako część przeznaczona na potrzeby szkolne funkcjonowały do 1991 r.

W 2002 r. zespół podworski o obszarze 2 43 ha zakupiony został od Gminy Dębica przez rodzinę Jedlińskich, zarządzającą Przedsiębiorstwem Produkcyjno-Handlowo-Usługowym „Sportatut” spółka z oo. w Nagawczynie. Przed rozpoczęciem prac modernizacyjnych przy parku opracowana została dokumentacja zabytkoznawcza, wskazująca prawidłowy kierunek działań przy obiekcie zabytkowym. Budynek dworu był w dobrym stanie technicznym, z zachowaną strukturą zabytkową z różnych faz budowlanych. W 2008 r. z elewacji dworu skuto tynki. Aleja prowadząca do parku obsadzona była głównie starymi dębami czerwonymi i szypułkowym oraz robinią.

W 2010 r. przeprowadzono archeologiczne sondażowe badania wykopaliskowe na stanowisku nr 24 (AZP 103-71) w obrębie zespołu dworsko-parkowego na zlecenie właściciela. Znaleziono pojedyncze fragmenty naczyń datowane na ostatnie 100 lat. W 2010 r. stan budynku dworu wymagał remontu, a nie jak proponował właściciel jego rozbiórki. W 2011 r. budynek dworu wyraźnie ulegał destrukcyjnym czynnikom atmosferycznym. Istniał projekt przebudowy dworu na funkcję konferencyjną oraz mieszkalną autorstwa dr inż. Stanisława Kaczmarczyka. W 2011 r. zatwierdzono możliwość budowy nowego budynku mieszkalnego w pn.-wsch. części parku, przy jednoczesnym restaurowaniu zabytkowego dworu, stanowiącego najważniejszą dominantę architektoniczną i przestrzenną w kompozycji parku. W 2012 r. zatwierdzono możliwość przebudowy budynku dworu na funkcję biurową oraz mieszkalną na podstawie projektu mgr inż. Michała Guzikowskiego.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

W parku o swobodnym, naturalistycznym komponowaniu zadrzewienia występują wiekowe dęby szypułkowe w formie dwóch kolistych kęp, których czas nasadzeń można określić na ok. 300 lat. Drzewostan parkowy – starodrzew (dęby, jesion wyniosły, lipa drobnolistna, olcha czarna) koncentruje się głównie w rejonie środkowym obiektu, a także w rejonie dawnego stawu oraz na polanie. Są one zmieszane gatunkowo, i występują z nasadzeniami z ostatnich lat, i samosiewem. Zachowane stare drzewa kwalifikują się na pomniki przyrody, i powinny być objęte troskliwą opieką. Zadrzewienie parkowe stanowi bogatą i wartościową ostoję fauny w otaczającym krajobrazie pól uprawnych. Stare okazy drzew wymagają konserwacji, a park usuwania posuszu. Opieką należy też objąć stare drzewa rosnące poza granicami obecnego założenia dworsko-parkowego.

Nowa intensywna zabudowa jednorodzinna otacza założenie od północy i zachodu odcinając widok z drogi E-4 i drogi do Stasiówki. Od południa wielkogabarytowe budynki szkolne i przemysłowe. Od wschodu korzystne otwarcie na krajobraz pól uprawnych z widokiem na park w Zawadzie.

Od kilku lat na terenie parku prowadzone są prace modernizacyjne. Aktualnie budynek dworu (nie ujęty w rejestrze zabytków) jest w stanie ruiny. Dawny budynek folwarczny rozebrano. Nieczytelne są już miejsca po stawach. Od pn.-wsch. strony parku w budowie jest nowy wjazd na jego teren.

PASZCZYNA

Historia miejscowości

Miejscowość położona na terenie Rynny Podkarpackiej. Rzeka *Zawadka* znajduje tu ujście do *Wielopolki*. W skład Paszczyny wchodzi dwa sołectwa: PASZCZYNA o pow. 6,6 km² (1360 mieszkańców) oraz KOCHANÓWKA o pow. 6,2 km² (ok. 300 mieszkańców).

Początki Paszczyny sięgają XIII w. Według przekazów Paszczyna leżała na terenach bagiennych, gdzie słychać było *parskanie*, dlatego pierwotna nazwa tej miejscowości to Parszczyna, z czasem zmieniona na Paszczynę.

Z ksiąg ziemskich pilzneńskich wynika, że w 1429 r. Paszczyna należała do rodu Ligęzów, a w księgach ziemskich pilzneńskich z 1464 r. wymienione są tu dobra Spytka z Melsztyna. Od 1768 r. Paszczyna przeszła w posiadanie Radziwiłłów, a od 1819 r. Raczyńskich, podobnie jak i okoliczne wioski. Ważną postacią w XIX-wiecznych dziejach Paszczyny był ks. Antoni Janczura, który oprócz obowiązków duszpasterskich zajmował się nauką chłopskich dzieci. Drugim zasłużonym nauczycielem i wychowawcą był Jan Piątek. Jego imię nosi obecnie szkoła w Paszczynie. Autorzy „Słownika Geograficznego” z 1886 r. podają, że wówczas wieś liczyła 128 domostw i 728 mieszkańców, należała do parafii w Lubzinie, i miała szkołę ludową. Większa własność dworska po k. XIX w. należała do hrabiny Anny Raczyńskiej. W tym czasie Kochanówka składała się z 47 domostw i liczyła 246 mieszkańców.

W 1873 r. wieś dotknęła epidemia cholery. Z wydarzeniem tym związana jest prawdopodobnie kapliczka w przysiółku *Kąty*, która stoi w miejscu dawnego cmentarza. Obecni użytkownicy posesji nr 225, na której stoi kapliczka podają, że po ulewnych deszczach z ziemi można wykopać kości. Istnieje też inny przekaz, który łączy powstanie kapliczki z XVIII w., i pochówkiem mieszkańców Paszczyny, którzy ukarani zostali klątwą przez proboszcza z Lubziny (przekaz wymaga dokładnego przebadania w aktach parafialnych w Lubzinie).

Z Paszczyny wywodzili się działacze chłopcy: Michał Jedynak i Jan Siwula, posłowie do sejmu wiedeńskiego, a także Jan Jedynak, syn Michała, wicemarszałek sejmu do 1939 r. W Paszczynie istniał duży młyn wodny, obecnie nie zachowany.

W 1913 r. cegielnię w Paszczynie prowadzili Aleksander Bogucki i Józef Trytko.

W okresie II wojny światowej, na terenach wokół stacji w Kochanówce, Niemcy zbudowali obóz, początkowo dla jeńców francuskich, później przebywali tu Żydzi i Rosjanie. Do stacji kolejowej docierały transporty więźniów, kierowanych do pustkowskiego obozu śmierci.

Obecnie Paszczyna posiada sieć kanalizacyjną, wodociągową, a obok nowo powstałego kościoła znajduje się przychodnia zdrowia i dom strażaka. W 2000 r. wybudowano duży kompleks obiektów do sortowania i utylizacji odpadów, świadczący usługi w zakresie gospodarki odpadami 6 okolicznym gminom, w tym miastu Dębica. Tu również siedzibę ulokowało kilka firm. W 1970 r. Paszczynę zamieszkiwało 1 375 mieszkańców.

KAPLICZKA. W przysiółku *Kąty* nr 225, na posesji Marii Kisiel, kubaturowa, bezstylowa. Kaplica murowana, pobielona, wzniesiona na kopcu będącym niegdyś miejscem grzebalnym, ufundowana przez Jana Kusibę, zlokalizowana jest w dość nietypowym miejscu, niemal pośrodku zagrody, na podwórzu, pomiędzy budynkiem mieszkalnym a gospodarczym. Powstanie kaplicy wiąże się też z rokiem 1873, kiedy wieś dotknęła epidemia cholery. Zmarłych chowano na miejscu w zbiorowej mogile usypanej w formie kopca. Na kopcu zbudowano kaplicę. Istnieje również przekaz, wymagający sprawdzenia, o starszej tradycji tej budowli. Wiąże się ona z historią sięgającą XVIII w., mówiącą o wykluczeniu przez proboszcza z kościoła w Lubzinie mieszkańców Paszczyny na okres 13 lat. Wówczas przy kaplicy dokonywano pochówków zmarłych parafian obłożonych klątwą.

Kapliczka jest murowana z kamienia, otynkowana; na rzucie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada zaakcentowana jest dekoracyjnym, niższym portykiem na dwóch słupach o wydatnych bazach, wybudowanym w 1973 r. z fundacji Tadeusza Bartkowicza. Trójkątny przyczółek portyku jest pionowo deskowany. Otwór wejściowy prostokątny; w nim są drzwi drewniane, częściowo przeszkłone. Sklepienie jest kolebkowe. Wnętrze urządzone w stylu ludowym: ołtarzyk pseudobarokowy, z figurą Matki Bożej z Dzieciątkiem, po bokach kolumnienki. Na ścianach obrazy oleodrukowe świętych.

W 2010 r. przeprowadzono remont i odnowienie kapliczki z inicjatywy i ze środków finansowych Gminy Dębica. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KAPLICA MSZALNA. W przysiółku *Kmiecie* nr 81, nr dz. ew. 332 (F. Trytko); kubaturowa, stylowo eklektyczna. Kaplica wybudowana została w 1890 r. przez ówczesną właścicielkę Mariannę Trytko. Przez pewien czas pełniła funkcję kaplicy mszalnej; do czasu wybudowania

kościół w Paszczynie. Jest murowana z cegły, tynkowana, założona na rzucie prostokąta, kryta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną, wysmukła. Elewacje zdobią płyciny prostokątne, w nich okienka, górą zamknięte łukiem odcinkowym. Otwór wejściowy o formie arkady; drzwi drewniane, częściowo przeszklone. We wnętrzu jest ołtarzyk drewniany, ludowy, barokizujący. Przy kapliczce zachowała się pojedyncza lipa, ślad po dawnej kompozycji składającej się z dwóch lub czterech symetrycznie rozmieszczonych drzew. Kapliczka zlokalizowana jest przy domostwie, odwrócona tyłem do drogi. Wynika to ze zmiany przebiegu dawnej drogi. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DOM. Leśniczówka nr 244. Budynek drewniany powstał w XIX w., rozbudowany w 1923 r, następnie remontowany w 1990 r. Obecnie jest na planie wydłużonego prostokąta, przysadzistych proporcji, kryty wysokim dachem dwuspadowym, z dużą ilością nastaw kominowych; w otoczeniu wysokich drzew. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

MIEJSCE PO DAWNYM ZAŁOŻENIU DWORSKIM Z FOLWARKIEM (obecnie koło nr 62). Mapa katastralna wsi Paszczyna z 1849 r. pokazuje zespół dworski, który położony był w centralnej części wsi, przy potoku *Wielopolka*, i na nim moście drewnianym, oraz w zakolu drogi dojazdowej. Był dużych rozmiarów, o regularnym obrysie od wschodniej strony, gdzie ciągnął się szeroki łąn pół. Można wyróżnić część dworską, złożoną z pięciu drewnianych budynkiem, przy czym dwór przy zach. elewacji był z gankiem. Staw prostokątny oddzielał od części gospodarczej z drewnianymi budynkami ustawionymi na kształt litery „U”. Założenie to należało do Raczyńskich z Zawady. Obecnie droga uległa przekształceniu, a z dawnych obiektów pozostały dwa parterowe budynki murowane z gliny, oraz ceglany budynek spichlerza dworskiego, ob. dom mieszkalny nr 62. Prawdopodobnie sklep w centrum sołectwa to przekształcony obiekt podworski.

PODGRODZIE

Historia miejscowości

Wieś o powierzchni 9,3 km, licząca 1550 mieszkańców. Położona jest na malowniczych wzgórzach po obu stronach trasy E-4. Tereny góryste Podgrodzia należą do Obszaru Chronionego Krajobrazu Pogórza Strzyżowskiego.

Nazwa miejscowości pochodzi od istniejącego tutaj w przeszłości grodziska. Z bardzo wczesnym osadnictwem należy wiązać nazwę przysiółka w Podgrodziu „Karazyjak”, odnotowaną na mapie katastralnej wsi z 1849 r., i wzgórze „Jas Karanie” (347 m npm). Przetrwanie tej nazwy świadczy o ciągłości zasiedlania tego obszaru. Z późniejszym okresem można łączyć nazwę „Maga”, będącą częścią wsi Podgrodzie, gdzie żył legendarny wódz słowiański Bodzos (Bodzus, Boos), który zginął w obronie swego grodu.

Nie jest znany dokładny czas lokacji wsi, ale w źródłach pisanych Podgrodzie występuje od pocz. XV w., tak więc powstanie miejscowości można łączyć z XIV w. W 1419 r. dziedzicem wsi był Jan z Podgrodzia żonaty z Katarzyna z Latoszyna, który w ciągu długiego życia doszedł do dużego majątku. W 1430 r. wykupił prawo do Gawrzyłówki, do znacznej części Braciejowej, a w 1449 r. nabył sołectwo w Gawrzyłowej, posiadał połowę Stasiówki i Pogórze, część wójtostwa w Pilźnie, połowę wsi Machowa, Żdziary, Łęki oraz Zwiernik. Jan Podgrodzki był też właścicielem wójtostwa dębickiego, a przywilej ten posiadał z r. 1372 r.

W roku 1474 Podgrodzie zostało zniszczone przez najazd węgierski Tomasza Tarczy. Jeszcze większych zniszczeń doznała wieś podczas kolejnego najazdu tatarskiego w 1502 roku. Po śmierci Jana Podgrodzkiego, jego syn Jan należał na pocz. XVI w. do najważniejszych dziedziców miasta i rodu Gryfitów (zm. ok. 1508 r.). Kolejnymi dziedzicami Podgrodzia zostali synowie Jana, Hieronim Szczepanowski i Stanisław Bielowski, którzy byli także właścicielami Dębicy. Oni to w 1509 roku wystawili bardzo ważny przywilej zwalniający mieszkańców Dębicy oraz chłopów poddanych z

Podgrodzia, Grabówki, Gawrzyłowej, Braciejowej, Głobikowej, Żdżar, Pogórza i Strasiówki od wszelkich opłat z tytułu żeglugi na *Wisłocy*. Rzeką tą mieszkańcy Podgrodzia obsługiwali spław zboża i innych towarów. Ponadto wydobywano z dna *Wisłoki* stare szerniałe dęby, które stolarze przerabiali na meble do magnackich pałaców.

Z rejestru poborowego z r. 1510 wynika, że w Podgrodziu była karczma, mały młyn i dwór z folwarkiem. Istnienie folwarków na terenie każdej wsi otaczającej Dębicę dowodzi, o rozwiniętej wówczas gospodarce folwarczno-pańszczyźnianej. W 1515 roku właścicielem wsi wraz z lasami i barciami, a także połowy Grabówki, Latoszyna i Żdżar wraz ze stawem rybnym został Hieronim Podgrodzki. W tym czasie Jan Szczepanowski z Podgrodzia nabył wójtostwo dębickie, do którego w połowie XVI wieku należała Grabówka. Po jego śmierci Podgrodzie dziedziczył syn Kasper. Następnym właścicielem był Latoszyński, który posiadał również Latoszyn i część Dębicy. W 1536 r. Podgrodzie liczyło 21 domów.

W XVII wieku Podgrodzie przechodzi na własność rodziny Winiarskich. Wtedy podstawowym zajęciem ludności było rolnictwo i hodowla, a prócz tego gospodarka leśna, bartnictwo i spław zboża, drewna i węgla drzewnego.

W 1772 r. Podgrodzie należało do uformowanego jeszcze w XIV i XV w. okręgu parafialnego Dębicy. W 1787 r. cesarz Józef II zatwierdził plan regulacji parafii w diecezji tarnowskiej, i w ramach zmian wieś postanowiono włączyć do parafii w Dobrkowie.

Nie jest znany czas przejścia Podgrodzia przez ród Ankiczów, ale wieś ich siedzibą rodową pozostawała do 1780 roku, kiedy to Jan Kanty Ankiewicz wraz z synem Stanisławem zakupili Machowę i tam się przenieśli. Natomiast na pocz. XIX w. w Podgrodziu mieszkała Ewa Henryka (Henrietta) Ankiewicz (córka Stanisława, i wdowa po Stanisławie Sołtyku), która zapisała się jako dobry gospodarz wsi. Była przyjaciółką Adama Mickiewicza. Kiedy wieś należała do Ewy Henryki Ankiewicz rozwijało we wsi szewstwo i szczególnie koszykarstwo. Wiklinę potrzebną na koszyki uzyskiwano znad brzegów *Wisłoki*.

Po opuszczeniu Podgrodzia przez E. Ankiewicz przez około 20 lat majątek dworski został oddany w dzierżawę. Pod k. lat 40. XIX w. dzierżawcami majątku Podgrodzie i Grabówka byli Franciszek Sokulski i Marceli Szybalski. Szczególnie F. Sokulski był mocno zaangażowany w działalność spiskową. Należał do grona najbliższych współpracowników J. Tyssowskiego, dyktatora powstania krakowskiego z 1846 r.

Wybuch powstania przeciw Austriakom zbiegł się z wybuchem powstania chłopów przeciw szlachcie, zwanym rabacją. Wzięło w nim udział także chłopstwo z Podgrodzia. Z pamiętnika Ksawerego Preka wynika, że we dworze podgrodzkim zamordowano Franciszka Sokulskiego, zniszczono obraz Matki Boskiej, którym się osłaniał, a dwór splądrowano.

W czasie powstania chłopskiego nie uniknął śmierci również drugi dzierżawca Podgrodzia-Grabówki, M. Szybalski. Zamordowano go w Parkoszu razem z dzierżawcą folwarku Bobrownickich, Józefem Nowakiem i oficjalistą Tomaszem Jaworskim. Inny z mieszkańców Podgrodzia Sudyk współuczestniczył w napadzie na dwór w Strzegocicach, gdzie zamordowano właściciela Erazma Tomczyńskiego. W 1870 roku syn Sudyka, Wojciech ufundował drewnianą kapliczkę p w. *Przemienienia Pańskiego*, jako dar ekspiacyjny za udział ojca w rabacji i morderstwie. Dziś odnowiona kapliczka stoi przy trasie E-4, i nr 91c.

W 1910 r. we wsi Podgrodzie powstała czteroklasowa szkoła na gruntach dworskich. Jej rozbudowa nastąpiła w latach 30-tych XX w. Zabudowa wsi była bardzo skromna; dominowały domy drewniane o krytych strzechach dachach.

W 1946 r. rozpoczęto starania o budowę nowego kościoła i zorganizowanie tu parafii. Dopiero w 1972 r. biskup ks. Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną wikarię parafialną w Podgrodziu, która w 1979 r. uległa przekształceniu w samodzielną parafię; w 1977 r. liczyła 1 303 wiernych. W 1962 r. Podgrodzie liczyło 242 gospodarstw i 1 116 mieszkańców, a w 1970 r. 1227 mieszkańców.

PARK DWORSKI. Zlokalizowany jest na wyniesieniu nad doliną rzeki *Wisłoki*; położony ok. 600 m od trasy E-4, od której prowadzi wąska droga asfaltowa; nr ewid. dz. 906/1, 904, 894, 898/1, 872. **Park wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-278 z dn. 17.02.1986 r.** jako własność Trans-Południe Sp. z o. o. (Monika i Zbigniew Pazdyk). Ochroną konserwatorską parku objęto pd.-wsch. część działki nr 75/4 dawniej dz. 872. **Pozostałe obiekty – murowany dwór, oraz murowany spichlerz i obora nie są wpisane do rejestru zabytków.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków - park i spichlerz.

Historia obiektu

Miejsce założenia parkowo-dworskiego jest o staropolskiej tradycji, z zachowanym starodrzewem z XVIII w. i 2 poł. XIX w. Od pocz. XV w. dziedzicem wsi był Jan z Podgrodzia,

który doszedł do dużego majątku; posiadał m.in. wójtostwo dębickie. Po jego śmierci, syn Jan należał na pocz. XVI w. do najważniejszych dziedziców miasta Dębicy, i rodu Gryfitów. Kolejnymi dziedzicami Podgrodzia byli potomkowie rycerskiego rodu Gryfitów. W rejestrze poborowym r. 1510 odnotowano istnienie w Podgrodziu dworu z folwarkiem. Informacja ta może dotyczyć omawianego miejsca z dawnym założeniem dworskim.

Od XVIII w. do poł. XIX w. Podgrodzie należało do rodu Ankwiczków; ostatnią dziedziczką była Ewa Henryka (Henrietta) Ankwicz. Po opuszczeniu Podgrodzia przez E. Ankwicz przez około 20 lat majątek dworski był dzierżawiony. Pod k. lat 40. XIX w. dzierżawcami tego majątku i Grabówka byli Franciszek Sokulski i Marceli Szybalski. W czasie rabacji we dworze podgrodzkim zamordowano Franciszka Sokulskiego, a dwór zniszczono.

Według autorów „Słownika Geograficznego” wydanego w 1887 r. większa posiadłość ziemską o obszarze 981 mr należała do barona Teodora Christiani-Grabiński Kronaue von Kronwald (1815-1896), który nabył ją w 1851 r. Natomiast w 1905 r. Podgrodzie i Grabówka o obszarze 678,41 ha były w posiadaniu Zygmunta Grabińskiego, następnie rodziny Jurkiewiczów. Kolejnym właścicielem został Józef Kołasiński, a wreszcie do 1945 r. założenie w Podgrodziu należało do Jana Maja.

W latach 1946-1948 posiadłość przejął PGR Przyborów, a od 1956 r. PGR Zawada. W 1959 r. obiekt przejęły Zakłady Mięsne w Dębicy z przeznaczeniem na Ośrodek Doświadczalny. W 1977 r. w Metryce Parku odnotowano jako budynki o wartościach zabytkowych: mieszkalny budynek parterowy podworski, budynek gospodarczy, 3 magazyny, oraz w ogrodzeniu – dom mieszkalny, spichlerz, stajnia, stodoła, chlewnia, hydrofornia, magazyn i stodoła.

W latach 90. XX w. doszło do podziału własnościowego: budynki gospodarcze na obszarze dawnego folwarku przejął Zakład Mięsny w Dębicy, a spichlerz nabył Zbigniew Pazdyka.

W 2012 r. Trans Południe Sp. z o.o. ubiegał się o zniesienie ochrony konserwatorskiej dla częściowo zniszczonego budynku położonego na działce nr 75/7 (budynek d. dworu znajdował się w Gminnej Ewidencji Zabytków). Po przeprowadzonej ekspertyzie dotyczącej stanu technicznego, i ocenie wykluczającej możliwość prawidłowego przeprowadzenia robót remontowych, budynek dworu został wykreślony z wojewódzkiej ewidencji zabytków w czerwcu 2012 r.

Wartość zabytkowa parku i stan zachowania

W 1932 r. na miejscu zburzonego w czasie I wojny dworu powstał nowy, murowany, parterowy, niedużych gabarytów, z gankiem przy elewacji frontowej, o skromnym wyglądzie, w stylu tradycyjnego budownictwa dworskiego. W 2008 r. dwór był w dość dobrym stanie technicznym, ale nie użytkowany ulegał niszczeniu, i obecnie jest w bardzo złym stanie; zapadł się drewniany strop, część murów obwodowych zawaliła się, podobnie ganek wejściowy. Budynki gospodarcze oraz spichlerz są nie użytkowane i także ulegają procesowi niszczenia; wokół jest zbiorowisko odpadów z pobliskiego zakładu. Ogólny, stan techniczny spichlerza jest jeszcze w dobrym stanie.

W parku podgrodzkim zachowane są rzędowe nasadzenia modrzewia, i kilka drzew o wymiarach pomników przyrody Zielen tego parku powinna być traktowana nie tylko jako otoczenie istniejącej ruiny d. dworu, ale jest ona bardzo ważnym elementem lokalnego krajobrazu, przestrzennym i historycznym.

Mapa katastralna Podgrodzia z 1849 r. ilustruje stan zespołu dworskiego z 1 poł. XIX w. W tamtym czasie drewniany dwór o planie prostokąta z gankiem przy pn. elewacji miał nieduże, najbliższe otoczenie. W kierunku pn. stało kilka drewnianych budynków gospodarczych tworzących czworobok. Należy przyjąć 2 poł. XIX wieku za czas komponowania parku, kiedy to, podobnie jak w wielu okolicznych założeniach dworskich, porządkowano zielen parkową, dosadzając do istniejącego starodrzewu, nowe okazy. Wtedy murowane budynki gospodarcze ulokowano od wschodniej strony; z nich spichlerz, stajnie, chlewnie zachowały się do dziś.

W okresie powojennym nastąpiły duże zmiany w zadrzewieniu, zwłaszcza w części pn.-wsch. Stare zabytkowe budynki zostały częściowo przebudowane. Dawny spichlerz, budynek mieszkalny dla obsługi i stajnia zostały zmodernizowane, połączone i zamienione na chlewnie.

Sadzawka otoczona zielenią uległa powiększeniu, obetonowana i przekształcona na zbiornik przeciwpożarowy.

Parkowy charakter zachowała część pd.-zach. o powierzchni ok. 1 ha. Najcenniejszy fragment zadrzewienia tworzy aleja lipowo-modrzewiowa ze starymi okazami grochodrzewu, brzozy i świerku, ciągnąca się wzdłuż ogrodzenia siatkowego od strony południowej. Największe okazy lip mogą osiągać wiek ponad 200 lat i więcej. Wzdłuż drogi gruntowej od pn.-zach. występują pojedynczo stare okazy modrzewia europejskiego. W parku znajduje się także grupa kilkunastu młodych grochodrzewi pochodzących z samosiewu. Od pn. strony głęboki jar o stromych stokach jest zarośnięty lasem oraz krzewami. Las reprezentują sędziwe okazy dębu szypułkowego, olszy czarnej, lipy drobnolistnej, jaworu oraz grab. Zieleń niską tworzą zaniedbane trawniki o charakterze łąk kośnych.

Ze wzniesienia, na którym położone jest dawne założenie dworskie rozlega się ku zachodowi i północy malowniczy widok na dolinę *Wisłoki* i jej stromą, pociętą jarami skarpe. Należy zadbać o to, aby nie zasłonić tego widoku poprzez zbytne zakrzewienie. Teren wzgórza warty jest też przebadania archeologicznego ze względu na starą tradycję tego miejsca, i jego ukształtowanie, sugerujące charakter obronny. Uporządkowania wymaga park. Wskazane jest wprowadzenie maskującego pasa zieleni w celu zasłonięcia hal i budynków pobliskiego zakładu.

KAPLICA EKSPIACYJNA. Zlokalizowana przy drodze E-4, po jej południowej stronie, i frontem do bocznej drogi prowadzącej do kościoła, w centrum wsi; nr ewid. dz.661/1. Drewniana kaplica kubaturowa, powstała w 1870 r., utrzymana w stylu wiejskiego budownictwa drewnianego. W następnych latach była remontowana systemem gospodarczym. W 1972 ściany ozdobiono dekoracją malarską ornamentalną, projektu miejscowych wykonawców. W 2002 r. została przesunięta z pasa drogowego na działkę ofiarowaną na rzecz parafii pw. *Przemienienia Pańskiego* przez Lucynę Sikorę. Urząd Gminy Dębica przeznaczył na ten cel środki finansowe (wykonano nowy fundament, wymieniono zniszczone elementy konstrukcyjne, oszalowanie).

W kronice parafialnej znajduje się wzmianka, że kaplica fundowana została jako ekspiacyjna przez Wojciecha Sudyka za udział jego ojca w zamordowaniu w czasie rabacji w 1846 r., podróżującego wtedy właściciela wsi Zwiernik, w miejscu drewnianego krzyża. Do czasu założenia parafii i wybudowania nowego kościoła pełniła funkcję kaplicy mszalnej.

Kaplica jest założona na rzucie prostokąta, z trójboczną absydą, przykryta dachem dwuspadowym przechodzącym nad absydą w trójspadowy, pokrytym blachą układaną na felc; na kalenicy nawy znajduje się ozdobna, nieduża wieżyczka na sygnaturkę. Elewacje są oszalowane pionowo, z uszczelnieniem listwami; od frontu, na osi drzwi wejściowe, częściowo przeszklone; przy bocznych elewacjach otwory okienne, prostokątne. We wnętrzu ołtarz z czasu budowy obiektu; w nim obraz olejny z przedstawieniem *Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej*. Wokół kaplicy jest ogrodzenie parkanowe. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

KRZYŻ PRZYDROŻNY. Zlokalizowany w Podrodziu-Grabówce, na skrzyżowaniu dróg, na skarpie, pomiędzy posesjami nr 197 i 198 pod jaworem; nr ewid. dz. 932 (wł. M. i K. Lesiak). W tym miejscu pierwszy, drewniany krzyż postawiony został w 1 poł. XIX w. przez Wojciecha Wyszyńskiego jako podziękowanie za powrót z wojen napoleońskich. Obecny krzyż z metalowym wizerunkiem Chrystusa został postawiony w 1967 r. przez Zofię Wyszyńską, jako wymiana, poprzedniego, zniszczonego, z którego drewniany wizerunek Chrystusa umieszczono na ścianie budynku nr 197 Zofii Wyszyńskiej.

WZGÓRZE MAGA (365m n.p.m.) według legendy było siedzibą króla Bodzona, jednego z najstarszych władców słowiańskich. W czasie walki w obronie grodu, Bodzos miał być pojmany przez najeźdźcę i ukrzyżowany (czy powieszony) w miejscu zwanym do dziś Szubienica (obecnie wzniesienie ze starym drzewem). Jest to miejsce do przebadania archeologicznego

PUSTKÓW

Historia miejscowości

To największa miejscowość gminy Dębica, położona w jej północno-wschodniej części gminy, składająca się z dwóch sołectw: PUSTKÓW-WIEŚ (pow. 14,1 km², 2500 mieszk.) oraz PUSTKÓW- KROWNICE (pow. 8,7 km², 500 mieszkańców).

Początki miejscowości sięgają prawdopodobnie XII-XIII w. Osada położona w Puszczy Sandomierskiej, przy starym szlaku handlowym Sandomierz-Przełęcz Dukielska nosiła pierwotnie nazwę „Czerwone Jabłuszko”. Po zniszczeniu przez Tatarów na tym terenie została pustka, dlatego z trudem odnowioną wieś nazwano „Pustkowem”. W 1423 r. osada należała do Klemensa, który posiadał także Pobiedno. W 1508 r. Pustków dziedziczył Mikołaj Ligęza z Bobrka, a w 1581 r. mieszkało tu 8 kmieci na 7 pól łanach. W ciągu wieków ziemia pustkowska przeżywała wiele wydarzeń: najazdy Tatarów, Węgrów, Rusinów, a w następnych wiekach Szwedów.

Plan katastralny wsi Pustków z 1849 r. pokazuje istniejące tu założenie dworsko-parkowe usytuowane po obu stronach drogi Dębica-Mielec, z liczną zabudową, i ze stawami; po wschodniej stronie rozciągał się dużych rozmiarów ogród.

Przed 1888 r. Pustków wraz z Męciszowem, Wolą Pustkowską, osadą Rudki, Krownica, Zastawie i Budy liczył razem 290 domów i 1 563 mieszkańców z tym, że w sam Pustków miał 164 domów i 899 mieszkańców. Parafia rzym.-kat. znajdowała się w Brzeźnicy. Wówczas większa własność ziemską należąca do hrabiego K. Bobrowskiego składała się 1 859 mr, a mniejsza Lubieckiego wynosiła 1 347 mr. Do K. Bobrowskiego należała też gorzelnia. Przez Pustków przebiegała trasa kolejowa, i wybudowano tu budynek stacyjny.

W 1913 r. w Pustowie gorzelnia była własnością Abrahama Brota, który posiadał też kopalnię torfu do celów opałowych i ogrodniczych.

W okresie I wojny wieś została silnie zniszczona. W 1922 r. rozparcelowano majątek należący do hrabiego Romera, a działki sprzedano chłopom. W poł. I. 30 XX wieku współwłaścicielami Pustkowa byli żyd Szymon Harth i Aron Tiefenbrum, którzy posiadali ponad 590 ha użytków rolnych.

W 1970 r. Pustków zamieszkiwało 4 197 mieszkańców.

Obecnie w Pustkowie znajduje się placówka szkolna, kościół parafialny, remiza strażacka, a obok drogi wojewódzkiej wybudowano chodniki. W pobliżu szkoły powstało miasteczko ruchu drogowego, służące uczniom do nauki jazdy i rekreacji.

TRADYCJA MIEJSCA PO DAWNYM ZAŁOŻENIU DWORSKO-PARKOWO-FOLWACZNYM. Dawne założenie nie jest zachowane; przetrwały tylko pojedyncze elementy przemieszane ze współczesnym zagospodarowaniem terenu, nowym podziałem parcelowym, zabudową, ogrodzeniami i nawierzchniami. Park nie jest zachowany. Obecnie w terenie, o przypadkowej kompozycji krajobrazowej, czytelne są ślady po dwóch stawach, mocno wyeksponowana kapliczka św. *Jana Nepomucena*, pnie drzew po starodrzewach (przy nowym sklepie handlowym, powstałym na miejscu murowanego budynku gorzelni dworskiej z 2 poł. XIX w., będącym w dobrym stanie technicznym jeszcze w 2008 r.).

Plan katastralny z 1849 r. odnotowane zostało założenie dworsko-parkowo-folwarczne wyjątkowo ciekawie zakomponowane. Dużych rozmiarów, okazały zespół dworski usytuowany był po obu stronach drogi Dębica-Mielec, która tworzyła tu delikatne zakole. Po jej zach. stronie cztery stawy układały się łańcuchowo, w półkole, połączone kanałami wodnymi. Tutaj mieściła się część z kilkoma drewnianymi obiektami dworskimi, różnej wielkości, przy czym wyróżniał się budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, z ryzalitem przy wsch. elewacji, może dwór. Istniała tu niska zieleń komponowana, ze ścieżkami wokół okrągłego gazonu. Po wschodniej stronie drogi, w części wydaje się gospodarczej, za drewnianą zabudową, rozciągał się dużych rozmiarów prostokątnego kształtu ogród o geometrycznym i kwaterowym układzie, z wysokimi drzewami i niską zielenią. Przy drodze prowadzącej do Polesia zaznaczono istniejącą do dziś kapliczkę.

KAPLICZKA DWORSKA z figurą *św. Jana Nepomucena*, wzniesiona XVIII/XIX w. Zlokalizowana na skrzyżowaniu dróg z Dębicy do Mielca, i z Pustkowa do Krowic; nr ewid. dz. 1848 (Woj. Zw. Straży Pożarnych). Kapliczka powstała z pocz. XIX w.; po remontach w 1975 r., 1994 r., i w 2007 r. przeprowadzono także renowację rzeźby. Prawdopodobnie jest to fundacja właściciela dworu, jako dziękczynienie za ocalone życie w wypadku.

Na kubicznym cokole, obłożonym płytkami z piaskowca, posadowionych jest pięć kamiennych kolumn pseudodoryckich (pomalowane na białą), które dźwigają drewniane zadaszenie dwuspadowe. Pośrodku powstałej przestrzeni, na kamiennej podstawie ustawiona drewniana figura *św. Jana Nepomucena*, polichromowana, późnobarokowa, ludowa, z XVIII/XIX w. Wokół kapliczki ogrodzenie ceglane połączone z metalową balustradą, ażurową, oraz zieleń drzew. Dobrze utrzymany obiekt należy objąć ochroną konserwatorską i wpisać do rejestru zabytków. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

OBELISK z krzyżem. Zlokalizowany przy drodze z Dębicy do Mielca, na dz. ewid. nr 3504 (W. Golec). Powstał w 1933 r. jako fundacja J. Kielura dla uczczenia Roku Jubileuszowego. Obelisk betonowy składa się z geometrycznych elementów; zwieńczony metalowym krzyżem z figurą Ukrzyżowanego Chrystusa, w metalowym zadaszeniu (sugerujące kapliczkę). Forma pomnika w tradycji modernizmu okresu międzywojennego. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

PUSTKÓW OSIEDLE

Historia miejscowości

Miejscowość wydzielona z Pustkowa w 2000 r., o pow. 1,5 km², i 2730 mieszkańców.

W 1936 r. inż. Eugeniusz Kwiatkowski, ówczesny wicepremier i zwolennik tzw. interwencjonizmu państwowego opracował plan czteroletniego rozwoju gospodarczego Polski, który miał na celu utworzenie Centralny Okręg Przemysłowego i przekształcenie Polski z kraju rolniczo-przemysłowego w przemysłowo-rolniczy. COP objął swym zasięgiem m.in. wsch. część ówczesnego woj. krakowskiego, a także zach. część woj. lwowskiego – 14 powiatów. Dzięki staraniom m.in. inż. Jana Jedynaka, mieszkańca wsi Paszczyny, który w tym czasie był wicemarszałkiem Sejmu, na terenie Pustkowa zdecydowano wybudować wytwórnię chemiczną produkującą materiały wybuchowe. Miejsce na lokalizację tego przedsięwzięcia wybrano na skraju dużego masywu leśnego w tzw. „trójkącie bezpieczeństwa” między *Wisłą* a *Sanem*. Budowę realizowała „Lignoza”, Spółka Akcyjna w Katowicach. Ważne znaczenie dla wyboru miejsca na wytwórnię w Pustkowie miały też bliskość linii kolejowej oraz dostęp do rzek *Wielopolki* i *Wisłoki*.

W tym czasie wybrane miejsce na lokalizację należało do obcokrajowców S. Hartha, mieszkającego w Wiedniu i Arona Tieffenbruna mieszkającego w Bukareszcie. Liczący 607 ha teren leśny został nabyty przez Spółkę „Lignoza” w drodze licytacji za zaległe podatki tychże właścicieli na rzecz Skarbu Państwa. Budowę rozpoczęto w drugiej połowie 1937 r. Nastąpiły wielkie zmiany przyrodnicze spowodowane znacznym wylesieniem terenu, oraz zmiana użytkowania terenów rolnych na obszary zabudowy miejskiej i przemysłowej. Prace przebiegały szybko; po wykonaniu prac niwelacyjnych i wybudowaniu dróg dojazdowych w 1938 r. przystąpiono do budowy obiektów.

Do 1 września 1939 r. wybudowano 53 budynki fabryczne, 24 mieszkalne w tym 12 domów willowych dla kadry inżynieryjno-technicznej, dwa bloki dwunastorodzinne, cztery baraki dla majstrów i robotników wykwalifikowanych, hotel, garaże i stajnie. Dało to początek osadzie fabrycznej nazwanej „Kolonią”. Zgodnie z ówczesną zasadą powstawania osiedli, dla tworzącej się nowej społeczności wybudowano też kościół.

Dnia 20 kwietnia 1939 r. uruchomiono produkcję materiałów wybuchowych i środków zapalnych oraz tworzyw fenolowych i żywic lanych; zatrudnionych było 400 osób.

Dnia 8 września 1939 r. po zajęciu Pustkowa przez Niemców, wkrótce do zakładu przybył 86 batalion pionierów Wehrmachtu i przedstawiciele komisarycznego zarządu nad wytwórnią ze strony władz okupanta. W lipcu 1940 r. na teren Pustkowa przybyły oddziały wojsk niemieckich SS. Wokół

„Lignozy”; zaczęto wytyczać drogi i miejsca pod budynki przyszłego obozu szkoleniowego formacji SS, tzw. „SS Truppen-bungs-Platz Heidelager Pustków”. Polygon wojskowy zaczęły władze niemieckie tworzyć wykorzystując początkowo budynki fabryczne i osiedle mieszkaniowe Wytwórni Tworzyw Sztucznych „Lignoza”. Budynki obozowe umieszczono wokół 4 okręgów zwanych ringami.

Teren polygonu stał się miejscem lokalizacji przez Niemców wyrzutni pocisków V 2, które pochłonęły tysiące ofiar różnych narodowości. Od początku 1940 r. przy rozbudowie polygonu wojskowego pracowali Polacy, Żydzi, Rosjanie oraz więźniowie innych narodowości, dla których utworzono obozy pracy przymusowej. Skrajnie niesprzyjające warunki bytowe, ciężka praca spowodowały, że zginęło tu około 15 tys. więźniów. Jesienią 1942 r. utworzono obóz pracy przymusowej dla Polaków. W celu uzyskania dla nich miejsca przeprowadzono kolejną selekcję Żydów, wywożąc większość z nich do Oświęcimia, pozostawiając tylko ok. 200 specjalistów–rzemieślników żydowskich. W 1944 r. pozostałych przy życiu Żydów wywieziono do obozu w Oświęcimiu. Utworzony obóz dla Polaków, którego dowódcą był Wilhelm Scitlz, został zlikwidowany w 27 lipca 1944 r., wywożąc więźniów do obozów Rzeszy.

Na „Górze Śmierci” w Pustkowie–Osiedlu, nazwanej tak od czasu powstania obozu, znajduje się do dziś krematorium oraz specjalny bunkier służący Niemcom do gromadzenia ciał zmarłych i rozstrzelanych. Był to największy obóz zagłady na Podkarpaciu. Obóz w Pustkowie był miejscem eksterminacji Żydów dębickich. Ku czci pomordowanych na tym wzniesieniu wybudowany został pomnik, a w Zespole Szkół w Pustkowie Osiedlu powstała Izba Pamięci Narodowej. W pobliżu Zespołu Szkół powstała hala sportowa, zaś nieco dalej znajduje się budynek Klubu Sportowego „Chemik” wraz z boiskami sportowymi i basenem kąpielowym. W Pustkowie–Osiedlu znajduje się również Zespół Szkół Zawodowych, Dom Kultury, poczta, ośrodek zdrowia oraz wiele zakładów usługowych i kilka dużych zakładów przemysłowych.

KAPLICA fil. rzym.-kat. pw. *św. Stanisława bpa*, ob. kaplica pogrzebowa. Powstała w latach 1937-1939. Obiekt usytuowany na dz. nr ewid. 3604, objętej KW 12348. Położona jest w centrum miejscowości, przy wewnętrznej drodze, w obrębie placu kościelnego, przy nowym kościele. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-71 z dnia 21.02. 2003.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kaplica murowana wzniesiona została na wzór powstających w okresie międzywojennym obiektów architektonicznych realizowanych według projektu warszawskich architektów, Czesława Przybylskiego i Zdzisława Mączyńskiego. Powstała równocześnie z budową Wytwórni Chemicznej i kompleksu budynków mieszkalnych, w ramach realizacji rządowego programu COP. Fundację kościoła wyjednał w dyrekcji „Lignozy”, ks. Aleksander Osiecki, ówczesny proboszcz z Brzeźnicy. Do użytku oddana została w lutym 1939 r., ale bez wyposażenia bowiem wybuch wojny przerwał prace przy urządzeniu obiektu. W czasie wojny kaplicę zamieniono na magazyn; częściowo została zniszczona. Po wojnie przywrócono jej pierwotny wygląd, a wewnątrz otrzymało skromne wyposażenie. Dnia 26 października 1947 r. odbyło się poświęcenie świątyni przez bpa ks. Karola Pękalę. Odnowienie świątyni przez inż. Mieczysława Grochowskiego, ówczesnego dyrektora Wytwórni Chemicznej było przyczyną usunięcia go ze stanowiska przez władze komunistyczne. Działalność parafii i pełne przystosowanie kaplicy dla celów kultu rozpoczęło się od czasu utworzenia samodzielnego rektoratu w kościele–kaplicy p.w. *św. Stanisława bpa i Męczennika* w Pustkowie Osiedlu – tj. od 1 lipca 1970 r. W następnych latach przeprowadzono prace remontowe i modernizacyjne. Obecne wyposażenie wnętrza wykonane zostało wg projektu rzeźbiarza krakowskiego, Mieczysława Stobierskiego w latach 1973-1974.

Kaplica była własnością Zakładów Tworzyw Sztucznych w Pustkowie – sukcesora dawnej Wytwórni Chemicznej. Do zmiany prawnego jej statusu doszło 11 maja 1977 r., po odpłatnym przekazaniu parafii w Brzeźnicy przez ZTSz w Pustkowie. W 1978 r. została zatwierdzona samodzielna parafia Pustków–Osiedle. Po wybudowaniu plebanii, w 1981 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła, ponieważ istniejący okazał się za mały dla dużej ilości wiernych. Kaplica dla potrzeb religijnych służyła do 1991 r. tj. do czasu poświęcenia nowej świątyni, która stanęła na tym samym placu. Budowę nowego kościoła, projektu krakowskiego architekta, prof.

Aleksandra Böhma rozpoczęto w 1982 r. Obecnie, kaplica użytkowana jest jako kaplica do obrzędów pogrzebowych. W 2001 r. obiekt remontowano (dach, rynny, tynki), a plac wyłożono kostką brukową. W 2012 r. miał miejsce kolejny remont przy zawilgoconych murach fundamentów; wykonano izolację. Prace były dofinansowane przez Gminę Dębica.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kaplica jest murowana z cegły, otynkowana, kryta stropodachem żelbetowym. Posiada symetryczny układ: jest na rzucie krzyża łacińskiego, o prosto zamkniętym prezbiterium, po jego bokach z zakrystiami analogicznymi. Fasada flankowana jest dwoma kwadratowymi wieżami, pomiędzy którymi główne wejście wprowadza do wnętrza obiektu. Zwieńczenie fasady stanowi niewielka, kwadratowa wieżyczka na sygnaturkę, zakończona krzyżem. Wzdłuż bocznych elewacji biegnie podcień, wsparty na trzech kolumnach. Elewacje zdobią otwory okienne-okulusy, prostokątne, i o wąskim kształcie. We wnętrzu nawa jest jednoprzestrzenna; przy zach. ścianie, nad wejściem, między wieżami jest zawieszony chór muzyczny. Na bocznych ścianach nawy, nad oknami dolnymi znajduje się ciąg płaskorzeźb przedstawiający stacje Drogi Krzyżowej. Ścianę frontową prezbiterium zdobi mozaika granitowa w odcieniach szarości na tle, której umieszczony jest metalowy krzyż, i kamienna figura Chrystusa Zmartwychwstałego.

Kaplica stanowi na tym terenie wyjątkowy przykład realizacji historycznego programu architektury sakralnej o modernistycznej formie, złożonej z geometrycznych elementów pozbawionych detalu ornamentalnego. Obiekt należy zaliczyć do nowoczesnego nurtu rozwiązania architektonicznego okresu międzywojennego, który zrealizowano na prowincji.

Kaplica z osiedlem mieszkalnym oraz obiektami fabrycznymi w Pustkowie Osiedle, położone w lesie, należy do nielicznych w pełni zrealizowanych i zachowanych przedsięwzięć w ramach COP na terenie Podkarpacia. Jest ilustracją ważnego etapu w historii II Rzeczypospolitej. Obecnie kaplica remontowana na bieżąco jest w dobrym stanie technicznym, i zachowuje pierwotny, niemal nienaruszony wygląd zewnętrzny.

OSIEDLE – KOLONIA. Dla pracowników zakładów chemicznych „Lignoza”, zbudowane w latach 1937 – 1939, w stylu urbanistyki i architektury modernistycznej okresu międzywojennego.

Historia miejsca

W ramach programu COP, Spółka Akcyjna ze Starego Bierunia na Śląsku zakupiła w 1937 r. teren pod budowę fabryki i osiedla dla jej pracowników. O wyborze miejsca zdecydowała bliskość linii kolejowej. Do budowy przystąpiono niezwłocznie. Wraz z fabryką budowano osiedle nazywane „Kolonią”. Najpierw powstała luksusowa, sześciopokojowa willa dla dyrektora fabryki. Potem wzniesiono 6 willi jednorodzinnych, pięciopokojowych dla administracji i kadry inżynierskiej. Następnie powstało 7 willi dwurodzinnych, trzypokojowych dla administracji oraz budynek hotelowy. Poza centrum zbudowano dwie czterorodzinne jednopiętrowe tzw. „Mistrzówki”, a dalej dwa jednopiętrowe bloki dwunastorodzinne dla wykwalifikowanych pracowników. Powstały też baraki czterorodzinne z ogródkami. Zbudowano garaże fabryczne, stajnie i stodołę, które obecnie, po modernizacji pełnią funkcję Domu Kultury. Na skraju osiedla zbudowana została kaplica.

Po wkroczeniu we wrześniu 1939 roku Niemcy dokończyli budowę bloków wielorodzinnych. W 1940 zaczęli tworzyć poligon wojskowy. Osiedle stało się zapleczem mieszkalnym dla wojska i obsługi poligonu i obozu pracy. Droga od stacji kolejowej Kochanówka – Pustków do fabryki, i dalej do Ocieki stała się główną osią kompozycyjną wyznaczającą dalszy kierunek rozwoju przestrzennego. Przy niej Niemcy zbudowali regularnie rozplanowany obóz pracy.

Po wojnie zabudowę obozową zlikwidowano pozostawiając jedynie układ komunikacyjny tzw. ringi. W ich kierunku rozwinęło się w latach 70. XX w. budownictwo wielorodzinne, blokowe, oraz powstały przy nich ogródki działkowe. Natomiast w latach 60. XX w. zbudowano zespół domów jednorodzinnych na południe od dzielnicy willowej, który stanowi kontynuację myśli planistycznej sprzed wojny.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Osiedle prezentuje typ planistyczny wywodzący się z koncepcji „miasta – ogrodu”. Ma formę otwartą o przestrzeni komponowanej funkcjonalnie i hierarchicznie, odzwierciedlając przez to strukturę organizacji kadrowej fabryki. Sekwencje willi o jednorodnym typie rozmieszczone są wzdłuż ulic biegnących w układzie swobodnym, tworzących dobrze skomunikowaną sieć. Regularne i modułowe parcele siedliskowe ułożone są w sekwencjach oddzielonych od siebie dystansem przestrzennym. Wydzielona jest też dawna kaplica, hotel i dawne budynki gospodarcze. Wille i budynki wielorodzinne zachowały oryginalny, i bardzo oszczędny wystój elewacji i stolarkę. Willom towarzyszą budynki gospodarcze zlokalizowane na tyłach parcel. Zabudowa o wyrównanej linii, odsunięta od ulic, oddzielona jest żywopłotami bądź ogrodzeniami. Ulice, oraz rampa przystanku kolejowego zachowują nawierzchnie brukowane; aktualnie zauważa się ich wymianę na niektórych odcinkach dróg osiedlowych.

Zespół willi o nr 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 – należy objąć je ochroną konserwatorską, i wybrane obiekty, zachowujące pierwotną strukturę i cechy stylowe wpisać do rejestru zabytków. Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNA FABRYKA „Lignoza”. Fabryka zbudowana w latach 1937 – 1939; rozplanowana została w sposób bardzo regularny, przy czym fabryczne budynki rozmieszczono w kilku rzędach równoległe do drogi prowadzącej do Ociki. Główny wjazd do fabryki flankowany jest przez dwa piętrowe budynki biurowe wzniesione w tzw. „stylu okrętowym”.

Historia miejsca

W czasie II wojny obecność zakładu chemicznego w Pustkowie Osiedlu, powstałego jako filia „Lignoza” S.A. z Katowic, wpłynęła na decyzję hitlerowców na umiejscowieniu na tym obszarze Poligonu wojskowego SS Truppenübungplatz Heidelager. W latach 1940 – 1944 Hitlerowcy włączyli fabrykę do rozległego zespołu poligonu i obozu dla oddziałów SS. Niemcy od września 1940 r. zdemontowali i wywieźli w głąb Niemiec wszystkie zakładowe maszyny i urządzenia, budując jednocześnie na terenie zakładu pomieszczenia dla wojska. Obiekty fabryczne „Lignoza” zaanektowano na potrzeby komendatury poligonu.

Po wojnie fabrykę zmodernizowano, i rozbudowano zachowując starszą część bez większych przekształceń, co do układu przestrzennego i charakteru architektonicznego. Obecnie funkcjonuje tu Zakład Przetwórstwa Tworzyw „Ergpol” Sp. z o.o.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Zespół, pierwotnie 53 budynków fabrycznych w Pustkowie-Osiedlu powstał w ramach narodowego programu COP-u. Budowane ośrodki przemysłowe powstawały z wykorzystaniem możliwości ówczesnej najnowszej technologii, i rozwiązań w dziedzinie urbanistyki, inżynierii, i architektury utrzymanej w stylu modernizmu okresu międzywojennego. Taki też poziom prezentują zachowane obiekty przemysłowe, których funkcja zaważyła na kształcie, zróżnicowaniu wielkością np. hal fabrycznych o kubicznej formie, płaskich dachach, często nie ukrywających stalowe konstrukcje obudowane dużymi taflami szklanymi.

Inaczej, ale w tym samym stylu modernistycznym rozwiązano piętrowe budynki biurowe, wyglądem bliźniacze, tworzące reprezentacyjne wejście na teren placu fabrycznego. Wybudowane z tradycyjnego materiału, o prostej formie pozbawionej dekoracji. Uwagę zwraca sposób ich usytuowania, zaokrąglone naroża; pierwotnie pokryte były tynkiem uszlachetnionym. Założeniu fabrycznemu towarzyszy sceneria wysokich drzew, żywopłotowe ogrodzenie lub z siatki, ażurowe. Po wojnie, powstające nowe obiekty przemysłowe wyglądem nawiązywały do idei i charakteru przedwojennego budownictwa fabrycznego. W ten sposób nie zakłóciły wcześniejszej koncepcji planistyczno-budowlanej. Obecnie, upływ czasu, a także nie ukierunkowane działania przy użytkowaniu niektórych obiektów dość niekorzystnie wpłynęły na ich wygląd i estetykę. W dalszym ciągu jednak zachowują cechy charakterystyczne dla modernizmu w polskiej architekturze przemysłowej końca lat 30. XX w.

ZESPÓŁ RINGÓW- Obóz wojskowy. Zbudowany został przez hitlerowców w latach 1940 - 1944.

Obóz rozplanowano na bazie regularnego układu komunikacyjnego, którego osią była droga prowadząca od stacji Kochanówka w kierunku Ocieki, od której odchodziły po obu stronach podrzędne drogi zataczające okręgi zwane Ringami. Było ich pięć, z czego zachowały się cztery. Ringi miały zabudowę składającą się z 50 baraków dla żołnierzy rozmieszczonych po zewnętrznej stronie obwodu i garaży i stajni umieszczonych od strony wewnętrznej. Ring najbliższy położony osiedla miał drogę brukowaną (bruk nie zachowany do dziś), pozostałe miały nawierzchnie wyłożone płytami betonowymi (zachowane), których połączenia uszczelnione były smołą. Swą technologią budowy przypominały pasy autostrad budowanych przez Niemców za czasów Hitlera. Obecnie nie zachował się żaden z baraków obozowych. Obrzeża i wnętrza ringów porośnięte są lasem, w którym widoczne są ślady dawnego zagospodarowania wyłącznie jako formy topograficzne.

MIEJSCE ZAGŁADY WIĘŹNIÓW OBOZU. Zwane „Góra Śmierci” - na stoku i kulminacji wzgórza, rozległa polana z elementami małej architektury pomnikowej w postaci kompozycji przestrzenno-figuralnych, upamiętniającej wydarzenia z czasu II wojny, oraz zachowany bunkier śmierci. Całość położona jest w lesie, dostępna po stopniach schodów, o ostrym podejściu, oraz Drogą Cierpienia. W bieżącym roku przy parkingu powstała rekonstrukcja bramy obozowej, baraków i ogrodzenia z czasu wojny.

ALEJA Z MIESZANYCH GATUNKÓW DRZEW. Prowadzi z dawnego przystanku kolejowego w kierunku Krownic. Zachowane są szpalery drzew po obu stronach drogi, pośród terenu niezabudowanego przechodzącego w las. Wskazane opracowanie miejscowego planu zagospodarowania i stosowny zapis umożliwiający ochronę i kontynuację brakujących zadrzewień.

PUSTYNIA

Historia miejscowości

Wieś położona przy trasie Dębica-Mielec w bezpośrednim sąsiedztwie Dębicy, o powierzchni 2,9 km², i 1450 mieszkańców.

Miejscowość o starym rodowodzie, istniała prawdopodobnie już w XI wieku. Jak głosi legenda biskup krakowski, Stanisław ze Szczepanowa konsekrował tu wybudowaną świątynię. W 1 poł. XV w. wieś była w posiadaniu rodu Gryfitów. Po ślubie Stanisława Ligęzy h. Półkozic z Jadwigą, wdową po Stanisławie Gryfcie zawartym w 1465 r. Ligęzowie powiększyli swój majątek o Pustynię. W 2 poł. XV w. kronikarz J. Długosz odnotował istnienie tu drewnianej kaplicy p.w. św. Stanisława ze Szczepanowa bp., do której ściągaly pielgrzymki w dniu św. Stanisława. Długosz podaje, że działo się tam wiele cudów. Pustynia należała do parafii w Dębicy.

W 1508 r. sołtysostwo w Pustyni przejęła Beata Pniowska, szlachcianka. Po śmierci Stanisława Ligęzy majątek objął Feliks Ligęza z Gorzyc, a w 1536 r. wieś była w posiadaniu Piotra Ligęzy i Aleksandra Trzecieckiego. Do dóbr Ligęzy należały: Pustynia, Lubzina, Brzozówka, Ostrów, Paszczyna, Stobierna, Kędzierz (Kanrisch). W 1581 r. część posiadłości Ligęzy stała się własnością Mikołaja Tarnowskiego i składała się z 13 kmieci na 3 łanach, 6 zagrodków i 3 komorników (druga część Aleksandra Trzecieckiego była mniejsza). Pustynia traktowana była jako przedmieście Dębicy. W 1568 r. Jan Trzeciecki, sekretarz króla Zygmunta Augusta, występował jako dziedzic połowy miasta Dębicy, Latoszynka, Pustyni i Nagawczyzny. Z 1541 r. pochodzi wzmianka o ugodzie pomiędzy Janem Trzecieckim i Andrzejem Tarnowskim ze wsi Kędzierz, w sprawie położonych na granicy ich posiadłości stawów rybnych, i budowie grobli. Informacja ta dotyczy istniejących w Pustyni stawów, których powstanie sięga pocz. XVI w. Wtedy dla okolicznej gospodarki ważne miejsce zajmowała hodowla ryb.

Na pocz. XVII w. Pustynia nadal należała do rodu Trzecieckich. W zapisach źródłowych pod datą 1693 r., jako właścicielkę Pustyni odnotowano Annę Stawską, podkomorzynę podolską. W 1705 r. Pustynia należała do Jana Morsztyna, starosty czorsztyńskiego. W 1 poł. XVIII w. w Pustyni odnotowano 13

domów i 31 chłopów. Z kolei w 1768 r. Pustynia była w posiadaniu Macieja Ciotka, od 1768 r. rodu Radziwiłłów, a od 1819 do 1945 r. należała do Raczyńskich.

Najstarszy dokument kartograficzny wsi Pustynia z 1849 r. pokazuje w pobliżu drewnianego kościoła rozległe założenie dworskie z murowanym dworem Tarnowskich, zabudowania folwarczne i dużej wielkości stawy, dochodzące aż do Kozłowa. (M.13,14; fot. 63,64,65,66)

W 1888 r. Pustynia wraz przysiółkami Kędzierz i Kozłów liczyła 162 domy i 887 mieszkańców. Wtedy w skład posiadłości większej należącej do hrabiny, Anny Raczyńskiej wchodziła gorzelnia i dwa duże stawy. We wsi była szkoła ludowa.

W 1913 r. gorzelni była własnością Karola Hrubego.

W okresie międzywojennym XX w. nastąpiły wielkie zmiany w rejonie Dębicy i okolic, kiedy to obszar ten wszedł w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP). Spowodowało to znaczne wylesienie terenu, zmianę użytkowania terenów rolnych na obszary zabudowy miejskiej i przemysłowej. Proces ten objął i obszar Pustyni. Obecnie działającą Wytwornię Urządzeń Chłodniczych poprzedził zakład budowany w ramach COP-u w końcu 1938 r. jako Walcownię Metali Kolorowych, która była filią Walcowni w Czechowicach-Dziedzicach. Przed wybuchem drugiej wojny światowej zakładu jeszcze nie uruchomiono. Do 1949 r. zakład należał do macierzystej fabryki Walcowni w Czechowicach. Do 1951 r. hala fabryczna była składnicą złomu metali nieżelaznych, a od 1961 r. zakład otrzymał status producenta przemysłowego urządzeń chłodniczych.

W 1977 r. do miasta Dębicy włączono część sołectwa Pustynia (186 ha). W granicach miasta znalazły się Fabryka Farb i Lakierów wraz z przyległym osiedlem mieszkaniowym oraz wytwornia Urządzeń Chłodniczych PZL. Poza granicami terytorium miejskiego pozostały północno-wschodnia część osady Kędzierz.

W 1970 r. Pustynię zamieszkiwało 1 197 mieszkańców.

Obecnie obok drogi głównej znajduje się szkoła z salą gimnastyczną, przedszkole, remiza strażacka. Na miejscu drewnianego kościoła wybudowano nowy kościół p.w. św. Stanisław bpa.

MIEJSCE PO KOŚCIELE pw. *św. Stanisława bpa*. Drewniany kościół z XVII wieku, w 1988 r. został przeniesiony na teren cmentarza w Kozłowie. Po nim, przy nowym kościele pozostały resztki starodrzewu upamiętniające tradycję miejsca.

KOŚCIÓŁ fil. rzym.-kat. pw. *św. Stanisława bpa*, ob. kaplica cmentarna. Drewniany kościół powstał w 1661 r. Obecnie stoi na cmentarzu w pobliskiej miejscowości Kozłów, położonej na trasie Dębica – Mielec. Od tej trasy, po jej wsch. stronie prowadzi na cmentarz wąska droga pośród domostw, i przez tory kolejowe. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr A-201 z dnia 05.12.1979 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kościół pw. *św. Stanisława bpa* w Pustyni. wybudowany został w 1661 r. Był to kolejny już kościół, jaki powstał w tej miejscowości. Istnieje przekaz odnotowany przez J. Długosza, że św. Stanisław, bp krakowski jechał do pobliskiej Brzeźnicy poświęcić kościół, i nie został przyjęty przez jej mieszkańców. Zawrócił z drogi i zanocewał w Pustyni. Na pamiątkę tego zdarzenia, późniejszy biskup Zbigniew Oleśnicki w miejscu odpoczynku Świętego wybudował drewniany kościół pw. *św. Stanisława bpa*. Z czasem zaczęli tu przyjeżdżać pielgrzymi, w dniu święta patrona, ponieważ miejsce to zasłynęło cudami. Można przypuszczać, że nieznana świątynia o XV-wiecznej genezie poprzedziła drewniany kościół z 1661 r.

Mapa katastralna wsi Pustynia z 1849 r. pokazuje usytuowanie kościoła, który stał na niedużym placu, był orientowany, w otoczeniu drzew, i w niedalekiej odległości od założenia dworskiego o XVI-wiecznej tradycji (do dziś zachował się obronny dwór, stawy, i po południowej stronie drogi trzy budynki czworaków i budynek folwarczny, przebudowane). Niewykluczone, że pierwotnie była to kaplica dworska właścicieli Pustyni.

W 1944 r. kościół został zniszczony (uszkodzono kruchtę i ściany), a po wojnie odrestaurowany (oszalowano ściany zewnętrzne). W 1957 r. ks. Jan Stepa utworzył rektorat w Pustyni przy kościele pw. *św. Stanisława*, który obejmował wsie: Pustynia, Kędzierz i Kozłów - łącznie 1 935 wiernych. Pierwszym rektorem został ks. L. Motyka. W 1980 r. biskup Jerzy Ablewicz ustanowił samodzielną parafię przy kościele pw. *św. Stanisława*.

W 1988 r. został przeprowadzony transfer XVII-wiecznego, drewnianego kościoła z Pustyni na teren cmentarza w Kozłowie, z inicjatywy miejscowej parafii, ze względu na postępujący proces jego zniszczenia, i budowę na tym samym placu murowanego kościoła, pod takim samym wezwaniem. Przed przeniesieniem obiektu na nowe miejsce wykonano inwentaryzację architektoniczną z opisem technicznym, z której wynika, że przedłużenie zakrystii w kierunku wschodnim nastąpiło później, oraz że przy pn. ścianie po usunięciu szalowania widoczne były ślady po dodatkowym otworze wejściowym (tak bywało przy kościołach gotyckich). Podmurówka była kamienna, niemal całkowicie pod powierzchnią terenu, ściany obustronnie wzmocnione w wielu miejscach lisicami. W trakcie montażu świątyni wymieniono znaczną część zniszczonych drewnianych elementów, dokładnie zachowując dawną konstrukcję i zabytkowy charakter obiektu. Aktualnie, stara świątynia pełni funkcję kaplicy cmentarnej, w której odbywają się obrzędy pogrzebowe.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kościół zbudowany jest z bali, konstrukcji zrębowej, obustronnie szalowany, jednonawowy, ogólnie na planie wydłużonego prostokąta. Prezbiterium jest prostokątne, trójbocznie zamknięte, z zakrystią prostokątną, a nawa jest kwadratowa. Wieżba dachowa drewniana, konstrukcji storczykowej, kryta dachem dwuspadowym o wspólnej kalenicy, pobitym blachą. Bryła kościoła jest harmonijnych proporcji: bezwieżowa, z wieżyczką sygnaturki. Ściany we wnętrzu odeskowane, strop jest belkowy, odeskowany. Kościół nadal zachowuje pierwotne cechy stylowe i stanowi przykład sakralnego budownictwa drewnianego o charakterze ludowym. Ogólnie, techniczny stan zachowania obiektu jest dobry. Obiekt wymaga bieżącego przeprowadzania prac naprawczych i konserwacyjnych. Wskazane jest przeprowadzenie prawidłowo działającej wentylacji we wnętrzu kościoła. **Brak jest urządzeń przeciwpożarowych i antywłamaniowych zabezpieczających zabytkowy obiekt.**

ZABYTKI RUCHOME - Ołtarz główny w kościele filialnym p.w. św. Stanisława bpa, ob. w kaplicy cmentarnej w Kozłowie, 1 poł. XVI w., późnorenesansowy. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją nr B-172 z 22.VIII.1973 r., aktualizowana: B - 534 z 15.VI.2012 r.**

Ołtarz główny posiada drewnianą konstrukcję, jest dwukondygnacyjny, przyścienny, zdobiony ornamentem wolutowo-chrzastkowym. Przy pierwszym wpisie do rejestru zabytków odnotowano w części retabulum *nowy obraz „Wskrzeszenie Piotrowina”*, a w drugiej kondygnacji barokowy obraz „*św. Walentego*” datowany na XVII w. (olej, płótno), oraz po bokach wkomponowane *obrazy nieznanych świętych posiadające formę półokręgu*. Po transferze kościoła na teren cmentarza nie wszystkie elementy ołtarza przetrwały do dziś. Ołtarz główny ze względu na kompozycję, wartość artystyczną i bogactwo ornamentyki jest cennym przykładem późnorenesansowej rzeźby i snycerstwa w polskiej sztuce.

Aktualnie wyposażenie wnętrza jest w części zabytkowe: późnorenesansowy ołtarz, w centrum z obrazem przedstawiającym scenę *Wskrzeszenie Piotrowina*, pocz. XX w.; obraz *św. Walentego*, barokowy, z XVII w.; na belce tęczowej krucyfiks barokowy; fisharmonia z poł. XX w. Pozostałe wyposażenie pochodzi z lat 80. XX w. (obrazy, świeczniki).

Z poprzedniego wyposażenia kościoła prawdopodobnie brakuje: ambony wczesnobarokowej z XVII w., oraz rzeźby przedstawiającej *Matkę Boską z Dzieciątkiem*, z k. XV w. Wymienione obiekty odnotowano w decyzji o wpisie kościoła do rejestru zabytków jako także objęte prawem ochrony konserwatorskiej.

Nastawa głównego ołtarza jest ze śladami niszczenia przez zawilgocenie i drewnojady. Podobnie lica obrazów wykazują zniszczenia mechaniczne i złuszczenie warstwy malarskiej. Wymagane są zabezpieczenia konserwatorskie celem uniknięcia pogłębiania się zniszczeń.

Brak przeciwpożarowego i antywłamaniowego zabezpieczenia obiektu. Wskazane jest przeprowadzenie inwentaryzacji zachowanych aktualnie zabytków ruchomych, i wpis do rejestru zabytków (jak wynika z wpisów do kart z 1984 r. zabytki te pochodzą z XVII, XVIII i XIX w., i są wysokiej klasy artystycznej). Karty podstawowej dokumentacji zabytkowych

obiektów ruchomych wykonane przez C. Kocot z 1984 r. w ilości 32, w: Archiwum UOZ w Rzeszowie.

DWÓR ALKIERZOWY, ob. Dom mieszkalny. Budynek murowany powstał na przełomie XVI/XVII w. Obiekt położony jest w pn.-zach. części miejscowości, ok. 300 m na zach. od drogi z Dębicy do Tarnobrzega, w niedalekiej odległości od kościoła parafialnego. Usytuowany w bezpośrednim sąsiedztwie stawu. **Obiekt wpisany do rejestru zabytków decyzją A - 144 z dnia 27.02.1978 r.** (dwór - własność prywatna). **Strefą ochrony konserwatorskiej objęto cały obszar otaczających dwór stawów** (stawy - własność Skarbu Państwa). (Dwór ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków)

Historia obiektu

Historia alkierzowego dworu obronnego w Pustyni jest związana z dziejami tej miejscowości. W XV w. właścicielami wsi był ród Gryfitów, a od 1465 r. Pustynia przeszła w posiadanie Stanisława Ligęzy h. Półkozic, ożenionego z Jadwigą, wdową po Stanisławie Gryficie. Od 1536 r. jako właściciele odnotowani zostali Piotr Ligęza i Aleksander Trzeciecki, a w 1581 r. pojawił się nowy współwłaściciel Pustyni, Mikołaj Tarnowski. Z 1541 r. pochodzi wzmianka o ugodzie, pomiędzy Janem Trzecieckim i Andrzejem Tarnowskim ze wsi Kędzierz, dotycząca położonych na granicy ich posiadłości stawów rybnych, i budowie grobli. Wzmianka ta dotyczy zapewne istniejących w Pustyni stawów i grobli, których powstanie może sięgać pocz. XVI w.

Z przełomem XVI/XVII w. i Mikołajem Tarnowskim można łączyć powstanie dworu, który prawdopodobnie został w XVII w. rozbudowany o zachodni alkierz i piętro. Założenie dworskie znajdowało się w bardzo bliskim sąsiedztwie kościoła pw. *św. Stanisława bpa*.

Na pocz. XVII w. Pustynia należała do rodu Trzecieckich, a w 1693 r. do Anny Stawskiej, podkomorzyny podolskiej, następnie do współwłaściciela Dębicy, Jana Kazimierza Glińskiego. W 1705 r. Pustynia była w posiadaniu Jana Morsztyna, starosty czorszyńskiego, a w 1768 r. Macieja Ciotka. Od 1768 r. wieś przejęli Radziwiłłowie, a od 1819 r. do 1945 r. należała do rodziny hrabiów Raczyńskich.

Pierwszą kartograficzną informacją o układzie założenia dworskiego jest mapa katastralna wsi Pustynia z 1849 r. Pokazuje ona rozległy teren zespołu na osi pn.-pd., po wschodniej stronie rzeki *Pustyńskiej*. W kierunku południkowym dzieliła go droga na północną część dworską ze stawami, i południową z zabudową folwarczną, w większości murowaną. Obronny dwór stał nad brzegiem *Stawu wielkiego*, który rozciągał ku północy, oddzielony groblą od następnego *Stawu wielkiego*, i *Stawu pod Kozłowem*. Dwór zaznaczono schematycznie, jako niewielki, murowany obiekt o planie prostokąta z ryzalitem przy zachodniej stronie, i przy jego północnym narożu z okrągłą basztą. Otoczenie od zachodu dworu tworzyła *Sadzakawa*, od południa gazon, i ścieżka doprowadzająca do drogi, która w kierunku wschodnim doprowadzała do drewnianego kościoła. Z oznakowania na katastrze wynika, że na obszarze dworskim wysokie drzewa tworzyły szpalery i rosły pojedynczo, nie tworząc komponowanej zieleni parkowej.

W 1888 r. posiadłość w Pustyni należała do hrabiny Anny Raczyńskiej; jej własnością była też gorzelnia i dwa duże stawy. Do 1945 r. realność ta należała do Edwarda Raczyńskiego, a dwór zamieszkiwał zarządca majątkiem. Po II wojnie posiadłość rozparcelowano; w budynku dworu ulokowano przedszkole wiejskie. W następnych latach pomieszczenia dworu służyły różnym instytucjom. W 1977 r. dwór ze stawami użytkowany był przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Rybnej w Rzeszowie, a część folwarczna należała m. in. do Spółdzielni Kółek Rolniczych.

W latach 60. XX w. w budynku dworu przeprowadzono remont; częściowo wymieniono stropy i stolarkę, a w latach 70. XX w. został zaadaptowany na mieszkania lokatorskie.

Na początku lat 90. XX w. dwór kupił Zbigniew i Anna Sitek z Brzeźnicy. Po 1994 r. przystąpiono do kapitalnego remontu budynku. Pierwotna bryła dworu przetrwała do 2000 r., a w następnych latach rozbudowano obiekt od wschodniej strony o basztę, o analogicznej formie jak istniejąca.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Dwór obronny jest murowany, otynkowany, 2-piętrowy, częściowo podpiwniczony, założony na planie prostokąta z ośmioboczną basztą alkierzową przy pn.-zach. narożu, z gankiem-tarasem przy pd. elewacji, i z dobudowaną w ostatnich latach basztą po przeciwnej stronie. Elewacja pn. zwrócona jest w kierunku stawów. Korpus przykrywa wysoki dach 4-spadowy z krótką kalenicą, a basztę 8-połaciowy, namiotowy. Dachy pokryte są dachówką ceramiczną. Pierwotnie, w zabytkowej baszcie sklepienie było kopulaste, 8-boczne, z gurtami.

Pomimo rozbudowy dworu i modernizacji obiekt nadal zachowuje zabytkowe późnorenansowe cechy i bryłę charakterystyczną dla budowli obronnych z XVI/XVII w. W przeszłości piwnice były sklepione kolebkowo, a pomieszczenia parteru przykrywały stropy drewniane. Atrakcyjne położenie dworu, bezpośrednio przy kilkuhektarowych stawach, zasilanych przez *Pustynkę*, dowodzi starej tradycji tego miejsca.

Wskazane, by elewacjom dworu przywrócić kolorystykę odpowiadającą charakterowi stylu, jaki on prezentuje. Obecny, mocno ceglasty kolor całkowicie koliduje z barwą tynków pierwotnie okrywających elewacje budynku.

W otoczeniu dworu nie zachował się starodrzew; od wsch. strony istniejący kilkuarowy sad owocowy pochodzi z powojennego nasadzenia. Na terenie dawnego folwarku występuje nierównomiernie wysoka zieleń, głównie stare topole, tworząca rodzaj parku wiejskiego, wyróżniająca się w otwartym krajobrazie Pustyni. Te nieliczne już stare drzewa powinny być poddane systematycznej pielęgnacji. W bliskim sąsiedztwie obszaru folwarcznego przetrwały trzy murowane budynki dawnych czworaków, obecnie pełnią funkcję magazynową.

BUDYNEK STACJI KOLEJOWEJ. Pochodzi z l. 30-XX w., murowany, otynkowany, o kubicznej bryle, złożonej z geometrycznych form o płaskich dachach, z wewnętrznym portykiem od strony peronu. Jest to rozwiązanie architektoniczne typowe dla modernizmu, i zarazem awangardowe jak na realizację w obszarze wiejskim. Dziś budynek stoi opuszczony, zniszczone są elewacje, i jego obecna wartość estetyczna prezentuje się niekorzystnie, ale obiekt zachowuje pierwotną strukturę i niemal nienaruszone cechy stylowe z czasu jego budowy.

STASIÓWKA

Historia miejscowości

Wieś o pow. 7,2 km², licząca 1240 mieszkańców, położona w obrębie Pogórza Strzyżowskiego.

Pozostałości po osadzie wczesnośredniowiecznej zostały odkryte w 1998 r. w trakcie badań powierzchniowych w ramach realizowanego programu Archeologiczne Zdjęcie Polski. Osada ulokowana była na Progu Karpackim, na wysokim grzbiecie terenowym na obszarze ok. 3 ha. Odsłonięto zarysy trzech budynków mieszkalnych. Wieś powstała w XIII w. była własnością rodu Gryfitów, m. in. do Jakuba Latoszyńskiego. W 2 poł. XV w. kronikarz Jan Długosz wymienia Stasiówkę jako majątek Jana Podgórskiego, i wtedy należała do parafii w Gumniskach. W 1505 r. w rejestrze poborowym odnotowano, że Latoszyńscy dzielili prawo własności do tej wsi z Janem Górskim. Wtedy w Stasiówce było 26 kmieci, karczma oraz sołectwo z folwarkiem. W spisie poradnego z 1508 r. wieś jest zapisana jako „Sthaszczowska”. Po 1512 r. Stasiówka przeszła w posiadanie Jana Górskiego, dziedzica Dębicy, a od 1523 r. w połowie otrzymała jego żona Regina z Pobiedza. W 1574 r. dziedzicem Stasiówki był współwłaściciel Dębicy, Jan Górski, jeden z wybitniejszych przedstawicieli swojej rodziny, który usiłował skupić jak najwięcej rozproszonych dóbr.

Od 1768 r. miejscowość należała do majątku rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. rodziny Raczyńskich. Od końca XVIII wieku Stasiówka weszła w skład parafii w Zawadzie.

W 1890 r. Stasiówka liczyła 617 mieszkańców. Wówczas obszar większej posiadłości dworskiej należał do hrabiny Anny Raczyńskiej. W 1905 r. Roger i Edward Raczyńscy mieli w Stasiówce 98,18 ha obszaru. W okresie międzywojennym XX w. Mała Stasiówka znana była z walorów letniskowych.

Od 1966 r. zaczęto modernizację drogi w kierunku Zawady, a w 1967 r. rozpoczęto elektryfikację wsi. W 1970 r. Stasiówkę zamieszkiwało 1 071 mieszkańców. Budowany od 1972 r. kościół pw. *Świętych Piotra*

i Pawła, o którego powstanie z wielką determinacją walczyli parafianie; konsekrowany został dopiero w 1991 r. W 1978 r. biskup Jerzy Ablewicz utworzył samodzielną parafię w tej wsi.

Lasy Stasiówki wchodzi w skład planowanego rezerwatu leśnego „Las Wolica”, który wraz z częścią Dębicy liczy ponad 100 ha. Celem ochrony jest zachowanie fragmentu lasu o strefowym układzie zbiorowisk leśnych; znajduje się tu wiele roślin chronionych.

Obok kościoła znajduje się budynek szkolny, a przy nim utworzona przez nauczycieli, uczniów i rodziców ścieżka dydaktyczno-naukowa o długości 3 km. Wzdłuż ścieżki oznakowane zostały rośliny i zwierzęta chronione oraz zbiorowiska roślinne i skały. Ścieżka jest dokładnie opisana i służy nie tylko uczniom Stasiówki, ale i szkołom z całego regionu, które przyjeżdżają tu na wypoczynek połączony z edukacją.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA. Zlokalizowana przy drodze Dębica – Wielopole, po jej lewej stronie; nr ewid. 811/2 (W. Ligęzka). Murowana kapliczka domkowa powstała w 1883 r., w stylu eklektycznym, i zachowuje pierwotny, dość archaiczny wygląd. Jest przykryta dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką ceramiczną, czerwoną. Elewacja frontowa jest przysadzistych proporcji, o bokach oskarpowanych, z wydatnym gzymsem wieńczącym, dwubocznym, flankowanym obeliskami; w szczycie krzyż metalowy, ażurowy, kowalskiej roboty. Drzwi wejściowe górą o łuku sugerującym ostry, pośrodku przeszklenie; górą osłonięte daszkiem. We wnętrzu, na ścianach kapliczki wiszą obrazy z przedstawieniami Matki Boskiej, z 1 poł. XX w. Kapliczka wymaga zabezpieczającego działania konserwatorskiego. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

DAWNA SZKOŁA, ob. budynek mieszkalny. Zlokalizowany przy drodze gminnej, nr 130, dz. ewid. nr 575/1. Murowany budynek powstał w 1929 r.; pod k. XX w. funkcjonował jako przedszkole; w ostatnich latach zmodernizowany i częściowo jego bryła utraciła pierwotny charakter. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

STOBIERNA

Historia miejscowości

Wieś licząca 8,9 km² i ponad 1000 mieszkańców.

W księgach ziemskich pilzneńskich z 1464 r. wymienione są dobra Spytki z Melsztyna, a wśród nich znajduje się m.in. Zawada, ponadto Stobierna i Parszczyna. W 1502 r. spadkobiercą Stobierny, po śmierci Spytki został jego syn Jan, a następnie córki, Beata i Katarzyna, przebywające w klasztorze. W 1536 r. wieś była w posiadaniu Piotra Ligęzy herbu Półkozic. Z kolei w 1652 r. Achacy Ligęza był właścicielem Stobierny. Miejscowość ta od 1768 r. należała do majątku rodu Radziwiłłów, a od 1819 r. do Raczyńskich.

Autorzy „Słownika Geograficznego” z 1890 r. odnotowali, że Stobierna należąca do parafii w Zawadzie liczyła 44 mieszkańców i 75 domów, a większa posiadłość dworska była w posiadaniu hrabiny Anny Raczyńskiej. W 1905 r. Roger i Edward Raczyńscy mieli w Stobiernej 212,67 ha obszaru.

W okresie międzywojennym XX w. Stobierna, oraz Mała Stasiówka, znane były z walorów letniskowych; Rada Miejska w Dębicy nie była zainteresowana organizacją wypoczynku i leczenia sanatoryjnego dla mieszkańców okolicznych miejscowości.

Podczas pacyfikacji przeprowadzonej przez Niemców 21 lipca 1943 r. zamordowano w tej wsi 5 osób.

W 1970 r. Stobierną zamieszkiwało 1 081 mieszkańców.

Okoliczne lasy są szczególnie bogate w runo leśne, w tym borówki i grzyby. Na niewielkim wzniesieniu o powierzchni ponad 4 ha znajduje się orczykowy wyciąg narciarski, z którego w

sezonie chętnie korzystają mieszkańcy regionu. Obok wyciągu powstaną trasy saneczkowe, parking i zaplecze gastronomiczne.

W pobliskiej Zawadzie powstała duża oczyszczalnia ścieków, budowana z funduszy PHARE Inred, mająca za zadanie zebrać ścieki terenów Stobiernej i Stasiówki.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA. Zlokalizowana przy drodze lokalnej przez las do Lubziny i Zawady, otoczona dwoma lipami. Drewniana kapliczka domkowa powstała na pocz. XIX w., w czasie I wojny, jako dziękczynienie za przeżycie mieszkańców *Podlaska* w czasie bitwy rosyjsko-austriackiej. Jest na rzucie kwadratu, konstrukcji słupowej, oszalowana pionowo, z uszczelnieniem listwami, przykryta dachem dwuspadowym; przy elewacji frontowej z lekkim nadwieszeniem, z krzyżem zawieszonym w szczycie; otwór wejściowy, prostokątny, w nim oparkanie, ażurowe. We wnętrzu drewniana figura św. Stanisława Bp, pocz. XX w. ludowa; na ścianie bocznej obraz z przedstawieniem Matki Bożej Zawadzkiej, oleodruk, z napisem o koronowany przeprowadzonej w 1920 r. Obiekt zachowany w dość dobrym stanie technicznym; w dolnych partiach, w przyziemiu, oszalowanie ze śladami zniszczenia.

KAPLICZKA. Zlokalizowana na posesji nr 138, bezpośrednio przy ogrodzeniu, naprzeciw byłego leśnictwa. Powstała na przełomie XIX/XX w., jako podziękowanie za uzdrowienie dziecka galowego. Kapliczka kubaturowa, murowana, otynkowana, w ostatnich latach odnowiona (sposobem gospodarczym), i pomalowana; założona na planie prostokąta, przykryta dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką. Ponad prostokątnym otworem wejściowym jest wnęka arkadowa. Aktualnie w kapliczce znajduje się obraz z przedstawieniem *Jezusa Miłosiernego*.

DOM MIESZKALNY. Zlokalizowany na posesji 61, o nr ewid. 288, własności Józefa Bystrek. Powstał w latach 30.XX w., w tradycji drewnianego budownictwa wiejskiego; na planie wydłużonego prostokąta, zbudowany z bali, konstrukcji zrębowej, przykryty dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką; w otoczeniu drzew owocowych, i ogródka kwiatowego. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

ZAWADA

Historia miejscowości

Miejscowość o powierzchni 8,6 km² i 1300 mieszkańców - ze względu na swą bogatą historię i liczne zabytki zwana jest przez wielu „Perłą Ziemi Dębickiej”. Wspaniałe położenie geograficzne - na progu Pogórza Karpackiego, przy trasie z zachodu na wschód, spowodowało, że Zawadę zamieszkiwały słynne polskie rody: Ligęzów, Radziwiłłów, Raczyńskich.

Pierwsza źródłowa wzmianka o poddębickiej Zawadzie pochodzi z 1337 r., i zawarta jest w Kodeksie Dyplomatycznym Katedry Krakowskiej. Wynika z niej, że Zawada istniała już ok. 1218 r. i należała do majątku biskupów krakowskich, a następnie weszła w skład uposażenia probostwa w Przecławiu.

W XIV w. dokumentach występują dwie nazwy odnoszące się do tej samej miejscowości: Bobrek, zwany też Wola Zawadzka lub Wolią i Zawada (do dziś nazwę *Bobrek* nosi przysiółek na wysokim wzniesieniu, z kilkoma zagrodami, przy drodze z Łączek Kucharskich do Zawady, po jej zachodniej stronie). Zatem, dwie miejscowości weszły w skład dzisiejszej Zawady.

W latach 1374-1419 wymieniony jest Jan Ligęza, wojewoda łęczyński jako właściciel Bobrku, Przecławia i innych majątków rozmieszczonych po całym kraju.

W 1429 r. Zawada (*Szawada*) była częścią majątku dworskiego Sepnicy. Najprawdopodobniej po biskupach krakowskich Zawada przeszła w posiadanie rodu Melsztyńskich. W 1464 r. wieś była własnością kasztelana zawichojskiego, Spytki z Melsztyna. Z dokumentów wynika, że istniał tu dwór, który oddawał dziesięcinę do parafii w Lubzinie.

W 1470 r. jako właściciel Zawady występuje nadal Spytek z Melsztyna, a Bobrka – Stanisław Ligęza „de Bobrek”. W 1502 r. spadkobiercą Zawady, po śmierci Spytki został jego syn Jan Melsztyński, a następnie

córki, Beata i Katarzyna, przebywające w klasztorze. One to po śmierci brata Jana odstąpiły Zawadę Stanisławowi Lasockiemu z Brzezin, podkomorzemu poznańskiemu. W wyniku procesu dobra zawadzkie od 1524 r. przeszły w ręce Piotra Ligęzy herbu Półkozie, syna kasztelana małegojskiego. Nowym właścicielem Zawady od 1536 r. był Feliks Ligęza, a potem jego syn Mikołaj Ligęza (1530-1603), starosta biecki. O nim opowiada legenda, spisana przez M. B. Stęczyńskiego w 1849 r., że zbudował w Zawadzie zamek, który przetrwał, ale w złym stanie do 1819 r. Zamek otoczony był fortyfikacją ziemną.

Od W 2 poł. XVI w. Zawada znalazła się w posiadaniu stryjecznego brata Mikołaja – Achacego Ligęzy. Dopiero dokument z 1581 r. określa jednoznacznie Zawadę jako własność Stanisława Ligęzy, syna Achacego. Stanisław ożeniony z Zofią Kuczkowską zbudował w Zawadzie w 1595 r., na wzgórzu zwanym Bobrek, drewnianą kaplicę pw. *Nawiedzenia Matki Bożej*. W niej umieścił cudowny obraz Matki Boskiej, a w 1616 r. sprowadził ojców augustianów. Kaplica należała do parafii w Lubzinie.

Tenże Stanisław Ligęza miał syna, Achacego Ligęzę (zm. 1672 r.), który posiadłość tę objął od 1638 r. On to wybudował w latach 1646-1656, na miejscu drewnianej kaplicy, kościół pw. *Narodzenia Matki Bożej* (ob. Narodzenia N. P. Marii). Jego syn, kasztelan czechowski Jan Kazimierz (od 1680 r.), a zarazem kolejny właściciel majątku, nie poszedł śladami swego ojca, toteż po 10-latach sporów augustianie opuścili Zawadę. W tym czasie Zawada nadal należała do parafii w Lubzinie.

Po bezpotomnej śmierci Jana Kazimierza, Zawada stała się własnością jego siostry, Felicji, zamężnej za Janem Walewskim (1657 r.). W 1704 r. w Jarosławiu, J. Walewski odstąpił Zawadę podskarbiemu koronnemu, Janowi Przebendowskiemu. Kolejną dziedziczką Zawady i pozostałych dóbr była jego jedyna córka Dorota Henryka (ok. 1682-1755), która poślubiła księcia Jana Mikołaja Radziwiłła (1681-1729). Po śmierci męża, Dorota H. Radziwiłłowa wyszła ponownie za mąż za marszałka Franciszka Bielińskiego, który aż do swej śmierci w 1766 r. figuruje jako właściciel Zawady. W 1735 r. byli oni dziedzicami także miasta Dębicy. Na wskutek układów majątkowych, Zawada ponownie wróciła do Radziwiłłów.

Od 1768 r. klucz dębicki (Dębica i 12 wsi, a wśród nich Zawada), przejął jeden z najbogatszych magnatów litewskich, Michał Hieronim Radziwiłł (1744-1831), miecznik litewski. Interesował się głównie olbrzymimi dobrami na Litwie i karierą polityczną, a zarządzanie dobrami dębickimi oddał sekretarzowi, Przebołowskiemu. W wyniku podziałów rodzinnych klucz dębicki znalazł się w posiadaniu jego brata, Antoniego Mikołaja Radziwiłła (1741-1778), który obrał karierę duchowną i urzędniczą. Po przedwczesnej śmierci, bliżej nieznane prawa do tych dóbr mieli inni dwaj bracia Michała H. Radziwiłła, Jakub (1748-1808) i Dominik (1747-1803). W 1791 r. w ramach zmian w Zawadzie utworzono parafię.

Po śmierci Dominika Radziwiłła, Mikołaj H. Radziwiłł, wówczas już wojewoda wileński mianował się opiekunem dwóch jego nieletnich córek – Anny i Marii. W aktach sądowych z 1811 r. występował jako właściciel klucza dębickiego.

W 1816 r. dziedziczką dóbr Dębica, Anna Radziwiłłówna, córka księcia Dominika, krajczego litewskiego, wnuka Doroty z Przebendowskich, 1 voto Radziwiłłowej, 2 voto Bielińskiej, poślubiła hrabiego Atanazego Raczyńskiego, h. Nałęcz (1788-1874). A. Raczyński był młodszym bratem Edwarda, twórcy słynnej Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. Rodzina ta posiadała wiele zasług w dziedzinie kultury i polityki. Atanazy Raczyński był ordynatem dóbr obrzyckich w Wielkopolsce (od 1825 r.), w latach 1830-1852 dyplomata pruskim przy dworze duńskim, utrzymywał kontakt ze słynnym duńskim rzeźbiarzem Torvaldsenem, od którego nabył jedną z rzeźb, która później zdobiła pałac w Zawadzie. Był kolekcjonerem kilku bezcennych płócien, historykiem sztuki, autorem publikacji dotyczących malarstwa, sam też malował i rysował. Od rodziny żony wyprocesował galicyjskie dobra – Dębicę, i przejął je w 1819 r. Już w następnym roku doprowadził do restauracji dawnego zamku Ligęzów, który stał się wspaniałą rezydencją mieszczącą bogatą w księgozbiór bibliotekę oraz cenną galerię obrazów. Zamiarem Raczyńskiego było zaproszenie na rezydencję prymasa ks. Ignacego Raczyńskiego (1741-1823), po jego rezygnacji z arcybiskupstwa w Gnieźnie. Prymas zamieszkał jednak u Jezuitów w Starej Wsi k. Brzozowa. Wsparcie finansowe i wielkopolska gospodarność ocaliły majątek zawadzki od upadku, a nawet doprowadziły do jego rozkwitu. Wtedy założony został nowy park.

Za czasów A. Raczyńskiego, we wsi powstała w 1853 r. pierwsza szkoła elementarna. Dokonał też w 1863 r. odnowienia kościoła zawadzkiego.

Spadkobiercą Atanazego był jego syn Karol (1817-1899). Mieszkał za granicą, ale dbał o Zawadę, czego dowodem była założona i wyposażona przez niego ochronka, prowadzona przez Siostry Służebniczki z Dębicy. Ufundował też do kościoła dwa witraże, oraz pierwszy szpital w Dębicy. Autorzy „Słownika Geograficznego” z 1895 r. podają, że Zawada wraz z obszarem należącym do dworu, którego właścicielem był Karol Raczyński liczyła 853 mieszkańców.

Po bezpotomnej śmierci Karola Raczyńskiego, dobra w Wielkopolsce i galicyjskie w powiecie ropczyckim przejął Edward Aleksander Raczyński (1847-1926), syn Rogera Maurycego (1820-1964), który był synowcem Atanazego Raczyńskiego. Po śmierci pierwszej żony Marii z Krasińskich, córki poety Zygmunta Krasińskiego, Edward A. Raczyński w 1886 r. po raz drugi ożenił się z Różą z Potockich, wdową po swoim szwagrze Władysławie Krasińskim. Wtedy na stałe osiadł w Galicji i miał duży wkład w rozwój gospodarczy dóbr Dębica.

Z zapisów wynika, że w 1903 r. Zawada była własnością hrabiów Raczyńskich, Rogera i Edwarda. Roger Adam Raczyński (1889-1945) i Edward Bernard (1891-1993), którzy byli synami Edwarda i Róży z Potockich. Oni to zostali ostatnimi właścicielami majątku Zawada. W tym czasie posiadłość zawadzka wynosiła 378,35 ha obszaru.

Spis dóbr tabularnych w Galicji z 1905 r. wymienia jako właścicieli Zawady Edwarda i Rogera hr. Raczyńskich. Raczyńscy posiadali ponadto następujące jednostki tabularne: m.in. Braciejową, Gumniska Foks, Gumniska par., Brzeźnicę, Borek Brzeźnicki, Kozłów, Nagawczyne, Paszczyne, Pustynię, Stasiówkę. Za ich czasów, w 1914 r., dwa miesiące po wybuchu I wojny, spłonął pałac zawadzki, podpalony przez Kozaków. W 1918 roku w Zawadzie postawiono nowy pałac, a pozostałe po pożarze ruiny odrestaurowano. W 1913 r. w Zawadzie istniała gorzelnia, należąca do Ignacego Pieniążka.

Ostatnim właścicielem Zawady był hr. Edward Raczyński, polityk, prezydent RP na emigracji w latach 1979-1986 (jego imię nosi obecnie szkoła podstawowa). Edward Raczyński był wyjątkowym promotorem Dębicy, doskonale rozumiejący uwarunkowania rozwoju nowoczesnego miasta.

W 1936 r. do klucza hr. Edwarda Raczyńskiego należały folwarki: Zawada, Nagawczyna, Sepnica, Pustynia i Latoszynek, razem o obszarze 945 ha użytków rolnych i 3 446 ha lasów. Klucz Raczyńskich znany był z hodowli bydła, i zarodowej obory bydła rasy nizinnej (fryzyjskiej) w Zawadzie, i rasy siementalskiej w Sepnicy oraz Pustyni. Zarząd dobrami mieścił się w Nagawczynie, a dyrektorem klucza Raczyńskich był Włodzimierz Skarbek-Borowski. Majątek zawadzki prowadził hodowlę ziemniaków i pszenicy. W lasach miała miejsce racjonalna hodowla zwierzyny, szczególnie wzorcowo urządzona była bażanciarńia i park zajęczy. Zarząd dobrami zawadzkimi prowadził także pieczę nad tartakiem i parową cegielnią w Dębicy, oraz nad gorzelnią w Zawadzie.

Obecnie z majątku Raczyńskich w Zawadzie pozostało założenie składające się: parku dworskiego z kilkusetletnimi drzewami, i kilkoma zabytkowymi obiektami, otoczone murem. Naprzeciw bramy wjazdowej do parku, po drugiej stronie drogi E-4, znajduje się zabytkowa karczma murowana, pokryta gontem, odnowiona, i nadal służąca przejezdnym gościom. Służyła też wielokrotnie dla potrzeb realizowanych tu filmów historycznych oraz scen batalistycznych.

W niedalekiej odległości od zespołu parkowo-pałacowego, na wzniesieniu znajduje się kościół - Sanktuarium Matki Boskiej Zawadzkiej, z pochodzącym z przełomu XVI/XVII w. malowanym na desce obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, cudami słynącym. Do kościoła w Zawadzie pielgrzymują mieszkańcy okolicznych wiosek i miast.

W 1970 r. Zawadę zamieszkiwało 1 034 mieszkańców.

UKŁAD PRZESTRZENNY I ZABUDOWA DAWNEJ WSI ZAWADA. Rozlokowana jest wzdłuż drogi E-4, i przy potoku *Zawadka*. Zachowany układ parcel i pól z podziałami są konsekwencją średniowiecznej lokacji. Ten układ został później przecięty prostopadłą ulicą zorientowaną przy wschodniej stronie założenia rezydencjonalnego o tradycji renesansowej. W pn. pasie drogi, na skrzyżowaniu wykształcił się rodzaj *nawsia* – czyli placu centralnego. W dalszym ciągu funkcjonują drogi i ścieżki prowadzące między zagrodami w pola.

W rozplanowaniu wsi zachowany jest układ dróg, miedzuchów, działek siedliskowych, folwarku i rozłógów pól, w połączeniu z naturalnym biegiem potoka *Zawadka*. Rozplanowanie działek siedliskowych zachowuje podział na strefę zabudowy, sadów, pól. Zachowana jest zabudowa w postaci drewnianych budynków mieszkalnych, i jeszcze obiekty gospodarcze, ogrodzenia – parkany drewniane. Wokół wsi tradycyjny krajobraz rolniczy. Wewnątrz wsi, tradycyjna zabudowa przemieszana jest z nowszym budownictwem, które w większości podporządkowało się zasadzie kontynuacji.

ZAWADA – BOBREK. Tu istnieje zespół zabudowy zagrodowej, składający się z drewnianych budynków otoczonych sadem. Każda z zagród usytuowana jest na odrębnym wysokim cyplu w dolinie potoka *Zawadka*. Przez to miały one charakter samotniczy o cechach obronnych. Jest to najstarsza część Zawady z zachowaną archaiczną formą rozplanowania. To rozplanowanie

przysiółka wynikało z ukształtowania topograficznego. Otoczenie stanowi tradycyjny krajobraz rolniczy i elementy naturalnego krajobrazu.

KOŚCIÓŁ PAR. rzym.-kat. pw. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*, mur., 1646-1656; 1991; usytuowany na dz. ewid. nr 617. Położony niedaleko założenia pałacowo-parkowego, w pobliżu lokalnej drogi, na wysokim wzniesieniu, na które prowadzą strome schody; dojazd od strony cmentarza. **Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków decyzją A-309 z dnia 30.05.1987 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Kościół wzniesiony został na wzgórzu zwanym Bobrek, w latach 1646-1656 z inicjatywy Achacego Ligęzy, właściciela Zawady. Pierwotnie nosił wezwanie *Narodzenia Matki Boskiej*. Stanął na miejscu drewnianej kaplicy z 1595 r., w której znajdował się słynący cudami obraz Matki Boskiej, zakupiony we Włoszech przez Stanisława Ligzę, ojca Achacego Ligęzy. Pierwotnie, elewacje kościoła z „dzikiego” kamienia były obrzucone cienką warstwą tynku. Przeprowadzone w ostatnich latach badania architektoniczne potwierdziły wcześniejsze informacje, że kościół planowano wybudować większy, w kierunku zachodnim, ale z bliżej nieznanych powodów zaniechano takiej realizacji. W ciągu wieków świątynia była wielokrotnie odnawiana i częściowo rozbudowywana. W 1756 r. nad zakrystią wybudowano skarbiec oraz do korpusu dostawiono dwie kaplice. Po długich staraniach w 1791 r. kościół w Zawadzie erygowano parafią (wcześniej podlegał parafii w Lubzinie).

Kolejna restauracja świątyni, związana prawdopodobnie z obniżeniem stropu, nastąpiła w XIX w. z inicjatywy Atanazego Raczyńskiego. Po 1905 r. Karol Raczyński z żoną Karoliną, księżniczką Oettingen-Wallenstein zakupili do kościoła 2 witraże. Po zniszczeniach spowodowanych pierwszą wojną, w 1920 r. przeprowadzono kolejną restaurację kościoła. Przerobiono dach, który miał pokrycie gontowe, przy fasadzie powstał szczyt, położono nowy strop, w prezbiterium wstawiono witraże fundacji proboszcza ks. W. Kopernickiego z parafianami. W 1938 r. wnętrze kościoła otrzymało polichromię autorstwa Tadeusza Terleckiego, artysty malarza z Tarnowa.

W latach 1954-56 rozbudowano zakrystię w kierunku absydy, przy pn. kaplicy powstał przedsionek, a przy fasadzie wieloboczna kruchta z przeznaczeniem na ołtarz, górą z tarasem kolumnowym, przeszklonym, przykrytym kopulastym dachem. W 1977 r. w absydzie wstawiono dwa witraże projektu Jurija Bodnara. W latach 1989-1991 nastąpił generalny remont kościoła i jego rozbudowa. Dobudowano frontową część, znacznie przedłużając nawę; w górnej partii powstał taras z ołtarzem polowym, wokół podcień arkadowy zwieńczony wysoką wieżą. Na plac kościelny prowadzą monumentalne schody. Obecna malarska dekoracja ścian i sklepień kościoła stanowi aranżację z ostatnich lat.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Pierwotna forma i rozwiązanie wnętrza kościoła w Zawadzie stanowiły przykład skromnej budowli sakralnej utrzymanej w stylu wczesnego baroku. Obecny kościół, po rozbudowie i modernizacji od zachodniej strony, otrzymał charakter świątyni pielgrzymkowej z wyraźną dominantą wysokościową w postaci wieży. Ze względu na znajdujący się tu obraz Matki Boskiej Śnieżnej, łaskami słynący, kościół pełni rolę Sanktuarium.

Obiekt nie wykazuje zagrożeń technicznych, jest dobrze utrzymany i na bieżąco remontowany.

W starszej części świątyni zachowane są dzieła snycerskie i stolarskie oraz malarstwo sztalugowe. Zachowało się w większości wyposażenie barokowe: obraz *Matka Boska Śnieżna*, olej na desce, k. XVI w.; ołtarz główny, 1 poł. XVIII w., w stylu regencji; w kaplicy – ołtarz późnorenesansowy, pocz. XVII w., obrazami *Nawiedzenia*, *św. Stanisława i Wojciecha*; 4 boczne ołtarze, z 1 poł. XVIII w., w stylu regencji; w jednym z nich obraz *Matki Boskiej Szkaplerznej*, XVIII w.; ambona, chrzcielnica z baldachimem i zaplekiem, poł. XVIII w.; w nawie – witraże, pocz. XX w., z firmy S.G. Żeleńskiego; główne drzwi wejściowe do nawy, stare; krucyfiks w tarczy, 1 poł. XVII w.; prospekt organowy, pocz. XVII w.; figura *Chrystusa Zmartwychwstałego*, XVIII w.; dzwon z 1614 r.

Zabytki ruchome nie są wpisane do rejestru zabytków. Podstawowe ich rozpoznanie, tzw. *zielone karty* opracowane zostały w 1968 r. przez J. Szczęk, i objęły 31 obiektów (w: Archiwum UOZ w Rzeszowie). Wymagane jest udokumentowanie zabytkowego zasobu (rozpoznanie: historyczne, wartości artystycznej, stanu zachowania, wskazań konserwatorskich), a następnie ich wpis do rejestru zabytków ruchomych.

CMENTARZ PAR. Jest o XIX-wiecznej tradycji, zmodernizowany, bez zadrzewienia komponowanego; bez wartościowego obiektu architektonicznego. Przy głównym ciągu komunikacyjnym jest grupa kamiennych nagrobków z pocz. XX w. Otoczenie jest naturalne, w postaci skarpy ograniczającej wyniosły cypel cmentarza, ze stokami zadrzewionymi o charakterze leśnym.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWO-FOLWARCZNY. Położony jest przy trasie E-4 Rzeszów-Kraków, w południowym pasie, w centrum wsi. **Wpisane są do rejestru zabytków decyzją A-253 z dnia 18.03.1972 r. następujące obiekty: pałac, kaplica z basztą, oficyna, pralnia z murem ogrodzenia, rządówka, budynek bramy wjazdowej, chmielarnia, gorzelnia, stajnia, studnia z 2 kamiennymi obeliskami, ogrodzenie.**

Park dworski wpisany do rejestru zabytków decyzją A-420 z dnia 16.07.1998 r. Obiekty ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków.

PAŁAC, bud. mur., 1918. Pałac usytuowany jest we wschodniej części parku krajobrazowego.

Historia obiektu

Założenie rezydencjonalne w Zawadzie składa się z licznych budowli rozlokowanych w obrębie parku i folwarku - powstałych na przestrzeni od XVI w. do XX w. W przeszłości posiadłość ta należała do rodu: Ligęzów, Radziwiłłów i Raczyńskich.

Historię pałacu należy łączyć z dziejami dworu obronnego Ligęzów, datowanym na k. XVI w., którego rzut jest czytelny jeszcze na planie katastralnym Zawady z 1850 r. Do 1819 r. dwór przetrwał częściowo jako ruina, a w części składowano zboże; dwie wieże dworu były zrównane z ziemią, a dwie pozostałe zachowały się fragmentarycznie. Restaurację zamku w latach 1820-1821 przeprowadził hr. Atanazy Raczyński, ożeniony w 1816 r. z ks. Anną Elżbietą Radziwiłłówną, dziedziczką majątku zawadzkiego. Podczas tych prac główną, wschodnią elewację zamku wykonano według projektu znanego niemieckiego architekta K. F. Schinkla, a pozostałą część według rysunków właściciela, A. Raczyńskiego. Nowy zamek w Zawadzie był wyjątkowo okazałą budowlą i według przekazów historycznych liczył ok. 50 pokoi. Jego kształt uwarunkowany był formą istniejącego tu dworu Ligęzów; wykorzystano więc XVI-wieczne fundamenty i wzniesiono budowlę na planie prostokąta z czterema masywnymi wieżami na narożach, i elewacją frontową skierowaną na wschód. W elewacjach bocznych istniały wysokie szczyty sterczynowe z ostrołukowymi blendami, od południa przylegało nieco niższe, również piętrowe skrzydło, podparte potężnymi filarami i skarpami; wieże wieńczyły krenelaże. W tym czasie dobudowano aneks zachodni, zachowany do chwili obecnej, w którym mieściła się kaplica zamkowa.

Zamek zawadzki był jedną z najpiękniejszych siedzib doby romantyzmu w Polsce, malowniczą i oryginalną w formie neogotyku, która przetrwała niespełna sto lat. Zachowały się rysunki m. in. Raczyńskiego, Stęczyńskiego z 1 poł. XIX w. ilustrujące jego wygląd. Stanowił przykład odrodzenia się w architekturze form stylowych doby średniowiecza, nadających wiejskiej budowlі wygląd siedziby na kształt zamku obronnego. Zdobily ją przeróżne motywy architektoniczne; figury rycerzy średniowiecznych w zbrojach, tarcze herbowe szczyty, ganki, wieżyczki, attyki krenelażowe, skarpy. Wnętrza zamku dekorowały piękne sztukaterie i malowidła pędzla Ksawerego Marynowskiego, oraz liczne obrazy i rzeźby, a także zgromadzony był tu bogaty księgozbiór i archiwum. Istnieją zapisy, że zamek zawadzki odnawiano w 1857 r.

W 1914 r., w czasie wojny zamek spalił oddział pułku kozaków dońskich. Wcześniej zrabowali cenne urządzenia, zbiory sztuki i księgozbiór.

W 1918 r. ówczesny właściciel posiadłości, Edward Bernard Raczyński (1891-1993) przystąpił do budowy nowej rezydencji – pałacu, zachowanego do dziś w pobliżu dawnej oficyny dworskiej. Pałac jest kopią domu Rodesa Smitha, odkrywcy złóż diamentów na terenach Rodezji i Republiki Afryki Południowej (pierwszą żoną E. Raczyńskiego była Angielka, Joe Markham; zmarła po urodzeniu córki Róży, pochowano ją w Rogalinie. Po jej śmierci ponownie w 1932 r. ożenił się z Cecylią Jaroszyńską - z tego związku miał trzy córki: Wandę, Wiridianę i Katarzynę; mieszkają poza Polską. Trzecią żoną E. Raczyńskiego była Aniela Mieczysławska).

Nowy pałac otrzymał eklektyczne cechy stylowe nawiązujące do neobaroku, neorenesansu oraz stylu dworskowego. E. Raczyński jako dyplomata, ambasador Polski w Londynie, odwiedzając swoje dobra zatrzymywał się nowym pałacu w Zawadzie (podczas jego nieobecności mieszkała tylko służba). Rodzina Raczyńskich w posiadaniu założenia pałacowego w Zawadzie, i pobliskich posiadłości była do 1945 r. W okresie okupacji obiekt przejęli Niemcy, a opiekę nad całym założeniem sprawował zarządca działający w imieniu właściciela przebywającego w tym czasie w Anglii.

Po II wojnie światowej zespół zawadzki przejął Skarb Państwa, i zorganizowano tutaj Państwowe Gospodarstwo Rolne, funkcjonujące do 1992 r. Na pocz. lat 80. XX w. na zlecenie Igloopolu w Straszęcinie (gospodarstwo podlegało pod Igloopol) opracowano koncepcję architektoniczno-urbanistyczną rekonstrukcji dawnego zamku w Zawadzie z przeznaczeniem obiektu na cele reprezentacyjne Ośrodka Recepcyjnego KRP Igloopol w Dębicy. Do realizacji nie doszło ze względu na zmiany ustrojowe w kraju, ale przeprowadzono częściowy remont obiektu.

W budynku pałacu na parterze umieszczono biura, a na piętrze planowano urządzić mieszkania pracownicze, co wiązało się z częściową zmianą układu przestrzennego wnętrza (powstały nowe przepierzenia, wybito otwory okienne i drzwiowe w pn. elewacji, zmianie uległ wystrój tarasu przed pd. elewacją). W 1991 r. pełnomocnik Piotr Mycielski z Krakowa złożył ofertę Edwarda hr. Raczyńskiego, utworzenia w Zawadzie k/Dębicy Przedstawicielstwa Fundacji im. Rodziny Raczyńskich. Celem było założenie w pozostawionym majątku ośrodka kulturalno-oświatowego. Do takich działań, z nieznanых powodów, jednak nie doszło. Pod koniec 1992 r. Gospodarstwo Rolne przeszło pod zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. W 1997 r. gospodarstwo dzierżawił Marek Nagawiecki, który w 2000 r. na drodze zakupu przejął zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie. Od 2003 r. nowy właściciel prowadzi prace remontowe przy obiektach pałacowych.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek pałacu jest murowany z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta z ryzalitami na dłuższych bokach, podpiwniczony, piętrowy, z wysokim poddaszem mieszkalnym, przykryty osobnymi dachami dwuspadowymi, pokrytymi dachówką ceramiczną. Najbardziej okazale prezentuje się zachodnia elewacja frontowa, po bokach z ryzalitami o wysokich szczytach, z okulusami pośrodku, pomiędzy którymi przy korpusie, na parterze istnieje kolumnowy portyk wgłębny, z reprezentacyjnymi schodami wejściowymi, a na piętrze taras z balustradą tralkową; pośrodku w połaci dachu jest facjatka. Południową elewację zdobi wykusz zwieńczony szczytem w połaci dachu; od tej strony jest też taras. Dekoracja architektoniczna elewacji pałacu jest wyważona, i głównie sprowadza się do obramień okiennych oraz drzwiowych.

We wnętrzu pałacu pierwotny, dwutraktowy układ przestrzenny został częściowo zmieniony przez wtórne ściany działowe; w kilku pomieszczeniach zachowały się fasety. Na parterze, w hollu zachował się kamienny kominek o formie sugerującej łuk tryumfalny.

Pałac obecnie jest w trakcie generalnego remontu; elewacje są odnowione, położono nowe pokrycie dachowe. Trwają prace we wnętrzu obiektu, oraz porządkowane jest najbliższe otoczenie.

KAPLICA Z BASZTĄ, bud. mur.; XVI w.; 1820-1821. Obiekt usytuowany jest w zachodniej części parku krajobrazowego.

Historia obiektu

Kaplica posiada najstarszą historię z pośród kilku zabytkowych budynków dawnej rezydencji zawadzkiej. Zbudowano ją w latach 1820 – 1821 według projektu K.F. Schinkla i koncepcji A. Raczyńskiego, w czasie restauracji ruin zamku Ligenzów z XVI w. W 1914 r. zamek spalił oddział pułku kozaków dońskich. Po zakończeniu wojny ówczesny właściciel Zawady, Edward Raczyński zdecydował rozebrać ruiny dawnej rezydencji. Pozostawiono wówczas tylko południowo-zachodnią wieżę wraz z przylegającą do niej wieżą klatki schodowej oraz kaplicę. Obiekt otrzymał atrakcyjny wygląd romantycznego pawilonu parkowego, i w takiej formie przetrwał do dziś.

W latach 1956-1957 przeprowadzono remont kaplicy i baszty zamku Ligęzów. Kaplicę adaptowano na świetlicę pracowniczą; funkcjonowało w niej także kino objazdowe. W baszcie urządzono pomieszczenia biurowe. Pod koniec 1992 r. Gospodarstwo Rolne przeszło pod zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. W 1997 r. gospodarstwo dzierżawił Marek Nagawiecki, który w 2000 r. na drodze zakupu przejął zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie. Od 2003 r. nowy właściciel prowadzi prace remontowe. Na jego zlecenie został opracowany projekt remontu i użytkowania kaplicy z basztą, który m. in. przewiduje na parterze kaplicy urządzenie galerii obrazów, rzeźby, militariów, a pozostałe pomieszczenia przeznaczyć na cele mieszkalne.

Wartość zabytkowa i stan zachowania:

Obiekt jest pozostałością po XIX-wiecznym neogotyckim zamku, i stylowo prezentuje bardzo ciekawe rozwiązanie architektoniczne, stylowo o eklektycznym wyglądzie. Zbudowany został z wykorzystaniem XVI-wiecznych fundamentów dworu obronnego o murach z cegły i częściowo z kamienia, otynkowany. Pierwotnie piwnice sięgały tu do 3 m głębokości i miały kolebkowe sklepienia (obecnie są zasypane). Obecna kaplica jest na planie prostokąta, częściowo podpiwniczona, ze sklepieniem kolebkowym, piętrowa, przykryta dachem 2-spadowym. Do jej pn.-wsch. naroża przylega baszta cylindryczna, 4-kondygnacyjna, przykryta dachem pogrążonym, osłoniętym krenelażem. Dobudowana do baszty od wsch. strony klatka schodowa jest też cylindryczna, przykryta dachem stożkowym. Od pn.-wsch. strony obiektu zachowane są fundamenty i resztki muru poprzedniego dworu obronnego Ligęzów, i zamku z 1821 r. Elewacje dekorują otwory okienne o mauretańskim wyglądzie, szczyty, sterczyny, attyka, krenelaż oraz ozdobne gzymsy. Kaplica nie jest użytkowana, a od 2002 r. prowadzone są prace remontowe przy obiekcie.

OFICYNA, bud. mur., po 1820 r.. Obiekt należy do zespołu pałacowo-parkowego; usytuowany jest w sąsiedztwie pałacu z 1918 r., na pn. od niego.

Historia obiektu

Powstanie oficyny o cechach klasycystycznych można wiązać z czasem odbudowy zamku za Atanazego Raczyńskiego. Pierwotnie frontową elewację południową zdobił na jej osi portyk kolumnowy, osłaniający wejście do wnętrza. Prawdopodobnie na pocz. XX w. podczas modernizacji dworu strych adaptowano na poddasze mieszkalne, i wtedy przy dłuższych połaciach wysokiego dachu powstały facjatki. Do II wojny oficyna użytkowana była zgodnie z jej pierwotnym przeznaczeniem. Po wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a użytkowany był przez Gospodarstwo Rolne, funkcjonujące do 1992 r. W oficynie mieszkały rodziny pracowników obsługujących gospodarstwo. Przy wschodniej elewacji powstała dobudówka z dodatkowym wejściem od tej strony do wnętrza oficyny. Pod k. 1992 r. gospodarstwo przeszło pod Zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Rzeszowie. W 1997 r. Marek Nagawiecki przejął w dzierżawę, a od 2000 r. nabył prawo własności.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Oficina jest murowana z cegły i kamienia, pierwotnie otynkowana, na planie wydłużonego prostokąta, parterowa, z mieszkalnym poddaszem, przykryta wysokim, czterospadowym dachem, pokrytym czerwoną dachówką ceramiczną, w połaciach z facjatkami doświetlającymi pomieszczenia poddasza, dość przysadzistych proporcji. Wnętrze jest dwutraktowe, z głównym wejściem przy elewacji frontowej; tutaj zachowaną są filary przyścienne. Pomimo częściowych

przekształceń obiekt nadal zachowuje cechy stylowe charakterystyczne dla architektury dworskiej późnego klasycyzmu (bryła, proporcje, stolarka okienna, układ wnętrza). Obecnie, rozpoczęte prace remontowe nie są kontynuowane, i oficyna ulega systematycznemu niszczeniu (mury obwodowe są zawilgocone, zagrzybione, tynki zewnętrzne skute, otwory okienne bez szyb).

PRALNIA Z MUREM OGRODZENIA, bud. mur., po 1821 r. Znajduje się od strony południowej kaplicy zamkowej.

Historia obiektu

Budowę „starej pralni” można łączyć z 1821 r., i prowadzonymi przez A. Raczyńskiego pracami budowlanymi przy modernizacji rezydencji zawadzkiej.

Od południowej strony powstałego wówczas okazałego pałacu, pomiędzy kaplicą a terenem warzywnika postawiono ceglany mur ogrodzeniowy z ostrołukową bramą, wprowadzającą na wewnętrzny, niewielki dziedziniec. Za murem postawiono oficynę nazywaną „starą pralnią”. Taki stan pokazuje plan założenia odnotowany na mapie katastralnej Zawady z 1850 r. Był to obiekt niezbędny do prawidłowego funkcjonowaniu rezydencji, przy której istniało rozległe zaplecze gospodarcze, od południowej strony. Budynek pralni powstał z wykorzystaniem fragmentu muru ogrodzenia, po jego zachodniej stronie. Obiekt był murowany z cegły, otynkowany, na planie prostokąta, parterowy, przykryty dachem 2-spadowym pokrytym dachówką ceramiczną, nie dużych gabarytów, i miał skromny wygląd zewnętrzny. Ciekawie rozwiązana jest wsch. elewacja pralni z neogotycką pozorną arkadą, w dolnej partii z wtopionym starym, ceglano-kamiennym murem z attyką krenelażową. Zdobia go kluczowe otwory strzelnicze. Budynek funkcję pralni pełnił do 1945 r. W następnych latach, po częściowo przeprowadzonej modernizacji pomieszczeniom nadano funkcję mieszkalną.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek zachowuje skromne cechy stylowe utrzymane w konwencji neogotyku z 1 poł. XIX w. Obecnie nie jest użytkowany i ulega systematycznemu niszczeniu (mury obwodowe zawilgocone, brak rynien, stolarka i więźba dachowa są zniszczona). Malowniczo prezentuje się mur ogrodzeniowy, nie tynkowany, z czerwonej cegły, o zachowanych pierwotnych cechach stylu neogotyckiego.

STUDNIA Z 2 KAMIENNYMI OBELISKAMI, kamień, 1 poł. XIX w. Obiekt usytuowany jest we wnętrzu założenia pałacowo-parkowego, w pd.-wsch. części, w pobliżu pałacu z 1918 r.

Historia obiektu

Studnia posiada cembrowinę kamienną, okrągłą, o dużej średnicy, niewiele wystającą ponad ziemię, przykrytą osłoną z desek; po jej obu stronach stoją kamienne obeliski, dość wysokie. Mają cokoły wieloboczne i na nich trzony także wieloboczne, zwężające się ku górze, ścięte u szczytu.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Ten interesujący obiekt pochodzący z 1 poł. XIX w. o cechach klasycystycznych jest unikatowym rozwiązaniem tego typu obiektu, i zachowuje dużą wartość zabytkową i kulturową. Ogólnie jest w dobrym stanie, chociaż wymaga zabezpieczenia konserwatorskiego.

OGRODZENIE, kamień, cegła, XVIII/XIX, XX w.

Historia obiektu

Mur obwodowy określa obszerny teren założenia parkowego z zabytkową zabudową, oraz z częścią dawnego folwarku, także z zabudową gospodarczą, produkcyjną i mieszkalną. Mur zbudowany jest z kamienia dzikiego i łamanego, w niektórych miejscach uzupełniony cegłą ceramiczną czerwoną, oraz współczesnymi materiałami budowlanymi. Ogrodzenie jest pełne, ciągle, niezbyt wysokie, górą zakończone gzymsem, lub daszkiem okapowym.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Mur ogrodzeniowy stanowi nieodłączny element zespołu pałacowo-parkowo-folwarcznego. Jego czas powstania można wiązać z XVIII/XIX w. Uzupełnienia muru pochodzą z różnego czasu. Obecnie ogrodzenie przy zachodnim boku, w jego pd. części jest uszkodzone i przerwane na niewielkim odcinku. Podobny, ale jeszcze gorszy stan techniczny prezentuje północna strona muru równoległa do drogi E-4, gdzie w ostatnich latach prowadzone były prace drogowe. W ich wyniku zawaleniu, osunięciu się uległy dość znaczne fragmenty muru na różnych odcinkach (obecnie osłonięte są siatką). Zniszczone fragmenty wymagają szybkiego działania sposobem konserwatorskim; uzupełnienia przy wykorzystaniu istniejącego budulca, aby zabezpieczyć teren parku przed dewastacją z zewnątrz. Mur na całym obwodzie wymaga zabezpieczenia konserwatorskiego z zachowaniem zabytkowego wyglądu. Należy uwzględnić, że zachowanie i zabezpieczenie oryginalnych elementów w obiektach zabytkowych jest jednym z podstawowych założeń ochrony konserwatorskiej.

BUDYNEK BRAMY WJAZDOWEJ ZAŁOŻENIA PARKOWEGO, bud. mur., po 1850 r. Znajduje się w obwodzie muru ogrodzeniowego od strony pn. i trasy E-4, na jego osi i alei dojazdowej do parku. Po drugiej stronie ulicy, naprzeciw stoi karczma z k. XVIII w.

Historia obiektu

Brama wjazdowa nie jest odnotowana na planie katastralnym Zawady z 1850 r.; powstała więc po tym czasie. Układ drózek parkowych wskazuje, że wcześniej, od północnej strony z głównego gościńca istniał wjazd na obszar założenia, ale bez eksponowanego kordegardy lub bramy.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek bramny o charakterze wieży obronnej jest murowany z cegły, na planie prostokąta, w parterze o arkadowym przejeździe, i ze sklepioną sienią, oraz od wsch. z pomieszczeniem klatki schodowej, prowadzącej na piętro z pomieszczeniem dawnej strażnicy. Przykryty jest wysokim, stromym dachem czterospadowym o krótkiej kalenicy, pokrytym dachówką ceramiczną. Elewacje są częściowo tynkowane w górnej partii, a w dolnej części dekoracja architektoniczna jest o wątku ceglanym. Wrota bramy są drewniane, dwuskrzydłowe, płycinowe. Obiekt zachowuje pierwotne cechy stylowe o zabarwieniu romantycznym uzyskane przy pomocy elementów eklektycznych. Obecnie brama nie jest użytkowana, podobnie jak i pomieszczenie kondygnacji. Stan techniczny obiektu jest dość dobry (od strony drogi elewację odnowiono w ostatnich latach).

GORZELNIA, bud. mur., 1938. Obiekt położony jest przy trasie E-4 Rzeszów-Kraków, w południowej części zespołu.

Historia obiektu

Budynek gorzelnii wraz z wyposażeniem pochodzi z 1938 r. Stał na terenie dawnego warzywnika i sadu. W zach. części budynku, na piętrze znajdowało się mieszkanie gorzelnika. Po II wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a użytkowany był przez Gospodarstwo Rolne. Pod k. 1992 r. gospodarstwo przeszło pod Zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Rzeszowie. W 1997 r. Marek Nagawiecki przejął w dzierżawę, a od 2000 r. nabył prawo własności.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Budynek zbudowany jest z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta z parterowym ryzalitem przy zach. elewacji; korpus częściowo podpiwniczony, przykryty dachem dwuspadowym, naczółkowym, pokrytym dachówką ceramiczną. Obiekt jest dużych gabarytów, pośrodku z halą produkcyjną; w zachodniej części, znajdują się pomieszczenia z przeznaczeniem na poszczególne etapy produkcji, m.in. drożdżownia, fermentownia, a na piętrze mieszczą się pomieszczenia użytkowe. Elewacje były oszczędnie zdobione dekoracją architektoniczną.

Budynek gorzelnii z wyposażeniem, oraz ze stojącym w pobliżu wysokim, ceglanym kominem jest wartościowym przykładem zabytku techniki z okresu międzywojennego. Obecnie nie jest użytkowany; przy obiekcie prowadzone są prace remontowe.

RZĄDCÓWKA, bud. mur., 1938. Budynek usytuowany jest przy zach. granicy założenia, koło potoka *Zawadka*, na obszarze dawnego folwarku.

Historia obiektu

Budynek rządcówki pochodzi z 1938 r. i powstał jako samodzielne mieszkanie dla zarządzającego majątkiem zawadzkim. W tym czasie właściciel majątku, Edward Raczyński przebywał w Anglii jako ambasador RP. Po II wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a jego dzieje były analogiczne jak pozostałych obiektów założenia.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Rządcówka o charakterze willi podmiejskiej utrzymana jest w konwencji stylu dworskiego, z portykiem kolumnowym przy frontowej elewacji, z wysokim dachem, o łamanej linii, przykrytym dachówką, i w połaciach z lukarnami doświetlającymi poddasze. Kubiczna bryła budynku, sposób opracowania detalu ozdobnego jak również wielkość otworów okiennych, i w nich użyta stolarka to elementy odpowiadające stylistyce modernizmu, typowe dla architektury okresu międzywojennego. Obecnie rządcówka nie jest użytkowana; w 2000 r. kontynuowano rozpoczęte wcześniej prace remontowo-modernizacyjne (wymieniono zniszczone elementy więźby dachowej, wymieniono pokrycie dachu na czerwoną dachówkę ceramiczną, odnowiono elewacje i stolarkę okienną oraz drzwiową. Prace prowadzono systemem gospodarczym, przez właściciela obiektu.

CHMIELARNIA, bud. mur., l. 30-te XX w. Budynek usytuowany jest na terenie dawnego folwarku, w południowo-wschodniej części, przy bocznym wjeździe na teren założenia.

Historia obiektu

Okazały budynek suszarni chmielu powstał w l. 30-tych XX w., kiedy właścicielem założenia był Edward Bernard Raczyński. Po II wojnie jego dzieje były analogiczne jak pozostałych obiektów założenia.

Budynek murowany z cegły, otynkowany obustronnie, otrzymał plan prostokąta z takąż dobudówką przy krótszym boku; pozostałe przybudówki powstały w późniejszym czasie. Obiekt jest dużych gabarytów, czterokondygnacyjny, kubiczny. Oba segmenty są pokryte dachami dwuspadowymi. Elewacje pozbawione są dekoracji architektonicznej, z małymi, „spichlerzowymi” okienkami, o symetrycznym układzie.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Kubiczna bryła budynku, rozwiązanie elewacji, rodzaj użytej stolarki to elementy wskazujące na przemysłowy charakter obiektu, typowy dla architektury okresu międzywojennego. Obecnie suszarnia chmielu nie jest użytkowana. Obiekt jest po częściowo przeprowadzonych pracach remontowo-zabezpieczających.

STAJNIA, bud. mur., poł. XIX w. Budynek usytuowany jest w części gospodarczej, przy dawnych ogrodach.

Historia obiektu

Budynek stajenny powstał prawdopodobnie w poł. XIX w. Po II wojnie zespół pałacowo-dworski przejął Skarb Państwa, a użytkowany był przez Gospodarstwo Rolne do celów pierwotnego przeznaczenia. Pod k. 1992 r. gospodarstwo przeszło pod Zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Rzeszowie. I od tego czasu obiekt nie był użytkowany. Obecnie służy celom magazynowym.

Obiekt ma wygląd typowo gospodarczy; jest dużych gabarytów, o zwartej bryle, na planie wydłużonego prostokąta, zbudowany z cegły, otynkowany, przykryty wysokim dachem dwuspadowym, o wystającym okapie, o elewacjach bez zdobień, z małymi otworami okiennymi o symetrycznym układzie, przy kalenicy z otworami wentylacyjnymi. Obecnie obiekt posiada odnowione elewacje; w dalszym ciągu zachowuje cechy typowe dla gospodarczego budynku z okresu międzywojennego.

PARK PAŁACOWY, XVI-XIX w. Zlokalizowany jest na dz. ewid. 330, objęty KW12267. Położony jest przy trasie E-4 Rzeszów-Kraków; pn. bokiem pozostaje niemal w bezpośrednim sąsiedztwie z jezdnią.

Historia obiektu

Zawadzki park dworski z zadrzewieniem, zakrzewieniem, z trawnikami, i przepływającym potokiem *Zawadka*, w połączeniu z istniejącymi na jego terenie obiektami architektonicznymi, stanowi równorzędny element przestrzenny i zabytkowy całego założenia.

Tradycja miejsca sięga XVI w., kiedy właścicielami Zawady był ród Ligęzów. Brak danych historycznych nie pozwala odtworzyć wyglądu parku od XVI do XVIII w. Najprawdopodobniej kompozycja przestrzenna zieleni parkowej mogła być w ogólnych zarysach podobna do obecnej, co w pewnym stopniu potwierdza plan katastralny Zawady z 1850 r., o wyjątkowo okazale kształtowanym układzie. Odnotowane na mapie założenie o planie prostokąta, w części parkowej posiada przestrzeń swobodnie komponowaną układem zieleni, drzew, polanami i wijącymi się ścieżkami. Koncentracja zieleni nastąpiła w centralnej partii założenia, wokół zamku. Nadano jej wrzecionowaty kształt o kierunku pn.-pd., od zachodniej strony określony potokiem *Zawadka*, a od wsch. dróżką doprowadzającą do oficyny. Pozostała przestrzeń, po obu stronach była z dużymi skupiskami drzew i z polanami. Ten naturalistyczny, o romantycznym charakterze układ parkowy to zapewne w dużej mierze efekt przekształcenia, wcześniejszego XVI-wiecznego założenia ogrodowego, oraz prac modernizacyjnych, jakie przeprowadzono po przebudowie w 1821 r. przez A. Raczyńskiego starego dworu obronnego. Nowy, okazały neogotycki zamek otoczony był murem ogrodzeniowym z obronną bramą wjazdową, oraz od wsch. szpalerem drzew. Śladem przebiegu fortyfikacji ziemnych jest wzniesienie zachowane w północnej części parku porośnięte grupą najstarszych dębów (dziś kilka z nich jest uschniętych). Taki stan układu przestrzennego parku dotrwał do pierwszej wojny światowej.

Podczas działań wojennych 1914 r. zamek został zburzony i zdewastowany, a kolejny nowy pałac zlokalizowano w części wsch., w pobliżu klasycystycznej oficyny. W związku z tym układ przestrzenny dróg, alei, trawników i kwietników uległ w sąsiedztwie pałacu częściowym modyfikacjom. Przed pałacem od zach. strony wykonano obszerny plac połączony drogą dojazdową od głównej bramy.

W okresie międzywojennym, na obszarze założenia, wybudowany został budynek mieszkalny nad potokiem - zarządcy) oraz gospodarcze – gorzelnia, chmielarnia, obora. W tym czasie zieleń parkowa była starannie utrzymywana.

Po II wojnie obiekt odebrano Raczyńskim i oddano w użytkowanie gospodarstwu rolnemu. Na terenie założenia powstały obiekty o różnym przeznaczeniu, wyglądem zupełnie nie korespondujące z istniejącymi (mieszkalne, gospodarcze, komórki, śmietniki itp.). Duże powierzchnie trawników zamieniono na boiska sportowe, place gier, jak też na plac do ujeżdżania koni (hippodrom). Na trawnikach wypasano bydło. Zlikwidowano dwa stawy dekoracyjne oraz wiele dawnych dróg i alejek parkowych. Spowodowało to znaczne, niekorzystne zmiany w dawnym założeniu parkowym. W kierunku zach. od pałacu dyskretną ozdobę przestrzeni parku stanowi zabytkowa studnia z dwoma obeliskami.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obecnie część parkowa dawnego założenia pałacowego, pomimo ogólnego jego zaniedbania i rosnącego samosiewu pozwala jeszcze odczytać, że starodrzew komponowany był w swobodnym układzie. Drzewostan typu zwartego zajmuje rozległy teren między potokiem a murem zachodnim oraz wschodnią część parku. Na pozostałym obszarze dominują stare drzewa o charakterze szpalerów, kęp grup i pojedynczych drzew, które w połączeniu z dużymi powierzchniami polan tworzą naturalistyczną kompozycję. Drzewostan ma skład wielogatunkowy; w centralnej części, w otoczeniu ruin zamkowych i pałacu dominują dęby, klony, lipy, platan klonolistny i jawory. Pozostały obszar budują dęby, kasztanowce, klony polne, jesiony, buki, graby i jawory.

Stan sanitarny zadrzewień parku jest niekorzystny. Przez około 60 lat nie były prowadzone zabiegi konserwacyjne. W efekcie wiele drzew uschło i zostało wyciętych, zabytkowe drzewa

mają spróchniałe pnie, poobsychnane konary i wymagają pilnych zabiegów konserwacyjnych. Na terenie parku prowadzone są jedynie doraźne prace porządkowe przy alejach (od strony bramy wjazdowej i przy pd. wyjeździe na teren folwarczny), oraz przy otoczeniu pałacu.

Założenie parkowe wraz z architekturą powinno otrzymać określoną funkcję użytkową. Ze względu na bogatą przeszłość historyczną, walory zabytkowe i krajobrazowe oraz położenie przy uczęszczanej trasie E-4, po uporządkowaniu, winien być udostępniony dla celów poznawczych. Do tego można wykorzystać też zabytkowy zajazd, kiedyś należący do dworu. Obecnie na terenie parku prowadzone są prace remontowe przy obiektach architektonicznych, oraz porządkujące jego przestrzeń z użyciem mechanicznego sprzętu, który może zniszczyć m. in. informacje dotyczące reliktów fundamentowych najstarszego dworu obronnego.

Wartość zabytkowa i stan zachowania ZAŁOŻENIA PAŁACOWO-PARKOWO-FOLWARCZNEGO

- jest dobrze zachowane w całości. W części folwarcznej nieco zniekształcone obiektami przemysłowymi. Złożone z kilku obiektów tworzących jednolity zespół o wysokiej wartości estetycznej. Jego otoczenie nadal w dużej części jest korzystne, i nie naruszone. Od strony wschodniej naturalne jest otoczenie w postaci pól uprawnych, bez zabudowy; od zachodu pasmo intensywniejszej niskiej zabudowy jednorodzinnej oddzielone jest drogą lokalną; od południa otoczenie naturalne z elementami nowszej zabudowy zagrodowej (ta część wymaga korekty porządkowej); od północy przebiega droga krajowa E-4 niekorzystnie oddzielająca założenie od wsi z ciekawym krajobrazem i dawnym zajazdem (czynnym jako karczma). Założenie otoczone murem, co podkreśla jego integralność wewnętrzną. Założenie eksponuje się w dalekim widoku z drogi E-4 od strony wschodniej i z drogi do Pustyni, oraz od linii kolejowej Kraków – Przemyśl. Zespół jest w trakcie rozpoczętego i przeciągającego się w czasie kompleksowego remontu (kilka obiektów odnowiono; w części gospodarczej prowadzona jest na małą skalę stadnina koni, oraz baza transportowa. Zespół jest prywatną własnością, osoby mieszkającej poza krajem (w imieniu właściciela zarządza osoba wyznaczona). Dostępność obiektu jest ograniczona. Wnętrza obiektów są niedostępne. Istnieje dokumentacja historyczna obiektu, ale jest potrzeba przebadania archeologicznego miejsca po dawnym dworze obronnym z XVI w. Na stronach internetowych jest dobra informacja. Strategia województwa wyróżnia założenie w Zawadzie jako zabytek o znaczeniu w skali krajowej. Założenie parkowe z jego budynkami jest w rejestrze zabytków. Proponuje się rozszerzenie ochrony otoczenia w miejscowym planie.

ZAŁOŻENIE FOLWARCZNE. Miejsce po dawnym założeniu folwarcznym położone po północnej stronie E-4, od tej drogi dojazd wiejską drogą wśród zagród, w kierunku torów kolejowych, przy nr 45, wśród pól; częściowo zachowane, przekształcone. Było zapleczem gospodarczym należącym do właścicieli majątku w Zawadzie.

Przetrwwały główne zręby założenia opartego na schemacie regularnego czworoboku z budynkami gospodarczymi o planie wydłużonego prostokąta, uzupełnionych nowszymi, powojennymi, ustawionymi w regularny czworobok z dziedzińcem, zadrzewieniem na obwodzie. Zachowane są budynki stajenne są w dość dobrym stanie technicznym, ale nie użytkowane ulegają zniszczeniu. Otoczenie tworzą pola uprawne. Zespół widoczny jest z daleka, z każdej strony jako grupa budynków i drzew wśród pól. Budynki stoją opuszczone. Dostępność jest bez przeszkód. Brak jest wzmianek.

ZAJAZD PRZYDROŻNY (karczma), mur., XVIII/XIX w. Usytuowany po lewej stronie trasy E-4 Kraków-Rzeszów, do niej kalenicą, naprzeciw bramy wjazdowej do zawadzkiego założenia pałacowo-parkowego. **Wpisany do rejestru zabytków decyzją A-254 z dnia 10.12.1969 r.** Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Historia obiektu

Zajazd przydrożny usytuowany był pierwotnie przy drogowym trakcie cesarskim prowadzącym z Krakowa do Lwowa, i dalej na wschód, naprzeciw założenia pałacowego w Zawadzie. Z tego czasu, murowane zajazdy były budowane na planie wydłużonego prostokąta, przykryte dachem

dwuspadowym, miały prostą, kubiczną bryłę przysadzistych proporcji. Jako przykład posłużyć może z kamienia murowany zajazd przydrożny, o genezie z przełomu XVIII/XIX w. stojący przy głównej trasie E-4 w Latoszynie nr 154, obecnie użytkowany jako dom mieszkalny. Taki też obrys murowanego obiektu oznakowanego chorągiewką pokazuje plan katastralny Zawady z 1850 r. Zajazd zawadzki, pierwotnie o cechach klasycystycznych został w 1970 r. częściowo przebudowany dla potrzeb filmu („*Ojciec Królowej*”, „*Przypadki starościna Wolskiego*”), i wówczas to otrzymał zewnętrzne cechy stylowe nawiązujące do wyglądu karczmy z okresu baroku.

Wartość zabytkowa i stan zachowania

Obiekt jest murowany, otynkowany, o elewacjach pomalowanych na białą, od frontu z drewnianym podcieniem, na planie wydłużonego prostokąta, przysadzistych proporcji, przykryty jest czterospadowym dachem łamanym (polskim) pobitym gontem, od frontu w połaci dachu z facjatą. Zajazd pomimo przekształceń nadal posiada cechy zabytkowe, stanowi uzupełnienie zespołu pałacowo-parkowego, i zachowuje pierwotną funkcję jako karczma przydrożna.

ALEJA JESIONOWO-OLCHOWA. Prowadząca z Zawady do Pustyni - łącząca niegdyś oba dwory. Zachowane szpalery drzew po obu stronach drogi za torami kolejowymi. Obecnie jest to ciąg komunikacyjny pośród terenu niezabudowanego – pola uprawne zapewniają rozległy widok na okolicę. Z dużej odległości widoczny park w Zawadzie. Proponuje się opracowanie miejscowego planu zagospodarowania i stosowny zapis umożliwiający ochronę i kontynuację brakujących zadrzewień.

IV. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE GMINY DĘBICA

Obszar gminy Dębica położony na pograniczu Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej znajduje się w rejonie starego osadnictwa, ciągnącego się równoleżnikowo wzdłuż lessów podkarpackich. Zabytki archeologiczne na terenie gminy Dębica reprezentowane są głównie przez pojedyncze znaleziska powierzchniowe, zachowane przeważnie fragmentarycznie, pochodzące z odkryć amatorskich jeszcze z lat 70-tych XIX w., jak i systematycznych poszukiwań terenowych, głównie organizowanych przez rzeszowskie środowisko archeologiczne po drugiej wojnie światowej. Na obszarze gminy Dębica zostało odkryte w 1911 r. w Braciejowej w przysiółku *Okopy* jedno z najwartościowszych stanowisk archeologicznych w okolicy Dębicy. Obiekt ten o wczesnośredniowiecznej metryce był w następnych dziesięcioleciach XX w. wielokrotnie penetrowany w celach poznawczych.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na tym terenie zachowały się z **młodszej epoki kamienia – neolitu** (5 000 – 1 800 l. p.n.e.). Reprezentowane są one głównie przez materiały ruchome w postaci siekier, toporków i łupków krzemiennych, rzadziej przez fragmenty ceramiki. Zdecydowana większość tych obiektów nie ma cech charakterystycznych, wskazujących na ich przynależność do odpowiednich zespołów kulturowych. Utrudnia to przeprowadzenie szczegółowej analizy rozwoju osadnictwa neolitycznego. Niemniej jednak pewną wydaje się obecność na tym terenie ludności pochodzenia południowego cyklu kultur wstęgowych, przybyłej z nad Dunaju i Cisy przez przełęcze karpackie, która prowadziła osiadły tryb życia, zajmowała żyzne obszary, trudniła się rolnictwem oraz głównie hodowlą zwierząt. Z zespołem tym zarejestrowano łącznie 4 stanowisk: w **Kędzierzu**, **Podgrodziu** (2) i **Stobiernej**.

Z późnym okresem neolitu, należy wiązać kultury pucharów lejkowatych i ceramiki sznurowej. U ludności tych obydwu zespołów kulturowych przeważała gospodarka hodowlano-pasterska i łowiecka nad rolnictwem, stąd zajmowali okolice z glebami ciężkimi, stanowiącymi zaplecze w postaci łąk i pastwisk dla bydła. Z ludnością tych kultur można łączyć luźne znaleziska z *Kozłowa* i *Pustkowa*. Nie wnoszą one zasadniczych informacji o stosunkach gospodarczo-społecznych panujących na tym terenie, ale wyznaczają punkty osadnicze, które powinny być przedmiotem badań archeologicznych w najbliższym czasie.

Dalszy rozwój osadnictwa na omawianym terenie związany z **epoką brązu** (1 800 – 700 l. p.n.e.) prezentują zabytki kultury materialnej pochodzące ze środkowego okresu tej epoki, i łączą się z ludnością kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej, zamieszkującej również we wczesnej epoce żelaza – w okresie halsztyckim (700 - 400 l. p.n.e.). Reprezentowane są one głównie przez drobne fragmenty ceramiki odnotowane w miejscowości **Braciejowa – grodzisko „Okopy”**, oraz w **Podgrodziu**. Nieduży zespół znalezisk i mało charakterystyczny, ograniczony wyłącznie do ceramiki, nie daje wystarczających podstaw do określenia modelu społeczno-gospodarczego i życia ludności kultury łużyckiej na tym terenie. Ale podobnie jak i w pozostałych rejonach Polski południowo-wschodniej, ludność trudniła się tutaj uprawą ziemi i hodowlą zwierząt, wyrabianiem narzędzi z brązu i żelaza, głównie dla potrzeb gospodarstwa domowego, oraz lepieniem naczyń glinianych. Z następnych okresów kulturowych (lateński, rzymski) nie zostały odnotowane materiały archeologiczne, ale niewykluczone iż w przyszłości przeprowadzone badania potwierdziłyby istnienie tu osad ludzkich. Warty przebadania teren u podnóża **Magi (Podgrodzie)**, gdzie wydobywany jest bliżej nieokreślony gruz.

Interesujące obiekty archeologiczne zachowały się z wczesnego średniowiecza (VI – poł. XIII w.) W młodszej fazie tego okresu nastąpiły zasadnicze zmiany na ziemiach polskich spowodowane powstaniem ustroju feudalnego i państwa piastowskiego oraz wprowadzeniem chrześcijaństwa.

Z IX – X w. pochodzi duży wielodziałowy gród w **Braciejowej** o powierzchni ok. 4 ha, położony w przysiółku *Okopy*, na cyploatym wzgórzu o stromo opadających zboczach ku północy, południowi i zachodowi, i jedynie od wschodu znajduje się łagodny dostęp do obiektu. Większość umocnień obronnych uległa zniszczeniu wskutek rolniczej eksploatacji gruntu, tylko

od wschodu zachowały się dwa poprzeczne wały ziemne. Przebieg pozostałych obwałowań wyznaczają naturalne, miejscami słabo czytelne uskoki terenowe. Pozwalają one na wyróżnienie grodu właściwego i przypuszczalnie dwóch obronnych podgrodzi. Gród właściwy, zlokalizowany na szczycie wzniesienia „**Głodomanek**” (Głodomank), miał kształt nieregularnego, wydłużonego owalu, otoczonego pojedynczym wałem okrężnym, przebiegającym wzdłuż załamu płaszczyzny wierzchołkowej i zboczy. Przylegały do niego dwa obronne podgrodzia. Jedno – większe od strony wschodniej, a drugie – mniejsze od zachodu. Wały o konstrukcji drewniano-ziemnej, najprawdopodobniej przekładkowej, mają u podstaw, mają u podstawy ok. 12-15 m szerokości, 4-5 m wysokości. Nie jest znane rozplanowanie zabudowy wewnętrznej grodu oraz jego zaplecza gospodarczego. Nieliczne ułamki ceramiki, odkryte podczas badań powierzchniowych i sondażowych, pozwalają orientacyjnie datować funkcjonowanie grodu na IX –X wiek, i łączyć z okresem plemiennym. Najprawdopodobniej stanowił on – analogicznie jak inne grody tego typu w dorzeczu górnej *Wisły* – centrum okręgu grodowego, jako jednostki o charakterze gospodarczo-społecznej, i może politycznym. Szczegółowych badań archeologicznych wymaga nie tylko sam gród, ale także jego najbliższe otoczenie, w celu zinwentaryzowania zapewne istniejących w jego sąsiedztwie otwartych osad mieszkalnych i określenia zajęć gospodarczych ludności. Gród w Braciejowej znajduje się na powstałym szlaku grodzisk karpackich.

Z kolei w 1956 r. w ramach działalności Karpackiej Stacji Archeologicznej prowadzonej przez A. Żakiego zlokalizowano drugie grodzisko w Braciejowej usytuowane na wzgórzu „**Zamczysko**”, gród stożkowy, **pochodzący z XI -XIII w.** Grodzisko to jest o średnicy ok. 80 m, ze słabo czytelnym pojedynczym wałem ziemnym i fosą. W literaturze specjalistycznej rozbieżne są informacje dotyczące tego obiektu, jego formy i wielkości; datowanie określone na 2 poł. XIII w. (J. Marszałek).

W **Brzeźnicy**, na terenie obrzeża lasu *Borek* odkryto **cmentarzysko kurhanowe z X-XI w.**, o czytelnej formie w terenie.

Wczesnośredniowieczny czas powstania może mieć także silnie zniszczone założenie obronne w Podgrodziu, zlokalizowane w zakolu *Wisłoki*, na prawym brzegu rzeki. Jest to duże cyplowate wzniesienie o wymiarach ok. 200 x 180 m, odcięte w partii południowej od pozostałych części wzgórza słabo zaznaczonym wałem i rowem poprzecznym. Zgromadzone podczas badań terenowych drobne fragmenty ceramiki są mało charakterystyczne i nie pozwalają na dokładne ustalenie chronologii obiektu. Wskazane, aby teren domniemanego grodziska objąć ponownymi badaniami archeologicznymi.

Wspomnieć należy również o Latoszynie, i nie potwierdzonym źródłami archeologicznymi domniemanym tu grodzie wczesnośredniowiecznym. Znajdujące się w tej miejscowości wzniesienie o nazwie „**Koci Zamek**” w postaci nasypu ziemnego o wymiarach 100 x 25 m nie ma śladów umocnień obronnych ani, jak dotąd, zabytków ruchomych zarówno z czasów prehistorycznych, jak i wczesnośredniowiecznych.

V. ZABYTKI GMINY DĘBICA WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

Rejestr Zabytków Województwa Podkarpackiego, zgodnie z ustawą prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków mający swą siedzibę w Przemyśle przy ul. Jagiellońskiej 29. Obiekty i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków są chronione prawem. W Rejestrze Zabytków Województwa Podkarpackiego znajdują się, z obszaru Gminy Dębica, obiekty przedstawione w poniższym zestawieniu w sołectwach ujętym układem alfabetycznym:

Tabela nr 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Material	Datowanie	Nr rejestru zabytków w	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	BRZEŹNICA	Kościół rzym.-kat. pw. <i>św. Jana Chrzyciela</i>	mur.	1905-1906	A-107	07.12.2004 r. SOZ-4-4148/150/2004	Par. rzym.-kat.
2.	PUSTKÓW OSIEDLE	Kaplica rzym.-kat., ob. kaplica pogrzebowa	mur.	1937-1939	A-71	21.02.2003 r. SOZ-4-4148/155/02/2003	Par. rzym.-kat.
3.	PUSTYNIA	Kościół rzym.-kat. pw. <i>św. Stanisława bpa</i> , ob. kaplica cmentarna	drew.	1661;1988	A-201	05.12.1979r. KL.III-5340/637/79	Par. rzym.-kat.
4.	PUSTYNIA	Dwór obronny, ob. dom mieszkalny, oraz obszar stawów	mur.	XVI/XVII w.	A-144	27.02.1978r. KL.III-5340/190/78	Dworu - Wł. prywatna; Stawy – Skarb Państwa
5.	ZAWADA	Kościół rzym.-kat. pw. <i>Narodzenia NM Panny</i>	mur.	1646-1656; 1991 r.	A-309	30.05.1987 r. KL.II-5340/206/87	Par. rzym.-kat.
6.	ZAWADA Zespół parkowo-dworski	Kaplica z basztą	mur.	XVI w.; 1820-1821	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	Wł. prywatna
7.		Pałac	mur.	1918 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
8.		Oficyna	mur.	po 1820 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
9.		Pralnia z murem ogrodzenia	mur.	po 1821 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
10.		Rządcówka	mur.	1938 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
11.		Budynek bramy wjazdowej	mur.	po 1849	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
12.		Chmielarnia	mur.	ok. 1930 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
13.		Gorzelnia	mur.	1938 r.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
14.		Stajnia	mur.	poł. XIX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
15.		Studnia z 2 kamiennymi obeliskami	kam.	pocz. XIX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
16.		Ogrodzenie	mur.	I poł. XIX w.	A-253	18.03.1972 r. KL.II-680/17/72	j. w.
17.	ZAWADA	Zajazd przydrożny	mur.	XVIII/XIX w.	A-254	10.12.1969 r. KL.II-680/118/69	Wł. prywatna

Tabela nr 2. Wykaz parków wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru i nr decyzji	Właściciel
1.	GŁOBIKOWA I	Park dworski - <i>Górzyszna (Tomaszówka)</i>	XVIII; XIX w.	A-258	16.09.1985 r. KL.VI.5340/288/85	wł. prywatna
2.	GŁOBIKOWA III	Park dworski <i>Dolizna lub Słotwinówka</i>	XVIII; XIXw.	A-265	30.09.1985 r. KL.VI.5340/289/85	Agencja Nieruchomości Rolnych w Rzeszowie
3.	NAGAWCZYNA	Park dworski	XVIII; 2 poł. XIX w.	A-276	20.12.1985 r. KL.VI- -394/85	wł. prywatna
4.	PODGRODZIE	Park dworski	XVIII; 2 poł. XIX w.	A-278	17.02.1985 r. KL.VI-5340/71/86	wł. prywatna
5.	ZAWADA	Park dworski	XVI-XIXw.	A-420	16.07.1998r. L.dz.PSOZ-IV-A-783/98	wł. prywatna

Tabela nr 3. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekt	Material	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	PUSTYNIA	Ołtarz główny	Drew.; rzeźbiony, polichromowany i złocony.	1poł.XVIIw	B-172 B-534	22.08.1973r. L.dz.KL.II-660/9/73 15.VI.2012	Par. rzym-kat. pw. <i>św. Stanisława bpa</i> w Pustyni
2.	BRZEŹNICA	Wypożyczenie wnętrza	wpisem objęte 33 obiekty	z różnego czasu	B-303	02.09.2009 r.	Par. rzym-kat.

Tabela nr 4. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

L.p	Miejscowość	Obiekt	Stanowisko	Datowanie	Nr rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków i nr decyzji	Właściciel
1.	BRACIEJOWA	Grodzisko „Okop”	nr 1	kultura łużycka?; wczesne średniowieczne IX-X w.	A-686	22.12.1971 r.	
2.	BRACIEJOWA	Gród stożkowy „Zamczysko”	nr 2	wczesne średniowiecze XI-XIII w.	A-364	08.11.1993 r.	Nadleśnictwo Lasów Państwowych
3.	BRZEŹNICA	Cmentarzysko kurhanowe „Las Borek”	nr 1	wczesne średniowiecze X-XI w.	A-19	07.09.1976 r.	Nadleśnictwo Lasów Państwowych

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH NA OBSZARZE GMINY DĘBICA znajduje się wraz z oznakowaniem na mapach w osobnym rozdziale.

ANEKS 1

Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków nieruchomych Gminy Dębica

W rejestrze powinny się znaleźć obiekty architektoniczne, układy przestrzenne, oraz zabytki ze względu na posiadaną wartość historyczną, kulturową, artystyczną lub naukową. W tej grupie można wymienić następujące obiekty, które należy potraktować jako priorytety przy wpisie do rejestru:

BRZEŹNICA, kaplica cmentarna, z 1841 r., o cechach klasycystycznych, murowana z cegły, otynkowana. Kaplica domkowa, niedużych gabarytów, na planie prostokąta, z węższą, prosto zamkniętą apsydą, przy fasadzie z 4-kolumnowym portykiem, pośrodku o łuku koszowym, i szczycie trójkątnym, po bokach ze spływami. We wnętrzu sklepienie jest odcinkowe. Na ścianach zachowana polichromia przedstawiająca scenę ze *św. Józefem* i *św. Heleną*. Na wskutek remontów prowadzonych systemem gospodarczym obiekt częściowo utracił cechy stylowe. Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

BRZEŹNICA, dom mur., przy ul. Miedzianej, wł. A. Sulisz. Wydaje się, że obiekt o tradycji staropolskiej, może z XVI/XVII-wiecznej. Z informacji uzyskanych od obecnego właściciela, Andrzeja Sulisza wynika, że jest to budynek podworski, który na pocz. XIX w. zamieszkiwał Czech z pochodzenia. Pod k. XIX w. mieścił się w nim posterunek policji, następnie realność tą zakupiła Aniela Kalita. W posiadaniu tej rodziny majątek pozostaje do dziś. Do obecnego właściciela należą znajdujący się po drugiej stronie drogi murowany, nie tynkowany młyn, i tartak (oba nieczynne), wybudowane po wojnie przez jego ojca, Kazimierza Sulisza, i upaństwowione w 1953 r. Sąsiednie budynki mieszkalne (murowane, parterowe) to dawne czworaki dworskie.

GŁOBIKOWA, przy nr 104 A, kapliczka podworska przy „Doliźnie” Słotwińskich?, 1 poł. XIX w., murowana, otynkowana, kubaturowa, domkowa, w stylu prowincjonalnego klasycyzmu. Przy niej rośnie lipa o rozłożystej koronie (ok. 200 lat). Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków,

GUMNISKA, cmentarz parafialny (dolny), nagrobek Konstantego Leliwa Słotwińskiego (1793-1846), kamienna płyta, u wezglowia cokół z tablicą inskrypcyjną już słabo czytelną, zakończony krzyżem, dekoracja eklektyczna, neobarokowa, 1865 r., sygn. *H. Perler we Lwowie*. Całość otoczona niskim ogrodzeniem ażurowym, metalowym, ozdobnym, kowalskiej roboty.

GUMNISKA –Kopaliny Dębickie, kapliczka mszalna fundacji K.H. Suszów, mur., ok. 1935 r. (własność: Mienie Komunalne Gminy Dębica). Obiekt ujęty w Gminnej Ewidencji Zabytków.

LATOSZYN nr 154, zajazd przydrożny, ob. dom mieszkalny, XVIII/XIX w.: murowany z kamienia. Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

LATOSZYN, przy ul. Gajowej 725, kapliczka, 1910. Obiekt murowany, otynkowany, kubaturowy, w formie domku, stylowo utrzymany w tradycji prowincjonalnego klasycyzmu; we wnętrzu posiada bogate wyposażenie o tradycji XVIII i XIX-wiecznej.

PASZCZYNA-Kąty przy nr 225, kapliczka, 1873 r. Prawdopodobnie stoi w miejscu cmentarza cholerycznego (na kopcu). Obiekt murowany z kamienia i cegły, otynkowany, kubaturowy, przy fasadzie z pseudoportykiem, sklepienie - tzw. kapa czeska, stylowo utrzymany w duchu neoklasycyzmu. Jest to fundacja Jana Kusiby (portret olejny wisi na ścianie). We wnętrzu wyposażenie z k. XIX w. (własność: Mienie Komunalne Gminy Dębica). Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

PASZCZYNA -Kmiecie przy nr 81, kapliczka, 1890 r., Obiekt murowany z cegły, otynkowany, kubaturowy; prezentuje stylowo prowincjonalny neoklasycyzm. Jest to fundacja M. Trytko. We wnętrzu jest ołtarzyk drewniany, neobarokowy, ludowy, a k. XIX w., oraz obrazy dewocyjne, oleodruki. Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

PODGRODZIE, spichlerz podworski, pocz. XX w., murowany, tynkowany, podpiwniczony, piętrowy, przykryty dachem 2-spadowym, wł. prywatna. Obecnie obiekt opuszczony, ulega niszczeniu.

PODGRODZIE, kapliczka przydrożna, mszalna, 1870 r., drewniana, konstrukcji słupowej, oszalowana. Kaplica ekspiacyjna, związana z historią rabacji w Podgrodziu. Przykład sakralnej architektury drewnianej nawiązującej stylowo do neoklasycyzmu o prowincjonalnym charakterze.

PUSTKÓW, kapliczka przydrożna św. Jana Nepomucena, (podworska), XVIII/XIX w. Pierwotnie kapliczka należała do zespołu dworskiego w Pustkowie. Część architektoniczna murowana z cegły, otynkowana, złożona z cokołu i kolumn pseudo klasycystycznych osłoniętych zadaszeniem 2-spadowym; wielokrotnie odnawiana. Pośrodku ażurowego wnętrza, na schodkowej bazie stoi późnobarokowa rzeźba drewniana Świętego z krzyżem w dłoniach, polichromowana; wielowarstwowe przemalówki, późnobarokowa. Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

PUSTKÓW-OSIEDLE, układ przestrzenny i zabudowa osiedla mieszkalnego d. COP-u, 1938-1939, modernizm - w dużym stopniu zachowany bez przekształceń. Zespół zabudowy willowej, i użyteczności publicznej ujęty jest w Gminnej Ewidencji Zabytków

STASIÓWKA, przy nr 114, kapliczka przydrożna, mur., otynkowana, domkowa, eklektyczna, 1883 r. Zachowuje pierwotne cechy stylowe z czasu powstania; wymaga konserwatorskiej renowacji. Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

ZAWADA, nr 24, dom mieszkalny, drewniany, konstrukcji zrębowej, w dobrym stanie technicznym, 1896 r. We wnętrzu zachowana murowana kuchnia węglowa, i piece, oraz bogate wyposażenie. W otoczeniu studnia i piwnica ziemna. Odosobniony już przykład domu wiejskiego z końca XIX w. Obiekt w Gminnej Ewidencji Zabytków

ANEKS 2**Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków ruchomych
Gminy Dębica****GUMNISKA, kościół par. rzym.-kat. pw. *Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*,**

- zabytkowe wyposażenie z poprzedniego, drewnianego kościoła (m.in. lichtarze ołtarzowe neobarokowe; monstrancja neobarokowa).

GUMNISKA, przy nr 155a. kapliczka podworska;

- rzeźba św. Jana Nepomucena, drewno polichromowane, późnobarokowa, XVIII/XIX w.

LATOSZYN, przy ul. Gajowa 725, kapliczka;

- bogate wyposażenie o tradycji XVIII i XIX-wiecznej

LATOSZYN, przy nr 156, kapliczka;

- rzeźba św. Jana Nepomucena, drewno polichromowane, późnobarokowa, ludowa, poł. XIX w.

ZAWADA, kościół parafialny rzym.-kat. p.w. *Narodzenia Najświętszej Marii Panny*;

- ołtarz główny z 1 poł. XVIII w. w stylu regencji, z obrazem na desce Matki Boskiej z Dzieciątkiem, k. XVI w.
- ołtarz późnorenesansowy, pocz. XVII w.; obrazy: *Nawiedzenie*, *św. Stanisław i Wojciech*.
- 4 boczne ołtarze w stylu regencji, 1 poł. XVIII w.; w jednym z nich obraz Matki Boskiej Szkaplerznej, XVIII w.
- ambona z baldachimem i zapleckiem, poł. XVIII w.
- chrzcielnica drewniana, poł. XVIII w.
- w nawie witraże z krakowskiej firmy S.G. Żeleńskiego, pocz. XX w.
- stare, główne drzwi wejściowe do nawy.
- krucyfiks w tęczy, 1 poł. XVII w.
- prospekt organowy, pocz. XVII w.
- figura Chrystusa Zmartwychwstałego, XVIII w.
- dzwon, 1614 r.

ANEKS 3

Obiekty postulowane do wpisu do ewidencji zabytków

Gminy Dębica:

Brzeźnica, pomniki nagrobne na cmentarzu parafialnym, znajdujące się w pobliżu kaplicy [pomnik nagrobny Błażyńskiej, z czerwonego piaskowca z Trembowli z XIX/XX w.; nagrobki z dekoracją neogotycką (Wroniewski, Bieszczad, E. Kaznowska, R. Nowak – 1908) oraz z okresu międzywojennego (Olikowskich); żeliwne krzyże na postumentach z k. XIX w.; płyta nagrobna rodziny Turków, przesunięta na nowe miejsce; oraz stare nagrobne płyty kamienne przysypane ziemią i porośnięte trawą].

Brzeźnica nr 68, budynek użyteczności publicznej - sklep, mur., l. 40.-XX w.

Brzeźnica przy nr 358, budynek młyna turbinowego tzw. amerykański, mur. Zachowane wyposażenie należy włączyć do ewidencji jako zabytki techniki, 1 poł. XX w.

Brzeźnica nr 74, zagroda wiejska (d. organistówka, budynki gospodarcze, studnia, ogrodzenie-płot; zabudowa gosp. drew.)

Brzeźnica, budynek folwarczny plebańskiego, drew., konstrukcji zrębowej, XIX/XX w.

Brzeźnica, budynek d. dworu, ob. mieszkalny, zmodernizowany

Brzeźnica, budynek młyna, mur., po 1945 r.

Brzeźnica-Wiełończa (przy ringu, i nr 414), kapliczka kubaturowa, domkowa, utrzymana w starej tradycji budownictwa drewnianego, 1976 r.

Głobikowa nr 81, szkoła, budynek mur., rozbudowany, 1910 r.; 2 poł. XX w.

Gumniska, kościół par. rzym.-kat. pw. *Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, mur., z lat 1957-1960, utrzymany w stylu modernistycznym; witraże z lat 1961-62 (posiadają tzw. białe karty).

Gumniska, kościelisko o tradycji staropolskiej, miejsce po poprzednim kościele, położone na wzniesieniu, przy drodze na cmentarze parafialne.

Gumniska, stary cmentarz parafialny (górny), zaznaczony na katastrze z 1849 r. Zachowane krzyże z k. XIX w. i pocz. XX w.

Gumniska, cmentarz parafialny (dolny) – nagrobek Słotwińskiego, przy nagrobku K. Słotwińskiego, kamienna płyta nagrobna, k. XIX w.

Gumniska, cmentarz parafialny (dolny) – nagrobek rodziny Gradzińskich h. Ślepowron, właścicieli dóbr w Gumniskach, pocz. XIX w.

Gumniska, cmentarz parafialny (dolny) – nagrobek z figurą anioła w całej postaci na stosie kamieni, kamień, 1899 r.

Gumniska, cmentarz parafialny (dolny) – nagrobek partyzantów i żołnierzy poległych w 1944, płyta betonowa z krzyżem metalowym, 1977 r.

Kędzierz nr 134, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Kochanówka-Paszczyzna nr 256, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Kozłów nr 6, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Krownice-Pustków nr 442, dom drew. (z ostatkami, 1-traktowy)

Nagawczyzna nr 211, dom drew., pocz. XX w.

Paszczyzna nr 25, zagroda wiejska, l. 30-te XX w.

Paszczyzna nr 42, dom mur., l. 30-te XX w.

Paszczyzna nr 62, spichlerz podworski, ob. dom mieszkalny, pocz. XX w.

Paszczyzna nr 154, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Paszczyzna, nr 225, dom drew., konstrukcji zrębowej z ostatkami, k. XIX w.; przeniesiony z folwarku w Ocieku w 1935 r.

Podgrodzie budynek dawnej szkoły, pocz. XX w., mur., rozbudowany.

Pustków nr 367, chałupa drewn., 2 poł. XIX w.

Pustków nr 368, spichlerz drewn., pocz. XX w.

Pustków-Budy, dawna szkoła, l. 30-te XX w., mur., zmodernizowany, ob. Zakład Pielęgnacyjno-Opiekuńczy

Pustków-Osiedle, budynki biurowe COP-u, mur., w stylu modernistycznym, 1938 r.

Pustków-Osiedle, „Góra Śmierci”, obóz zagłady

Pustków-Osiedle, budynek mur., Dom Kultury d. COP, 1938 r.

Pustków-Osiedle, cztery *ringi*, 1942-1944

Pustynia, budynek stacji kolejowej, mur., l. 30-XX w.

Stasiówka nr 44, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Stobierna-Podlasek przy nr 125, kapliczka drewn., domkowa; we wnętrzu ludowa figura św. *Stanisława bpa*, pocz. XX w.

Stobierna-Laskowa przy nr 161, kapliczka mur., domkowa; we wnętrzu wyposażenie o charakterze ludowym, m.in. drewniana figura *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, k. XIX w.

Zawada nr 31, dom drewn., konstrukcji zrębowej z ostatkami, pocz. XX w.

Zawada nr 68, zagroda wiejska, pocz. XX w.

Zawada-Bobrek, zagrody wiejskie, XIX/XX w. Usytuowane na wysokim brzegu podciętych jarami

Zawada, cmentarz – nagrobki-pomniki z figurami aniołków; klęczącego, z 1896 r., siedzącego, z pocz. XX w., oraz nagrobki z lat 30-tych XX w.

Zawada, w pasie drogowym, w pobliżu nr 94. Kapliczka słupowa z figurą *Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej*, 1920 r., eklektyczna - neobarokowa, fundacji L.J. Kosińskich.

ANEKS 4**Pomniki przyrody znajdujące się na terenie Gminy Dębica:**

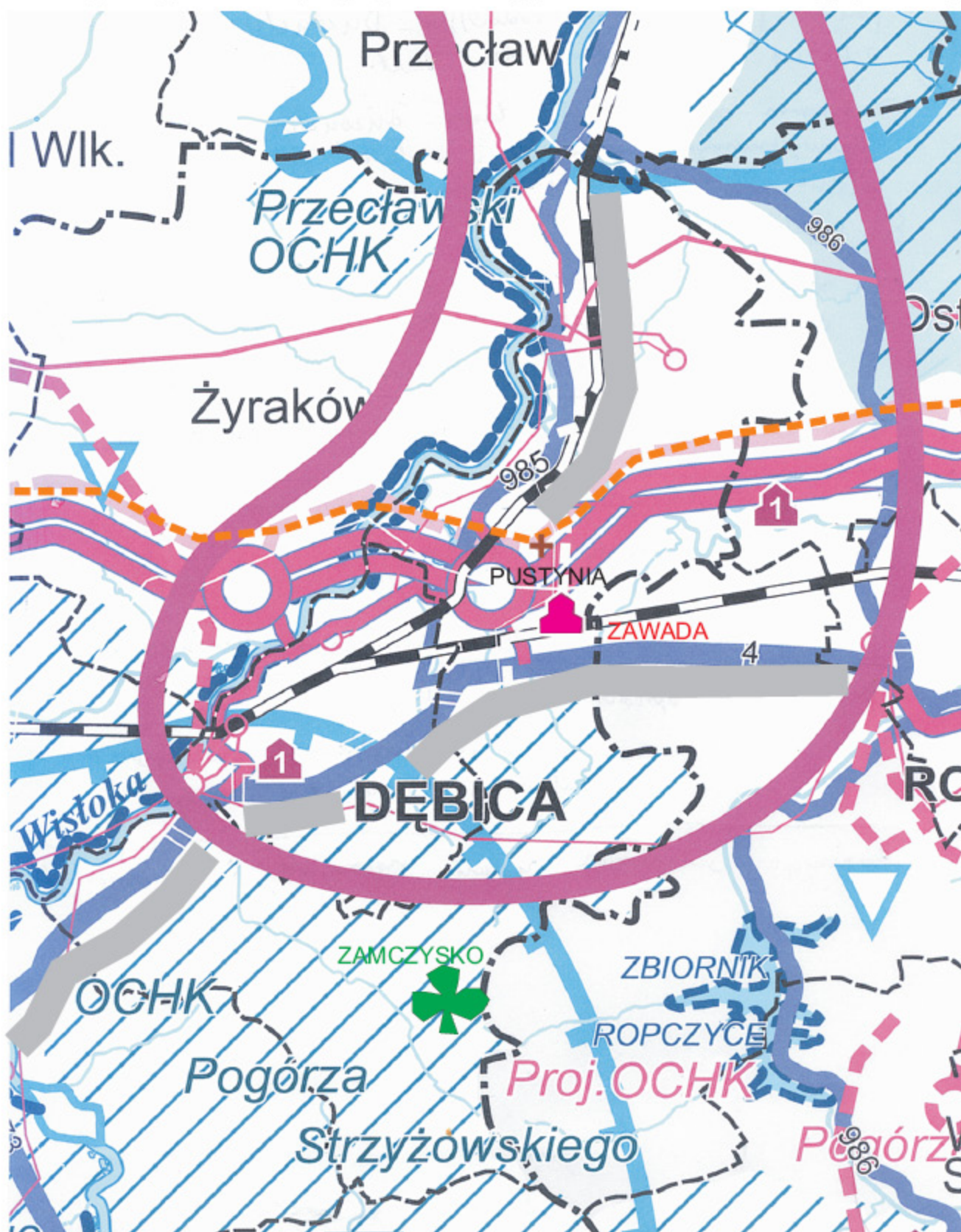
Jesion wyniosły we wsi Braciejowa, obok leśniczówki Berdech (nr ew. 116)

Grupa drzew: buk pospolity oraz siedem dębów szypułkowych we wsi Głobikowa w parku podworskim (nr ew. 121)

Dwa jesiony wyniosłe oraz dwa dęby szypułkowe w parku podworskim w Nagawczynie (nr ew. 133)

Dąb szypułkowy we wsi Stasiówka przy domu nr 21

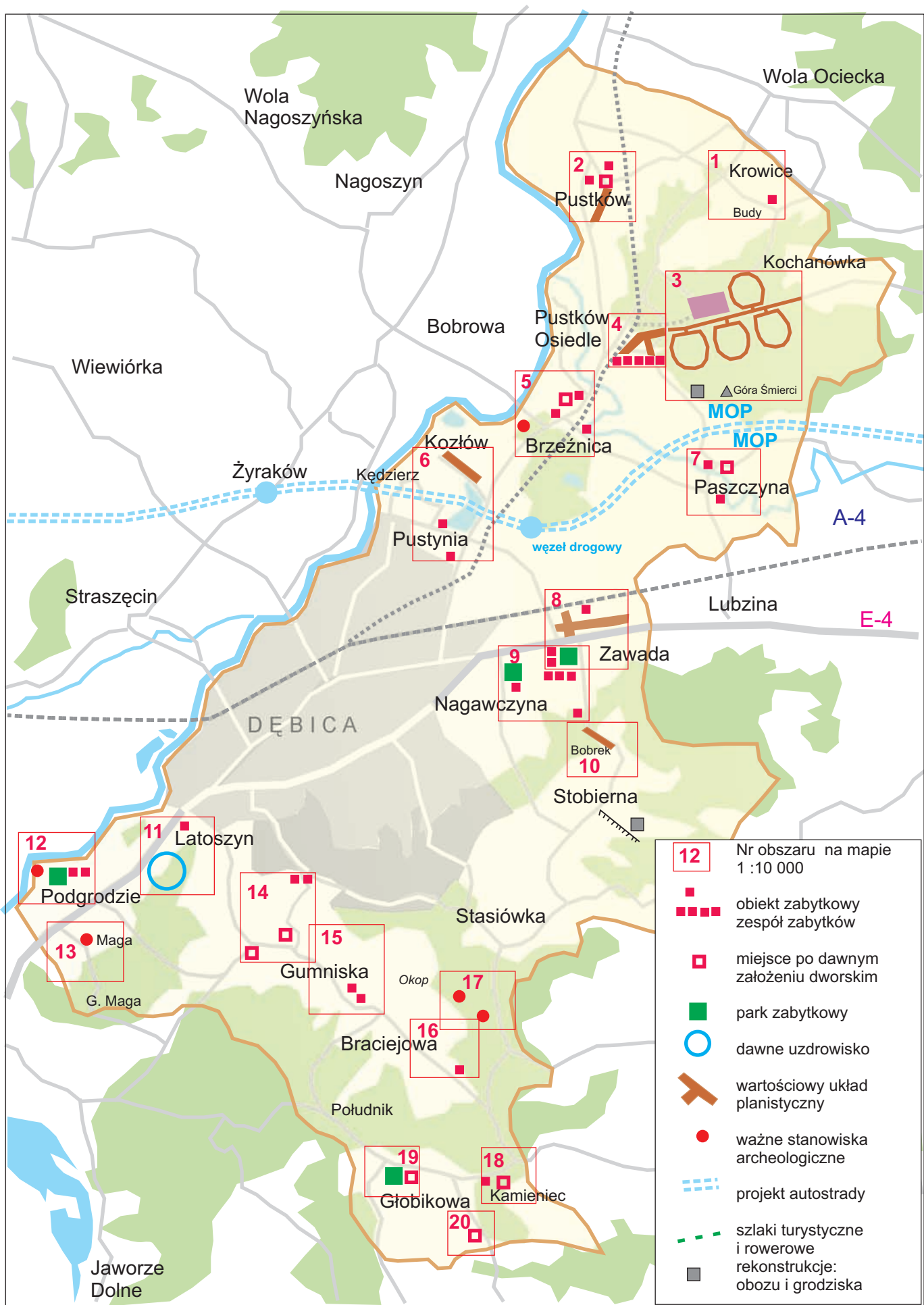
Dąb szypułkowy we wsi Stasiówka w lesie leśnictwa Berdech po zachodniej stronie drogi Dębica – Niedźwiada (nr ew. 147)

- Obszar Chronionego Krajobrazu Pogórze Strzyżowskiego - wymaga regulacji prawnej.
- Najważniejsze obiekty zabytkowe o znaczeniu krajowym i regionalnym - Zawada
- Rezerwat projektowane i proponowane - Rezerwat Zamczysko
- Szlak architektury drewnianej - Pustynia.

INFRASTRUKTURA GOSPODARCZA

- Strefa intensywnego rozwoju przemysłu (Stalowowolsko - Dębica)
- Pasma podwyższonej aktywności społeczno - gospodarczej - korytarz rozwoju osadnictwa - wzdłuż tras E -4 i 985.
- Projektowana autostrada A-4 z węzłem w Pustyni

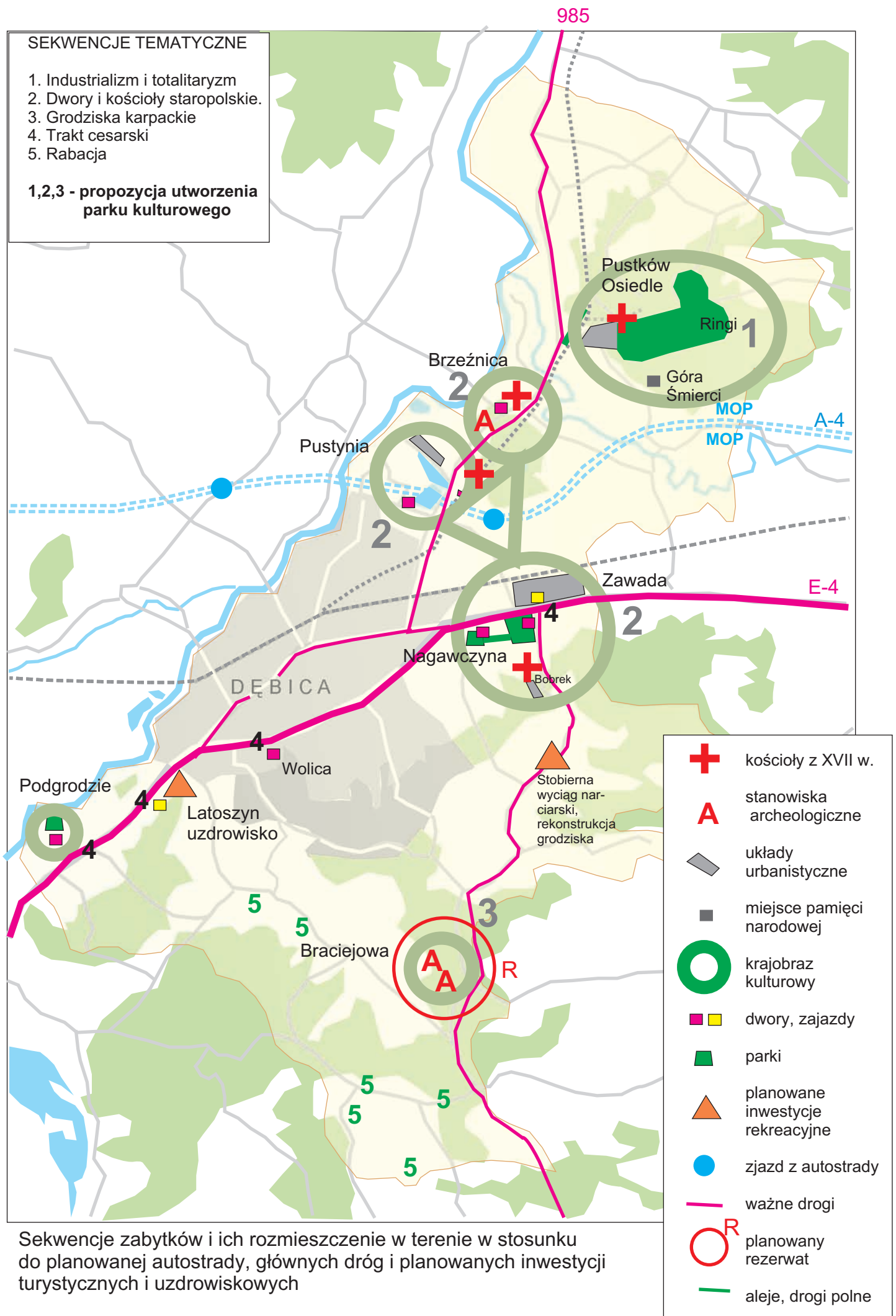

Zestawienie 20 obszarów z terenu Gminy Dębica poddanych szczegółowej analizie.

SEKWENCJE TEMATYCZNE

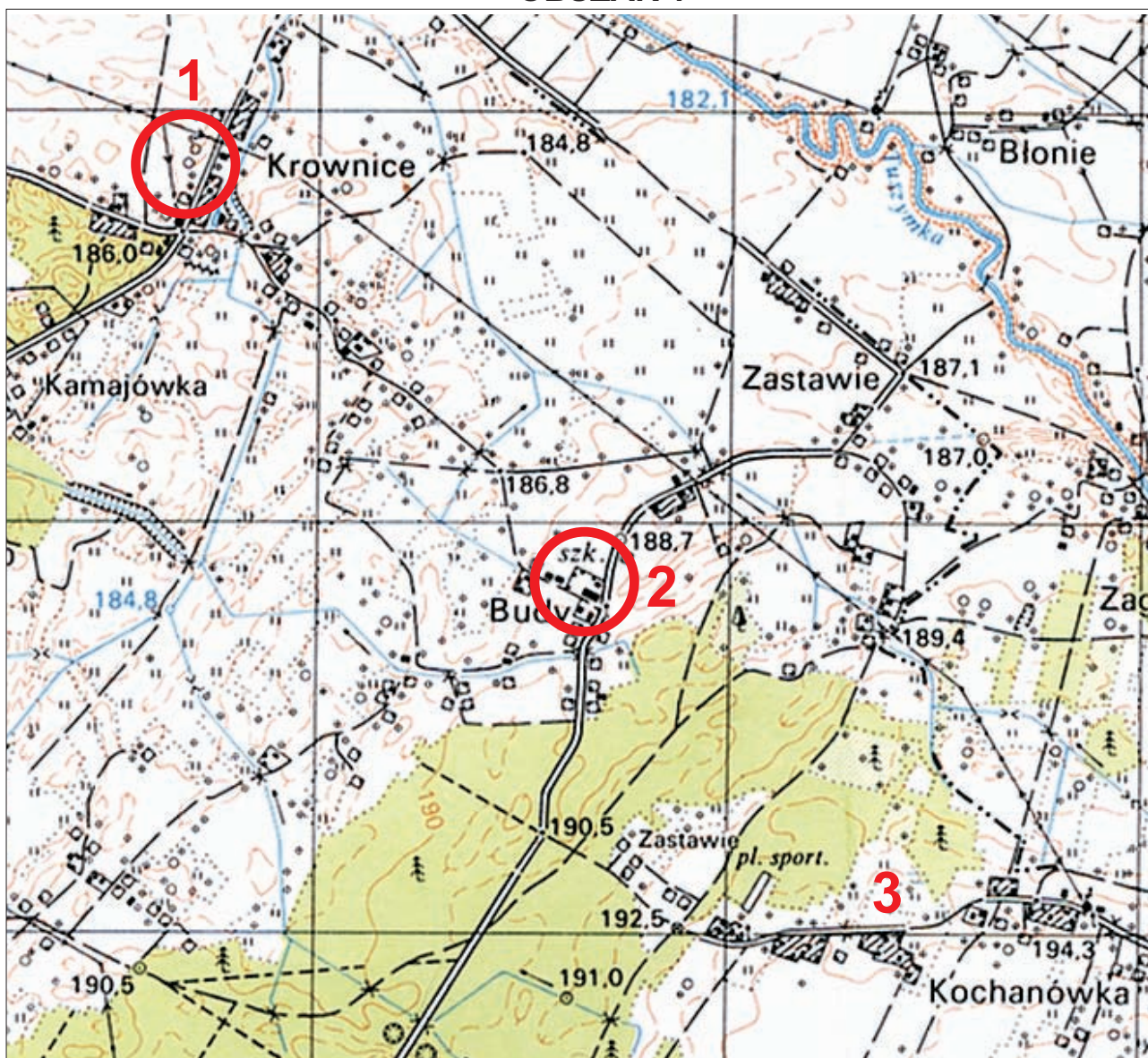
1. Industrializm i totalitaryzm
2. Dwory i kościoły staropolskie.
3. Grodziska karpackie
4. Trakt cesarski
5. Rabacja

1,2,3 - propozycja utworzenia parku kulturowego

Sekwencje zabytków i ich rozmieszczenie w terenie w stosunku do planowanej autostrady, głównych dróg i planowanych inwestycji turystycznych i uzdrowiskowych

OBSZAR 1

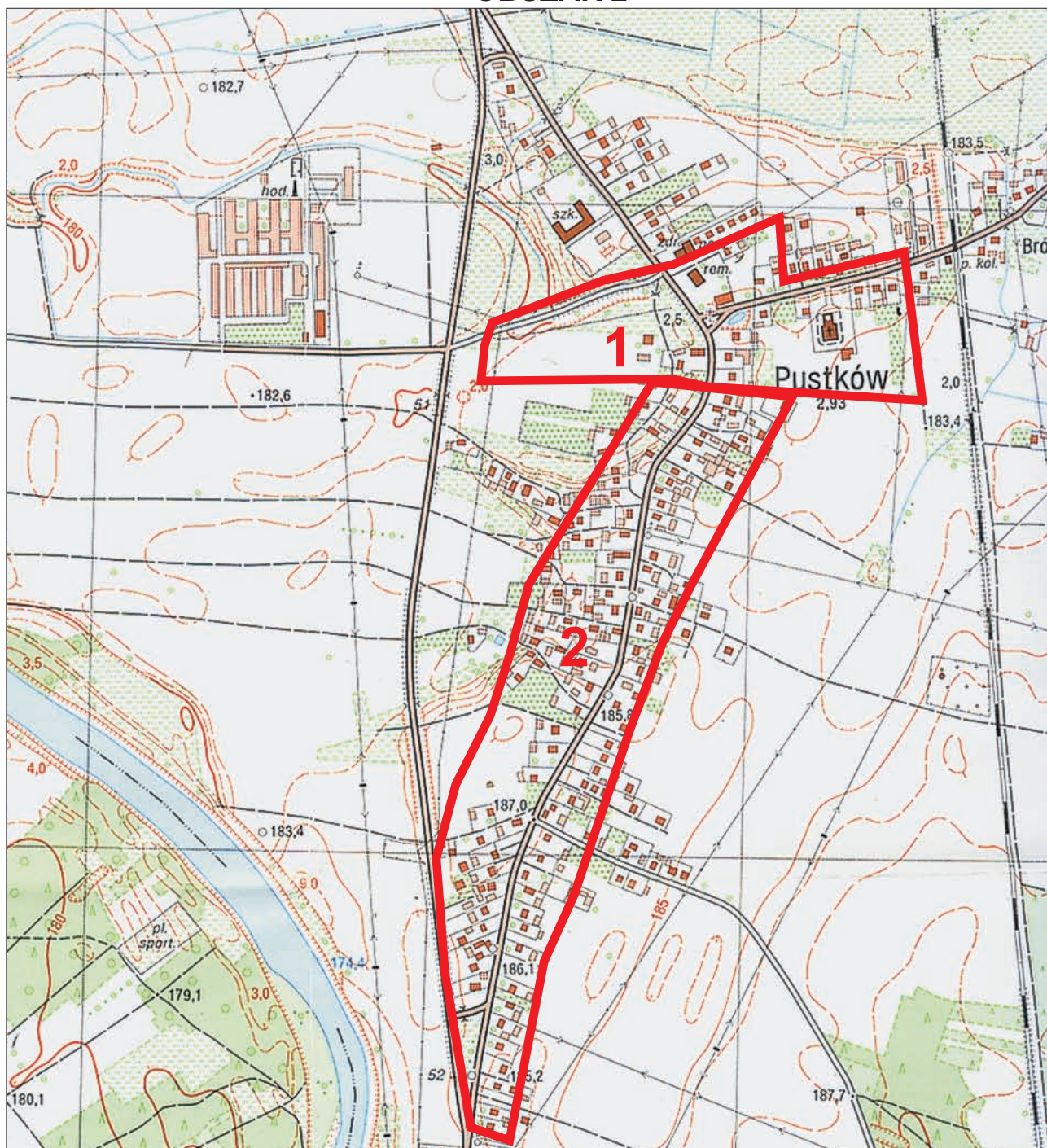

Pustków - Krownice (na bazie mapy: Przecław 164.42, skala 1 : 25 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustków - Krownice. Grupa czterech (niegdys siedmiu) dębów planowo nasadzonych, liczących około 200 lat, nieopodal domu nr 434 .
2. Pustków - Budy. Budynek dawnej szkoły, zbudowany w tradycji stylu dworowego, 2 ćw. XX w., ob. Zakład Pielęgnacyjno-Opiekuńczy.
3. Kochanówka. Zespół polan śródleśnych tworzących mikrownętrza krajobrazowe.

OBSZAR 2

c

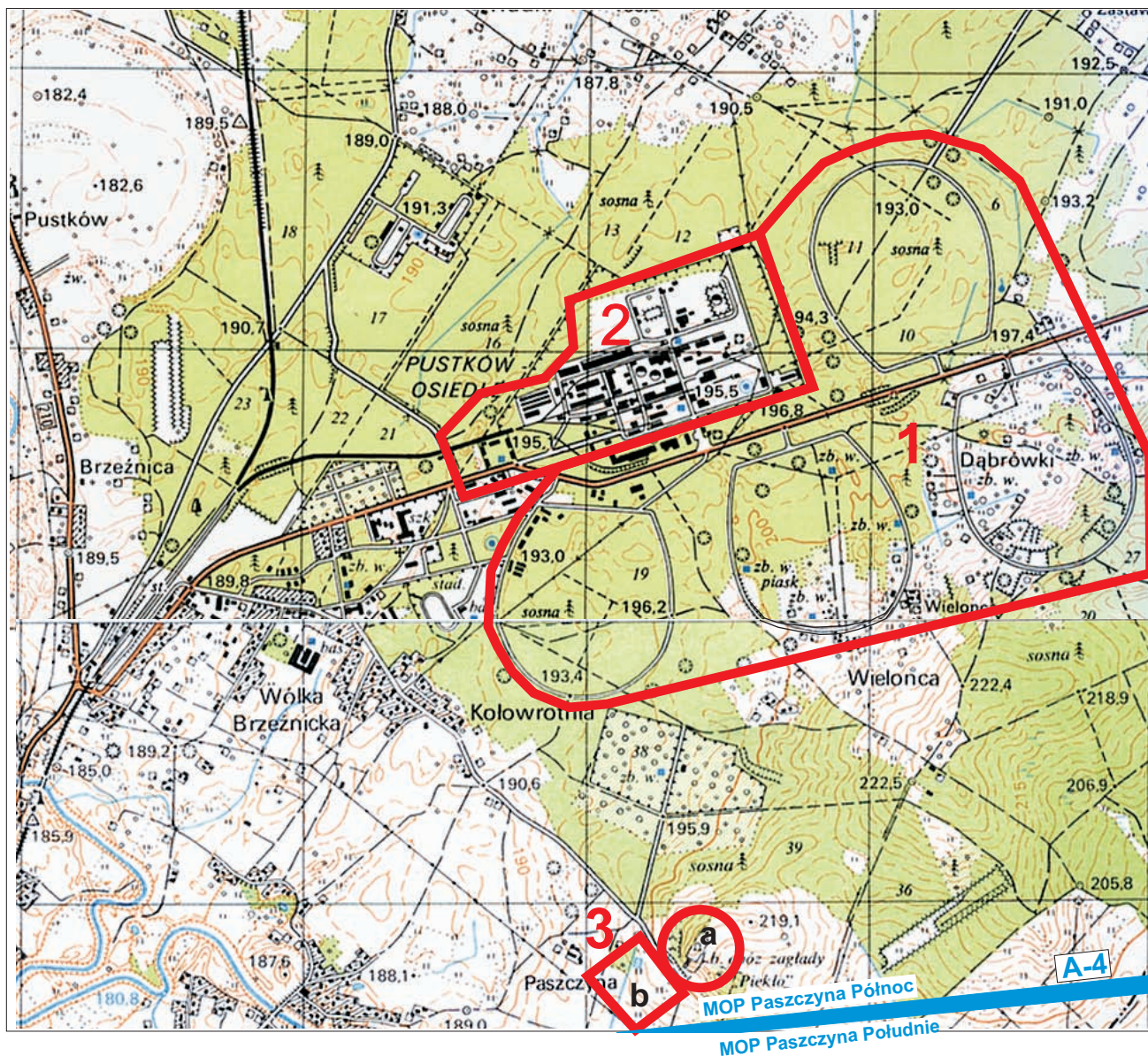
d

Pustków (na bazie mapy: Pustków M-34-67-D-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Miejsce po dawnym założeniu folwarcznym:
  - a) kapliczka św. Jan Nepomucena, pocz. XIX w.,
  - b) budynek dawnej gorzelnii z 1 poł. XIX w - całkowicie przekształcony po 2008 r.
  - c) resztki alei z poł. XIX w. wzdłuż drogi od skrzyżowania do kościoła,,
  - d) reliktów stawów i siedliska dworskiego - zachowana wyraźna forma terenowa stawów.
2. Układ planistyczny wsi o kompozycji ulicówki z tradycyjnym rozmieszczeniem działek siedliskowych i zabudowy, wśród której zachowały się budynki drewniane z 1 poł. XX w. nadające wiosce wyraźny charakter.

OBSZAR 3

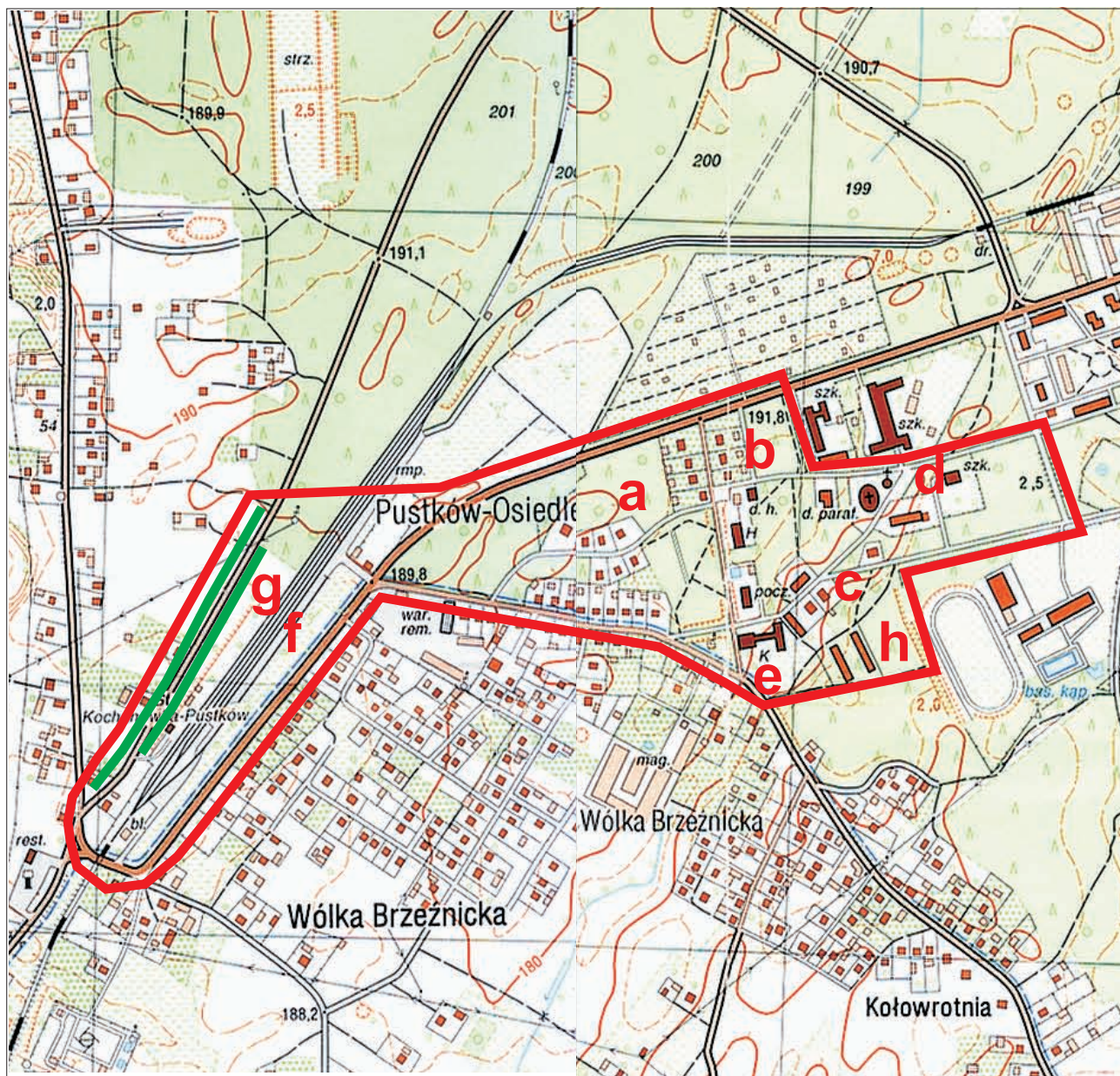
Pustków-Osiedle; zespół ringów, d. obóz zagłady, fabryka “Lignoza”

(na bazie mapy: Przecław 164.42 i Dębica 164.44; 1 : 25 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustków-Osiedle. Zespół czterech ringów - pozostałość d. niemieckiego obozu zagłady i poligonu wojskowego z czasów ostatniej wojny. Zachowane rozplanowanie układu komunikacyjnego i technologia budowy nawierzchni dróg. Wtórnie ukształtowane są wnętrza krajobrazowe.
2. Pustków-Osiedle. Dawna fabryka “Lignoza” zbudowana w ramach programu COP w 1938 - 1939 r., rozbudowana po wojnie, ob. Zakład Tworzyw Sztucznych ERG w Pustkowie SA.
Zachowane budynki biurowe w stylu modernistycznym oraz architektura przemysłowa z okresu powstania zakładu.
3. Pustków Osiedle. Miejsce zagłady dokonanej przez Hitlerowców na więźniach w czasie II wojny światowej.
  - a) polana z pomnikiem, bunkrem i kompozycją małej architektury
  - b) rekonstrukcja obozu wykonana po 2008 r.

OBSZAR 4

Pustków-Osiedle; zespół zabudowy osiedlowej (na bazie mapy: Pustków-Osiedle

M-34-68-C-a-3 i Wola Ociecka M-34-68-C-a-1, skala 1 : 10 000)

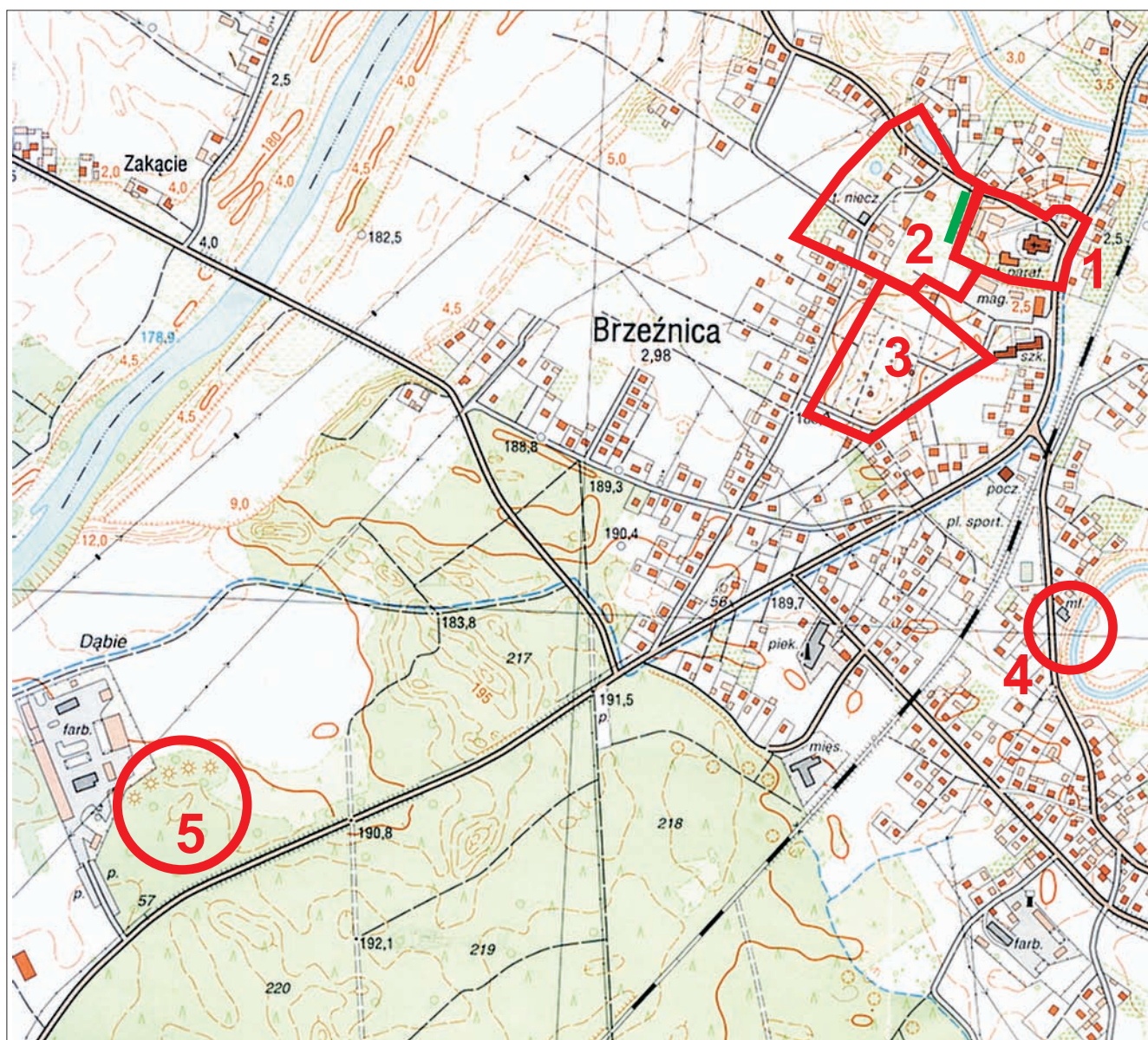
Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustków-Osiedle. Zachowany układ urbanistyczny założony w stylu modernistycznym w latach 1938-1939 w ramach programu COP przy fabryce "Lignoza". Tworzą go zespoły zabudowy mieszkalnej, willowej i użyteczności publicznej wkomponowane w krajobraz leśny.

W skład zespołu wchodzi:

- ulice brukowane o swobodnym układzie kompozycyjnym;
- regularne działki siedliskowe
- a,b,c) - zabudowa typu willowego jedno i kilkunastu zgrupowana w trzech wydzielonych pasmach;
- budynki gospodarcze na tyłach działek, ogródki przydomowe;
- d) kaplica;
- e) budynki techniczne ob. Dom Kultury;
- f) peron stacji kolejowej o brukowanej nawierzchni,
- g) aleja kasztanowa przy drodze do Kochanówki
- h) dwa bloki mieszkalne.

OBSZAR 5

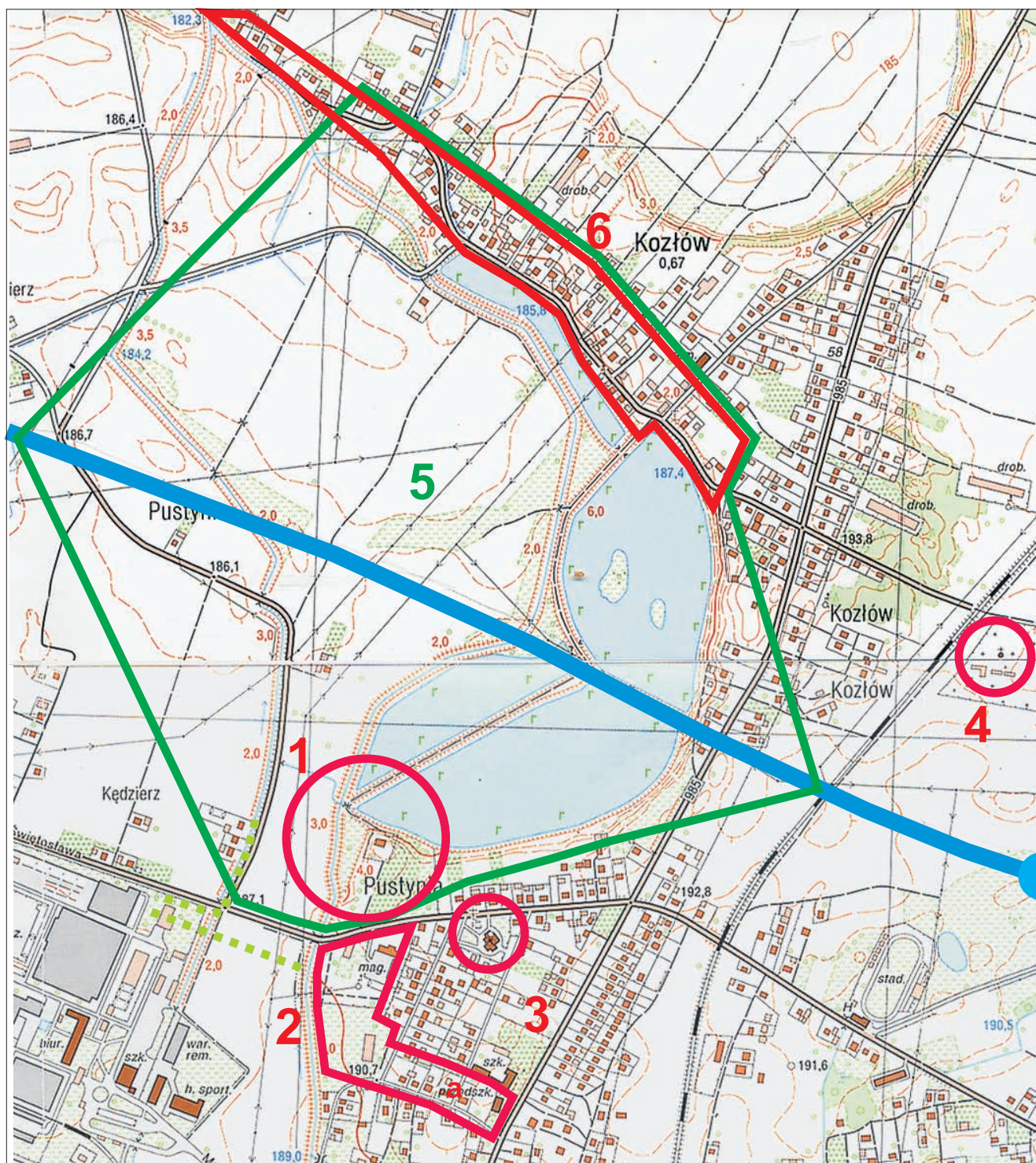

Brzeźnica (na bazie mapy: Brzeźnica M-34-67-D-b-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Brzeźnica. Zespół kościelno - plebański; a) kościół, 1905-1906, b) budynki folwarczne, 1 poł. XIX w., c) organistówka, k. XIX w., d) ogrodzenie ceglane wokół kościoła, ok. 1920 r.
2. Brzeźnica. Relikty założenia dworskiego. a) budynek dawnego dworu, b) szpaler z 2 poł. XIX w., c) dawne czworaki, z XIX w., d) staw, e) budynek młyna z tartakiem, poł. XX w.
3. Brzeźnica. Cmentarz parafialny; a) kaplica z 1841 r., b) zespół nagrobków z 2 poł. XIX w., c) starodrzew o regularnym rozplanowaniu.
4. Brzeźnica. Młyn turbinowy z reliktnymi jazu, z 1 poł. XX w.
5. Brzeźnica. Cmentarzysko kurhanowe z

OBSZAR 6

Pustynia, Kozłów (na bazie mapy: Brzeźnica M-34-67-D-b-4 i Nagawczyzna M-34-67-D-d-2
skala 1 : 10 000)

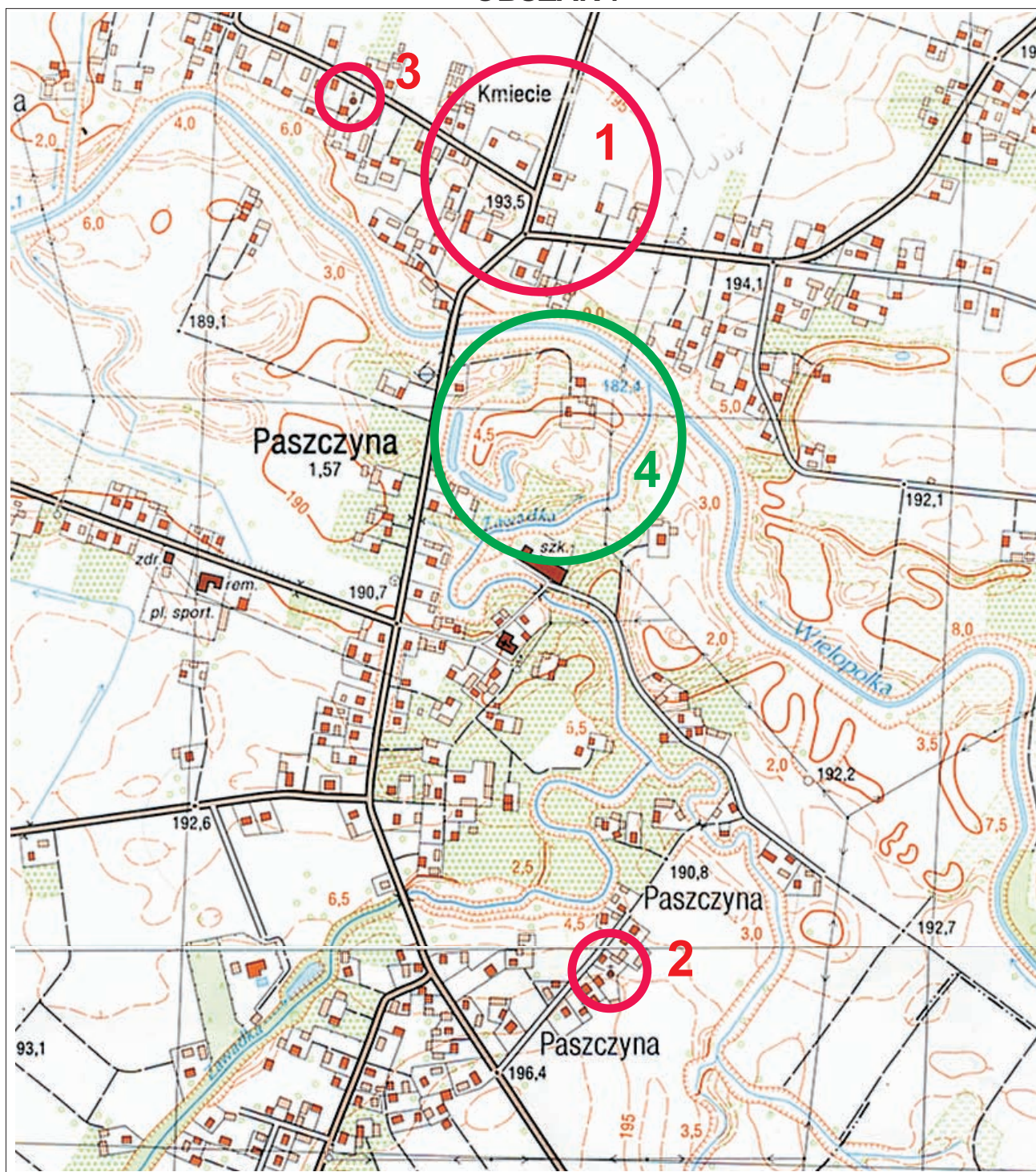
Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Pustynia. Dwór obronny z XVI w.
2. Pustynia. Relikty założenia folwarcznego; a) 2 budynki d. czworaków z poł. XIX w.
3. Pustynia. Miejsce po dawnej kaplicy z 1661 r z relikтами starodrzewu.
4. Pustynia. Obecna lokalizacja kaplicy z 1661 r. po transferze na cmentarz w Kozłowie.
5. Pustynia. Zespół stawów dworskich wzmiankowanych w źródłach historycznych w XVI w.
6. Kozłów. Układ ruralistyczny wsi z zachowanymi cechami krajobrazowymi.

- autostrada A-4 w realizacji
- proponowana strefa ekspozycji
- - - propozycja zieleni maskującej

- węzeł na autostradzie A-4 i możliwość dogodnej komunikacji autostrady z zespołami zabytkowymi

OBSZAR 7

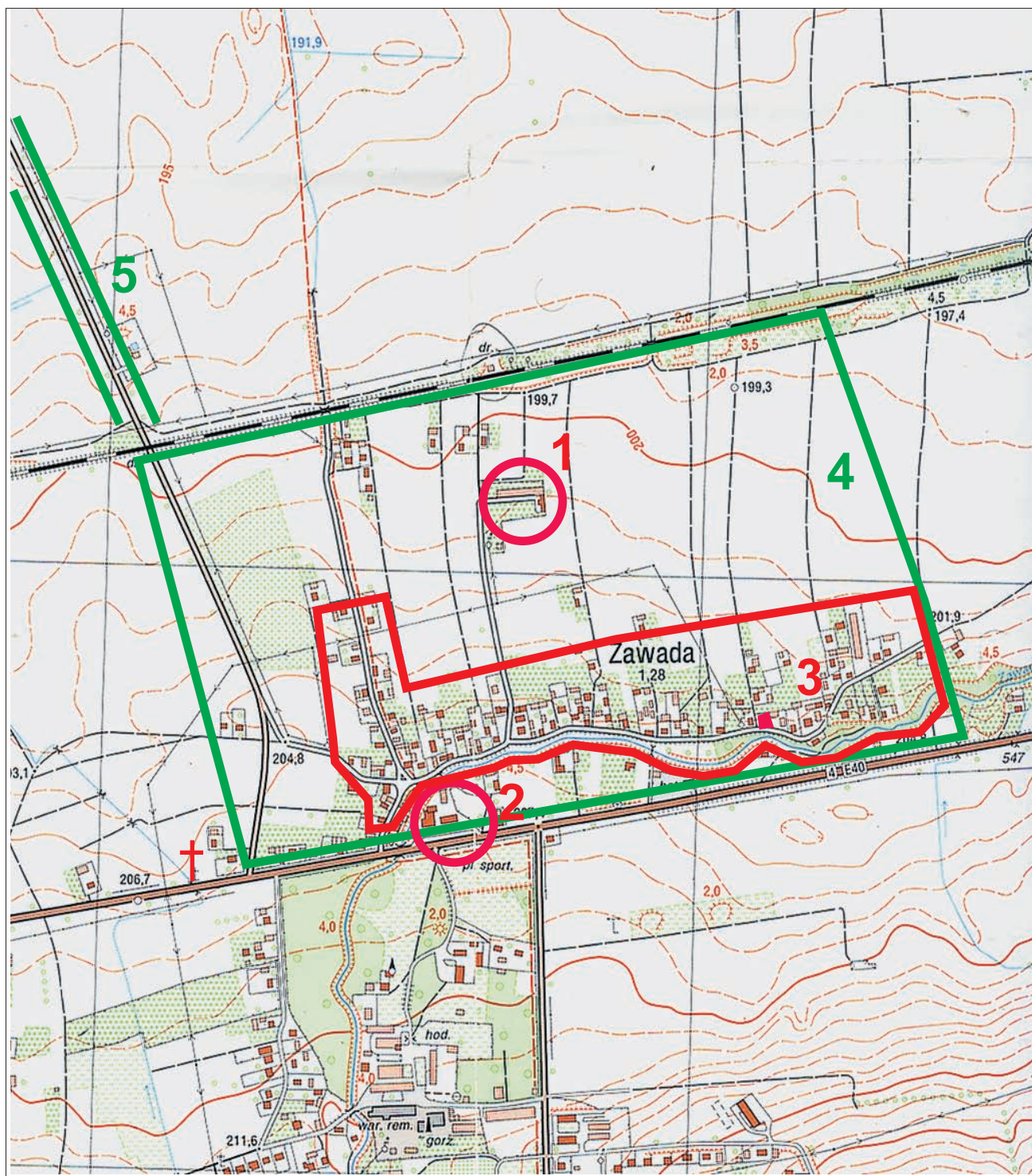

Paszczyna (na bazie mapy: Pustków - Osiedle M-34-68-C-a-3 skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Paszczyna, nr 62. Miejsce po dawnym dworze i folwarku. Zachowany: a) dawny spichlerz murowany, b) budynek gospodarczy o ścianach z niewypalanej gliny.
2. Paszczyna, zagroda nr 225. Kapliczka wzniesiona na kopcu, z 1873 r., wg tradycji związana z dawnym cmentarzem cholerycznym.
3. Paszczyna, zagroda nr 81. Kapliczka z 1897 r., fundacji M. Trytko
4. Paszczyna, przy zagroda nr 41. Tradycja miejsca - po młynie wodnym, przy którym był jaz, wyspa, i kanał Młynówki(śląd zachowany w terenie).

OBSZAR 8

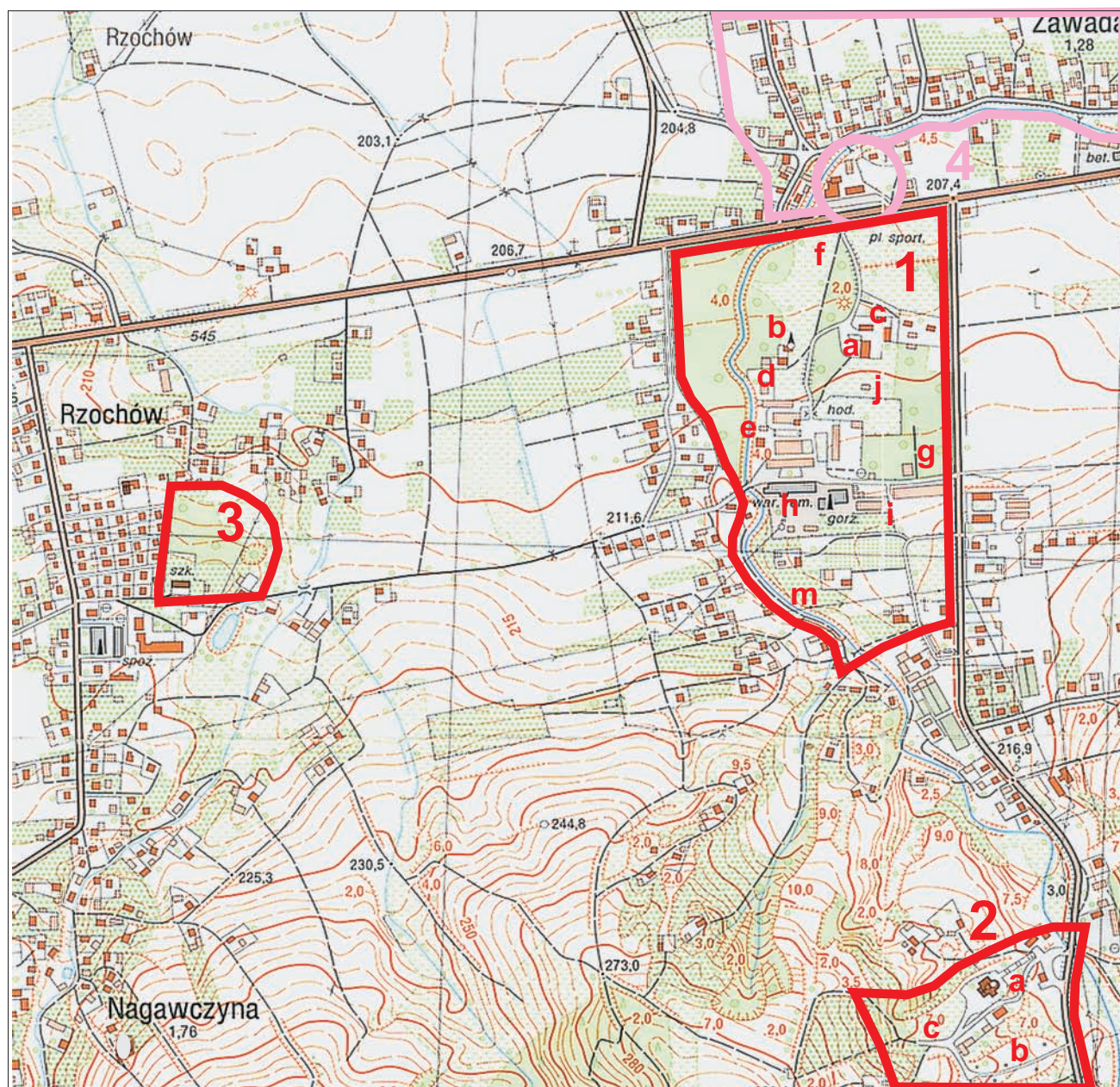

Zawada - rozplanowanie wsi. (na bazie mapy: Nagawczyna M-34-67-D-d-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Zawada. Dawny folwark Raczyńskich. + Neogotycka kapliczka przydrożna
2. Zawada. Karczma stylizowana na staropolską dla potrzeb filmu historycznego, XVIII/XIX w.
3. Zawada. Wieś z zachowanym układem planistycznym, charakterem zagospodarowania przestrzennego, krajobrazem i zabudową o cechach tradycyjnych, z tendencją do kontynuacji.
4. Zawada. Proponowany obszar ochrony krajobrazu.
5. Zawada. Zachowana aleja prowadząca z Zawady do Pustyni (za torami kolejowymi)..

OBSZAR 9

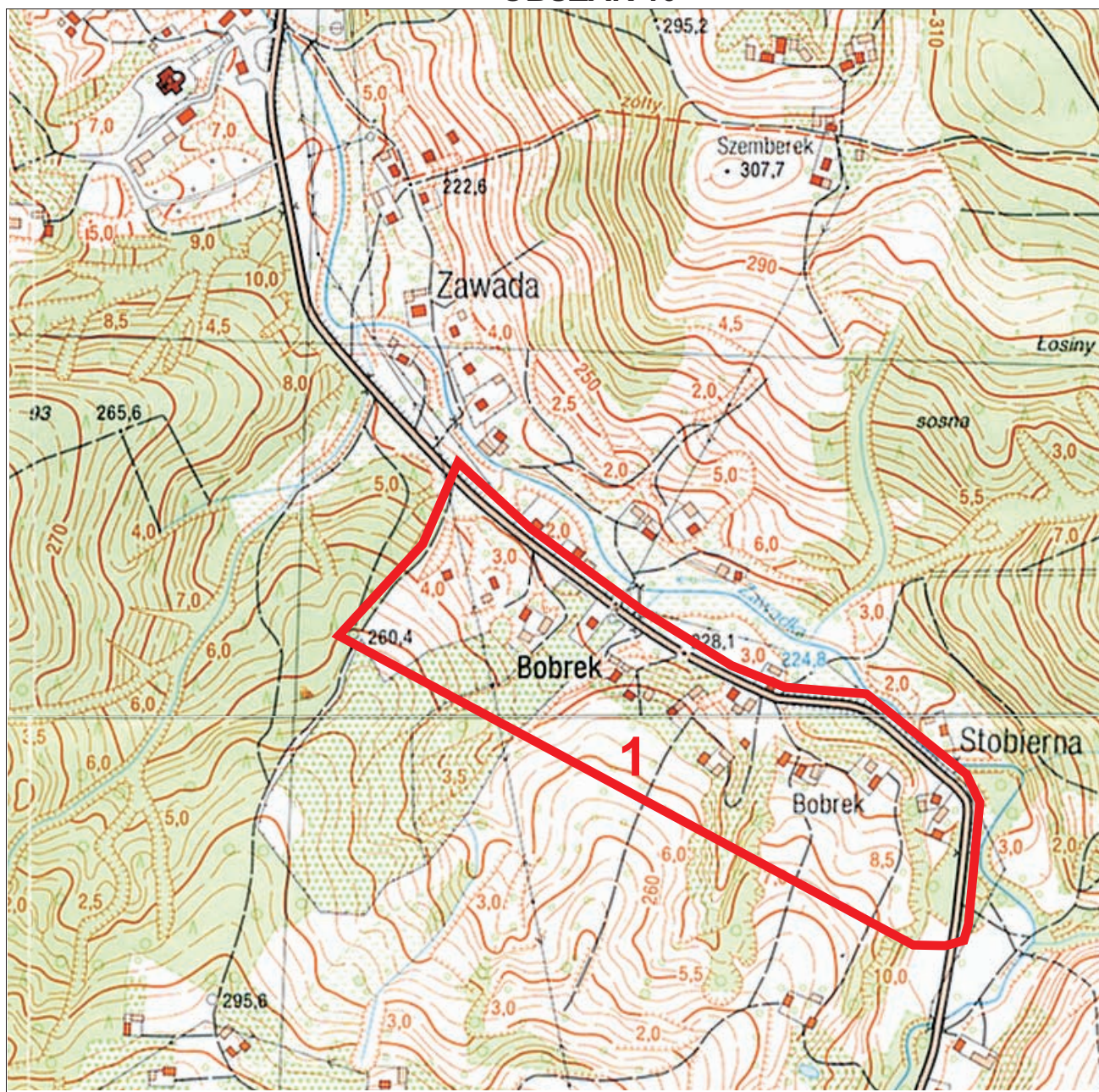

Rozmieszczenie założeń dworskich w Zawadzie i Nagawczynie oraz kościoła w Zawadzie w stosunku do wsi (na bazie mapy: Nagawczyna M-34-67-D-d-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Zawada. Założenie dworskie: a) pałac - 1918, b) kaplica z basztą - 1820 z relikami zamku z XVI w., c) oficyna, po 1820, d) pralnia z murem, 1821, e) rządówka, 1938, f) brama wjazdowa po 1820, g) chmielarnia I. 30-XX w., h) gorzelnia 1938, i) stajnia I. 30-XX w., j) studnia, 1 poł. XIX w., k) ogrodzenie, 1 poł. XIX w., l) park krajobrazowy, m) szpaler przy potoku,.
2. Zawada. a) Kościół parafialny z XVII w., b) cmentarz, c) aranżacja parkowa.
3. Nagawczyna. Założenie dworskie z 1 poł. XIX w.: a) dwór, b) park, c) relikty stawów.
4. Zawada. Obszar historycznej wsi z karczmą (obszar 8)

OBSZAR 10

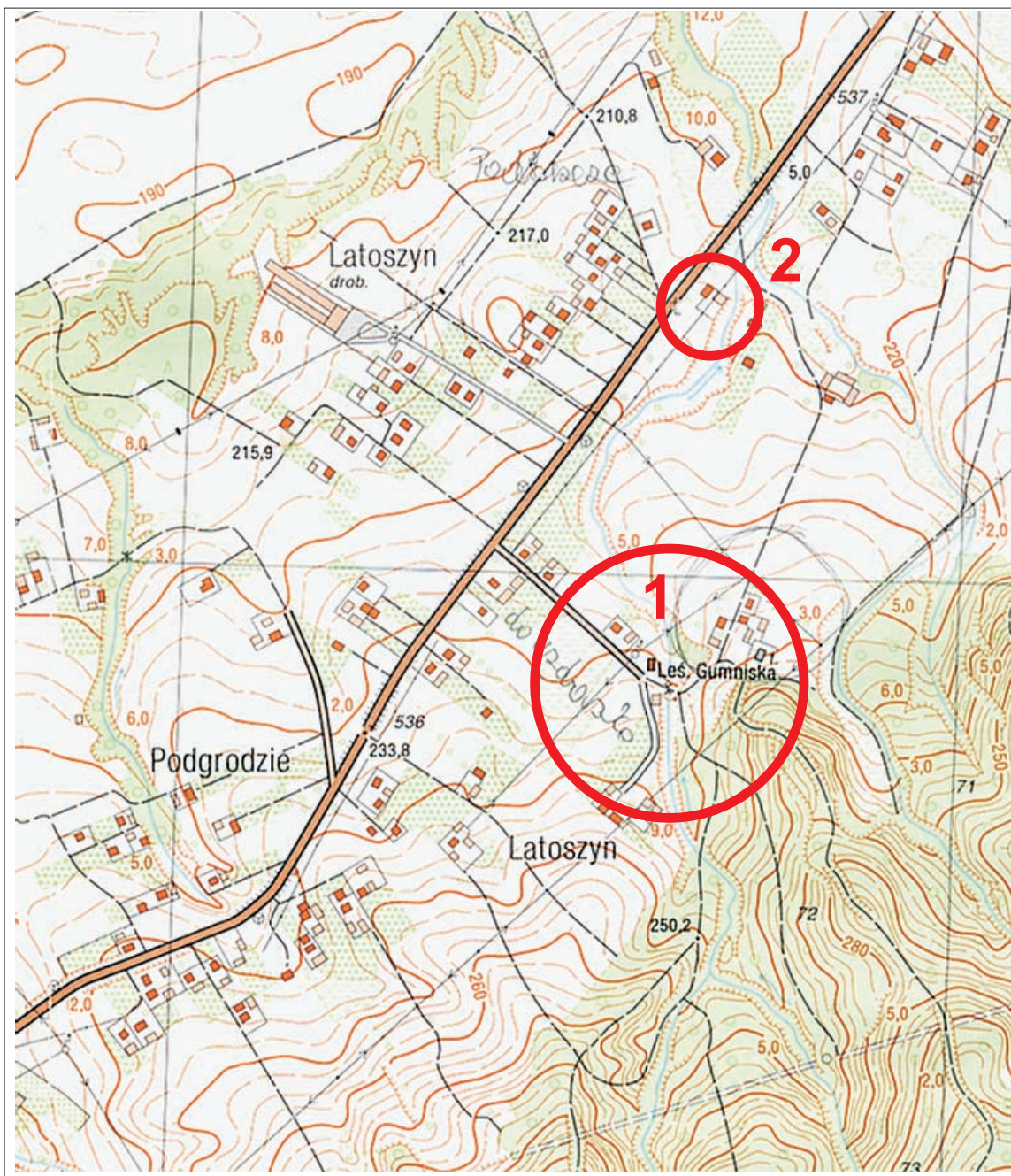
Przysiółek BOBREK w Zawadzie

(na bazie mapy: Nagawczyna M-34-67-D-d-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Zawada. Przysiółek Bobrek z zachowanym archaicznym rozplanowaniem wykorzystującym naturalną rzeźbę terenu - wysoki brzeg pocięty jarami. Zachowana drewniana zabudowa zagrodowa.

OBSZAR 11

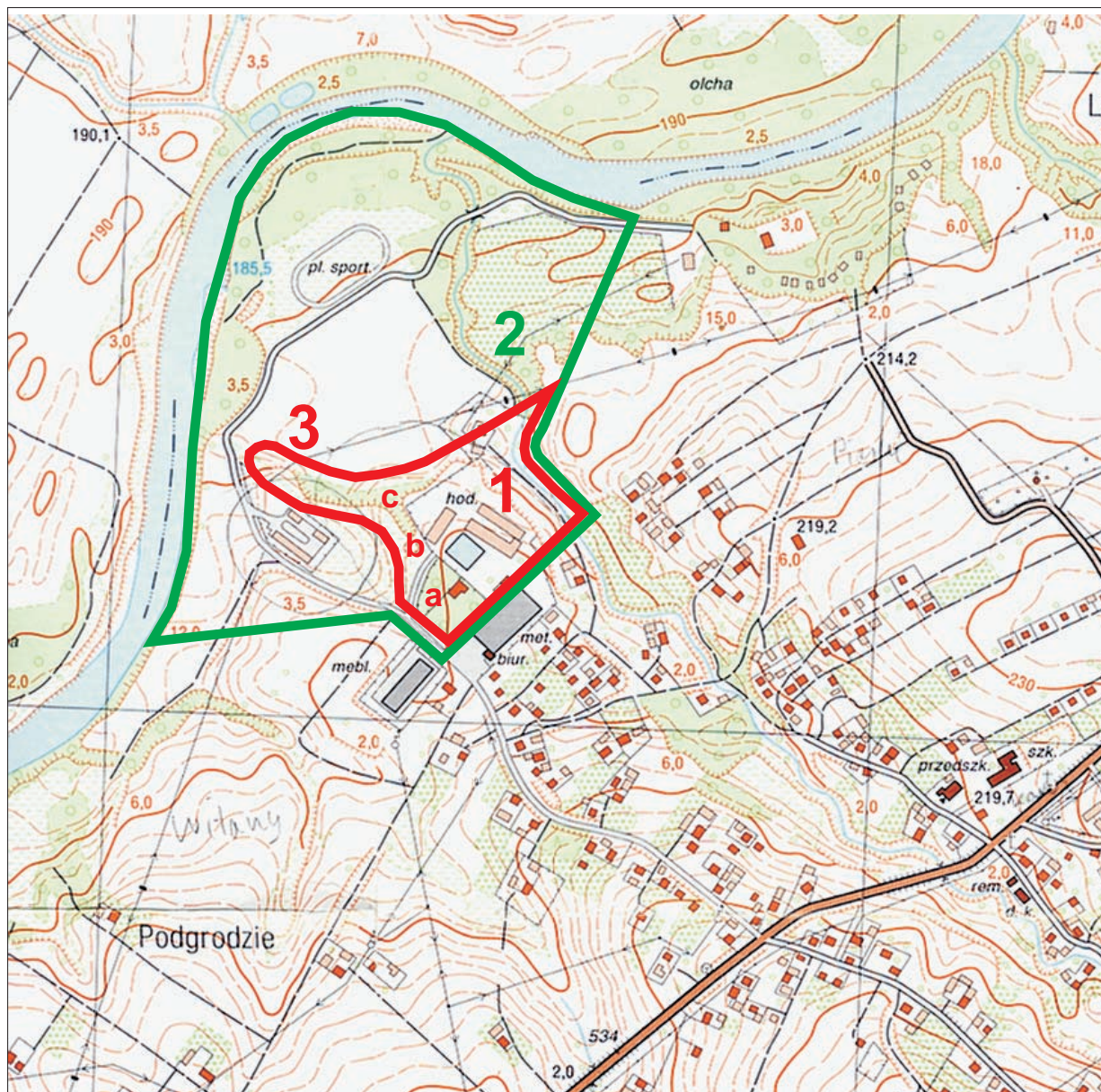
Dawne uzdrowisko Latoszyn, oraz zajazd przy trasie E4

(na bazie mapy: Podgródzie M-34-67-D-c-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Latoszyn. Miejsce dawnego założenia uzdrowiskowego, k. XVIII. Brak zachowanych obiektów architektonicznych, reliktowo zachowany układ dróg. Brak nowszej zabudowy w centrum dawnego kurortu stwarza możliwość odtworzenia pierwotnego układu kompozycji, dobrze dopasowanego do warunków terenowych.
2. Latoszyn, zagroda nr 154. Karczma przydrożna, 1 poł. XIX w.

OBSZAR 12

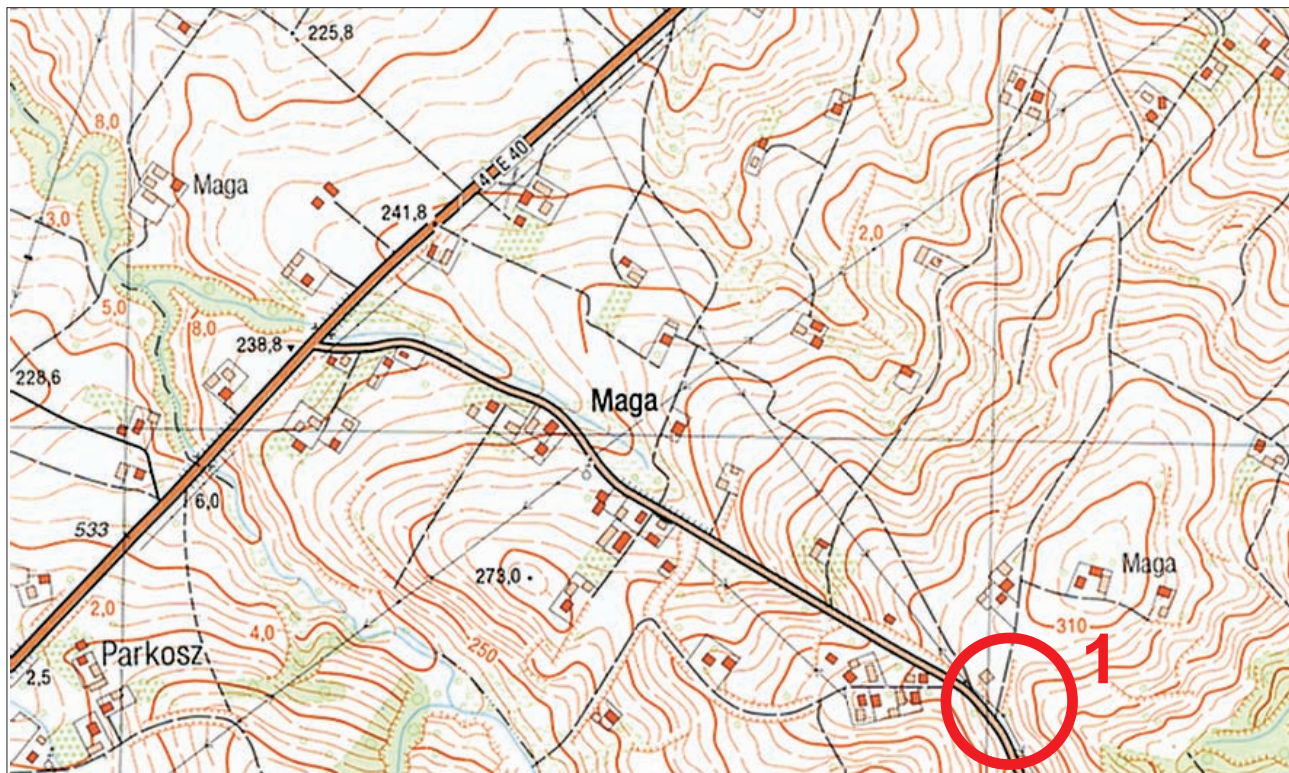
Dawne założenie dworskie w Podgrodziu

(na bazie mapy: Podgórze M-34-67-D-c-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Podgórze. Dawne założenie dworskie: a) dwór, 1934, b) spichlerz, k. XIX w. c) park krajobrazowy.
2. Obszar proponowany do objęcia ochroną ekspozycji wzgórza, na którym ulokowane zostało założenie dworskie. W ramach obszaru wskazana jest korekta krajobrazu, i usunięcie lub zamaskowanie elementów nowych, o działaniu dezintegrującym walory krajobrazowe.
3. Podgórze. Cypel nad Wisłoką w obrębie parku dworskiego, gdzie stwierdzono możliwość istnienia stanowiska archeologicznego ze wczesnego średniowiecza. Obszar warto przebadac.

OBSZAR 13

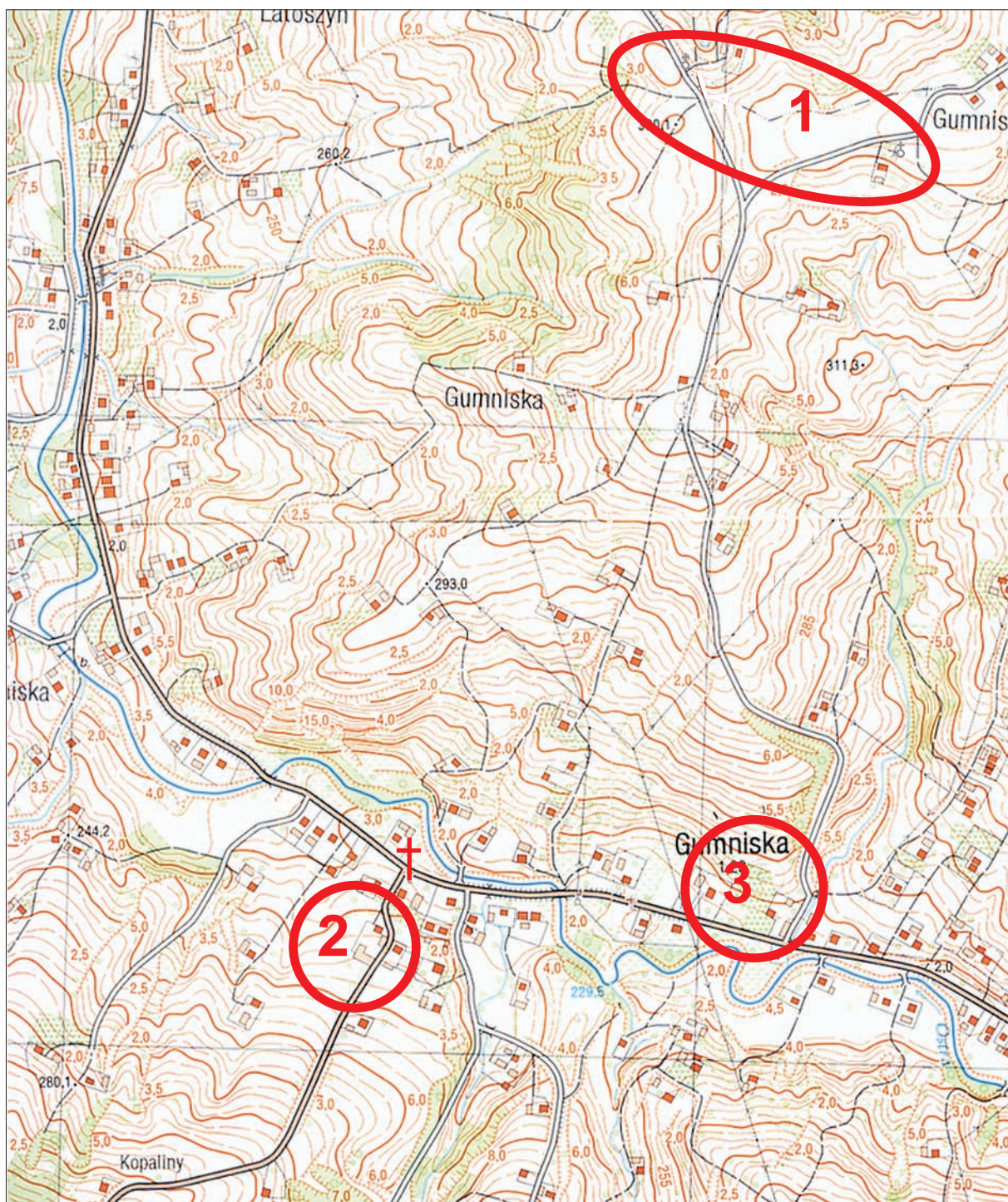
Podgrodzie - "Maga"- stanowisko archeologiczne

(na bazie mapy: Podgrodzie M-34-67-D-c-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Podgrodzie. Stanowisko archeologiczne z okresu brązu u podnóża Góry "Maga". Stanowisko warte przebadania. W tym obszarze znajduje się również wyraźna forma terenowa w postaci kopca, na którym rośnie stara lipa.

OBSZAR 14

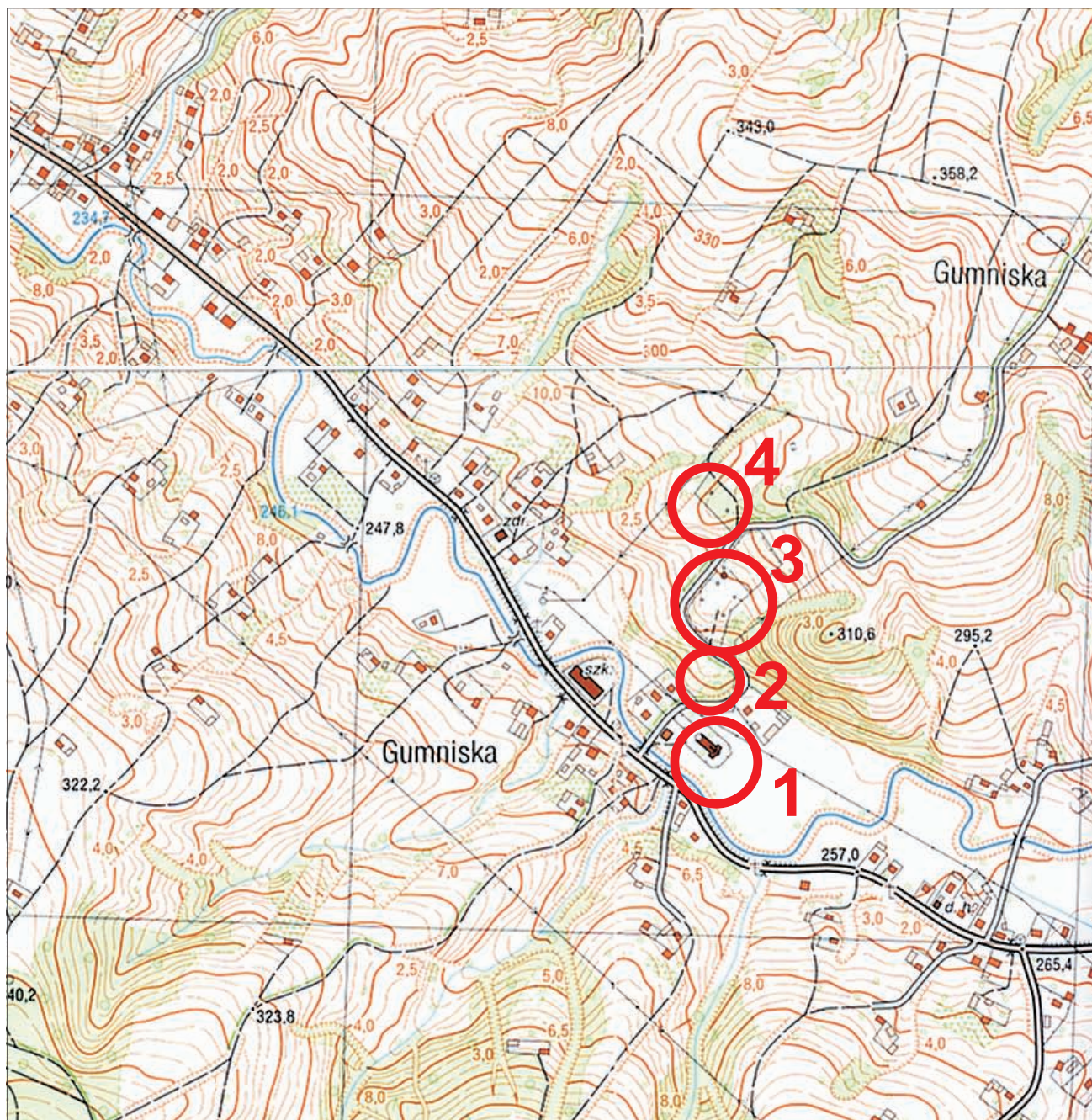
Gumńska Fox. Ślad dawnych założeń dworskiego i folwarcznego, oraz zespół kapliczek przydrożnych na wzniesieniu 330

(na bazie mapy: Dębica - Os. Gawrzyłowa M-34-67-D-d-3, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Gumńska. Zespół kapliczek i krzyży o starej tradycji. Obiekty dobrze zachowane z cechami wyróżniającymi je w krajobrazie (modelowy sposób lokalizacji w terenie, kompozycja zadrzewienia w otoczeniu, wyposażenie).
2. Gumńska nr 155A. Miejsce po dawnym założeniu dworskim.
3. Gumńska nr 67. Miejsce po dawnym założeniu folwarcznym, potem dworskim Gradzińskich.

OBSZAR 15

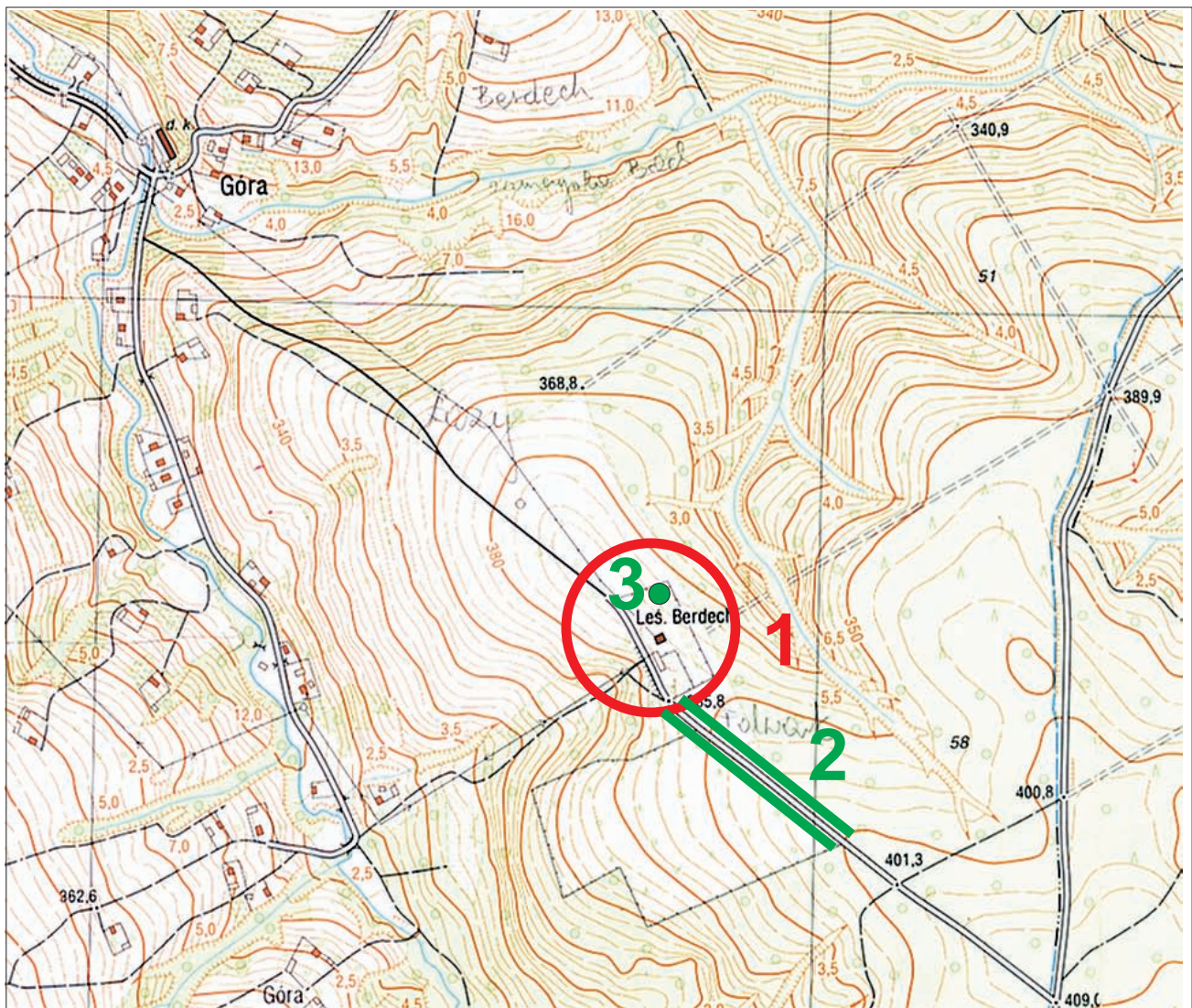
Gumniska Fox. Kościół, cmentarz, i kościelisko

(na bazie mapy: Dębica - Os. Gawrzyłowa M-34-67-D-d-3, i Braciejowa M-34-79-B-b-1, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Gumniska. Kościół parafialny wzniesiony w stylu modernistycznym.
2. Gumniska. Miejsce po dawnym kościele o tradycji staropolskiej.
3. Gumniska. Cmentarz parafialny (dolny) powstały w 1 poł. XIX w., obecnie powiększony i zmodernizowany, z nielicznymi starszymi nagrobkami, z pamiątkami historycznymi z czasów ostatniej wojny.
4. Gumniska. Cmentarz (górny) powstały w 2 poł. XIX w.

OBSZAR 16

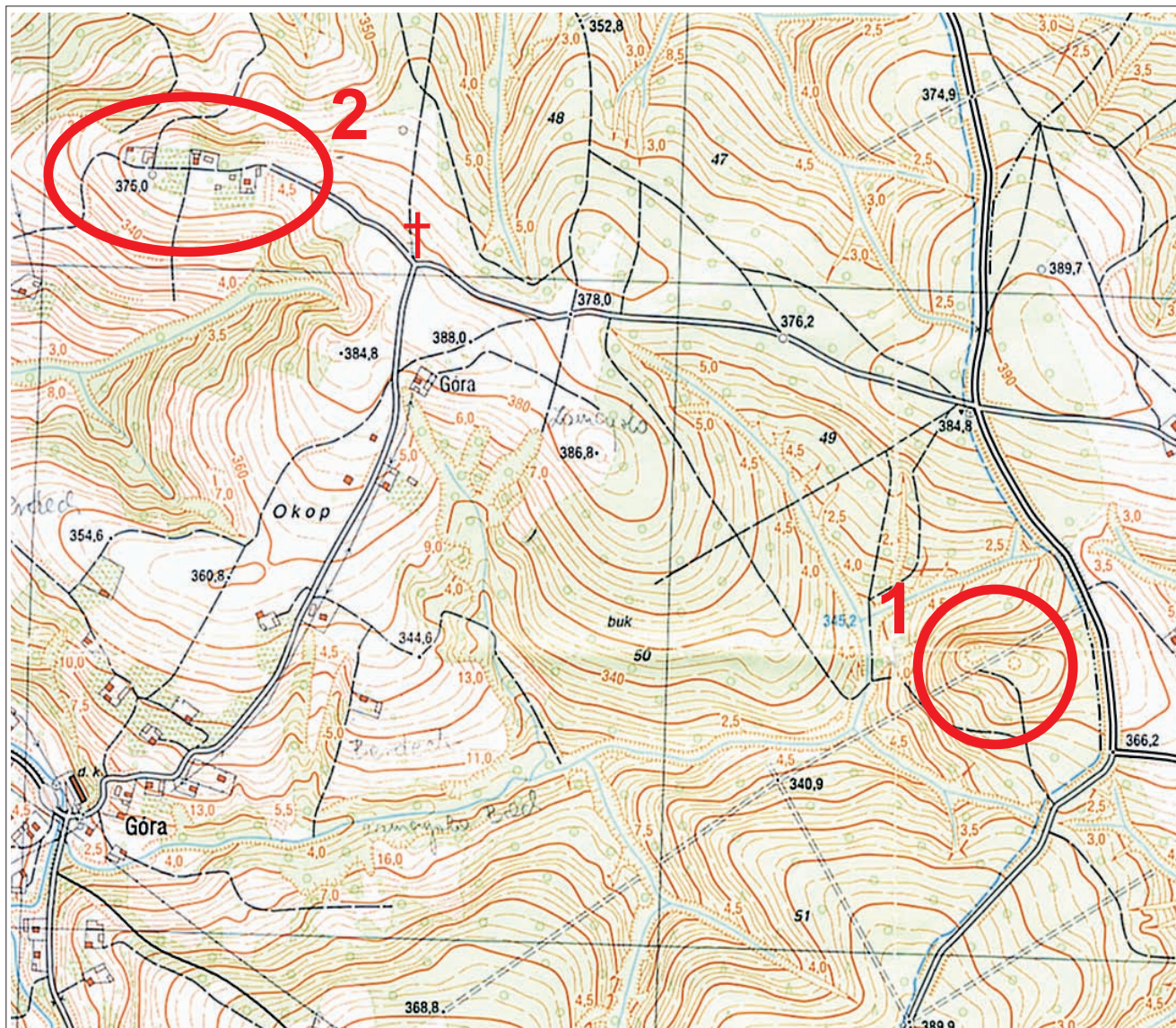
Braciejowa - Dawny folwark "Berdech"

(na bazie mapy: Głębikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Braciejowa. Dawny folwark "Berdech", obecnie leśniczówka.
2. Braciejowa. Aleja dębowa doprowadzającą do leśniczówki.
3. Braciejowa. Pomnik przyrody.

OBSZAR 17

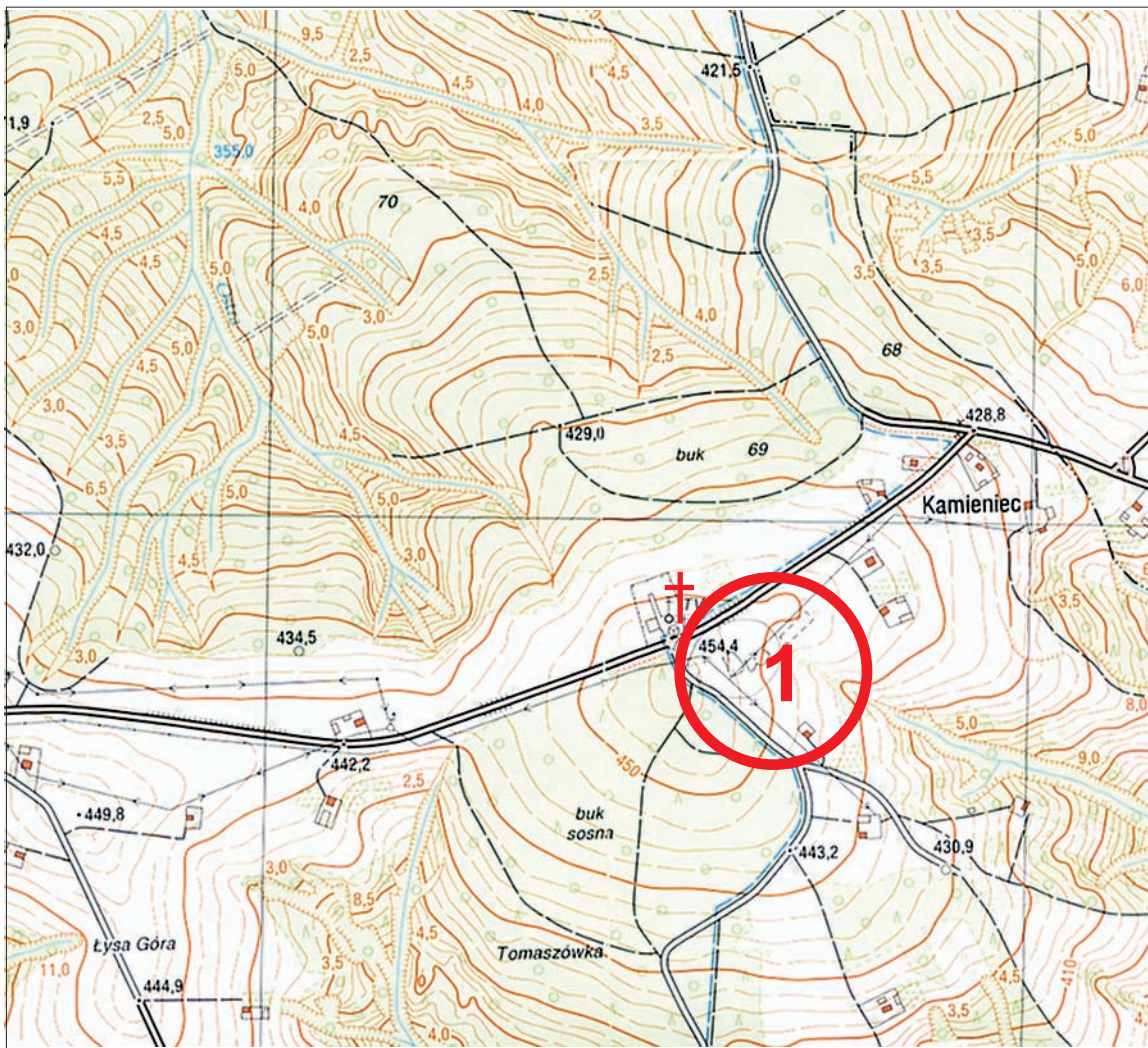
Braciejowa. - Stanowiska archeologiczne “Zamczysko” i “Okop”

(na bazie mapy: Głębikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Braciejowa. Stanowisko archeologiczne - “Zamczysko”, grodzisko z XI - XIII w. Ze względu na walory przyrodnicze tego terenu projektowane jest założenie rezerwatu przyrody do 2020 r.
2. Braciejowa. Stanowisko archeologiczne - “Okop”, gród wielodziałowy z IX - X w. na szczycie wzniesienia “Głodomanek”.

OBSZAR 18

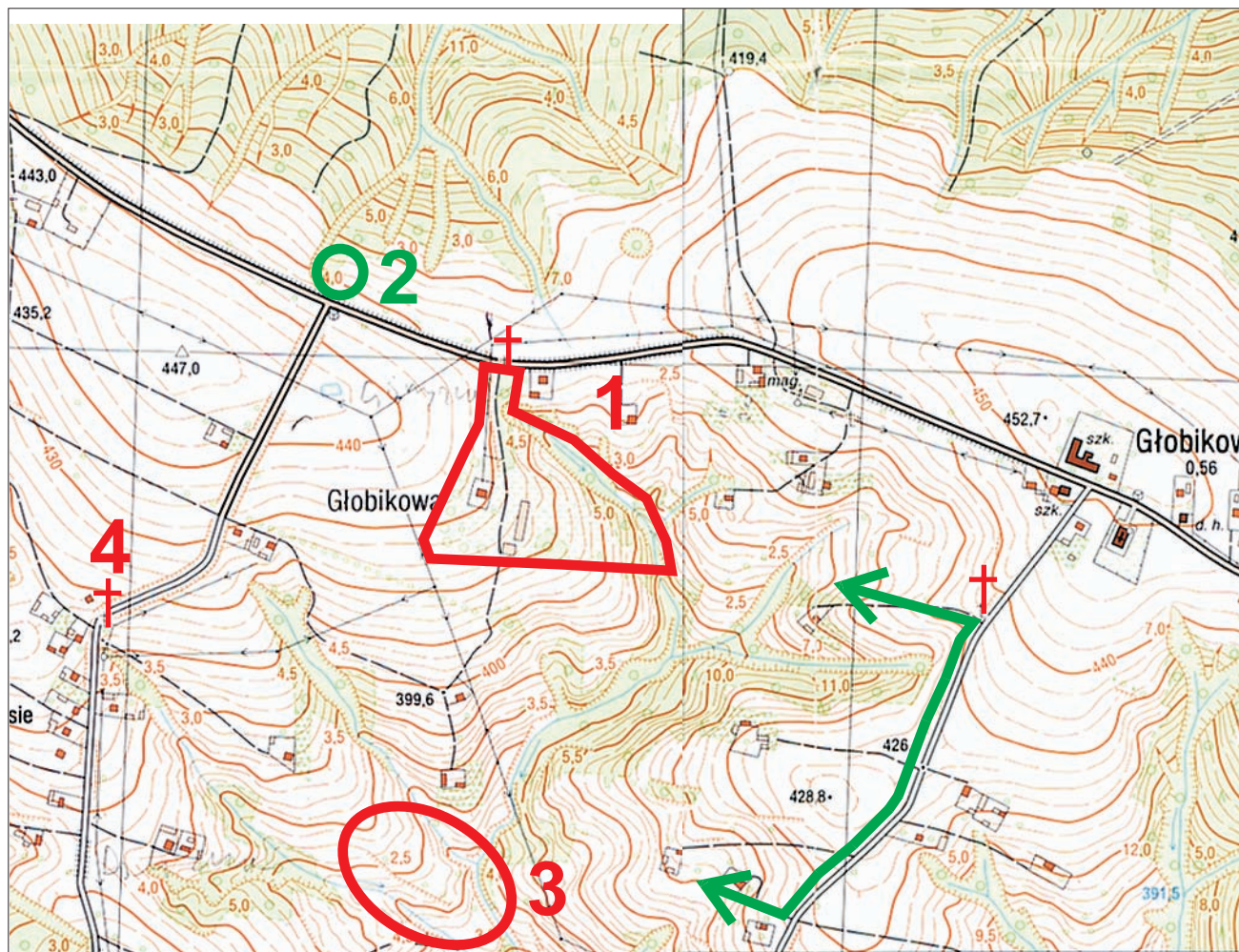
Głobikowa. - Dawny dwór i folwark "Kamieniec"

(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Głobikowa. Miejsce po dawnym folwarku "Kamieniec". Ślady zabudowań, starodrzewu, czy też układu kompozycyjnego nie zachowane. Przy skrzyżowaniu dróg pozostała kapliczka św. Jana Nepomucena z poł. XIX w. Miejsce po folwarku może być ciekawe pod względem archeologicznym. Nazwa "Kamieniec" jest odpowiednikiem zamku wzniesionego z kamienia. Nazwa i tradycja dworu mogą przemawiać za dawną metryką siedliska.

OBSZAR 19

Głobikowa. Park podworski “Górzyna” i miejsce folwarku “Dolizna”

(na bazie mapy: Głobikowa M-34-67-B-b-2, i Braciejowa M-34-79-B-b-1, skala 1 : 10 000)

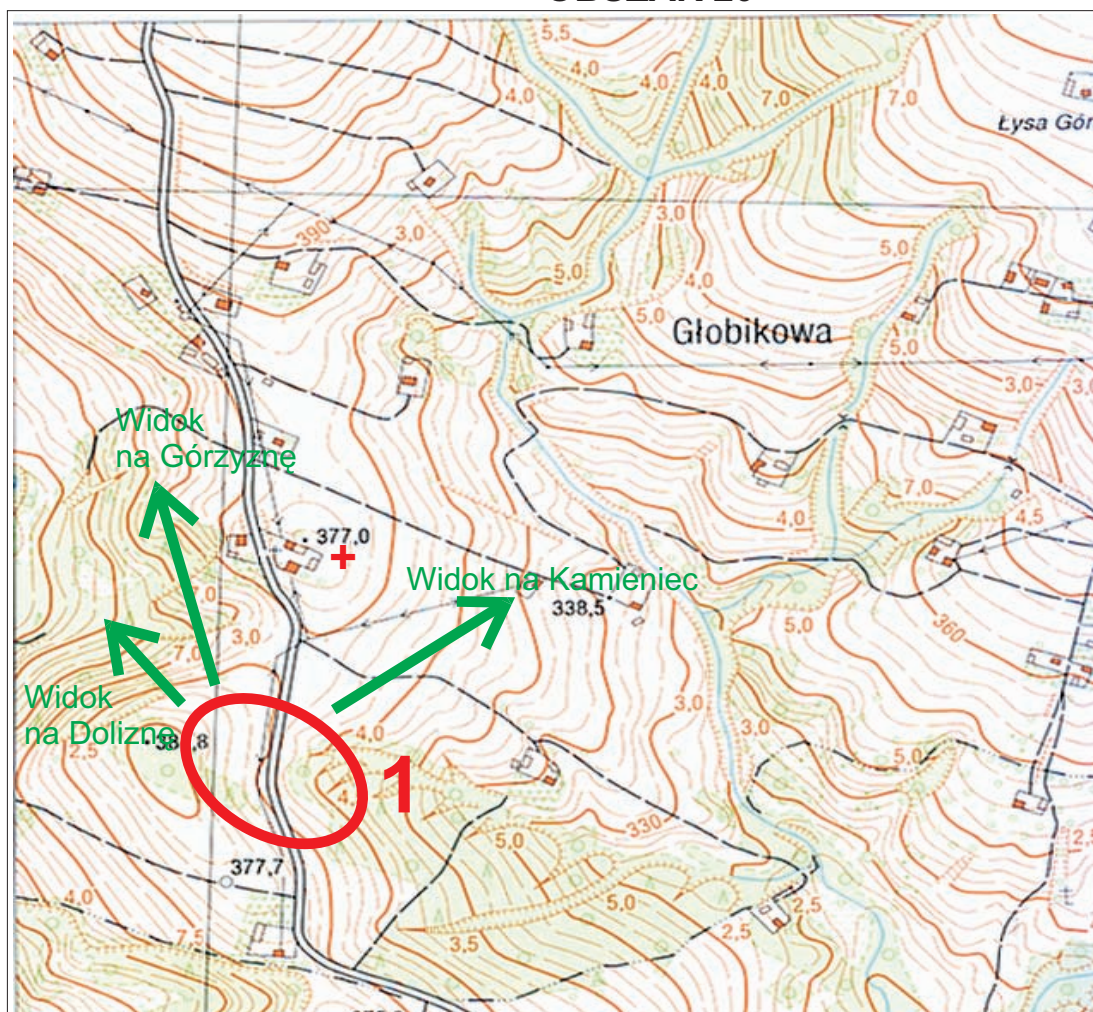
Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Głobikowa. Założenie parkowe dobrze zachowane z aleją dojazdową, i miejsce po dworze nazywane “Górzyna”
2. Głobikowa. Pojedyncze stare drzewo usytuowane na przeciw wylotu drogi w stronę Siedlisk Bogusz i Smarżowej.
3. Miejsce po dawnym folwarku “Dolizna” zlokalizowane na podstawie planu katastralnego z 1849 r.
4. Jedynym śladem jest kapliczka przydrożna z 1 poł. XIX w. przy zjeździe z drogi do tego siedliska usytuowanego nad brzegiem potoku.

Ciąg widokowy w kierunku dawnego dworu “Górzyna” i folwarku “Dolizna”

OBSZAR 20

Głobikowa. Miejsce po dworze Słotwińskich

(na bazie mapy: Smarżowa M-34-79-B-b-4, skala 1 : 10 000)

Obszar ten zawiera następujące elementy mające wartość jako dziedzictwo kulturowe:

1. Głobikowa. Miejsce po założeniu dworskim Słotwińskich. Usytuowane na kulminacji stożkowatego wzgórza z rozległym widokiem na wszystkie strony świata. Widoczne były siedliska dworskie "Kamieniec", "Górzyna" i "Dolizna". Obecnie szczyt jest zarośnięty młodym zagajnikiem z resztkami starodrzewu. Pozostały liczne ślady starych pni drzew, po których można odtworzyć kompozycję zieleni wysokiej przy dawnym dworze. Miejsce upamiętnia krzyż i tablica informacyjna. Drogowskaz do tego miejsca znajduje się również w centrum wsi.

✚ Kapliczka murowana z 1930 r. przy nr 62

↖ Dalekie widoki w stronę dawnych dworów znajdujących się w sąsiedztwie